

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

“DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KUR’AN’DA HZ. İBRAHİM (a.s.)”

Doktora Tezi

Ramazan GÜREL

İstanbul, 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

“DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KUR’AN’DA HZ. İBRAHİM (a.s.)”

Doktora Tezi

Ramazan GÜREL

Danışman: Prof. Dr. Bayraktar BAYRAKLI

İstanbul, 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

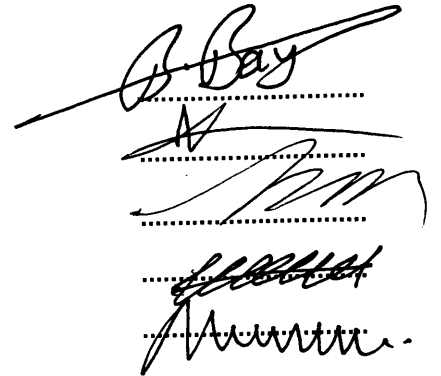
İLAHİYAT Anabilim Dalı DİN EĞİTİMİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi
RAMAZAN GÜREL nın DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN KUR'AN'DA HZ.İBRAHİM (a.s.) adlı
tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 15.06.2011 tarih ve 2011-11/15 sayılı
kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 28.06.2011

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. BAYRAKTAR BAYRAKLI
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. VECDİ AKYÜZ
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MAHMUT ÇAMDİBİ
4) Jüri Üyesi : PROF.DR.FAHRİ KAYADİBİ
5) Jüri Üyesi : PROF.DR.MUSTAFA KÖYLÜ

İÇİNDEKİLER

Sayfa no.

KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
ÖZET.....	IX
SUMMARY.....	X

GİRİŞ

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A- ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
B- ARAŞTIRMANIN ALANI VE SINIRLARI	1
C- ARAŞTIRMANIN METODU ve AMACI	1
D- KONUYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR.....	3

HZ. İBRAHİM HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A- “İBRAHİM” KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ.....	6
B- HZ. İBRAHİM’İN HAYATI.....	11
1. Soyu	12
2. Doğum Yeri.....	12
3. Çocukluğu, Gençliği, Yetişkinliği	12
4. Nübüvvet Dönemi.....	13
5. Vefatı.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR EĞİTİMCİ OLARAK HZ. İBRAHİM ve PUTPEREST KAVMIYLE MÜCADELESİ

A- HZ. İBRAHİM'İN YAŞADIĞI DÖNEMİN ve KAVMİNİN ÖZELLİKLERİ...	16
B- HZ. İBRAHİM'İN KAVMİNİ PUTPERESTLİĞE GÖTÜREN SEBEPLER ve BU SEBEPLERİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	21
1. Psikolojik Sebepler.....	21
1.1. Bozuk ve Tutarsız Zihniyet Yapısı.....	21
1.2. Şuursuz Taklit	24
1.3. Şeytanın Etkisi	25
1.4. Dengesiz, Aşırı Sevgi.....	26
2. Sosyolojik Sebepler	28
3. Ekonomik Sebepler.....	30
C- HZ. İBRAHİM'İN TEBLİĞİ.....	34
1. Fertlere Yönelik Tebliği.....	35
1.1. Babasına Tebliği	35
1.2. Nemrut'a Tebliği	36
2. Toplumsal Tebliği	36
3. Hz. İbrahim'in Tebliğ Sürecinde Karşılaştığı Eğitim Engelleri	37
3.1. Muhatap Kaynaklı Eğitim Engelleri	38
3.2. Ortam Kaynaklı Eğitim Engelleri.....	39
D- TEBLİĞ SÜRECİNDE HZ. İBRAHİM'İN DAYANDIĞI DİN EĞİTİMİ İLKE ve METOTLARI.....	42
1. İlkeler	42
1.1. Tevhit İlkesi.....	42
1.2. Aklını Kullanma İlkesi.....	44
1.3. Sevgi İlkesi	45
1.4. Zamanlama ve Hazır Bulunuşluk İlkesi	46
1.5. Somuttan Soyuta İlkesi	49
1.6. Yakından Uzağa İlkesi.....	49
1.7. Tedricilik İlkesi.....	50

1.8. Ferdi ve Kültürel Farklılıklar İlkesi	51
1.9. Eğitimin Gücünün Sınırlılığı İlkesi	52
2. Metotlar	53
2.1. Anlatım Metodu	53
2.2. Tartışma Metodu.....	57
2.3. Soru-Cevap Metodu	58
2.4. Gözlem ve Deney Metodu.....	60
2.5. Karşılaştırma Metodu.....	62
2.6. Özendirme ve Sakındırma Metodu.....	63
2.7. Örnek Alma - Model Sunma Metodu	64
2.8. Problem Çözme Metodu	65
2.9. Dua Metodu	70
E- DİN EĞİTİMİ SÜRECİNDE ve BU SÜRECİN SONUNDA HZ.	
İBRAHİM'E GÖSTERİLEN TEPKİLER	73
1. Olumlu Tepkiler	73
2. Olumsuz Tepkiler.....	74
2.1. Sözlü Olumsuz Tepkiler	74
2.1.1. Tehdit Etmek	74
2.1.2. Yalanlamak	75
2.1.3 Tartışmaya Girmek	75
2.2. Fiili (Davranışlar Yoluyla) Olumsuz Tepkiler.....	76
2.2.1. Yanından Kovmak	76
2.2.2. Tuzak Kurmak	77
2.2.3. Öldürmek İstemek, Ateşe Atmak.....	77

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM'İN, AİLESİNDE DİN EĞİTİMİ FAALİYETİ

A- HZ. İBRAHİM'İN AİLE FERTLERİNE YÖNELİK DİN EĞİTİMİ	
FAALİYETİ	82
1. Evlat Olarak Hz. İbrahim ve Din Eğitimi Faaliyeti	82
2. Baba Olarak Hz. İbrahim ve Din Eğitimi Faaliyeti	85

2.1. Hz. İbrahim'in Çocuk Talebi (Hayırlı Evlat İçin Dua Etmesi)	87
2.2. Son Ana Kadar Evlatlarının Din Eğitime İlgisi	89
2.3. Sonraki Nesil Kaygısı	91
2.4. Evlatlarına Olan Şefkat ve Merhameti.....	93
2.5. Evlatlarının Fikirlerine Değer Vermesi	96
2.6. Evlatlarına Sorumluluk Vermesi	99
3. Eş Olarak Hz. İbrahim ve Din Eğitimi Faaliyeti	100
B- AİLEDE DİN EĞİTİMİ FAALİYETİNDE HZ. İBRAHİM'İN	
ÖNCELİKLERİ	104
1. Ailesine Yer Seçimi (Din Eğitiminde Çevrenin Önemi).....	104
1.1. Güvenli Çevre	105
1.2. Mabede Yakın Çevre	107
1.3. Sosyal Yönden Gelişmiş Çevre	109
1.4. İktisadi Yönden Verimli Çevre.....	111
2. Rızık Talebi	113
3. İbadetlerde Öncelik	114
C- DİN EĞİTİMİ SÜRECİNDE MODEL AİLE OLARAK İBRAHİM AİLESİNİN	
ÖZELLİKLERİ	118
1. Fedakar ve İtaatkar Aile	119
2. Seçkin, Müjdelenmiş, Ödüllerle Bereketli Kılınmış Aile	121
3. Muhacir Aile.....	124
4. Sorularla Hakikati Arayan Aile	126
5. Kâbe'nin Hizmetkarı Aile	128
6. Misafirperver Aile.....	131

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM'İN ŞAHSINDA DEĞERLER ve AHLÂK EĞİTİMİ

A- HZ. İBRAHİM'İN ŞAHSINDA EĞİTİMİ VERİLEN DEĞERLER ..	137
1. Akıl	138
2. İman	141
3. Bilgi	144
4. Selim Kalp.....	146

5. Takva	149
6. Doğruluk	151
7. Sabır	153
8. Tevekkül.....	155
9. Ahde Vefa.....	157
10. Cesaret.....	158
B- HZ. İBRAHİM'İN AHLAKİ ÖZELLİKLERİ ve K. KERİM'İN ONUN	
ŞAHSINDA SUNDUĞU AHLAK EĞİTİMİ	161
1. Kararlı ve Bilinçli Oluşu.....	163
2. Muhsin Oluşu.....	166
3. Şükredici Oluşu	168
4. Salih Oluşu	171
5. Halim Oluşu.....	173
6. Başkaları İçin Özveride Bulunması	176
7. İçli, Gamlı (Evvah) Oluşu.....	178
8. Allah'a Yönelen Bir Kul (Münib) Oluşu	180
9. Allah'ın Dostu Oluşu	181

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

K. KERİM'E GÖRE YAHUDİ VE HİRİSTİYANLARIN HZ. İBRAHİM'E BAĞLILIK İDDİALARI ve BU İDDİALARIN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

A- YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK ve İSLAM'IN KUTSAL METİNLERİNDE	
HZ. İBRAHİM ALGISI	190
1. Yahudi Kutsal Metinlerinde Hz. İbrahim Algısı.....	190
2. Hristiyan Kutsal Metinlerinde Hz. İbrahim Algısı.....	191
3. K. Kerim'e Göre Hz. İbrahim'in Dininin Mahiyeti.....	193
3.1. "Hanif" ve "Müslim" Kavramları.....	193
3.2. K. Kerim'e Göre Hz. İbrahim'in Dininin Esasları.....	197
3.2.1. İnançla İlgili Esaslar.....	197
3.2.1.1. Allah İnancı.....	197

3.2.1.2. Peygamber İnancı.....	197
3.2.1.3. Kitap İnancı.....	198
3.2.1.4. Melek İnancı.....	199
3.2.1.5. Ahiret İnancı.....	199
3.2.2. İbadet İle İlgili Esaslar.....	200
3.2.2.1.Hac İbadeti.....	200
3.2.2.2. Kurban İbadeti.....	200
3.2.2.3. Namaz İbadeti.....	201
3.2.2.4. Zekat İbadeti.....	201
3.2.3. Diğer Hususlarla İlgili Esaslar.....	202
3.2.3.1. İnsanla İlgili İlkeler.....	202
3.2.3.2. Allah-İnsan İlişkileri ile İlgili İlkeler.....	202
3.2.3.3. Allah-Kainat İlişkileri ile İlgili Esaslar.....	203

B- K. KERİM'E GÖRE “İBRAHİMİ DİNLER” KAVRAMININ GEÇERLİLİĞİ ve BU KAVRAMIN DAYANDIRILDIĞI AYETLERİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	204
---	------------

SONUÇ ve ÖNERİLER.....	213
-------------------------------	------------

KAYNAKÇA.....	224
----------------------	------------

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen madde

a.s. : Aleyhisselam

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

AÜSBE : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

bkz. : Bakınız

bsk. : Baskı

Çev. : Çeviren

DB : Dictionary of The Bible (Ed: James Hastings)

DEÜİFD : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Ed. : Editör

Ejd : Encyclopaedia Judaica (Ed: Cecil Ruth)

ER : Encyclopedia of Religion

EÜİFD : Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

FÜİFD : Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

HÜİFD : Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Hız. : Hazreti

haz: : Hazırlayanlar

IDB : Interpreter's Dictionary of the Bible

İA : İslâm Ansiklopedisi

İSAM : İslâm Araştırmaları Merkezi

JE : Jewish Encyclopedia

MÜİFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

MÜSBE : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Neşr. : Neşreden

OMÜİFD : Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ö. : Ölümü

Terc : Terceme

thk. : Tahkik eden

UJE : The Universal Jewish Encyclopedia

vs. : Ve saire

ÖNSÖZ

Peygamberler, yüce Allah'tan aldıkları yetkiyle insanlığa rehber olma görevini üstlenmiş seçkin bireylerdir. Kur'an-ı Kerim, bu kutlu silsileyi oluşturan şahsiyetlerin bazılarının hayatlarını ve tebliğ süreçlerini her şeyden önce eğitim amaçlı olarak anlatır. Böylece Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen peygamberlerin hayatlarını din eğitimi açısından ele almanın gerekliliği ortaya çıkar. Bu noktadan ve ihtiyaçtan hareketle biz, çalışmamıza din eğitimi açısından Hz. İbrahim'i (a.s.) konu edinmiş bulunmaktayız.

Hemen belirtmek gerekir ki bu çalışmayı ortaya koymadaki hedefimiz, ne yazmış olmak için yazmak ne de sadece akademik bir kaygıyla hareket etmektir. Öncelikli temel hedef Allah'ın kelamını daha doğru anlamaya çalışmak, onun anlaşılmasına bir nebze de olsa katkı yapmaktır. Her türlü mükemmellik iddiasından uzak olan bu çalışma, bütün eksikleriyle görüş ve önerilere açıktır.

Öncelikle çalışmamızın başından sonuna kadar yakın ilgisini hiç eksik etmeyen, konunun tespitinde bana rehberlik eden, yazdıklarımı satır satır dinleyip en ince noktalarına kadar katkı veren, yaptığım birçok hatayı anlayışla karşılayan, öğrencisi olmakla bahtiyar olduğum değerli danışman hocam Prof. Dr. Bayraktar BAYRAKLI'ya teşekkür ediyorum. Yine Prof. Dr. H. Mahmut ÇAMDİBİ'ne, Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ'e, Prof. Dr. M. Faruk BAYRAKTAR'a ve diğer hocalarıma da şükranlarımı sunuyorum. Hepsine yüce Mevla'dan iki cihan saadeti diliyorum. Ayrıca beni yetiştirip bu günlere getiren sevgili anneme, babama ve bütün aileme teşekkür ediyorum. Onları bana armağan eden Allah'a hamdediyorum.

Son olarak beni yaratan, yoktan var eden, nimetleriyle donatıp ödüllendiren, her daim varlığını yanımda hissettiğim güzeller güzeli RABBİME teşekkür ediyorum. Ondan, bu çalışmamızı vesile kılarak mahşer günü Hz. İbrahim'e ve bütün peygamberlere yakın bir olmayı talep ediyorum. Rabbimizin bize öğrettiği bir duayla bitirelim: “*Rabbim, ilmimi artır.*” (Ta Ha, 114).

Ramazan GÜREL
İstanbul, 2011

ÖZET

Hız. İbrahim'in Kur'an-ı Kerim'deki kişiliği çok zengin ve kompleks yapıda olup İslam geleneği içerisinde farklı yönler'e odaklanmış değişik boyutları barındırır. Kur'an-ı Kerim'de yirmi beş surede yer alan iki yüz kırk beş ayet, Hız. İbrahim ile ilgilidir. Surelerden biri de Hız. İbrahim'in adını taşır. Bu ayetleri incelersek hem onun örnek modelliğinin köklerinin izlerini hem de inanç ve yaşam tarzının kolayca fark edebiliriz.

Hız. İbrahim, Hız. Nuh'un soyundandır ve selim bir kalbe sahiptir. Onun getirdiği mesaj, Hız. Nuh'tan sonra fakat Hız. Musa, Hız. İsa ve Hız. Muhammet'ten öncedir.

O, "Allah'ın dostu" /halilullah olarak isimlendirilir. Babasını ve kavmini tevhide davet etmiştir. Kur'an-ı Kerim, onun bir Yahudi veya Hristiyan olmadığını, kendini Allah'a adanmış, Hanif bir Müslüman olduğunu bildirir. Özellikle tevhide olan saf imanı, onun bu şekilde anılmasını sağlamıştır.

Kur'an-ı Kerim'deki bağlamına göre Hız. İbrahim'in kavmi putlara taparken o, âlemlerin Rabbini putlardan ayrı tutmuştur. İnandığı ilahı, "yaratan, besleyen, yargılayan, affeden, yaşatan, öldürüp diriltten ve ahiret gününün sahibi olan Allah" olarak tanıtmıştır. Fakat Hız. İbrahim'in kavminin ona cevabı, "bunu öldürün veya yakın!" demek olmuştur.

SUMMARY

The personality of Ibrahim in the Quran is very rich and complex and its different dimensions have been focused on by different tendencies within the Islamic tradition. In the Qur'an, two hundred and forty-five verses contained in twenty-five suras are dedicated to Ibrahim, no complete single account can be found but one of the suras (14.) bears his name. Throughout these verses, we can easily trace the roots of a prototype figure both in his faith and way of life.

Ibrahim belongs to the path (shia, lineage) of Noah (that is Nova) and has a free heart (qalb selim), He is among those to whom the religion was prescribed after Noah, but before Musa (that is Moses), Isa (that is Jesus) and Muhammed.

He is called "intimate friend of God" (halilullah). He preaches monotheism to his father and his people. The Qur'an declares that Ibrahim was not a Jew, nor a Christian; but he was an upright man (hanif), a muslim who had surrendered himself to God. He is said in this particular occasion to be 'hanif', a monotheistic believer, or a pure (true) muslim.

According to the Qur'anic text "their idols are given a rough time and Ibrahim exalts the blessings of the Lord of the worlds who directs him, feeds him and forgives him, just as he makes him live, die and rise again, for he is the master of the eschatological times". But the response of his fellow was to "kill him or burn him".

GİRİŞ

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A- ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmamızın konusu, din eğitimi açısından K.Kerim’e göre bütün yönleriyle Hz. İbrahim’dir.

B- ARAŞTIRMANIN ALANI ve SINIRLARI

Çalışmamız, “K. Kerim”, “Hz. İbrahim” ve “eğitim” kavramlarıyla sınırlandırılmıştır. Bu doğrultuda Hz. İbrahim’in özellikleri, ayetler ve İslam eğitiminin ilkeleri doğrultusunda ele alınmıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadislerinde de Hz. İbrahim ile ilgili bolca bilgi bulunmakla beraber konumuz, K. Kerim ile sınırlandırılmış olduğundan ilgili hadislere değinilmemiş, konu dışına çıkmayarak konunun sınırları ve alanı muhafaza edilmeye çalışılmıştır.

C- ARAŞTIRMANIN METODU ve AMACI

Araştırmamızda genel olarak K.Kerim ayetleri esas alınmakla birlikte psikoloji, sosyoloji ve eğitim bilimlerinin bize sunduğu veriler ışığında akli izahlara da önem verilmeye çalışılmıştır. Ayetlerin açıklamasında öncelikle “Kur’an’ın Kur’an ile tefsiri” metoduna yer verilmiş, ayetler bir bütünlük içerisinde ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Yine konu araştırılırken Arapça temel eserlere, tefsirlere ve yerli kaynak ve tefsirlere de müracaat edilmiştir.

Araştırmayı yaparken şöyle bir yol takip edilmiştir: Öncelikle Hz. İbrahim’i doğrudan konu edinen ayetlerle dolaylı olarak onunla ilgili hususlardan bahseden ayetler tarafımızca tek tek tespit edilmiş, fişlenmiş ve içeriklerine göre bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Böylece ayetler, psikolojik, ahlâki ve sosyolojik özellikleri bakımından gruplandırılmış ve buna göre çalışmanın planı tespit edilmiştir. Araştırmanın her bölümünde, önce o başlık hakkında kısa bilgiler verilmiş, daha sonra konuyla ilgili ayetlere ve âlimlerin görüşlerine yer verilerek en son kendi değerlendirmelerimiz sunulmuştur.

Zikredilen ayetin nerede olduğu ayetin hemen bitiminde parantez içerisinde sure adı ve numarası şeklinde gösterilmiş, diğerk alıntılar dipnotta belirtilmiştir. Ayetlerin meâli verilirken Bayraktar Bayraklının, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli* adlı eseri esas alınmıştır.

Araştırmamıza “İbrahim” kelimesinin semantik analiz metodunun ışığı altında tahlil ve mukayesesi ile başlanmıştır. Öncelikle ele alınan bu temel kavram, “*Tacü'l Arus, Lisânü'l Arap, Kamus Tercümesi, Müfredat*” gibi lügat kitaplarından faydalanılarak açıklanmaya çalışılmış, daha sonra K.Kerim'e göre Hz. İbrahim'in hayatına, İslam Tarihi'nin temel kaynakları ışığında kısaca temas edilerek giriş bölümü tamamlanmıştır. Birinci bölümde, genel hatlarıyla Hz. İbrahim'in eğitimci yönü ortaya konulmuş, ayetlerin rehberliğinde onun, müşrik kavmiyle olan tevhit mücadelesi din eğitimi ışığında incelenmiştir. Bu esnada kendisini insanı tanımaya vakfetmiş psikoloji ve sosyoloji ilimleri ile eğitim bilimlerinin verileri göz önünde bulundurularak K.Kerim'de Hz. İbrahim ile ilgili ayetler, öncelikle klasik ve modern tefsir kaynaklarının tahlil ve değerlendirmeleri ile izah edilmiştir. Psikolojik analizler için ise, birey ve toplum psikolojisini konu edinmiş olan eserlere başvurulmuştur.

İkinci bölümde, K. Kerim ayetlerinde, Hz. İbrahim'in ailesinde uyguladığı eğitim faaliyeti ile ilgili hususlar ele alınmış; üçüncü bölümde, Hz. İbrahim'in şahsında K. Kerim'in vermek istediğı ahlâk eğitimi incelenmiş, onun örnekliğinde öncelenmiş olan Kur'anî değerler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölümde ise Yahudi ve Hristiyanların Hz. İbrahim'e bağlılık iddialarının K. Kerim açısından ne derece geçerli olduğı ele alınmış, günümüz din eğitimi-öğretiminde Hz. İbrahim'in kıssalarından nasıl istifade edilebileceğine dair birtakım öneriler sunulmuştur.

Çalışmamızda anlaşılır ve akıcı bir üslup kullanmaya mümkün mertebe özen gösterilmiştir. Gereksiz bilgi ve tekrarlardan kaçınmaya dikkat edilmekle beraber Hz. İbrahim'in birden fazla özelliğini anlatan ayetler yeri geldikçe tekrarlanmıştır.

Araştırmamızın temel amacı Hz. İbrahim'in, bir eğitim faaliyeti olan tebliğ sürecini din eğitimi ilkeleri ışığında ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Konunun seçiminin önce yaptığımız incelemelerde Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Hz. İbrahim'in, din

eğitimine bakan yönleri ile hiç ele alınmadığı tarafımızdan tespit edilmiş, bu boşluğu bir nebze de olsa doldurmak adına böyle bir konu seçilerek çalışma hazırlanmıştır.

D- KONUYLA İLGİLİ ALIşMALAR

Akademik anlamda, tespit edebildiğimiz kadarıyla konuyla ilgili birkaç çalışma bulunmaktadır. Bu alışmalar Dinler Tarihi, Kelam ve Tefsir Ana Bilim dallarında yapılmıştır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

1- Gerek bu sahada yapılan ilk çalışma olması, gerekse mukayeseli bir çalışma olması açısından, şaban Kuzgun tarafından Dinler Tarihi’nde Doktora alışması olarak yapılan ve matbu olan “İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik” adındaki çalışma önemlidir. Eserde Hz. İbrahim’in hayatı ağırlıklı olarak dinler tarihi açısından ele alınmıştır.

2- İbrahim Canan, “Hz. İbrahim’den Mesajlar”, şule Yay., İstanbul, 1998. Canan bu eserinde Hz. İbrahim’in kavmiyle ve aile bireyleri ile olan ilişkilerine ağırlık vermiş, bu konularla ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur.

3- M. Salih ğn’n, Orhan Karmış danışmanlığında, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, “Kur’an’da Hz. Nuh ve Hz. İbrahim Kıssaları” adında hazırlanan Yüksek Lisans tezi. Bu alışmada Hz. İbrahim’in Kur’an-ı Kerim’de sunulan hayatı klasik tefsirlerde sunulan bilgilerle ve yazarın yorumlarıyla aktarılmaya çalışılmıştır.

4- Aynı Enstitüye bağlı olarak Abdülbaki Turan danışmanlığında Ahmet İyibildiren tarafından hazırlanan “Kur’an’da Hz. İbrahim (a.s.)” adındaki Doktora tezi kelami bir takım konulara ışık tutması açısından değişik yönlere sahip bir çalışmadır.

5- 2000 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde, İdris şengül danışmanlığında M. Fatih Solak’ın hazırlamış olduğu “Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim’de Hz. İbrahim” adlı Yüksek Lisans tezi, konuyla ilgili mukayeseli bilgiler sunan derli toplu bir çalışmadır.

6- Muhsin Demirci danışmanlığında, Mehmet Mübarek Çelik tarafından 1999 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan “Hz. İbrahim’in Tevhit Mücadelesindeki Yeri” başlıklı Yüksek Lisans tezi, genel hatlarıyla konuyu irdelemektedir.

7- Hişam Fehmi el-Arif’in, “Sîret-ü İbrahimü’l-Halîl Aleyhissalâtü ve’s-Selâm fi’l-Kur’âni’l-Mecîd ve’l-Ehâdisi’s-Sahîha” adındaki çalışması, klasik bir kıssa çalışmasıdır.

8- Tihami Abdulî tarafından hazırlanan, “en-Nebîyyü İbrahim fi’s-Sekâfeti’l-Arabîyyeti’l-İslâmîyye” adlı eser (Şam, 2001), etnografik, antropolojik unsurları öne çıkaran oldukça değerli bir çalışma olup, Türkçeye kazandırılmasının çok isabetli olacağını ifade etmeliyiz.

9- Abdulhamit Cude es-Sahhar’ın, “İbrahim Ebu’l-Enbiyâ” adlı çalışması ile Abdullah b. Ali Muhammed Ebu Seyf’in Yüksek Lisans tezi olan “el-Halîl Aleyhisselâm fi’l-Kitabi ve’s-Sünne” ve İshak Muhammed Hamdan tarafından 1992 yılında Ürdün Üniversitesi’nde hazırlanan “Kıssat-ü İbrahim fi’l-Kur’âni’l-Kerîm” adlı tezleri ise taradığımız kütüphane kataloglarında bulunamamıştır.

Hiz. İbrahim’in Türkçe yazılmış matbu eserlerde layık olduğu ilgiyi görememesi talihsizlik olsa gerektir. Aşağıda isim ve künyelerini yazdığımız eserler, daha ziyade akademik kriterler dışında, roman, deneme vb. edebi tarzda kaleme alınmış Türkçe eserlerdir: Ahmet Cemil Akıncı, “Halilü’r-Rahman Hiz. İbrahim”; Mahmut Hakkı, “Hiz. İbrahim”; Mahmut Sami Ramazanoğlu, “Hiz. İbrahim Aleyhisselam”; Rıza Nergiz, “Hiz. İbrahim ve Nemrut”; Necmettin Şahinler, “Tek Başına Bir Ümmet”; Şaban Piriş, “Hiz. İbrahim”; Ahmet Halil Cuma, “Kur’an-ı Kerim’de Hiz. İbrahim Aleyhisselam” (tr. Abdullah Feyzi Kocaer); Ömer Ahmet Ömer, “Kur’an-ı Kerim’de Hiz. İbrahim” (tr. Abdullah Feyzi Kocaer); Ahmet Baydar, “İbrahimi Okuyuş”; Muazzez İlmiye Çığ, “İbrahim Peygamber”.

Batı kaynaklı bazı çalışmalar da vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1- İlk çalışmalardan biri, Viyana niversitesi'nde Chajan Polturak tarafından 1928 yılında yapılan "Abraham, Isaak and Ismael in Koran and Agadah" adlı doktora tezidir.

2- D. M. Gordis, G. B. Grose ve Muzammil Siddiqi tarafından yazılan, "Notre Dame, Abraham Connection: a Jew, Christian, and Muslim in Dialogue" (Ed. B.J. Hubbard) adlı eser konuyla ilgili önemli bir kaynak niteliğindedir.

Ayrıca makale olarak Y. Moubarac tarafından kaleme alınan "Abraham Dans Le Coran" ve K. J. Kuschel'in alışması, "Abraham: a Symbol of Hope for Jews, Christians and Muslims adlı" müstakil çalışmalarıyla M. Borrmans'ın, "Abraham in the Qur'an", (Encounter, Roma, 1995, s. 19-24) ve F. M. Mbon'un, "Abraham in the Qur'an", Encyclopaedic Survey of Islamic Culture, (Studies in Quran), (Ed. Mohamed Taher), Anmol Publications, Delhi, 1997), c. II, s. 128-147 başlıklı makalelerinden başkası, tarafımızdan görölememiştir.

Bu noktada şu hususu belirtmeliyiz ki, bahsedilen kaynakların birçoğu, tanıtıcı bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, bir dinler tarihi ya da kısas-ı enbiya türünde olduğundan, bizim çalışma konumuzla doğrudan ilgili değıldir. Çalışmamızı önceki çalışmalardan ayıran yön, İbrahim peygamberin hayat hikâyesini anlatmak değıldir. Amacımız K. Kerim'i merkeze alarak Hz. İbrahim'in bir peygamber olması hasebiyle eğıtimsi yönünü ön plana çıkarmaktır. Takdir edilmelidir ki, bir Din Eğıtimi araştırması açısından bakıldığında, ne ulaşabildiğimiz, ne de mevcudiyetinden haberdar olmakla beraber ulaşamadığımız kaynakların yeterli olduğü düşünölebilir. Nitekim Dinler Tarihi Ansiklopedisi'ne "İbrahim" maddesini yazan Seters de, Hz. İbrahim hakkında bunun neredeyse imkânsız olduğünü belirtmektedir.¹

Türkiye'de son yıllarda Hz. İbrahim, bir diyalog konusu olarak ele alınmıştır. Bu açıdan Hz. İbrahim ilki, 13-16 Nisan 2000'de Urfa'da (I. Harran Buluşması); ikincisi 13-14 Mayıs 2004'te Mardin'de (II. Harran Buluşması) ve sonuncusu 15-16 Mayıs 2004'te (Ortak Atamız Hz. İbrahim'in Aydınlığında Dinler ve Barış) İstanbul'da yapılan toplantılarda ele alınmıştır. Bunlardan 2004 yılında Mardin'de yapılan toplantı "Hz. İbrahim'in İzinde" ismiyle Prof. Dr. Mehmet Aydın'ın editörlüğünde neşredilmiştir.

¹ Polat, Fethi Ahmet, "Seçkin Bir Soy İddiasının Kur'an Açısından Değıeri" (Hz. İbrahim Örneğı), SÜİFD, c. 19, s. 96.

HZ. İBRAHİM HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A- “İBRAHİM” KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ ve ANLAMI

“İbrahim” kelimesi, Kitâb-ı Mukaddes’in bazı yerlerinde Abram², bazı yerlerinde ise Abraham³ olarak yer alır. Kelimenin Eski Ahit’te, başta “yüce ata” manasına “Abram” iken daha sonra “milletlerin babası” olarak “Abraham” şekline dönüştüğü belirtilmiştir.⁴ Hz. İbrahim için K. Kerim’de "babanız İbrahim" (Hac, 78) ve "insanların önderi" (Bakara, 124) ifadeleri yer alır. Burada bir bakıma Kitab-ı Mukaddes'teki Abraham isminin anlamıyla paralellik göze çarpmaktadır.

Müslüman dil araştırmacıları K. Kerim’de altmış dokuz yerde tekrarlanan İbrahim kelimesinin etimolojisi hakkında farklı tezler ortaya atmışlardır. Bu tezlerden önemli gördüklerimiz şunlardır:

1- K. Kerim’de aslı itibariyle Arapça olmayan, başka dillerden nakledilmiş kelimelerin bulunup bulunmadığı hususu dilciler arasında birtakım fikir ayrılıklarına yol açmıştır.⁵ Bazıları, K. Kerim’de mevcut bütün kelimelerin Arapça olduğunu beyan etmişler⁶, yabancı dilden bir kelimenin K. Kerim’de kesinlikle yer almadığını savunmuşlardır. Bu görüşü savunanlara göre K. Kerim’deki “Kur’anen arabîyyen” tamlamasının geçtiği ayetler, (Yusuf, 2; Ta Ha, 113; Şuara, 193-195; Zümer, 28) K. Kerim’de Arapça dışında başka dillerden kelimelerin olmadığına delildir.⁷ Bu doğrultuda “İbrahim” kelimesi de K. Kerim’de zikredilen bir kelime olduğundan Arapça kabul edilmesi gereken bir kelimedir. Görüldüğü gibi bu görüşü savunanlara göre “İbrahim” kelimesi, Arapça kökenli bir kelime olarak kabul edilmiştir. Özellikle İmam Şâfi, bu görüşün hararetli

² Tekvin, 11/26; 17/5; Nehemya, 9/7; Tarihler I, 1/27.

³ Tekvin, 17/5.

⁴ Tahir ibn. Aşur, *Tefsiru't Tahrir ve't Tenvir*, Dar-ı Sahnun, Tunus, 1997, c.1, s.701; Harman, Ömer Faruk, “İbrahim” md. *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2000, c.21, s. 267.

⁵ Bu konudaki tartışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Öztürk, Mustafa, *Kur'an Dili ve Retoriği*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2002, s. 77-100

⁶ Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, *el- İtkân fî Ulûmi'l- Kur'ân*, Mektebetü's Sakafiyye, Beyrut, 1973, c. 1, s. 135; el- Emiri, Ahmet el- Berra, *İbrahim ve Da'vetühü fil Kur'an*, Cidde, 1986, s. 27-28.

⁷ el- Âmidî, Ebu'l Hüseyin Ali ibn. Ebi Ali, *el-İhkâm fî Usuli'l- Ahkâm*, Beyrut, 1996, c.1, s. 40-41.

savunucularındandır.⁸ Ayrıca Fahrettin er-Râzi, Ebû Ubeyde Kasım b. Sellam, Ebû Ubeyde eş-Şâfi gibi âlimlerin bu görüşte olduğu nakledilmektedir.⁹

2- İbrahim kelimesi, hiçbir surette Arapça asıllı olmayıp¹⁰ Süryaniceden Arapçaya geçmiştir. Kelimenin aslı “ebb” ve “rahim” kelimelerinden oluşmakta olup “merhametli baba” anlamına gelir.¹¹

3- İbrahim kelimesi Süryanice olup “el-amm”, “el- ebb” ve “ram” kelimelerinden oluşur ve bu isim bir put adından alınmıştır.¹²

4- Kelime, Batı Samicenin çok eski şekillerinden biri olmalıdır.¹³

İbrahim kelimesinin menşei konusunda ortaya konulan görüşler bunlarla sınırlı değildir.¹⁴ Bize göre, bu konudaki yaklaşımların çoğu zorlama olup tenkide açıktır.¹⁵ Yukarıda sıraladığımız görüşleri şu şekilde değerlendirebiliriz

Öncelikle K. Kerim’in tamamının Arapça kelimelerden oluştuğunu söylemek ve buna dayanarak İbrahim kelimesinin de Arapça asıllı olduğunu iddia etmek çok doğru gözükmemektedir. Zira başta İbn. Abbas olmak üzere bir kısım sahabe ve tabiinden, K. Kerim’de yabancı kelimelerin mevcut olabileceği nakledilmektedir.¹⁶ Bazı kaynaklarda bu nakillere dayanarak K. Kerim’deki yabancı kelimelerin listesi verilmiştir.¹⁷

⁸ eş-Şâfi, Muhammet İbn. İdris, *er-Risâle*, (nşr. M. Seyyid Kilani), İstanbul, t.y., s. 27.

⁹ Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, *el-Müzhir fî Ulumi’l- Luğa*, Dar-u İhyai’l Kütübî’l Arabiyye, Mısır, 1983, c. 1, s. 267.

¹⁰ İbn. Manzur, Ebu’l Fadl Cemalüddin Muhammed ibn. Mükerrrem, *Lisanü’l Arab*, Daru’s Sadr, Beyrut, 1984, c. 12, s. 48.

¹¹ Zebidi, Seyyid Muhammed Murtaza, *Tacul Arus min Cevahiri’l Kamus*, Daru’s Sadr, Beyrut, t.s., c.8, s. 201; Maverdi, Ebu Hasan Ali ibn. Habib, *en-Nüket ve’l Uyun (Tefsir-i Maverdi)*, Kuveyt, 1976, c. 1, s. 153; Ebu Hayan el-Endülüsî, *el-Bahru’l Muhit*, Kahire, 1980, c. 1, s. 498.

¹² el-Emiri, a.g.e., s. 27-28.

¹³ Kuzgun, Şaban, *İslami Kaynaklara Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Seda Yayınları, Ankara, 1985, s. 23.

¹⁴ Mesela “İbrahim” kelimesiyle ilgili değişik bir görüş şöyledir: “İbrahim kelimesi, dini bir doğuşu haber veren isimlerdendir. Bu kelime Allah dostu (habibullah) manasınadır. Eskiden Süryaniler, aile reislerinin ismini taptıkları ilaha mecazen veriyorlardı. Aile reislerine de bazen ‘ebb’ bazen ‘amm’ diyorlardı. İbrahim kelimesi muhtemelen ‘İbram’ veya ‘Ebram’ kelimesinin bozulmuş hali olup bu kelime, Tanrı anlamına gelen ‘ebb’ ve muhabbet anlamına gelen ‘ram’ kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur ve ‘Tanrının dostu’ (habibullah) anlamına gelmektedir. (bkz. El-Emiri’nin, a.g.e’den naklen Abbasi, Mahmut el-Akkad, *İbrahim Ebu’l Enbiya*, Mecelletü’s Şark, Jerusalem, 1975, c. 1, s. 233.

¹⁵ Değerlendirmeler için bkz. Kuzgun, a.g.e., s. 20-24.

¹⁶ Suyuti, *el-Muzhir*, c. 1, s. 268; eş-Şevkani, Muhammet ibn. Ali ibn. Muhammet, *İrşadü’l Fuhûl ila Tahkiki İlmi’l Usûl*, Beyrut, 1995, s. 66.

¹⁷ Suyuti, *el- İtkan*, c. 1, s. 167-174.

Yine gerek klasik gerekse günümüz nahiv kitaplarında ğayr-ı munsarif¹⁸ konusu işlenirken yabancı bir dilden Arapçaya geçmiş kelimelere verilen örneklerden birisi de “İbrahim” kelimesidir.¹⁹ Bu durum bize kelimenin Arapça asıllı olmadığını göstermektedir. Ayrıca peygamberlerin isimlerinden “Muhammet, Şuayb, Salih ve Âdem” hariç diğerlerinin Arapça olmadığı ifade edilmiştir.²⁰

Bize göre İbrahim kelimesi, Arapça değildir. Menşei itibariyle muhtemelen İbranicedir. Hz. İbrahim, Tevrat’ta İbranilerin atası olarak takdim edilir.²¹ Yine Tevrat’ın verdiği bilgilere göre o, Hz. Nuh’un oğullarından Sâm’ın soyundan gelmektedir.²² Dilciler, Hz. Nuh ve oğlu Sâm’ın konuştukları dilin hangi dil olduğu konusunda ilgilenmişler, bazıları bunun Süryanice, bazıları ise Arapça olduğunu ileri sürmüşlerdir.²³ Ancak “İbranice” kelimesinin, Hz. Nuh’un oğlu Sâm’ın torunu Eber’e nispetle onun bulunduğu dilin adı olduğu hususu²⁴ göz önüne alındığında Hz. Nuh ve oğlu Sâm’ın konuştukları dilin İbranice olması daha muhtemel görünmektedir. Talmut²⁵ rivayetlerine göre, Hz. İbrahim’in çocukluğu babasının yanında değil, şehirden uzakta yaşayan büyük dedesi Hz. Nuh’un yanında geçmiştir. Yine Talmut’a göre Hz. Nuh vefat ettiğinde Hz. İbrahim on beş yaşındadır. O, Hz. Nuh’un yanında yetişmiş ve ilk eğitimini ondan almıştır.²⁶ Bu bilgilerden hareketle Hz. İbrahim’in konuştuğu dilin, büyük dedesi Hz. Nuh’un da dili olan İbranice olduğu sonucuna ulaşılabilir. Nitekim Hz. İbrahim’in konuştuğu dilin İbranice olduğu²⁷, ona bu dili vahiy meleğinin öğrettiği ifade edilmiş²⁸, buna dayanarak İbrahim kelimesinin aslının İbranice olduğu belirtilmiştir.²⁹ Biz de bu görüşü pay-

¹⁸ Gayr-ı Munsarif, Arapça dilbilgisinde son harfinin harekesi kesre ve tenvin olmayan isimlerdir. Gayr-ı munsarif kelimelerin türleri ve şartları hakkında geniş bilgi için bkz. Çörtü, M. Meral, *Arapça Dilbilgisi (Nahiv)*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 403-408.

¹⁹ İbn-i Hişam, Ebu Muhammed Abdullah Cemalüddin, *Şerh-u Katrî’n Neda ve Bellü’s Sada*, Beyrut, 1988, s. 313; Mehmet Zihni Efendi, *el-Muktedab fî Kavaidi’n Nahv*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1981, s. 45; Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 276.

²⁰ Suyuti, *el- Muzhir*, c.1, s. 269.

²¹ Tekvin, 11/26; Galatyalılar’a Mektup, 3/ 7-9; Yakup’un Mektubu, 2/23.

²² Tekvin, 11/10-26; Tarihler I, 1/24-27.

²³ Dineverî, Ebû Hanîfe, Ahbâru’t- Tivâl, Kâhire, 1960, s. 2-3.

²⁴ Hasan, Cafer Hâdî, “İbrânice” md. *DİA*, c. 21, s. 366.

²⁵ Talmut, Yahudiliğin saygı duyduğu Eski Ahit ile birlikte Yahudi kutsal kitap külliyatını oluşturan, hahamların nesilden nesle naklettikleri rivayetler bütününe verilen addır. Geniş bilgi için bkz. Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2008, s. 260-262.

²⁶ H. Plano, “*The Talmut Selections*” adlı eserden naklen el- Mevdudi, Ebu’l A’la, *Tefhimü’l- Kur’an*, İnsan Yayınlar, İstanbul, 1986, c. 3, s. 319; Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 27.

²⁷ Sa’lebi Ebû İshak, *Arâisü’l- Mecâlîs*, Kâhire, 1980, s. 99.

²⁸ Kohler, Kaufman, “Abraham”, *JE*, Newyork, 1964, I, s. 85.

²⁹ Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of The Qur’an*, Cairo, 1938, s. 45.

laşmaktayız. Muhtemeldir ki Araplar, Arapça olmayıp İbranice olan bu kelimeyi kendi dillerine uygun bir şekilde getirerek kullanmışlar (ta'rib)³⁰, böylece kelime bir nevi Arapça hüviyeti kazanmıştır. Ayrıca K. Kerim'deki kullanımından hareketle kelimenin hiçbir değişikliğe uğramadan bize intikal ettiğini söyleyebiliriz. Zira K. Kerim'de her defasından Hz. İbrahim'den isim olarak “İbrahim” diye söz edilmesi ve yaşadığı dönemde de kendisine “İbrahim” kelimesiyle hitap edilmesi (Hud, 76; Meryem, 46; Enbiya, 60,62; Saffat, 104 v.d), kelimenin değişmeden bize ulaştığını göstermektedir.

İbrahim kelimesi, kök anlamı itibarıyla “Ağacın tomurcuğu, yaprağının, meyvesinin ve taç yaprağının hepsi” anlamına gelen “berheme” kökünden gelmektedir.³¹ Ayrıca “berheme” kökü, “bakışı devam ettirmek”³² ve “keskin bakışlı”³³ anlamlarına da gelir. Kelimenin anlamı hususunda K. Kerim'de bir açıklama bulunmamakla beraber bize göre, Hz. İbrahim'in “basiret sahibi” bir kul olduğunu ifade eden ayet (Sad, 45), “berheme” kökünün “keskin bakışlı olma” anlamına yakın bir anlama işaret etmektedir. Kitab-ı Mukaddes'in, dilcilerin ve tarihçilerin kelimenin anlamı hakkındaki açıklamaları kabule şayan olmamıştır. Kitab-ı Mukaddes'teki “Abraham” kelimesinin “milletlerin babası” olarak anlamlandırılması dil araştırmacıları tarafından kabul görmemektedir. Birçok araştırmacıya göre Sümer dilinden geçmiş olduğu ifade edilen Abraham kelimesine verilen “milletlerin babası” manası, aslında “Ab-hamon” kelimesine aittir. Abraham kelimesinin de Ab-hamon'a dönüşümü dilciler tarafından mümkün görülmemektedir.³⁴

Abraham kelimesinin iki ögeden oluştuğu ve bunlardan ilk ögenin Samice'de “baba” anlamına geldiği, ikincisinin ise Akkad dilinde “sevmek” ya da Batı Samice “yüce olmak” manalarındaki kelimelerle alakası olduğu düşünülmüştür. Böylece kelimenin “yüce baba” manasına olabileceği gibi, “babasını sever” anlamına gelebileceği de dile getirilmiştir.³⁵

³⁰ Suyuti, *el- Muzhir*, c. 1, s. 268.

³¹ İbn. Manzur, a.g.e., c. 14, s. 313; Cevheri, Ebû Nasr, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh (Tacü'l- Lüğati ve Sihâhü'l- Arabiyye*, Daru'l- Hadis, Kâhire, 2009, s. 92.

³² İbn. Manzur, a.g.e., c. 14, s. 314, Cevheri, a.g.e., s. 92.

³³ Suyutî, *el- İtkan*, c. 2, s. 358.

³⁴ L. Hicks, “Abraham”, *The Interpreter's Dictionary of The Bible*, Newyork, Abingdon Press, 1962, c. 1, s. 15; Kuzgun, a.g.e., s. 23.

³⁵ Sarna, Naum, “Abraham”, *EJD*, Jerusalem, c. 2, s. 111-115.

Kelimenin Süryanice aslının “ebb” ve “rahim” kelimelerinin birleşmesinden olduğunu savunan görüş de anlamca tenkit edilmiştir.        bu görüşü savunanlar, İbrahim kelimesinin Arapça olmadığını söyledikleri halde iki Arapça kelimeden (ebb ve rahim) olduğunu savunmuşlardır Bu ise çelişkili bir durumu ortaya çıkarır. İbrahim kelimesinin bir put isminden alınmış olması da çok uzak bir ihtimal gibi görünmektedir.

Sonuc olarak “İbrahim” kelimesinin menşei ve anlamı hakkında birçok iddia bulunsa da şimdiye kadar kesin bir tespit mümkün olamamıştır.

B- HZ. İBRAHİM'İN HAYATI

Gerek Kitab-ı Mukaddes gerekse K. Kerim incelendiğinde Hz. İbrahim'e seçkin bir konum atfedildiği görülür. Konumuz K. Kerim ile sınırlandırılmış olduğundan Hz. İbrahim'in hayat serüvenini K. Kerim'deki mevcut bilgilerle aktarmaya çalışacağız. Fakat hemen belirtmek gerekir ki gönderiliş amacına uygun olarak K. Kerim, bünyesinde yer alan diğer peygamberlerin kıssalarında olduğu gibi Hz. İbrahim'den bahseden ifadelerinde de muhatapların anlatılanlardan ders almasını amaçlayan bir yöntem takip etmiştir.³⁶ K. Kerim'in mesaj ağırlıklı bu üslûbundan dolayı, Hz. İbrahim kıssasında da muhataplara verilmek istenen bilgiler, kronolojik olarak değil de yeri geldikçe ve ana hatlarıyla bildirilmiştir. K. Kerim'de Hz. İbrahim'in kişiliği, tebliğleri, öğretisi, hatta ailesi ve çevresiyle olan ilişkileri, onun tevhit inancı ile ilgisi sebebiyle konu edilmiştir. İfadelerinde ne tarih veren, ne de yer bildiren K. Kerim, Hz. İbrahim'in mesajını ön plana çıkartmıştır. Onun hayatının her basamağıyla ilgili K. Kerim'de bilgiye rastlanmıyor olması nedeniyle Hz. İbrahim'in hayatının her aşamasıyla ilgili bilgi vermek için İslam Tarihi kaynakları, çoğunlukla Kitab-ı Mukaddes'ten alıntılar yapmışlardır. Biz, çoğu kabul edilemeyecek türden olan bu bilgilere hiç temas etmeden gerekli gördüğümüz yerlerde Kitab-ı Mukaddes'e -mümkün olduğunca konunun sınırlarını aşmadan- atıflarda bulunacağız.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm dini mensuplarınca kutsal sayılan metinlerde, inanç ve yaşayışıyla örnek gösterilen Hz. İbrahim hakkında oldukça sınırlı bilgilerin olması sebebiyle onun yaşadığı yüzyıl kesin olarak tespit edilememiş ve yaşadığı çağa ait tarihi vesikalar bulunamamıştır. Yapılan arkeolojik çalışmalardan elde edilen bulgulara dayanarak yaklaşık tarihler ileri sürülmüştür. Bazı itirazlar olmakla birlikte³⁷ üzerinde en çok durulan tarih M.Ö. 1900'lü yıllardır.³⁸ Tartışmalı da olsa yaşadığı dönemi tespitten sonra Hz. İbrahim'in hayatıyla ilgili bilgileri aşama aşama sunmaya çalışacağız:

³⁶ Şengül, İdris, *Kuran Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir, 1995, s. 136 vd., 240-246.

³⁷ Dimont Max'in, *Jews, God and History* adlı eserinden naklen Çığ, Muazzez İlmiye *İbrahim Peygamber, Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 14.

³⁸ Saters, John Van, "Abraham", *The Encyclopedia of Religion*, (ed. Mircae Eliade), Salzburg, 1954, c. 1, s. 13-17; Bucaille, Maurice, *Kitab-ı Mukaddes, Kuran ve Bilim* (çev. Suat Yıldırım), İstanbul, 1979, s. 54-62; Küken, Gülnihal, *İlkçağda Eğitim Felsefesi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003, s. 174; Çığ, a.g.e., s. 15.

1. Soy: K. Kerim, Hz. İbrahim'in soy zincirinden isim isim söz etmez. Sadece Hz. Nuh'un soyundan geldiğine (Saffat, 83) ve babasının adının "Azer"³⁹ olduğuna değinir (En'am, 74). İslam tarihçileri onun soyunu Hz. Nuh'a kadar dayandıran bir silsileden söz ederler.⁴⁰ Bu silsilenin Kitab-ı Mukaddesten alınmış olma ihtimali yüksektir.⁴¹ K. Kerim'de, Hz. İbrahim'in çocuklarından İsmail (a.s), İshak (a.s) ve torunu Yakup (a.s)'un kendisine ihsan edildiğinden bahsedilmiş (İbrahim, 39; Enbiya, 72), onun soyundan doğruya ulaştırılmış birçok peygamberin seçildiği ifade edilmiştir (Meryem, 58).

2. Doğum Yeri: K. Kerim'de Hz. İbrahim'in doğum yeriyle ilgili bir bilgi yoktur. Eski Ahit'e göre, onun doğduğu ve inanç hareketinin çıkış noktası olarak kendisine ilk vahyin geldiği yer Keldanilerin Ur⁴² şehridir. İslam tarihçileri de doğum yeri olarak Kusa, Harran, Hürmüzcerd, Berze gibi yer isimleri zikretmişlerdir.⁴³ Ancak Tevrat'ta Hz. İbrahim'e gösterilen hedefle takip ettiği güzergâh dikkate alındığında doğduğu şehrin Urfa olması daha muhtemeldir.⁴⁴

3. Çocukluğu, Gençliği, Yetişkinliği: K. Kerim'de çocukluk ve gençliğine dair malumat bulamadığımız Hz. İbrahim, direkt olarak şirke karşı olan mücadelesiyle karşımıza çıkmaktadır. Peygamberlikle vazifelendirilmek belli bir olgunluğu gerektirdiğinden o, yetişkinlik çağına gelmesiyle birlikte muhtemelen vahye muhatap olmuştur. K. Kerim'de, Allah'ın ona rüşdünü verdiği ve peygamberlik için uygun olduğunun da daha önce Allah tarafından bilindiğine işaret edilmiştir (Enbiya, 51). Yine K. Kerim, putperest kavmiyle olan mücadelesini anlatırken onu "genç" (feten) kelimesiyle nitelemiştir (Enbiya, 60). Gerek bu ayetler gerekse başka ayetlerdeki (mesela bkz. Bakara, 135; En'am, 79, 81, 161; Nahl, 120-123 vs.) bilgilerden anlaşıldığına göre o, bütün gençliğini ve yetişkinliğini tevhit mücadelesiyle geçirmiştir. Gerek Kitab-ı Mukaddes'te

³⁹ Hz. İbrahim'in babasının adı Tevrat'ta "Tareh" olarak geçer (Tekvin 11 /10-26). Bu isim etrafındaki tartışmalar için bkz. Tümer, Günay, "Azer" md. *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1991, c. 4, s. 316 vd.

⁴⁰ Taberi, Ebu Cafer Muhammet, *Tarihu'l Ümem ve'l Mülük*, Beyrut, 1967, c. 1, s. 270,271,277; İbn. İshak, Muhammed, *Siret-ü İbn. İshak* (thk. Muhammed Hamidullah), Konya, 1981, s. 1; İbn. Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n Nebeviye*, Mısır, 1936, c. 1, s. 3; İbn. Sa'd, Muhammed, *et-Tabakatü'l Kübra*, Beyrut, 1968, c. 1, s. 45.

⁴¹ Tekvin, 11 /10-26; Tarihler I, 1/24-27.

⁴² Tekvin, 11/31, 15/7.

⁴³ Taberi, a.g.e., c. 1, s. 233; İbn. Sa'd, a.g.e., c. 1, s. 46.

⁴⁴ Harman, a.g. md., s. 269; Canan, İbrahim, *Hz. İbrahim'den Mesajlar*, Işık Yayınları, İstanbul, 2004, s. 26-34.

gerekse tarihi kaynaklarda Hz. İbrahim ile ilgili selim aklın kabul edemeyeceği bir rivayet ve bilgi kirliliği söz konusudur. Bu bilgilerin bir peygamberin hayat sahneleri olarak sunulması, nesiller boyunca hiç tenkit edilmeden rivayet edilmesi son derece düşündürücüdür.⁴⁵

4. Nübüvvet Dönemi: Hz. İbrahim'in hayat hikâyesini K. Kerim'den okumaya devam ettiğimizde onun nübüvvet döneminin kilometre taşları gözümüze çarpar. Buna göre: Hz. İbrahim, peygamber olmadan önce ona rüşdü verilmiş (Enbiya, 51), göklerin ve yerin melekütü gösterilmiştir (En'am, 75). O, aklını kullanarak tek Allah'ın varlığına ulaşmış (En'am, 76-79), imanını kuvvetlendirecek bazı isteklerde bulunmuş (Bakara, 260), önce babasını (En'am, 74; Meryem, 42-49) sonra kavmini (Enbiya, 52-72; Şuara, 69-83) ve krallarını (Nemrut) tevhide davet etmiştir (Bakara, 258). Kavminin putlarını kırarak onlara inançlarının batıllığını göstermeye çalışmış (Enbiya, 58; Saffat, 93) fakat karşılığında ateşe atılmış (Enbiya, 68-70; Ankebut, 24), ateş onu yakmamış (Enbiya, 69; Ankebut, 24), kavminin tavırları nedeniyle Allah'tan aldığı emirle hicret etmiştir (Saffat, 98-99). K. Kerim'de Hz. İbrahim'in göçleri ve seyahatleri konusunda fazla bilgi verilmemiştir. İslam Tarihi kaynaklarında ise, Hz. İbrahim'in önce Harran'a⁴⁶, oradan Filistin ve Şam'a, daha sonra Mısır'a hicret ettiği ve tekrar Şam'a döndüğü bildirilmektedir. İkinci eşi Hâcer ve oğlu İsmail'i Mekke'ye yerleştirdikten sonra da (İbrahim, 37) Mekke ziyaretleri gerçekleştirdiği yine Kur'an tarafından bildirilir.⁴⁷ Bunun ardından K. Kerim'in "apaçık imtihan" diye nitelendirdiği rüyasıyla imtihan edilmiş (Saffat, 102-110), imtihanı başarıyla vermiş (Bakara, 124), oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi inşa etmiş (Bakara, 127), insanlara Haccı ilan etmiş (Hac, 27), Lut kavmini helak için gelen melekler ona diğer oğlu İshak'ı müjdelemişlerdir (Hicr, 52-60; Ankebut, 31-35; Zariyat, 24-37). Görüldüğü üzere K. Kerim, tarihi bilgiler, zaman, mekân, şahıs isimleri gibi detaylar üzerinde durmamış, Hz. İbrahim'in tevhit mücadelesinin ana hatlarını ön plana çıkarmıştır.

⁴⁵ Bu türden rivayetler ve tenkidi için bkz. Aydemir, Abdullah, *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1992, s. 57-67.

⁴⁶ El-Hamevi, Ebu Abdullah Yakut, *Mu'cemu'l Büldan*, Dar-ı Beyrut, Beyrut, 1991, c. 2, s. 235; Mesudi, Ebu'l Hasan Ali İbn. Hüseyin, *et-Tenbih ve'l İşraf*, Kahire, 1938, s. 69; Şeşen, Ramazan, *Harran Tarihi*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, s. 4; Sharon, Moshe Sevilla, *İsrail Ulusunun Tarihi*, Graph Pres, Jerusalem, 1981, s. 2-3.

⁴⁷ İbn Sa'd, a.g.e., c. 1, s. 30-31; Taberî, a.g.e., c. 1, s. 110-111.

5. Vefatı: K. Kerim, Hz İbrahim'in vefatıyla ilgili de bir bilgi vermez. Tevrat'ta 175 yıl yaşadığı⁴⁸ ileri sürülen Hz. İbrahim'in 200 yıl yaşadığı da rivayet edilmiştir.⁴⁹ Ölüm tarihi tespit edilememiş, mezarının Kudüs yakınlarındaki Habrun denilen yerde Makpela mağarasında olduğu ifade edilmiştir.⁵⁰ Kanaatimizce bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Kutsal bir metin olarak kabul edilen Tevrat'ta bir peygamberin mezarının yerine dair bilgi bulunması pek makul görünmemektedir.

Hız. İbrahim'in hayatına ana hatlarıyla kısaca değindikten sonra şu hususu tekrar belirtmek gerekir: Hız. İbrahim'in hayatıyla ilgili bilgileri kaynaklardan okurken şaşırmamak ve ürpermemek elde değildir. Din eğitimi açısından bu bilgilere ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Dini inanç ve din eğitimi asla böyle hurafe bilgiler üzerine bina edilemez. İnsanların peygamberlik kurumuna olan imanlarını sarsacak düzeyde güvenilmez bilgilerin hiç tenkide tabi tutulmadan kitaplara doluşturulması ve bir peygamberin hayatı olarak anlatılması, din eğitimi açısından büyük bir problemdir. Günümüz din eğitimcilerine düşen, bu rivayetleri K. Kerim'in, doğru tarihi bilgilerin ve selim aklın süzgecin-den geçirerek insanlara sağlıklı dini bilgiler vermek, onları doğru bilgiyle eğitmektir.

⁴⁸ Tekvin, 25/7; Mesudi, Ebu'l Hasan Ali ibn. Hüseyin, *Mürucü'z Zeheb ve Meadinü'l Cevher*, Mısır, 1938, c. 1, s. 46.

⁴⁹ Taberi, a.g.e., c. 1, s. 312; İbn. Sa'd, a.g.e., c. 1, s. 47; İbn. Kesir, Ebu'l Fida İsmail, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Matbaatü's Saa'de, Mısır, 1932, c. 1, s. 47 vd.

⁵⁰ Tekvin, 25/9-10; Taberi, a.g.e., c. 1, s. 312.

BİRİNCİ BÖLÜM:

**BİR EĞİTİMCİ OLARAK HZ. İBRAHİM ve PUTPERST KAVMIYLE MÜCA
DELESİ**

İnsan, eğitimin şekillendirdiği bir varlıktır. Onun davranışlarını anlayabilmek için kendine özgü algılayış tarzı ve yaşantısını bilmenin yanında, yetişmiş olduğu sosyal çevrenin özelliklerini de bilmek gerekir.⁵¹ Zira belli bir ortamda yaşayan insanın kişiliği, içinde yaşadığı toplumun özelliklerine göre şekillenir. Bireyi tam anlamıyla tanımanın yolu, bulunduğu sosyal çevreyi iyi etüt etmekten geçer. Bu nedenle, yüce Allah'ın nübüvvet vazifesiyle kavmini eğitmesi için gönderdiği Hz. İbrahim'in mesajını gereğince anlayabilmek için, bu mesaja muhatap olan insan grubunun içinde yaşadığı toplumun özelliklerinin tespiti önemlidir.

A- HZ. İBRAHİM'İN YAŞADIĞI DÖNEMİN ve KAVMİNİN ÖZELLİKLERİ

Hız. İbrahim'in yetiştiği ortamın özellikleri ile ilgili elimizde son derece kısıtlı bilgiler vardır. Biz, bu bilgileri Hz. İbrahim'in yaşadığı dönemi tanımada bir fikir vermesi açısından değerlendirilebilecek notlar olarak görmekteyiz. Hz. İbrahim'in içinde yaşadığı çağ ve şartları bize daha çok İsrailî kaynaklar ve bu kaynaklardan İslam tarihçilerinin yaptıkları alıntılar gösterir. K. Kerim, Hz. İbrahim'in mesajına ağırlık verdiğinden yaşadığı dönemin bütün özelliklerinin ayrıntılarına değinmemiş, sadece bazı hususlarda detaylı olmayan bilgiler sunmuştur.

Tarihi kaynaklarda Hz. İbrahim'in Ortadoğu'da, Mezopotamya bölgesinde yaşadığı belirtilir. K. Kerim'de ise onun, oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi inşa ettiği bildirilmektedir (Bakara, 127). Bu bilgi bize Hz. İbrahim'in yaşadığı coğrafyanın Ortadoğu olduğunu göstermektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Tevrat'a göre Hz. İbrahim'in yaşadığı şehir, Keldaniler'in Ur şehridir.⁵² İslam tarihçileri ise

⁵¹ Bu görüş, insanın davranışını anlama ve anlamlandırma hususunda psikolojik yaklaşımların genelde benimsediği bir görüştür. Bununla birlikte, fenomenolojik yaklaşım, insanın davranışının oluşumunda çevrenin etkisini yok saymaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 32.

⁵² Tekvin, 11/31, 15/7.

onun Urfa ve civarında yaşadığı, oradan Harran, Filistin ve Şam’a hicret ettiği görüşünü benimsemişlerdir. K. Kerim’in ifadelerinden anlaşıldığı üzere Hz. İbrahim’in kavminin en temel özelliği putperest bir topluluk olmalarıdır (En’am, 74-81; Mer-yem, 42-46; Enbiya, 52-72; Saffat, 88-97). Hz. İbrahim’in yetiştiği çevrede yıldızlara ve bu yıldızların yeryüzündeki temsilcileri olduğuna inanılan birtakım putlara tapılıyordu. O asırda Sümer-Keldani egemenliği altında bulunan Harran⁵³, putperest ay kültürünün kuzeydeki merkezi idi. Söz konusu kültürün güneydeki merkezi ise Ur şehriydi.⁵⁴ İslam tarihi kaynakları, Hz. İbrahim’in nübüvveti döneminde yaşadığı bölgeye Nemrut’un hâkim olduğunu⁵⁵ ve yönetimi altında bulunan yerlerdeki mevcut inanç sistemine “Sâbilik” adının verildiğini kaydetmişlerdir.⁵⁶ Hz İbrahim, önce Ur şehrindeki putperest kavimle mücadele etmiş, oradan hicret ettiği Harran’da da oradaki putperest topluluğu tevhide davet etmiştir.⁵⁷

Hz. İbrahim’in mesajının ilk muhatabı olan Keldanilerin Ur şehrinin özellikleri ile ilgili birtakım bilgiler mevcuttur. Bu bilgilere göz atıldığında şehrin sosyal, ekonomik ve dini yapısının iç içe geçmiş bir yapı arz ettiği görülür. Kavminin Hz. İbrahim’e olan yaklaşımının arka planını daha iyi kavrayabilmede bu toplumsal yapının bilinmesi büyük önem arz eder. “Bugün bilginlerce İbrahim peygamberin yaşadığı dönem olarak kabul edilen İ.Ö. 1900’lü yıllarda Ur şehrinin nüfusunun beş yüz bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. O zamanlar Ur, gelişmiş bir endüstri ve iş merkeziydi. Bir yandan ticaret mallarını Pamir ve Nilgiri gibi uzak yerlerden kendine çekerken, bir yandan da Anadolu ile ticari ilişkilerde bulunuyordu. Halk çoğunlukla el işçisi (zanaatkâr) ve meslekten tüccardı. Arkeolojik kalıntılardan okunan çağın yazıtları, toplumun materyalist bir hayat anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Hayatlarının ana amacı, servet yığmak ve eğlenmekti. Faiz alıp verirlerdi ve dünya işlerine dalmışlardı. Birbirlerine şüpheyile bakarlar, en ufak sorunlarından do-

⁵³ Yiğit, İsmail, *Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 208; Çığ, a.g.e., s. 79.

⁵⁴ Gündüz, Şinasi, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Etüt Yayınları, Samsun, 1998, s. 139-149.

⁵⁵ İbnü’l Esir, a.g.e., c. 1, s. 148; Taberi, a.g.e., c. 1; s. 234; İbn. Sa’d, a.g.e., c. 1, s. 30.

⁵⁶ İbn. Hazm, *Kitabü’l Fasl fi’l Milel ve’l Ehvâi ve’n- Nihal*, Mektebetü’l Müsenna, Bağdat, 1903, c. 1, s. 34; Cevheri, Tantavi, *el- Cevahir fi Tefsiri’l Kur’an*, Mısır, 1350 (H.), c. 4, s. 60. Şinasi Gündüz’e göre tarihsel kaynaklarda Sabîiler hakkında verilen bilgiler ve bu dinsel grubun kısaca “yıldızlara, gezegenlere ve bunlar adına yapılan putlara tapma” olarak tanımlanması yanlıştır. Zira Kur’an, Sabîileri gök cisimlerine tapan bir topluluk olarak tanıtmaz. Bu doğrultuda bu din, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi özü itibariyle gerçek olup sonradan bozulmuş olması muhtemeldir. Bkz. Gündüz, Şinasi, *Sabîiler*, Ankara, 1995, s. 9.

⁵⁷ İbn. Sa’d, a.g.e., s. 29, 30.

layı hemen mahkemeye koşarlardı. Tanrılarına olan duaları genellikle uzun ömür, zenginlik ve işlerinde başarı istemekten ibaretti. Halk üç sınıfa ayrılıyordu: 1) Amelu: Bu sınıf din adamları, devlet memurları ve askeriyeden oluşuyordu. 2) Nuşkenu: Tüccarlar, zanaatkârlar ve çiftçiler bu sınıfa dâhildi. 3) Ardu: Bunlar da kölelerdi. Amelu sınıfının özel ayrıcalıkları vardı. Hem medeni hukuk, hem de ceza hukuku alanında diğer insanlardan daha fazla haklara sahiptiler ve hayatlarıyla sahip oldukları mülkleri kutsal sayılırdı. Çünkü bu gruplar yönetimde söz sahibi olup diğer iki gruba hâkimdiler. Bu hâkimiyetlerini de Nennar'dan (ay tanrısı) aldıklarına toplumu inandırmışlar, toplum da Amelu sınıfı lehine işleyen bu çarka ister istemez boyun eğmişti.

Ur'da yapılan kazılarda ortaya çıkarılan tabletlerde beş bin tanrının adı geçmektedir. Her kentin kendine özgü tanrısı ve baş tanrı ya da kent tanrısı kabul edilen, kendisine diğerlerinden daha çok saygı gösterilen özel bir tanrısı vardı. Ur'un kent tanrısının adı, "Nennar" (ay tanrısı) idi. Bir diğer büyük kent Larsa'nın baş tanrısının adı ise "Şemeş" (güneş tanrısı) idi. K. Kerim'de yüce Allah, insanların ay ve güneşi tanrı edinebileceklerine işaret etmiş ve onlara secde etmeyi yasaklamıştır (Fussilet, 37). Zira Kur'an'a göre tıpkı diğer bütün varlıklar gibi güneş ve ay da Allah'a secde ederler (Hac, 18). Bu baş tanrıların altında çoğunlukla yıldızlardan, gezegenlerden, birkaçı da yeryüzü nesnelerinden seçilen çok sayıda küçük tanrılar vardı. Halk, daha önemsiz şeyler için yaptıkları dualara bu küçük tanrılarca karşılık verildiğine inanırdı. Yıldızlar doğup battığından, belirip kaybolduğundan onları temsil edecek sürekli göz önünde olan sembollere gerek vardı. Bu nedenle bütün bu gök ve yer tanrılarının putlar halinde sembolleri dikilmişti. Dua ve tapınmalar bunlar önünde yapılırdı.⁵⁸ İleride temas edeceğimiz üzere Hz. İbrahim'in, kavmine tek Allah fikrini anlatmaya çalışırken onların tapmış oldukları güneş, ay ve yıldızlar üzerinde yaptığı gözlemlerden hareket etmesi, müşrik kavminin bu nesnelere taptığını göstermektedir.

Hz. İbrahim'in kavmi yıldızları, kervan ve gemilerin yollarını tayin eden haritalar çizmek için değil de daha ziyade insanların kaderi ve geleceğine dair haber elde etmek için incelerlerdi. Bu bakımdan da astronom olmaktan ziyade müneccim

⁵⁸ Mevdudi, Ebu'l Âlâ, *Tefhimü'l Kur'an*, c. 1, s. 565-567.

idiler. Yıldızların hareketlerinden geleceğe dair ilim elde etmek için sarf edilen gayretler, Hz. İbrahim'in kavminin zevklerinden bir zevk olarak görünmektedir.⁵⁹

K. Kerim'de muhtelif ayetlerde Hz. İbrahim'in kavminin taptığı putlara temas edilir. Bu putlar için “esnam” (Enbiya, 57; Şuara, 71), “evsan” (Ankebut, 17, 25), “temasîl” (Enbiya, 52) kelimeleri kullanılır. Esnam, “sanem”in çoğulu olup “Allah’ın dışında ilah edinilen şey” demektir. “Suret”, “resim” ve özellikle “put” anlamında kullanılır. Ayrıca “ağaçtan yontulmuş, altın, gümüş yahut bakır dökülmüş olup cismi veya belli bir şekli olan putlara da” esnam denmiştir.⁶⁰ Evsan, “vesen”in çoğulu olup “sadece taştan yapılan, fakat cismi veya belli bir şekli olmayan puttur”.⁶¹ Temasil ise “timsal”ın çoğulu olup “Allah’ın yarattığı şeylere benzetilerek yapılmış put” demektir.⁶²

“Nannar putu Ur’da en yüksek tepe üzerinde yapılmış büyük bir tapınakta korunuyor ve yanında karısı Ningil’in kutsal mabedi bulunuyordu. Bu tapınak bir kral sarayı gibi olup her gece farklı bir kadın tapınıcı oraya giderek bu putun gelini olurdu. Böylece tapınakta tanrıya adanmış kalabalık bir kadın topluluğu oluşmuştu. Bakireliğini tanrı adına feda eden kadın çok saygın görülürdü. Her kadın kurtuluşa ermek için tanrı yolunda kendisini bir başka erkeğe –özellikle erkek bir din adamına- teslim etmek zorundaydı. Bu durumdan en çok yararlanan da şüphesiz erkek din adamlarıydı. Onların çıkarı üzere kurulmuş bu düzeni bozabilecek her oluşuma elbette karşı çıkacaklardı.

Nannar, yalnızca bir tanrı değildi. Ülkenin en büyük toprak ağası, en büyük tüccarı, en büyük zanaatkârı ve siyasi hayatın baş yöneticisiydi. Çünkü tapınağa

⁵⁹ Durant, William, *The Story of Civilization*, (Publisher: Simion and Scuhuster), United States, 1975, c. 2, s. 211. K. Kerim'de Hz. İbrahim'in, kendisini bayram eğlencesine davet eden kavmine karşı yıldızlara bakarak “ben hastayım” demesi (Saffat, 88-89), kavmi yıldızlara bakıp hüküm veren bir toplum olduğu için onun da yıldızlara bakarak hüküm çıkarıyormuş gibi görüldüğü şeklinde anlaşılmıştır. (Bkz. Ateş, Abdurrahman, “Hz. İbrahim’e İsnat Edilen Üç Yalan” (K. Kerim ve Kitab-ı Mukaddes Bağlamında Eleştirel Bir Bakış), *EKEV Akademi Dergisi*, İstanbul, 2004, y. 8, say.18, s. 81.) Buna karşın Hz. İbrahim'in bu esnada gerçekten hasta olduğunu veya bu hastalığın manevi bir sıkıntı olduğunu kabul edenler olduğu gibi (Bkz. Razi, Fahrettin Muhammet b. Ömer, *Mefatihü'l- Gayb*, Beyrut, 1994, c. 26, s. 147.), ayette geçen “nazraten fin-nucûm” deyiminin, “bir mesele hakkında düşünmek” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. (Bkz. Maverdi, a.g.e., c. 5, s. 55; Şevkani, *Fethü'l- Kadir*, c. 4, s. 460.)

⁶⁰ İbn. Manzur, a.g.e., c. 15, s. 241; Âsım Efendi, Ebu'l Kemal es-Seyyit Ahmet, *Kamus-u Okyanus*, c. 4, s. 373.

⁶¹ İbn. Manzur, a.g.e., c. 17, s. 334; Âsım Efendi, a.g.e., c. 4, s. 772-773.

⁶² İbn. Manzur, a.g.e., c. 14, s. 136; Âsım Efendi, a.g.e., c. 4, s. 84.

çok sayıda bahçe, ev ve tarla adanmıştı. Bu kaynaklardan gelen gelirin yanı sıra çiftçiler, toprak sahipleri ve tüccarlar da mısır, süt, altın, kumaş vs.`den oluşan adaklarını tapınağa getirirlerdi. Tabii ki, bunlara bakacak kalabalık bir grup gerekiyordu. Bu doğrultuda tapınak adına çok sayıda atölye çalıştırılıyordu. Tapınakta adalet yüksek mahkemesi kurulmuştu. Yargıçlar din adamlarıydı ve onların verdiği hükümler tanrının hükmü kabul ediliyordu. Kraliyet hanedanlığı da egemenliğini gerçek egemen Nannar`dan alıyordu. Kral ülkeyi onun adına yönetiyordu. Bu yüzden kral, tanrılık mertebesine yükselmiş olup kendisine diğer tanrılar gibi tapınılıyordu.”⁶³

Bütün bu bilgilerden şöyle bir neticeye ulaşılmaktadır: Allah’ın emir ve öğütlerinden yoksun kalan, peygamberlerle irtibatı kesilen toplumlar, inanç belirsizliklerini gidermek için mitolojiler geliştirmişler, kendi muhayyilelerinin ürünü olan kuvvetlere, tanrılara, putlara tapmışlardır. Bu tip unsurlara bilgi, irade ve arzu yükleyen insanlar, sonra da o bilgiler, iradeler ve arzular kendi muhayyilelerinin dışında gerçekten varmış gibi onlara göre hayatlarına nizam vermeye çalışmışlardır.⁶⁴ Günümüz insanı da hakikatin ne olduğunu belirlemek ve buna göre hayatını düzenlemek ihtiyacı içindedir. Tam da bu noktada doğru bir din eğitimi almanın, insan için hakikati bulma ve onunla hayatına şekil verme konusunda ne kadar önemli olduğunu fark etmek gerekir. Yine bu bilgilere göre şirkin, Hz. İbrahim’in kavmi için basit bir inanç değil, onların toplumsal hayatlarının ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal temeli olduğu gerçeği açığa çıkar. Bu doğrultuda Hz. İbrahim’in kavminin putperest inanişaya yönelmesinin altında yatan sebeplerden birisi de ekonomik sebep olarak göze çarpar. Bu konu, ileride “Hz. İbrahim’in kavmini putperestliğe götüren nedenler” bölümünde ele alınacaktır.

İşte Hz. İbrahim, putperestlerden oluşan ve ataları da putlara tapan böyle bir kavmin içinde yetişmiş, onlarla birlikte büyümüş, onların eğitimini almıştır. Ancak kavmi sapkın bir hayat sürerken o, kavminin diğer fertlerinden sıyrılarak kendisini, yaratanın eğitiminden de geçirerek olgunlaşmış, Allah’a imanıyla kavminden kopup ayrılmıştır.

⁶³ Mevdudi, a.g.e., c. 1, s. 565-567.

⁶⁴ Özakpınar, Yılmaz, *İnsan İnanan Bir Varlık*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 106-107.

B- HZ.İBRAHİM'İN KAVMİNİ PUTPERESTLİĞE GÖTÜREN SEBEPLER ve BU SEBEPLERİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Putperestlik ve Allah'a birtakım şeyleri ortak koşmak, K. Kerim'de belirtildiği üzere peygamberlerin kendisiyle mücadele ettiği, tek Allah fikrinin (tevhit) karşısında duran en temel problemidir. K. Kerim'in ısrarla eğitmeye çabaladığı husus, temelde Allah'ın varlığını inkâr değil, O'na birtakım şeyleri eş koşmaya dayanan şirk olgusudur. Tarihin her döneminde tevhidin ilkelerine karşı çıkan putperest toplumlar olagelmıştır. Bu doğrultuda Hz. İbrahim'in kavminin de şirke saplanmış bir topluluk olduğunu K. Kerim'den öğrenmekteyiz. Hz. İbrahim'in kavmini şirke götüren bazı nedenlere işaret eden K. Kerim ayetlerini incelediğimizde, şirk olgusunun hem bireyi hem de toplumu etkileyen bir yönünün olduğu görülecektir. Şirkin bu etkisi, âdeta hayatın psikik, ekonomik, sosyal hatta fizik ortamı içine geçmiş haldedir.⁶⁵ Buradan hareketle Hz. İbrahim'in kavmini şirke iten nedenler üç başlık altında ele alınabilir: Bu nedenlerin bir kısmı psikolojik faktörlere, bir kısmı sosyolojik faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Kanaatimizce tarih kitaplarının verdiği bazı bilgiler, Hz. İbrahim'in kavmini şirke götüren birtakım ekonomik nedenleri de akla getirmektedir. Sırasıyla bu sebepler ele alınacaktır.

1- Psikolojik Sebepler: Yüce Allah, insanı çok yönlü özellikleri ve geniş bir potansiyeli barındıran bir tarzda yaratmıştır. İnsanın karmaşık bir yapı arz eden davranışlarının arka planında çoğu zaman sahip olduğu psikolojik özellikler yatar. Hz. İbrahim'in kavmiyle ilgili ayetler incelendiğinde onları şirke götüren belli başlı psikolojik nedenleri şöylece tespit etmek mümkündür:

1. 1. Bozuk, Tutarsız Zihniyet Yapısı: Hz. İbrahim'in kavminin öne çıkan en temel psikolojik sorunu, bozuk bir zihniyet yapısıdır. Bunun altında yatan temel neden ise, aklı gereği gibi ve doğru bir şekilde kullanmamış olmalarıdır. Akıl, insana verilmiş olan en büyük değer, en büyük güçtür. Aklın insana ihsan edilmesinin amacı, onu

⁶⁵ Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş I*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980, s.71.

kullanmak, değerlendirmek, amacına uygun çalışmasını sağlamaktır.⁶⁶ Aslında K. Kerim, bütün kötülükleri aklın sağlıklı kullanılmamasına bağlamış, aklını kullanmayan insanları hayvanlardan da aşağı kabul etmiş (A'raf, 179), akli kullanmamanın sonucunu murdarlık olarak göstermiştir (Yunus, 100).

K. Kerim'de bu hususta önümüze sunulan örneklerden biri de Hz. İbrahim'in kavmidir. Bu insanların zihniyet yapısındaki tutarsızlığı ve bozukluğu çarpıcı bir şekilde gösteren bazı sahneleri K. Kerim'den takip etmek mümkündür. Hz. İbrahim'in, kavminin bulunmadığı bir sırada puthâneye girip putları kırmasının ardından kavmiyle yaşadığı şu diyalog bu hususta güzel bir örnektir: “(Kavmi şöyle dedi): ‘İbrahim! Bunu tanrılarımıza sen mi yaptın?’ İbrahim, ‘Hayır! Onu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun’ dedi. Kendi kendilerine dönüp birbirlerine, ‘Doğrusu siz zalimlersiniz’ dedikten sonra tekrar eski inançlarına döndüler ve ‘Ey İbrahim! Sen bunların konuşamayacağını bilirsın’ dediler. İbrahim de ‘O halde Allah’ı bırakıp size hiçbir fayda ve zarar veremeyecek olan putlara mı tapıyorsunuz? Size de, Allah’ı bırakıp tapıklarınıza da yazıklar olsun! Aklınızı kullanmıyor musunuz?’ dedi.” (Enbiya, 62-67).

Âyetlerdeki diyaloglarda en dikkat çeken husus, Hz. İbrahim'in kavminin, bir ara gerçeği fark edip yanlış düşüncelerinden kurtulma belirtileri göstermeleri, ardından tekrar eski bozuk zihniyet yapısına dönmeleridir. Bu dönüşte –ileride de temas edeceğimiz üzere- başka birtakım nedenler de etkili olmakla birlikte, diyalogun sonunda Hz. İbrahim'in de gündeme getirdiği gibi akli doğru kullanmamak, en önemli etken olarak görülmektedir. Hz. İbrahim, diyalogda “fayda” ve “zarar” kavramlarını ön plana çıkarak kavminin akıllarını doğru kullanmalarına rehberlik etmek istemiştir. Zira insan akli, bir şeyin fayda ve zararını ayırabilme yeteneğine sahiptir.⁶⁷ Fakat bu yaklaşım istenilen sonucu vermemiş, topluluk tekrar eski bozuk, tutarsız zihniyet yapısına yönelmiştir.

Hz. İbrahim'in, kavminin bozuk zihniyet yapısına güvenmediği ve onu sık sık sorguladığı da görülür. Bir seferinde onlara, “Âlemlerin Rabbi hakkında zannınız nedir?” (Sâffât, 87) şeklinde bir soru yöneltmiş olması, bu sorgulamaya güzel bir örnektir. Aslında o, bu tip sorularla kavminin zihin dünyasını harekete geçirmeyi amaçla-

⁶⁶ Fersahoğlu, Yaşar, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, Ma'rifet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 50.

⁶⁷ Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an'da İçsel, Sosyal, Maddi Çevre Kavramları*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 15.

mış, onlara doğru düşünmeyi, akli gereği gibi kullanabilmeyi göstermeyi hedeflemiştir. Bu tavır, eğitici bir tavidir.

K. Kerim, şirkin en temel nedenlerinden biri olarak Allah'ı gereği gibi tanıyamamaya da vurgu yapar (En'am, 91; Zümer, 67). Bunu tetikleyen temel faktör, akli gereği gibi kullanmamadır. Hz. İbrahim'in kavmi de bu doğrultuda hareket ederek gerçek yaratıcısını gereği gibi tanıyamamış, bunun sonucu şirkle yüz yüze gelme, gerçek yaratıcıya birtakım ortaklar yakıştırma olmuştur. K. Kerim'in bu hususta üzerinde durduğu bir diğer durum, Hz. İbrahim'in kavminin Allah'a birtakım şeyleri eş koşarken hiçbir korku, kaygı ve endişe duymuyor olmalarıdır. Akli gereğince kullanmamak, insanı şirke götürmenin yanında bu eylemi işlerken onu korkusuzca, fütursuzca hareket etmeye de sevk edebilmektedir. Bozuk zihniyet yapısının insanı götürebileceği olumsuz sonuçları göstermesi açısından şu âyetler dikkat çekicidir: *"Kavmi onunla tartışmaya girdi. Onlara dedi ki: 'Beni doğru yola iletmış iken Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben, sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak Rabbimin dilediği olur. Rabbim, bilgisi ile her şeyi kuşatmıştır. Hala aklınızı kullanıp öğüt almıyor musunuz? Hem siz, tanrı oldukları hakkında Allah'ın size hiçbir delil indirmedeği şeyleri O'na ortak koştuktan korkmuyorsunuz da, ben nasıl sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkarım? Şimdi biliyorsanız söyleyin! İki topluluktan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır. Tek Allah'a inananlar mı, yoksa Allah'a ortak koşanlar mı?'"* (En'am, 80-81).

Bütün bu âyetler, Hz. İbrahim'in kavminin zihniyet yapısını ve düşünce dünyasını yansıtmakta, aklını kullanmamanın önce kendini (Bakara, 130), sonra gerçek yaratıcıyı gereğince tanıyamamakla sonuçlanacağını belirtmekte, günümüz din eğitimcilerine de şu uyarıyı yapmaktadır: "Din eğitimi, insanlara akıllarını doğru kullanmayı öğretmelidir. Eğitim-öğretim faaliyetinin biricik amacı bu olmalıdır. Aklın çalışmasını engelleyen ne varsa ortadan kaldırılmalı, aklın özgürlüğü için gereken yapılmalıdır. Zihnin kirlenmesi olan şirk unsurundan akli uzak tutabilmek, onu ilâhî hitapla buluşturmak, ilâhî vahye dayanan akla doğru düşünme sanatını öğretmek, din eğitiminin ana hedefi olmalıdır."⁶⁸

⁶⁸ Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an'da İçsel, Sosyal, Maddi Çevre Kavramları*, s 19.

1. 2. Şuursuz Taklit: K. Kerim, açık bir şekilde ataların yolundan şuursuzca gitmenin, onları bilinçsizce taklit etmenin çoğu zaman insanların zararına olan sonuçlara yol açtığını, onların hakikati bulmasına ve görmesine engel teşkil ettiğini haber verir. Yüce Allah'ın şiddetle yerdiği bu tavır, Hz. İbrahim'in kavminde de göze çarpar. Hz. İbrahim, kendilerine tapmakta oldukları putlar hakkında niçin böyle bir yola girdiklerini sorduğunda cevapları, “*Babalarımızı bunlara tapar bulduk.*” (Enbiya, 53; Şuara, 74) demek olmuştur. Bize göre, Hz. İbrahim'in kavminin ona verdiği bu cevabın, daha önce temas ettiğimiz tutarsız zihniyet yapısıyla sıkı ilişkisi vardır. Zira onlardan beklenen, babalarından aldıkları inanç sistemini, kültür mirasının sorgulamalarıydı. Fakat onlar, “Babalarımızı böyle bulduk” demekle sorgulamayı ve yeni olanı, değişimi, gelişimi inkâr etmiş olmaktadır.⁶⁹ K. Kerim, bu sözü bir mazeret olarak kabul etmemiştir. Böylece Hz. İbrahim'in kavmi, önce akıllarını yanlış yönde kullanmış, bu durum onları şuursuzca atalarını taklide götürmüştür.

Atalara olan saygı, onun miras bıraktığı kültürü yeni nesillerin elde etmesi olgusu sosyolojide, “sosyal miras” kavramıyla karşılanır. Sosyal mirasa insanların temayülü vardır. Fakat sosyal mirasın içinde zamanın şartlarına göre oluşmuş ancak geçerliliğini yitirmiş davranış kalıpları da bulunabilmektedir. İşte bunlar ayıklandıktan sonra sosyal mirası yaşatmak, bu konuda bilinçli olmak demektir.⁷⁰ Böyle bir ölçüt getirmeden sosyal mirasa sahip çıkmak, K. Kerim'e göre şeytanın ateşe çağırmasına denktir (Lokman, 21). Hz. İbrahim'in kavmi, atalarından devraldıkları sosyal mirası hiç sorgulamaya tabi tutmaksızın körü körüne benimsemişlerdir. Hz. İbrahim, bu anlayışı yıkmak için mücadele vermiş ve bu mücadelesiyle günümüz din eğitimcilerine yol göstermiştir.

Yapılan araştırmalar, kalıplaşmış bir yargı şekli olan şuursuz taklidin bireylerde küçük yaşlardan itibaren geliştiğini, bu gelişmede psikolojik, sosyolojik, kültürel birtakım faktörlerin etkili olduğunu, çoğunlukla başkalarının etkisiyle beslendiğini, kişiye gerçek bilgi eksikliğini kapatma görevi gördüğünü dolayısıyla çoğu zaman akılcı olmaktan uzak olduğunu ve kolay kolay değişmediğini göstermiştir.⁷¹ Eğitimde şuursuz

⁶⁹ Bayraklı, a.g.e., c. 12, s. 469-470.

⁷⁰ Dodurgalı, Abdurrahman, *Din Eğitim ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1999, s. 128.

⁷¹ Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 133.

taklitte başa çıkmada onun bu özelliklerinin bilinmesi ve buna göre bir tavır takınılması gereklidir.

Burada taklit konusunda eğitim açısından bir hususa vurgu yapmak uygun olacaktır: K. Kerim, taklidi yasaklamaktadır. Hâlbuki eğitimde taklit önemli bir davranış öğrenme yoludur. Bu iki durum nasıl bağdaştırılabilir? Hemen belirtmek gerekir ki K. Kerim, körü körüne, bir delile dayanmadan, aklın ilkelerine ters düşen bir düşüncüyü taklit etmeyi reddetmiş, yoksa gerçek, yararlı ve akla uygun olan her düşünceye uyulabileceğini belirtmiş hatta bunu emretmiştir.⁷² Bu şekilde bir taklit mekanizması, din eğitiminde çok canlı bir şekilde işler.⁷³ İnsanların küçük yaştan itibaren öğrenmelerini sağlayan mekanizma taklit kabiliyetidir. Bu nedenle eğitimciler, bu kabiliyete hitap eden örneklerle eğitim yöntemini hep öne çıkarmışlardır.

1. 3. Şeytanın Etkisi: Şeytan, K. Kerim’de insanın apaçık düşmanı olarak tanıtılmış (Bakara, 208; En’am, 142; Fâtır, 6), onun, Allah’ın samimi kulları üzerinde bir hâkimiyetinin olmaması gerektiği ısrarla vurgulanmıştır (Hicr, 39-40; Sâd, 82-83). Buna göre şeytanın etkisinden kurtulmanın çaresi, tevhit inancının sağlam ipine sınımsız sarılmak olarak gösterilmiştir. Hz. İbrahim’in kavmi, saf tevhit inancını bozarak şeytanın etkisine açık hale gelmiş, bu etkileşim onları şirk batağına sürüklemiştir. K. Kerim, şeytanın bu etkisini Hz. İbrahim’in babası üzerinden bize göstermektedir. Babası ile olan diyalogunda Hz. İbrahim, kendisine fayda vermeyen, görmeyen, işitmeyen putlara niçin tapıldığını sorguladıktan sonra, “*Ey babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, Rahman olan Allah’a isyan etmiştir.*” (Meryem, 44) şeklindeki uyarısını yapmıştır. Bu uyarıdan Hz. İbrahim’in şeytanın, babasının üzerindeki etkisinin farkında olduğu, bu etkiye karşı ona bilinç kazandırmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Hz. İbrahim, babasının içinde bulunduğu bu hali “apaçık bir sapıklık” olarak nitelendirmiştir (En’am, 74; Enbiya, 54). Her ne kadar K. Kerim’de şeytanın şirke götürücü etkisi sadece Hz. İbrahim’in babası için söz konusu edilmiş olsa da kanaatimizce bu etki, aynı fiili işleyen kavmi için de geçerlidir. Zira tevhit inancını bırakıp Allah’a birtakım şeyleri ortak koşmada Hz. İbrahim’in babası ve kavminin diğer üyeleri ortak tavır sergilemişlerdir.

⁷² Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur’an-ı Kerim’de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İlim ve Kültür Yayınları, İstanbul, 1983, s. 52.

⁷³ Jersild, Arthur, *Çocuk Psikolojisi*, Ankara, 1979, s. 610.

Yukarıda bahsi geçen diyalogdaki “şeytana tapma”dan kasıt, şeytanın bizzat kendisine tapmaktan çok onun vesvese ve dürtülerine tabi olarak putlara tapmaktır.⁷⁴ Çünkü şeytana tabi olmak, onun hâkimiyetine girip ona kul olmak demektir.⁷⁵ Ayrıca Hz. İbrahim’in, babasına şeytan hakkında yaptığı uyarıdan babasının, şeytanın Allah’a asi olduğu bilgisine sahip olmadığını da anlamaktayız. Buna göre Hz. İbrahim’in babası, şeytana tapmakla hakkında bilgi sahibi olmadığı bir şeyi Allah’a ortak koşmakta, alışılmış müşrik tavrını sergilemiş olmaktadır.

Hz. İbrahim, babasına şeytani eylemleri tanıtmıştır. Günümüzde şeytana tapanların bulunması, tevhit eğitimine duyulan ihtiyacın ne denli büyük olduğunu göstermektedir. Aslında bu durum, din eğitiminin başarısızlığından kaynaklanmaktadır. İnsanlar, şeytanın etkisine açık hale gelmeye başlamadan önce onlara sağlam bir tevhit inancı eğitimi verilmelidir. Kötü etkilerin nereden geleceğini, bu etkilere karşı nasıl tepki gösterileceğini insanlara öğretmek din eğitiminin görevleri arasındadır.⁷⁶ İnsanlara, etkisi altında kalmaları ihtimali olan şeytanın özellikleri eğitim vasıtasıyla tanıtılmalı, bilgilendirme yapılarak şeytanın etkilerine karşı bilinç oluşturulmalıdır.

1. 4. Dengesiz, Aşırı Sevgi: Sevgi, insan hayatının iç yasaıdır ve insanoğlunun tabi olarak arzu ettiği mutluluğa ulaşmasının yegâne vasıtasıdır.⁷⁷ Sevgi, imanın duygu unsuru içinde yer alan en temel yapı taşlarından. Öyle ki içinde sevginin bulunmadığı bir iman varlığından bahsedilemez.⁷⁸ Ancak sevgi, dengesi ayarlanamadığında, doğru nesneye kanalize edilemediğinde çok tehlikeli bir hal alabilmektedir. O kadar ki bazen insanı şirke dahi götürebilmektedir. Bu doğrultuda sevginin dengesini ve miktarını ayarlamamanın önemi ortaya çıkmaktadır.

K. Kerim’de sevginin dengesi üzerinde durulmuş, müminlerin Allah’ı sevdiğine (Maide, 54), bazı insanların da Allah dışında birtakım ortaklar edinip bunları Allah’ı sever gibi sevdiklerine işaret edilmiştir (Bakara, 165). Bu hususa örnek olarak getirilen anlatımlardan birisi de Hz. İbrahim’in kavmi hakkındadır. K. Kerim, Hz. İbra-

⁷⁴ Zamanla bizzat şeytanın kendisine tapma anlayışına dayalı bir akım olan “Satanizm” ortaya çıkmıştır. Geniş bilgi için bkz. Güç, Ahmet, Satanizm, DİB Yayınları, Ankara, 2002.

⁷⁵ İbn. Kesir, İmamü’ddin Ebu’l Fida İsmail, *Tefsiru’l Kur’an’il Azim*, Matbaatü’s Saade, Mısır, 1983, c. 3, s. 123; Ebu’s- Suud Efendi, *İrşadü’l Akli’s Selim ila Mezaye’l Kitabi’l Kerim*, Beyrut, tarihsiz, c. 5, s. 267.

⁷⁶ Bayraklı, a.g.e., c. 12, s. 138.

⁷⁷ Çamdibi, H. Mahmut, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003, s. 31.

⁷⁸ Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007, s. 112.

him'in kavmini şirke götüren nedenlerden birisini aşırı ve dengesiz sevgi olarak önümüze koyar. Kavmiyle arasında geçen bir konuşma Hz. İbrahim'in dilinden K. Kerim'de şu şekilde yer alır: “İbrahim şöyle demişti: ‘Dünya hayatında, aranızdaki sevgiden dolayı Allah’ı bırakıp putlar edindiniz. Sonra kıyamet günü birbirinizi tanımazlıktan gelecek ve birbirinize lanet okuyacaksınız. Varacağınız yer cehennemdir ve hiç yardımcınız da yoktur.’” (Ankebut, 25). Ayette Hz. İbrahim, kavminin Allah’ı bırakıp birtakım putlar edinmelerinin nedenini aralarındaki aşırı sevgiye bağlamaktadır. Hz. İbrahim'in bu değerlendirmesinden şu anlaşılmaktadır: Sevgi, yöneldiği obje ve taşıdığı yoğunluk bakımından tehlikeli olabilir. Sevginin insan için bir erdem oluşturmaya, yöneldiği objenin ne olduğuna ve ona ne derece yoğunlaştığına bağlıdır. Sevgi, Allah'tan başkasına aşırı bir şekilde yoğunlaşınca şirk ortaya çıkmaktadır. Bir objenin kutsallığa, kutsallıktan tanrılığa varan serüveninin altında sevgi duygusunun eğitilmemiş olması yatmaktadır.⁷⁹ Bir varlığa veya objeye beslenen aşırı sevgi onu kutsal hale getirmekte, dolayısıyla kişi en çok neyi seviyorsa onu kendine mabut edinmiş olmaktadır.⁸⁰

K. Kerim'de anlatılan bu sahne, bilinç dışı kalan sevginin tehlikelerini haber vermektedir. Hz. İbrahim'in toplumu o anda yaşayan müşrik insanların birbirini ölçsüz ve aşırı sevmesi nedeniyle şirkin ve putların etrafında kenetlenmelerini sağlamış, bu kenetlenme Hz. İbrahim'in getirmiş olduğu mesajı kabullenip onunla yeni bir şahsiyet inşa etmelerini engellemiştir. Ayetin devamında Hz. İbrahim, aşırı sevgiyle birbirlerine sırf dünya hayatında karşılıklı duygularını okşamak için⁸¹ bağlanmış olan bu iki tarafın kıyamet gününde birbirlerini inkâr edip lanetleştireceklerine dikkat çekmiş, sadece dünya menfaatıyla sınırlı kalan sevginin akıbetini ortaya koymuştur. Bu âyet, bize din eğitimi açısından şu uyarıyı yapmaktadır: Din eğitiminde, duygu eğitime özen gösterilmeli, bu sayede sevginin yöneleceği objeler ve bu objelere karşı sevginin taşınması gereken yoğunluk ölçüsü iyi anlatılmalı, bu eğitim hayata geçirilmelidir. Genel anlamda duygu eğitiminin çekirdeğini sevgi oluşturmaya, hiçbir sevginin Allah sevgisinin önüne geçmemesinin eğitimi yapılmalıdır.⁸² Kurulacak sevgi ilişkisi, yalnızca bu dünya ve onun

⁷⁹ Bayraklı, Bayraktar, *Kadın, Sevgi ve Temel Haklar*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 88-89.

⁸⁰ Elmalılı, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yayıncılık, İstanbul, 1998, c. 1, s. 572.

⁸¹ Elmalılı, a.g.e., c. 6, s. 217.

⁸² Bayraklı, *Kadın, Sevgi ve Temel Haklar*, s. 89.

geçici menfaatleriyle sınırlı olmayıp ötelere de intikal etmeli, kıyamet günü sevenle sevileni lanetleşmeye değil bir araya gelmeye sevk etmelidir.

2- Sosyolojik Sebep: İnsan, fiziksel çevresiyle olduğu gibi toplumsal çevresi ile de sürekli bir etkileşim, karşılıklı alış-veriş halindedir. Toplum, bir insan ürünü olmak ve sürekli bir şekilde onun üzerinde karşı etki icra etmekle diyalektik bir olgudur.⁸³ Bunun doğal bir neticesi olarak bireyin davranışları üzerinde karşılıklı ilişkiye, etkileşime girdiği insanların, içinde yaşadığı toplumun, bu toplumun gelenek-göreneklerinin ve genel kabullerinin, bazen de toplumun oluşturduğu sosyal baskının etkisi vardır. Belli bir ortamda yaşayan insanın kişiliği ve buna bağlı olarak geliştirdiği davranışları, içinde bulunduğu toplumun özelliklerine göre şekillenir.⁸⁴

Yapılan araştırmalar, sosyal baskının bir neticesi olarak bireylerin, zaman zaman grup içinde bireysel kimliklerini kaybedebildiklerini göstermiştir.⁸⁵ Kendi başlarına birer yargı standardı geliştirmiş olan bireyler, sosyal baskının etkisiyle ortak bir yargıya doğru yönelebilmişlerdir. Özellikle sosyal grubun zorlaması ya da toplumsal kabule uymama davranışının cezalandırılabilmesi söz konusu olduğu zaman bu yönelim daha da belirginleşmektedir.⁸⁶ Bunun bir sonucu olarak insan, sosyal baskının ağırlıkta olduğu bir toplumda eleştirme gücünü yitirmektedir.⁸⁷ Böyle bir durumda sosyal baskı, kişinin şuurunu, eleştirel düşünme yeteneğini donduran, onu işlemez hale getiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlgili Kur'an âyetleri dikkatle incelendiğinde Hz. İbrahim'in kavmini şirke götüren sosyolojik bir sebep olarak sosyal baskıyı hemen fark etmek mümkündür. Hz. İbrahim, putları kırarak onların acizliğini, tapılmaya lâyık varlıklar olmadığını kavmine göstermek için bir deneye başvurdu. Bununla gönüllerinde bir değişim yapmayı hedeflemişti. Kavminin bir kısmı, bir an için hatalarının farkına vardılar. Böylece deney amacına ulaştı. Ne var ki K. Kerim'in beyanlarından anlaşıldığı üzere tam bu sırada toplumsal baskı devreye girmiş, toplumda sözü geçenlerin oluşturmuş olduğu sosyal baskı, bir

⁸³ Berger, Peter. L., *Kutsal Şemsiye* (trc. Ali Coşkun), Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000, s. 37.

⁸⁴ Kara, Necati, *Kur'an'da Beden Dili*, İstanbul, 2004, s. 139-140.

⁸⁵ Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 279.

⁸⁶ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 78.

⁸⁷ Gustave Le Bon "La Foule" (Kalabalık) adlı eserinde bu görüşü savunmaktadır. (Bkz. Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1997, s. 271); Rousseau'ya göre de insan önceleri hürdür. Sonra cemiyetin zincirlerine girerek eleştiri gücünü ve hürriyetini kaybetmiştir. (Bkz. Sezen, Yünni, *Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 16).

an için gerçeği fark edenlerin gönlünde kısmen meydana gelen değişimin tamamlanmasına izin vermemiştir (Enbiya, 57-67). Ayette bu durumun en önemli göstergesi, Hz. İbrahim'in kavminden bazılarının doğruyu bulduktan sonra tekrar eski fikirlerine döndürülüşlerini dile getiren "nükisu" ifadesidir. K. Kerim'de "başını öne eğmek" anlamında kullanılan bu kelimeye (Secde, 12) yüce Allah, psikolojik bir mana yüklemiştir, kelime "fıkrından döndürülmek" manasını da kendi anlam dünyasının içine katmıştır. Bu fiil, ayette meçhul kalıbıyla kullanılmış olup "tekrar eski anlayışlarına döndürülme" anlamına gelmektedir. Fiilin bu tarzda kullanılması, Hz. İbrahim'in kavminden doğruyu bulanların bu hallerinin değişmesinde başkalarının etkisi ve baskısı olduğunu göstermektedir. Bu da toplumdaki sosyal baskıyı göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca toplumun önde gelenlerinin Hz. İbrahim'in ateşe atılmasını emretmesi, konuyla ilgili bir diğer gösterge olmaktadır (Enbiya, 68).

Hız. İbrahim'in yaşadığı dönemin özelliklerini tanıtırken de ifade ettiğimiz gibi o dönemde toplumda Nemrut ve bazı ayrıcalıklı grupların etkisi son derece fazlaydı. Bu etkinin daha alt tabaka üzerinde sosyal bir baskı oluşturduğu anlaşılmaktadır. İleride açıklayacağımız üzere bazı ekonomik nedenlerden dolayı hem Nemrut'un hem de ayrıcalıklı grubun çıkarına olan şirk düzeninin devamı için alt tabaka insanların zorlanması bu sosyal baskı vasıtasıyla sağlanmıştır. Farklılaşma, istismar, hâkimiyet, sınıflaşma, tabakalaşma gibi sosyal olaylar, yüksek güce sahip fert ve zümrelerden az olanlarına baskıcı enerji akışının bir görünüşüdür. Bu durum bizi şu neticeye götürmektedir: Dıştan gelen baskı bazen içteki değişimi önlemekte, batıl inançlar ve onların oluşturduğu müessese ve kültür, insanların tevhit inancına ulaşmalarına engel olabilmektedir. Değişmeyen anlayış, inanç ve kültür, bir tepki olarak kendisini ortaya çıkarıp canlılığını sürdürebilmektedir.

Hız. İbrahim'in ateşe atılmasıyla ilgili âyetler incelendiğinde (Enbiya, 68; Saffât, 97) bu emrin toplumun bir kesimi tarafından verilip diğerlerince uygulandığı, mevkice daha üstte olanların oluşturmuş olduğu sosyal baskının buna neden olduğu görülür. Bu da bize şunu gösterir: Sosyal etki kaynağı yani sosyal uyma davranışını meydana getiren kişi veya grubun algılanan mevkii, konumu ne kadar yüksekse bireylerde

meydana getirdiği uyma davranışı da o kadar fazladır.⁸⁸ Fakat esas olan şudur: Bir toplumun kültürü, sosyal yaşayış biçimi, gelenek ve görenekleri, algı tarzı insanların psikolojik ve biyolojik özelliklerine ve ihtiyaçlarına ne kadar uygun olursa o toplumda insanların ruh sağlığı o kadar iyi olur. Belli grupların veya birkaç kişinin, diğerlerinin hayatını düzene koyduğu yerlerde mutluluk uzaktır. Çünkü özgürlük ve özerklik, insan tabiatının vazgeçilmezidir.⁸⁹ İşte Hz. İbrahim, bütün hayatını putperest kavminin bireylerine bu özelliklerini geri kazandırmanın mücadelesine adanmış, din eğitimi süreci içerisinde kendine has seçkin yerini almıştır. Din eğitimi bugün de kendini toplumun boyunduruğundan kurtarmış, hür düşünce sahibi olan, güdü psikolojisinden uzak, özgür bireyler yetiştirmeyi hedeflemelidir.

İnsanın doğumundan ölümüne kadar hayatı boyunca etkilendiği bütün hadiseler, sosyal ve kültürel değerler, dar ve geniş çevrenin baskı ve etkileri ve çeşitli iletişim kanalları ile edinilen tecrübelerin tümü kontrolsüz eğitimi ifade eder. Din eğitimi açısından kontrollü eğitim kadar kontrolsüz eğitim üzerinde de durulması gerekir. Yanlış ve batıl inanışlar, bidat ve hurafeler, yanlış dini gelenekler hep bu yolla yerleşip kökleşirler. Kontrolsüz eğitimi olumlu yönde kanalize etmek için çok ciddi çabalara, akılcı ve tutarlı etkin tedbirlere ihtiyaç vardır.⁹⁰

3- Ekonomik Sebep: Kaynakların verdiği bilgilerden şirkin, Hz. İbrahim'in kavmi için basit bir inanç değil, toplumsal hayatın kültürel, sosyal ve ekonomik temeli olduğunu tespit etmek mümkündür. Bu yapı üzerine kurulmuş toplumsal hayatın işleyişi, bazı gruplara birtakım ayrıcalıklar sağlamıştır. Kendilerini seçkin sınıf olarak gören bu ayrıcalıklı grup, sahip oldukları menfaatleri yitirmemek için şirke dayalı yapının bozulmaması adına alt tabakaya baskı yapmıştır. Çünkü şirke dayalı düzenin istikrarı, seçkin sınıfın ayrıcalıklarının devam etmesinin en büyük teminatıdır. Özellikle Nemrut adıyla anılan dönemin kralı ve din adamları –daha önce de belirttiğimiz gibi- bu seçkin sınıfın önde gelenlerini oluşturur. Bu önde gelenler vasıtasıyla alt tabakaya yapılan baskı, toplumun tamamını ister istemez şirk düzenine bağlı kalmaya mecbur etmiştir. Belli grupların ekonomik çıkarlarını korumaya dayalı bu baskı, Hz. İbrahim'in kavmini şirke götüren sebeplerden birinin de ekonomik sebep olmasına yol açmıştır. Görüldüğü gibi

⁸⁸ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 80.

⁸⁹ Baymur, a.g.e., s. 274.

⁹⁰ Cebeci, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 16.

ekonomik sebep ile “grup baskısı” olarak daha önce ele aldığımız sosyolojik sebep arasında sıkı bir ilişki vardır.

Hız. İbrahim’in toplumunun yapısı incelendiğinde putperestliğin bu toplum için bazı cahil ve bedevi insanların, taşlar, ağaçlar dikip bunlara ibadet etmeleri anlamına gelmediği görülecektir. Putlara tapma, ince bir toplumsal felsefeye sahip görünmektedir. Yoksa putperestlik, heykellere tazim değildir. Bu durum, sadece putperestliğin zahiri görüntülerden biridir. Hız. İbrahim’in kavmindeki uygulamadan da anlaşılacağı üzere putperestlik, tanrılar ve din aracılığıyla sosyal hayata yön vermektedir. İnsanların din ve Allah inancı şirk düzeni içerisinde çıkarıcı putperestler tarafından kullanılmış, bir ağaca, bir tahtaya ya da taşın tanrı adı verilerek fitri duygular putperestlik içerisinde tatmine çalışılmıştır. O halde şirk, insanlardaki tapınma ve ibadet duygusunun istismarıdır.⁹¹ Hız. İbrahim’in toplumunda da ayrıcalıklı grubun, çıkarlarını korumak için insanları bu tür istismara maruz bıraktıkları görülmektedir.

Bu istismara ihtiyaç duyulmasının sebebi, hâkimiyetin tek bir elde bulunması ve bu hâkimiyetin ona sahip olanlarca korunmak istenmesidir. Zulümle elde edilen şeylerin sürekli elde tutulabilmesi için bir şeyler yapılması gerekir. Birtakım yöntemlere başvurularak, soylu-alt tabaka ayrımının insan zihnindeki çağrışımları ön plana çıkarılmalı ve bundan hiç kimsenin garip karşılamayacağı bir tablo oluşturulmalıdır. Bu sonucu verecek tek yöntem, insanlardaki dini duygu ve inancı kullanmaktır. Sınıflaşmanın olduğu bir toplum, insanlara doğalmış gibi anlatılır ve insanlar, böylesi bir toplumu Allah’ın yüce hikmetiyle inşa ettiğine inanırlarsa zulme dayalı, tek bir grubun hâkimiyeti üzerine bina edilmiş bu sınıfsal toplum yapısının devamı sağlanmış olacaktır.⁹²

Buradan hareketle şirkin tarihi süreçte, putperestliğe din kılıfı geçirmek, belli kişi ve grupların asaletini ebedi, ezeli ve ilahi olarak yorumlamak ve sınıfsal farklılıkları kutsallıkla açıklamak şeklinde bir vazife icra ettiği görülür. Açık göz ve menfaatperest şebekeler, kurulu düzenlerinin ve tezgâhlarının devamı için şirk düzenini kullanmış, putların arkasına saklanmış⁹³, alt tabakayı da bu düzen içerisinde şirke sürüklemişlerdir.

⁹¹ Şeriati, Ali, *Hız. İbrahim ile Buluşmak*, (trc. Mustafa S. Altunkaya), Fecr Yayınları, Ankara, 2005, s. 35, 36.

⁹² Şeriati, a.g.e., s. 56.

⁹³ Temel, Ali Rıza, *İslam’da ve Batıda İnsan Hakları ve Hürriyetleri*, Seha Yayınları, İstanbul, 1995, s. 49.

Nemrut ve diğer sözü geçenlerin, Hz. İbrahim'in kavmine tatbik ettikleri şey tam da bu olmuştur. Putların yenilmez ve yanılmazlığını ileri sürerek onları dokunulmaz ve tartışılmaz varlıklar haline getirmek, kurulu menfaat düzenini bu yolla idare etmek, Nemrut ve hâkimiyeti elinde bulunduran çıkarıcıların metodu olmuştur.

Sonuç olarak tarihi kaynakların bize verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Hz. İbrahim'in kavminin yaşamakta olduğu şirk sistemi, onlara çeşitli dünyevi menfaatler sağlamaktadır ve bu kurulu düzenin değişmesi onların çıkarları ile çatışmaktadır. Bu doğrultuda Hz. İbrahim'in putları kırması eylemi, birkaç heykeli parçalamaktan ibaret basit bir iş değildir. Putların gerisinde kurulan sınıfsal sistemin getirilerini elde edenlere karşı yapılmış ince ve derin bir eylemdir. Şirk, Hz. İbrahim'in kavmi için basit bir dini inanç değildir. Ekonomik sistemin de ana temelidir. Bu düzen içerisinde özellikle kavminin önde gelenlerinin, putperestliği bir gelir kapısı haline getirmesi, putların kendilerine rızık verme gücüne sahip olduğuna inanmaları, Hz. İbrahim'in dilinden şöyle tenkit edilir: *“Siz, Allah'ı bırakıp sadece birtakım putlara tapıyorsunuz ve aslı olmayan sözler uyduruyorsunuz. Doğrusu Allah'tan başka tapıklarınızın size rızık vermeye güçleri yetmez. Artık rızık Allah katında arayın! O'na kulluk edin, O'na şükredin! Siz, O'na döndürüleceksiniz.”* (Ankebut, 17). Bu ifadeleri ile Hz. İbrahim, Allah'ı bırakıp birtakım putlar edinmeyi ve bu putları rızık kaynağı olarak görmeyi, Allah'a iftira etmek ve O'na karşı yalan uydurmak olarak değerlendirmektedir. Böylece şirk işleyen kişi, iki suçu aynı anda işlemiş olmaktadır: Birisi Allah'ın hakkı olan “tek olma” ilkesini çiğneyip zulmetmek, diğeri ise yalan uydurup iftira etmek.⁹⁴ Ardından konuyu rızık meselesine getiren Hz. İbrahim, sahte tanrıların rızık veremeyeceğini söyleyerek hayatı sürdürebilmek için gerekli olan gıdanın nereden geldiğine dikkat çekmektedir. İnsanlar midelerine ve kendilerini besleyenlere çok bağlı olduklarından rızık kaynağındaki gücü tespit etmek eğitimde çok önemlidir. Bu tespit özellikle tevhit eğitiminde insana şok etkisi yapacak bir yapı arz eder. Hz. İbrahim, putların rızık kaynağı olamayacaklarına işaret ederek kavmine, rızık Allah katında aramaları gerektiğini söylemiş, böylece rızık kaynaklı bir tevhit eğitimi vermiştir.⁹⁵

⁹⁴ Bayraklı, a.g.e., c.14, s. 436.

⁹⁵ Bayraklı, a.g.e., c. 14, s. 437.

Bu paralelde, İbrahim peygamberin mesajı, yalnızca puta tapıcılığın köküne vurmakla kalmıyor, kraliyet hanedanına tapınma ve bu hanedanın egemenliğinin yanı sıra din adamlarıyla soyluların sosyal, ekonomik ve siyasal statülerine de yükleniyordu. Bu yüzden, çağrısının kabulü kapsamlı değişiklikler getiriyordu. Geçerli sosyal modelin bırakılıp toplumun tevhit temeli üzerinde yeniden kuruluşunu öngörüyordu.⁹⁶ Tevhit, sınıf farklılıklarını ortadan kaldıran, soyluların avantajlarını, ekonomik ayrıcalıklarını sona erdiren, herkesi aynı seviyeye getiren bir anlayış olduğundan öncelikle Nemrut, soylular, din adamları ve putlar üzerinden gelir sağlayanlar⁹⁷ İbrahim peygambere karşı çıkmış ve K. Kerim’de anlatılan keskin kavga patlak vermiştir.

Hız. İbrahim’in kavmini şirke götüren psikolojik, sosyolojik ve ekonomik sebepleri böylece tespit ettikten sonra Hız. İbrahim’in tebliğ faaliyetine göz atacağız.

⁹⁶ Mevdudi, a.g.e., c. 1, s. 565-567.

⁹⁷ Tarihi Kaynaklarda Hız. İbrahim’in babası Azer, put yapıp satan ve merkezi otoriteye yakın biri olarak tanıtılır. Azer’in, Hız. İbrahim’in mesajına karşı çıkmasının nedenlerinden biri, bu ekonomik çıkarını ve konumunu kaybetme endişesi olabilir.

C- HZ. İBRAHİM'İN TEBLİĞİ

Yüce Allah, K. Kerim'de tevhide daveti büyük çapta tebliğ yöntemi üzerine oturtmakta, peygamberlerin görevinin sadece tebliğ olduğunu (Yasin, 17), bu tebliğin hangi esaslara göre yapılması gerektiğini açıklamaktadır (Nahl, 125; Ta Ha, 44). Tebliğ faaliyeti, temelde “iletişim” kavramıyla baş başa yürümektedir. Tebliğ denilince bir yönüyle “dini iletişim” kavramını anlamak mümkündür. Aralarındaki tek fark şudur: İletişimin iletişim olabilmesi için geri bildirim olmalıdır. Tebliğde ise bu şart değildir. Buna göre, dini davet anlamına gelen tebliğ faaliyetinde iletişim becerilerinin etkin rol oynaması kaçınılmazdır.

Bütün peygamberler gibi Hz. İbrahim de Allah'tan aldığı mesajı kavmine iletmekle görevlendirilmiştir. Bunun için bir ön hazırlığa tabi tutulmuş (En'am, 75; Enbiya, 51), süreç tamamlandığında nübüvvet vazifesini yüklenmiştir. Hz. İbrahim'in kavmine olan tebliğinin boyutlarına dair K. Kerim'de çarpıcı örneklerle rastlanır. Kavmiyle olan iletişimi, onlardan aldığı geri bildirimler ve tepkiler anlatılır. K. Kerim, Hz. İbrahim'in din eğitimi süreci içerisinde kavmiyle kurmaya çalıştığı iletişimin neliği ve nasıllığını anlatarak takip ettiği metodun öne çıkan yanlarını tanıtmış, günümüz din eğitimcilerine kılavuzluk etmiştir.

Din eğitimi, sadece bilgi aktarma ve bilgilendirme işi değil, aynı zamanda dini duygu, düşünce ve inanç geliştirme ameliyesidir. Kutsalı kavrama, aşkın varlığa ve değerlere yönelme, kişinin iç dünyası ile ilgili bir konu olduğu gibi dinin bizatihi kendisi de tabiatı gereği duygu yoğunluklu bir alandır.⁹⁸ Böylesine duygu yoğunluklu ve bir o kadar da çok boyutlu bir alanın iyice benimsenebilmesi, çok yönlü bir iletişim becerisine bağlıdır. İletişim, iki birim arasında birbiri ile ilişkili mesaj alış-verişidir.⁹⁹ Başka bir deyişle bilgilerin, düşüncelerin, isteklerin, ihtiyaçların, yaşanan hayat tecrübelerinin, umutların, beklentilerin, geleceğe yönelik plan ve projelerin öğretilmesi ve aktarılmasına iletişim denmektedir.¹⁰⁰ İletişimin kaynak, mesaj, mesajı alan, mesajın ulaştırıldığı

⁹⁸ Cebeci, a.g.e., s. 88

⁹⁹ Cüceloğlu, Doğan, *İnsan İnsana*, Remzi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 68.

¹⁰⁰ Bayraklı, Bayraktar, *Din ve İletişim*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 12.

araç ve geri bildirim unsurları vardır.¹⁰¹ Hz. İbrahim'in kavmiyle olan iletişimde kendisi kaynağı; Allah'tan alıp kavmine iletmekle sorumlu olduğu emirler mesajı, kavmi mesajı alanı, kullandığı metotlar mesajı ulaştırdığı araçları, kavminin ona gösterdiği tepkiler de geri bildirimini oluşturur. Bu unsurların tamamı, iletişimi bir süreç haline getirmektedir. İşte Hz. İbrahim de Allah'tan aldığı emir doğrultusunda kavmiyle bu dini iletişim sürecini başlatmıştır. O, bu iletişim sürecinde bazen ferde yönelik, bazen de toplumsal manada iletişim faaliyetini sürdürmüştür.

1- Fertlere Yönelik Tebliği: İlgili ayetler incelendiğinde Hz. İbrahim'in tebliğ faaliyetinin bazen şahıslara özel, bazen de bütün bir topluluğa yönelik olduğu görülür. Hz. İbrahim'in tebliğ faaliyetini bazen fertlere özel gerçekleştirmiş olması, karşıdaki muhatabın konumunun önemiyle ilgili olabilir. Bu doğrultuda Hz. İbrahim, babasını ve Nemrut'u özel olarak tevhide davet etmiştir.

1. 1. Babasına Tebliği: Hz. İbrahim'in tebliğ sürecinde babasına yaptığı davetin önemli bir yer tuttuğu görülür. K. Kerim'de, Hz. İbrahim'in tebliğe ilk olarak babasından başlayıp başlamadığı net olarak belirtilmemiştir. Ancak bu yönde bir emir Hz. Muhammed'e yöneltilmiştir (Şuara, 214). Buna paralel olarak yüce Allah'ın, Hz. İbrahim'den de tebliğ faaliyetine yakın çevresinden başlamasını istemiş olması muhtemeldir. Zira yakın çevrenin tebliğe karşı çıkması veya tebliği benimseyip desteklemesi, hem tebliği yapan kişi hem de muhatapları üzerinde büyük etki uyandırır. Yakın çevresinin desteği kişiye büyük güç verdiği gibi karşı koymaları da aynı oranda engel teşkil eder.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kaynakların verdiği bilgiye göre Hz. İbrahim'in babası, put yapıp satan, müşrik toplumun imtiyaz sahibi olan kesimindendir ve iktidara yakındır.¹⁰² Hz. İbrahim'in çağrısı ve söylemi, babasının inancına, değer yargılarına, yaşam şekli ve duygularına taban tabana zıttır. Ancak işgal ettiği mevki itibarıyla babasının, tevhit inancını kabul etmesinin önemi de büyüktür. Bu amaçla Hz. İbrahim, babasını özellikle tevhide davet etmiş (En'am, 74; Meryem, 42-48), onun şirk batagından kurtulabilmesi için çok çaba sarf etmiş, eğitici bir tavır ortaya koymuştur. Onun bu tavrı günümüz din eğitimcilerine altın bir öğüt bırakmıştır. Buna göre, din eğitimine kendi yakınlarından başlamak, öncelikle onları tevhit inancına yönlendirmek, din

¹⁰¹ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 184-215.

¹⁰² Mevdudi, a.g.e., c. 1, s. 203.

eğitimcilerinin birinci amacı olmalıdır. Bununla birlikte din eğitimcileri, yakınlarını tevhide davet ederken olumlu-olumsuz her türlü tepkiye de hazırlıklı olmalıdır. Hz. İbrahim'in babasına yaptığı tebliğde olduğu gibi sabırla ve incitmeksizin uyarıya devam etmek, amacı insanı kazanmak olan din eğitimcilerinin en önemli düsturu olmalıdır.

1. 2. Nemrut'a Tebliği: K. Kerim'de Hz. İbrahim'in insanları tek Allah'a imana davet ederken karşılaştığı azgın bir hükümdardan bahsedilir. Tarihi kaynaklarda "Nemrut" olarak anılan bu inkârcı,¹⁰³ kendisine tapmaları için yönetimi altındaki insanlara baskı yapmış, onları kendisine tapmaya zorlamıştır.¹⁰⁴ Hz. İbrahim, onun insanlar üzerindeki baskısını ve bu baskının şirke sürükleyen etkisini fark etmiş olacak ki Nemrut'u özel olarak tevhide davet etmiştir. Çünkü Nemrut'a tek Allah fikrinin kabul ettirilmesi, diğer insanların da şirkten kopup tevhide geçmeleri gerçeğini beraberinde getiriyordu. Zaten Hz. İbrahim'in amacı da bu olduğu için o, Nemrut'a özel olarak tebliğ faaliyetinde bulunmuştur. Eğitim faaliyetinde bulunurken fertlerin konumunu dikkate almak, eğitim olgusunu buna göre şekillendirmek önem arz eder. Hz. İbrahim, tevhit eğitimi yaparken Nemrut'un konumunu göz ardı etmemiş, etki ve nüfuzunun derinliğini idrak ederek eğitim ilkeleri açısından çok doğru bir tavır sergilemiştir.

K. Kerim'in beyanından Nemrut'un, Hz. İbrahim'in davetine olumsuz cevap verdiği anlaşılmaktadır. Eğitimciler de tebliğ yaparken birçok olumsuz insan tipiyle karşılaşacaklardır. Bunların çoğu, büyükenerek Allah'ın güç ve kudretini göremeyen tiplerdir. Bu durumda eğitimcilere düşen tıpkı Hz. İbrahim'in yaptığı gibi onların kibirlerini ortadan kaldıracak, onlara acziyetlerini hissettirecek birtakım örnekleri kullanarak bu kişileri eğitmeye çabalamaktır. Bu etkili ve hikmetli anlatım şeklini ise ancak dini konularda kendisini iyi yetiştirmiş, etki ve yetkinliği olan din eğitimcileri gerçekleştirecektir.

2- Toplumsal Tebliğ: Hz. İbrahim'in tevhit mücadelesinin ağırlıklı kısmını kavmine yaptığı tebliğ oluşturur. K. Kerim, onun kavmiyle olan mücadelesine değinirken kavmini eğitebilmek, onları tevhide ulaştırabilmek amacıyla kullanmış olduğu bir-

¹⁰³ Nemrut'un kim olduğu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bkz. Batuk, Cengiz, "Nemrut", *DİA*, İstanbul, 2003, c. 32, s. 555; Nemrut kelimesinin bir isim değil de "sultan kral" anlamında bir unvan olduğunu iddia edenler de vardır. Bkz. Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta, 2000, s. 38.

¹⁰⁴ Taberi, a.g.e., c. 2, s. 233; İbn. Sa'd, a.g.e., c. 1, s. 46-47; Sa'lebi, a.g.e., s. 58; Mevdudi, a.g.e., c. 1, s. 253.

takım metotların ipuçlarını da bize verir. Ayrıca kavminin tevhidi kabulüne engel teşkil eden birtakım eğitim engellerine ve Hz. İbrahim'in maruz kaldığı tepkilere de yer verilir. Bütünüyle bu süreç ve aşamalar Hz. İbrahim'in kavmine olan tebliğinin kilometre taşlarını oluşturur.

Hz. İbrahim'in tebliğ faaliyeti –daha önce de belirttiğimiz gibi- kimi zaman babasına, kimi zaman kavminden bir gruba, kimi zaman da babasını da içine alacak şekilde bütün kavmine yönelik olmuştur (Enbiya, 52; Şuara, 69-83; Saffât, 85-99; Zuhruf, 26-27). Böylece o, tebliğde dar bir çevreden genişleyen bir çevreye doğru insanları davetini sürdürmüştür. Eğitim açısından bu uygulama çok önemli olup eğitim faaliyetinin yavaş yavaş, aşama aşama, gittikçe genişleyen bir çerçevede ve sabırla yürütülmesini göstermesi açısından dikkate şayandır.

K. Kerim'in beyanına göre Hz. İbrahim, bu süreçte birtakım eğitim engelleriyle karşılaşmıştır. Biz bunlara “iletişim engelleri” de diyebiliriz. İlahi mesajın insanların gönlüne girmesini engelleyen bu unsurlar, Hz. İbrahim'in kavmi için de K. Kerim'de söz konusu edilmiş, Hz. İbrahim'in bunlara karşı verdiği etkili mücadele ve dik duruş anlatılmıştır.

3- Hz. İbrahim'in Tebliğ Sürecinde Karşılaştığı Eğitim Engelleri: Eğitim faaliyeti, bireyin öğrenme isteğiyle sınırlı bir nitelik arz eder.¹⁰⁵ Bireyin öğrenme isteği yoksa eğitim faaliyeti de gerçekleşmeyecektir. Eğitim, her insan üzerinde etkili olacak diye bir kural yoktur. Onun için yaptığı faaliyetlerden bir sonuç alamama, başarısızlığa uğrama ihtimali, eğitimcinin daima hazırlıklı olması gereken bir sonuçtur. Bazı nedenler eğitim sürecini sekteye uğratabilmekte, eğitimin fertler üzerinde etkili olmasını engelleyebilmektedir. Her eğitim engeli aynı zamanda bir iletişim engelidir. Bu engeller ortadan kaldırılmadıkça eğitimin gücünün sınırlı olduğunu, onun sihirli bir değnek olmadığını bilmek gerekir.

Eğitim, problemsiz bir eylem süreci değildir. Her şeyden önce taraflar arasında güçlü ve sağlam bir iletişim ağına bağlıdır. Gereklere dikkat edilmediği takdirde yanlış ve eksik anlamalar, anlaşmazlıklar ve çatışmalar ortaya çıkabilmektedir. İnsanın dikkatinin iletilere odaklanmasını ve zihni melekelerinin mesaj üzerine yoğunlaşmasına

¹⁰⁵ Özoğlu, Süleyman Çetin, *Eğitimde Rehberlik*, Ankara, 1973, s. 13.

önleyen, her an devreye girmeye hazır pek çok sebep vardır. Bunlar eğitim veya iletişim engelleri olarak karşımıza çıkar.¹⁰⁶ Bu engeller genel olarak, kaynak kişiden, mesajdan, muhataptan ve ortamdan kaynaklanan engeller olarak tasnif edilir.¹⁰⁷ Hz. İbrahim'in kavmi söz konusu olduğunda sadece muhatap ve ortam kaynaklı engeller devreye girmiştir. Çünkü kaynak, Hz. İbrahim'in bizzat kendisidir. Din ve inanç konularında insanların olumlu etkilenmeleri, beklenen anlayış, tutum ve davranışları kazanmaları, iletişimin kaynağı açısından onun güvenilir olmasına bağlıdır. Bu yüzden peygamberler en güvenilir insanlardan seçilmiştir. Hz. İbrahim de bir peygamber olduğundan ve daima ilahi vahiyle hareket ettiğinden (En'am, 83) kaynağın güvenilirliği açısından bir problem kalmamaktadır. İletişime konu olan mesaj zaten ilahi vahiydir. Bu durumda Hz. İbrahim'in kavmi açısından iki tür eğitim engeli bizi karşılar. Bunlar, muhataptan ve ortamdan kaynaklanan engellerdir.

3. 1. Muhatap Kaynaklı Eğitim Engelleri: Daha önce Hz. İbrahim'in kavmini şirke götüren birtakım nedenlerden bahsetmiştik. Aslında bu nedenlerin her biri onların tevhit mesajını kabulünü engelleyen birer eğitim engeli olarak da karşımıza çıkar. İnsanın zihinsel yapısı ilgilerini, ilgileri de algılarını yönlendirir. Eğitim faaliyeti sürecinde mesajın doğru algılanıp değerlendirilmesinde mesaja muhatap olan alıcının sorumluluğu büyük bir yer tutar. Dinleyici, zihni melekelerini, anlama ve kavrama yeteneklerini mesaja sağlıklı bir şekilde yöneltmedikçe mesaj, ne kadar ustalıkla sunulmuş olursa olsun onu tam ve doğru olarak alamaz.¹⁰⁸ Bu durumda muhatapta var olan olumsuz tutumu olumluya çevirmeyi amaçlayan eğitim olgusu gerçekleşmemiş olur. Hz. İbrahim'in kavmini şirke götüren bozuk zihniyet yapısı ve akli gereği gibi kullanmama, kendilerine getirilen mesaja akli melekelerini tam olarak yöneltmeme, onların iyiden, yeniden yana olan değişimlerini engellemiştir. Buradan hareketle bozuk zihniyet yapısı, getirilen mesajı kabulde muhataptan kaynaklanan bir eğitim engeli olarak karşımızda durmaktadır.

Hz. İbrahim'in kavmi için muhatap kaynaklı diğer bir eğitim engeli, sevgi duygusunda aşırıya kaçmaları ve onu doğru bir objeye yönlendirememiş olmalarıdır. Bu insanların gönülleri, Allah'tan başka varlıkların ve putların sevgisiyle dolu olduğundan

¹⁰⁶ Tosun, Cemal, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 289.

¹⁰⁷ Tosun, a.g.e., s. 289-306; Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 184-215.

¹⁰⁸ Tosun, a.g.e., s. 259.

onlar, Hz. İbrahim'in getirdiği mesaja geçişi gerçekleştirememişlerdir. Elbette putların sevgisiyle dopdolu olan gönüllerden Allah sevgisini kabullenmeleri, bu yönde bir değişim göstermeleri beklenemez. Bu doğrultuda Hz. İbrahim'in kavmi eğitime tamamen kapalı bir hale gelmiştir. Burada şeytanın etkisini de göz ardı etmemek gerekir.

Gurur ve kibir, muhatap kaynaklı bir başka eğitim engelidir. Bu duygu, insanı kendi kendini yeterli görmeye, kimseye muhtaç olmadığı düşüncesine (Alak, 6-7) hatta bazen tanrılık iddiasına kadar götürebilir. Buna göre o, başkalarının tavsiyelerine, önerilerine muhtaç değildir. Hiçbir şekilde eğitilmeyi kabul etmeyip hiçbir nasihate kulak vermez. Bu tutumun en güzel örneklerinden biri, kendisini Hz. İbrahim'in kavminin kralı ve ilahı olarak gören Nemrut'tur. Kibir ve gurur beraberinde kendine aşırı güveni getirir. Kendine aşırı güveni olan bir kimse, bu güveni sarsabilecek, kendi tutumuna ters düşen bir çağrıyı reddetme, görmezlikten gelme ya da uyutma eğilimi gösterebilir.¹⁰⁹ Ayrıca grup içindeki saygınlık ve gruptaki statü ne kadar yüksekse bu saygınlığı zedeleyecek mesaja karşı çıkma da o oranda yüksek olmaktadır.¹¹⁰ Bu gerçekten hareketle toplumda sahip olduğu yüksek mevki ve bu mevkie güvenerek kapıldığı kibir ve gurur, Nemrut'un Hz. İbrahim'in getirdiği mesajı kabulünü engellemiştir. Eğitim, etkinliğini gerçekleştiremeyince kibir ve sosyal statü, Nemrut'un iyiden yana değişimini engellemiştir. Hatta o, Hz. İbrahim'in mesajını reddetmekle kalmamış, ilahlık iddiasına kadar işi götürmüştür. Psikolojide "teomani" (theomania) olarak adlandırılan bu tavır, "kişinin tanrı olduğuna inandığı bir kuruntu hali"¹¹¹ olarak tanımlanır. K. Kerim'de benzeri bir tavır Firavunun da gösterdiğine işaret edilir (Naziât, 24). Bu iki örnek, iyiden, yeniden yana olan değişimi ve eğitimi kabule engel olan kibir ve gururun olumsuz sonuçlarını göstermektedir.

3. 2. Ortam Kaynaklı Eğitim Engelleri: İnsanın yaşamış olduğu sosyal ortamdan kaynaklanan bazı eğitim engelleri mevcuttur. İçinde bulunduğu toplumun davranışları ile bütünleşen insanı salt sözlerle etkilemek, onu bazı şeyleri paylaştığı toplumdan koparmak güçtür. İnsan, âdet ve alışkanlıklarıyla yaşayan sosyal bir varlık olarak, içinde bulunduğu toplumun yaşantılarından kopamaz. Bazen de maruz kaldığı toplumsal baskı, onu toplumdan farklı tarzda hareket edememeye zorlar. Bunun neticesinde

¹⁰⁹ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 204.

¹¹⁰ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 205.

¹¹¹ Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s. 738.

dışarıdan gelecek her türlü etkiye kapalı bir hale gelir. Artık onda eğitim vasıtasıyla bir davranış değişikliği meydana getirmek zorlaşır. Buradan anlıyoruz ki toplumsal baskı, bireyin davranış değişikliği göstermesine engel teşkil edebilmekte, baskı temelli bir sosyal ortam, eğitim engeli olabilmektedir.

Hız. İbrahim'in kavmi üzerindeki sosyal baskıya daha önce değinmiştik. Nemrut ve hâkim sınıfın baskısından elleri kolları bağlanmış olan bu insanlar, Hız. İbrahim'in getirdiği yeni mesaja olumlu tepki gösterememişlerdir. Bu da eğitim faaliyetinin gerçekleşmediğini gösterir. Buradaki engel, ortamdan kaynaklanan sosyal baskıdır. Bu sosyal baskının bir uzantısı da ataları şüursuzca taklit olmuştur. Eğitimi etkisiz hale getiren, bu insanların daha önceki inanç ve hayat tarzlarına körü körüne bağlılıkları yani taklit olmaktadır. Buradan şu gerçeği anlamaktayız: İletişimin mesajı, alıcının daha önce sahip olduğu inanç ve hayat tarzı ile ters düşüyorsa iletişimden ve buna bağlı olarak eğitim faaliyetinden verim alınamamakta, etkinlik sağlanamamaktadır.¹¹² Zihin ve gönülde önceden var olanlar sonradan gelenlerin oraya girmesini engellemektedir. Hız. İbrahim'in taklidi yeren, sosyal baskının etkisinde kalarak akıllarını köleleştiren insanların kınayan çağrısı ve söylemi (Enbiya, 67), bu kavmin önceki inanç ve hayat tarzına, kabullerine ters düştüğünden eğitime, değişime engel olmuştur. Buna göre Hız. İbrahim'in kavminin durumu, sosyal ortamın baskısı ve onun neden olduğu şüursuz taklidin eğitime mani olmasına açık bir örnektir.

Eğitim faaliyetinin etkinliğinde kaynak ile alıcının geçmişteki ortak yaşantılarının fazlalığı da önem arz eder. İkisi arasındaki ortak yaşantı alanı ne kadar büyükse mesajın kabulü de o kadar kolay olacaktır.¹¹³ Hız. İbrahim'in kavmi ile ortak yaşantı alanı son derece sınırlı olmuştur. Çünkü o, daha en başından kavminden ve onların inançlarından, yaşantılarından uzak kalmıştır. Bu da kavminin onu kabulünü zorlaştıran bir diğer engel olmuştur. Zira yapılan tebliğ, kişinin ait olduğu, önem verdiği grubun çıkarlarına ters düşerse grup desteği sayesinde oluşturulan direnme gücü daha güçlü olmaktadır.¹¹⁴ Hız. İbrahim'in bütün mücadelesi bu direnci kırma adına gerçekleşmiştir.

¹¹² Bayraklı, *Din ve İletişim*, s. 99.

¹¹³ Çilenti, Kamuran, *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*, Ankara, 1992, s. 28.

¹¹⁴ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 214.

Günümüz din eğitimi açısından, K. Kerim'in Hz. İbrahim'in kavmi üzerinden insanın eğitilebilmesi için birtakım usuller göstermesi, eğitime engel olacak bazı durumlardan bahsetmesi, bu engellerin kaldırılması halinde insanın eğitilebilecek bir yapısı olduğunun delilidir.¹¹⁵ Ayrıca insan, sadece kendini eğitmek ile de yetinmemelidir. Kendisine verilen yeteneklerle kendi çevresini de eğitmeli, geliştirmeye çabalamalıdır. Eğitimci, çevresindeki insanların özelliklerine, ferdi farklılıklarına ve ortamın yapısına dikkat etmelidir. Hz. İbrahim, bütün bu engellerle mücadele etmesi gerektiğinin farkında görünmektedir. Bunun için Allah'ın kendisine bahsettiği yetenekler çerçevesinde kavmiyle arasındaki eğitim engellerini kaldırmak için değişik eğitim metotlarına başvurmuş, eğitim ilkelerine uygun hareket etmiştir. Şimdi bu ilke ve metotlara göz atacağız.

¹¹⁵ Dodurgalı, a.g.e., s. 133.

D- TEBLİĞ SÜRECİNDE HZ. İBRAHİM'İN DAYANDIĞI DİN EĞİTİMİ İLKE VE METOTLARI

Hiz. İbrahim'in kavmine yaptığı tebliğı konu edinen ayetler incelendiğinde onun, bu faaliyetin öncesinde ve faaliyet esnasında bazı eğitim ilkelerinden hareket ettiği, farklı birtakım eğitim metotlarından istifade ettiği görülür. Hiz. İbrahim'e ait bu olgular, haberler, olaylar, diyaloglar mutlaka bir amaca yönelik eğitici boyutuyla anlatılmıştır. Din eğitimi açısından K. Kerim'de anlatılan Hiz. İbrahim kıssalarından çıkaracağımız ilkeler ve metotlar olacaktır.

1- İlkeler: İlke, “sonuca veya amaca ulaşmak üzere bir etkinliğe başlarken, etkinliğin hareket noktasını teşkil eden ve etkinlik sürecinde de ona kılavuzluk edip yol gösteren öncü fikirdir.”¹¹⁶ Tanımdan da anlaşılacağı üzere ilke, rehberlik edici bir niteliğe sahiptir. Eğitim ilkeleri de eğitim faaliyeti esnasında eğitimciye rehberlik etme vazifesi görür. Bu sayede, eğitim faaliyetinin düzenli bir şekilde yürütülmesine yardımcı olur.

Hiz. İbrahim'in yegâne amacı, kavmini tevhide davet edebilmek, onlara tevhit eğitimi vererek bu olguyu zihinlerine ve gönüllerine nakşedebilmektir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için Hiz. İbrahim'in bazı eğitim ilkelerini kendisine basamak yaptığı, onlara dayanarak kavmini eğitmeye çabaladığı görülür. Tebliğinin öncesinde ve tebliğı esnasında Hiz. İbrahim'in dayandığı bazı eğitim ilkeleri şunlardır:

1. 1. Tevhit İlkesi: Hiz. İbrahim'in kavmi ile olan mücadelesinin en önemli aşamalarından biri ve belki de ilki, tevhit ilkesinin onların bilincine yerleştirilmesiydi. Kavminin sahte tanrılarını reddettikten sonra Hiz. İbrahim, “*Ben, benliğimi tamamen gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve ben, O'na ortak koşanlardan değilim.*” (En'am, 79) diyerek din eğitiminin önde gelen ilkesini ortaya koymuş olmaktadır. O da şirkle mücadele etmek ve insanların Allah'tan başka tanrı tanımlarını önleyerek tevhit inancını zihinlere yerleştirmektir. Bir eğitim faaliyeti olan tebliğ esnasında, tevhit ilkesinden asla taviz vermeyen Hiz. İbrahim, getirdiğı mesajın temel ilkesini de böylece belirlemiştir.

¹¹⁶ Önder, N. Kemal, *Öğretimde Program, İlke ve Yöntemler*, İstanbul, 1992, s. 45.

Tevhit ilkesini yerleştirmede ve ona davet etmede Hz. İbrahim'in farklı davet üslupları kullandığı görülür.¹¹⁷ Bu üsluplardan biri, yüce sıfatlarıyla Allah'ın eksiksiz olduğunu, O'nun eşi ve benzeri olmadığını her vesileyle vurgulamasıdır. Kavmiyle arasında geçen bir diyalogda Hz. İbrahim, bu gerçeği şöyle haykırır: *"İbrahim şöyle dedi: 'Hayır, sizin Rabbiniz, yoktan yarattığı göklerin ve yerin Rabbidir ve ben buna şahitlik edenlerdenim.'*" (Enbiya, 56). Aynı şekilde o, insanların Allah'a ortak kabul ettikleri ilahlardan uzak olduğunu şöyle belirtmiştir: *"Sizden de, Allah'ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyor ve Rabbime yalvarıyorum..."* (Meryem, 48); *Hani bir vakit İbrahim, babasına ve kavmine şöyle demişti: 'Ben, sizin taptıklarınızdan uzağım. Ben, yalnız beni yaratana ibadet ederim. Çünkü O, bana doğru yolu gösterecektir.'*" (Zuhuf, 26-27). Ayrıca putlara kin ve nefret beslediğini açıkça şu ifadelerle dile getirmiştir: *"...Biz, sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzak kimseleriz. Sizi kabul etmiyoruz. Siz tek Allah'a inanıncaya kadar aramızda kin ve nefret baş göstermiştir..."* (Mümteħine, 4). Putlara düşmanlığını ilan etmiş olan Hz. İbrahim (Şuara, 77), Allah'a ortak koşulan nesnelerin güçsüzlüğünü tekrarla vurgulamıştır (Enbiya, 66).

Hz. İbrahim'in tevhit ilkesine davette kullandığı bir diğer üslup, batıl ilahlara tapan insanların çirkin hallerini; işitmeyen, görmeyen, kendilerine ne zararı ne de yararı dokunmayan putlara ibadet etmekle ne derece akılsızlığa düştüklerini göstermektir. Bu husus, Hz. İbrahim'in kavmine söylediğı şu sözlerle vurgulanır: *"Size de, Allah'ı bırakıp taptıklarınıza da yuh olsun! Akıllanmayacak mısınız?"* (Enbiya, 67); *"(İbrahim) dedi ki: 'Andolsun siz de, atalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz.'*" (Enbiya, 54).

Tevhit ilkesine davette Hz. İbrahim'in takip ettiğı diğer bir üslup, ortaya sağlam bir delil koyma konusunda müşriklere meydan okumasıdır. Bu çerçevede K. Kerim, onun kavmiyle olan münazarasını verirken aynı zamanda Allah'ın varlığının ve birliğinin ispatıyla ilgili son derece ikna edici bir tarz takip etmiştir. Bu hareketiyle Hz. İbrahim, bizlere hem tüm berraklığıyla tevhide davet tarzının nasıl olması gerektiğini göstermekte, hem de en üstün gaye, en yüce hedef ve ilkenin tevhide gerçekleştirmek olduğunu ortaya koymaktadır.

¹¹⁷ Azuzi, Hasan, "K. Kerim'de İbrahimi Tevhide Çağrı", *Hz. İbrahim'in İzinde*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 39.

Hiz. İbrahim'in bir ilke olarak öncelikle tevhit inancını gündeme getirmesi önemlidir. Zira tevhit inancı gönüllere yerleşmedikçe, eğitim faaliyeti tevhide esas ilke olarak benimsemedikçe, şirkin alanı daraltılmadıkça din eğitimi faaliyetinin başarıya ulaşması imkânsızdır. Buna göre, Hiz. İbrahim'in kavmini eğitme çabalarına bir "tevhit eğitimi" dememiz mümkündür. Yukarıdaki ayette Hiz. İbrahim, tevhit inancına bir tanım getirmektedir. İnsan, benliğini her şeyi yoktan yaratana çevirmelidir. Benliğini O'ndan başkasına çevirmesi, tevhit inancını bozacaktır. Bunu için mücadeleye şirkten başlanmalıdır.¹¹⁸ Öyleyse eğitim sistemleri, gönüllerdeki şirk unsurlarını ortadan kaldıracak öğretiler ortaya koymalıdır. Gönüllere canlılık getirme faaliyeti olan eğitim, tek Allah inancının gönüllere dönmesini sağlamalıdır. Diğer eğitim sistemlerinden farklı olarak din eğitimi, varlık âlemine tevhit penceresinden bakmayı öğretmelidir.¹¹⁹ Günümüz din eğitimi, önceliği bir ilke olarak tevhit inancının öğretilmesine vermeli, tüm dini ve sosyal değerleri onun etrafında bir araya getirip işlemeli ve insanlara aktarmalıdır.

1. 2. Aklını Kullanma (Düşünme) İlkesi: Din eğitimi, düşünen, anlayan, değerlendiren, ölçüp biçen, sorgulayan, aynı zamanda eleştirilmeye ve farklı düşüncelere açık olan bireyler yetiştirmeyi temel ilkeleri arasına almıştır. Düşünmeyi her daim teşvik etmek, eğitimde ulaşmak istenen hedeflere ulaşmada çok önemlidir. Hiz. İbrahim'in de gerek kavmiyle etkileşime girmeden önce gerekse tebliği esnasında aklını kullanmaya yani düşünme ilkesine sınıksız yapıştığı görülür. Bu faaliyetten kendisi vazgeçmediği gibi sürekli olarak kavmini de bu hususta teşvik etmiş, düşünmedikleri için bazen onları kınamıştır (Enbiya, 67). Hiz. İbrahim, kâinat ve onun yaratıcısı hakkında bir dizi düşünme eylemi gerçekleştirmiş ve bu eylemlerle sonunda gerçek yaratıcıya ulaşmıştır (En'am, 76-79). Getirdiği mesajı kavmine ilettikten sonra onlardan tek beklentisi mesaj üzerine derinlemesine düşünceleri olmuştur (En'am, 80; Enbiya, 67). Çünkü belli kalıplar içerisinde düşüncesini dondurmuş, hayatına anlam katan temel ilke ve değerlerin farkında olmayan, dışarıdan empoze edilmiş duygu, düşünce ve davranış kalıplarını olduğu gibi benimseyen insan ile eleştiren ve düşünen insanın düşünme sürecinde ulaşacağı sonuçlar, çözüm yolları ve kanaatler farklı olacaktır.¹²⁰ Doğru düşünmeye

¹¹⁸ Bayraklı, a.g.e., c. 6, s. 411-412.

¹¹⁹ Başkurt, İrfan, "İslam Eğitime Dair Bazı Temel İlkeler", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2002, c. 9, s. 92.

¹²⁰ Koç, Ahmet, "Düşünen İnsan Yetiştirmede Din Eğitiminin Rolü", Din Eğitimi Araştırmaları, Dergisi, İstanbul, 2002, c. 6, s. 76.

alışkanlıklar, gelenekler, atalar dini, taklit ve taassup engel olmaktadır. Bunun çarpıcı misallerinden biri Hz. İbrahim'in kavmidir.

Yüce Allah, Hz. İbrahim'in şahsında günümüz din eğitimcilerine şu uyarıyı yapmaktadır: Din eğitiminin amacı, insanın aklına rehberlik ederek kavramakta zorluk çektiği hususlarda önündeki engelleri kaldırmak olmalıdır. Eğitim, bireyi düşünen, akıl yürüten ve düşündüğünü ifade edebilen bir hale getirmeli,¹²¹ bu sayede yaşadığı hayatın anlamını idrak eden, ferdî ve toplumsal ilişkilerde hak ve hürriyetlere saygılı, düşünme, anlama, seçme ve değerlendirme bilincine sahip, ilkeli ve dengeli insanın yetişmesine rehberlik etmelidir.

1. 3. Sevgi İlkesi: Eğitim olgusu, başlı başına bir sevgi işidir. Sevgiyle süslenmeyen eğitim, çoğu zaman boşuna bir gayrettir. Bu gerçeğin farkında olan Hz. İbrahim, çağrısını kavmine iletirken sevgi ve şefkatle hareket etmiştir. Hz. İbrahim'in öğretilerinde sevgilerin en yücesi olan Allah sevgisini sonuna kadar görmek mümkündür. Sevgiyi bir ilke olarak benimsemiş olan Hz. İbrahim, onu imanla eş değer görmüştür. “*Ben batanları sevmem.*” (En'am, 76) derken o, “batanlara inanmam” demek istemektedir. Böylece sevgi ile iman arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. İnanılan şey seviliyor, sevilen şeye de inanılıyor demektir. Sevgi ile iman gönülde birbirine çok yakın bir yerde durmaktadır. İmanın gönlü süsleyebilmesi için onun sevdinmesi şarttır. Sevgi, imanın kalbe nüfuz etmesini sağlayıcı özelliğiyle bir eğitim faaliyeti yapmaktadır.¹²² Allah sevgisinin bilincine varmış olan Hz. İbrahim, sevginin bu fonksiyonu ile imanı, tevhidi kavmine güzel göstermesi için onlara sevgiyle yaklaşmış, tebliğinde sevgiyi temel ilkelere kabul etmiştir.

Hz. İbrahim'in kavmiyle ve babasıyla aralarında geçen diyaloglarda kullandığı üslup, onun babası ve kavmi üzerindeki merhamet ve sevgisini gösteren işaretler taşır. Esasen kişiliği oluşturan temel esaslar, derin duygulardır. Çünkü bireyde iç yaşayışın devamını sağlayan ve daima etkili olan değer ve manalar bulunur. Sevgi de bunlardan biridir.¹²³ Eğitimde bu duygu temele alınarak karakterin ve şahsiyetin bir bütün olarak şekillenmesi gerekir. Çünkü eğitimin temel şartı, iç kanunu sevgidir. Hz. İbrahim, kav-

¹²¹ Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 285.

¹²² Bayraklı, *Kadın, Sevgi ve Temel Haklar*, s. 90.

¹²³ Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Ankara, 1987, s. 32.

minin sevgi duygusunu direkt hedef edinerek, onları nefret ettirici, bıktırıcı bir tarzda değil sevdirmeye çabalayan bir üslupla tevhide davet etmiş, çağrısını sevgi ilkesi üzerine temellendirmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki Hz. İbrahim, sevgiyle davetine rağmen şirkten vazgeçmeyen kavmini kınamaktan da geri durmamıştır. Demek ki eğitimci, insanlara sevgiyle yaklaşmış olsa da bu durum bazen istenilen neticenin alınmasını sağlayamamaktadır. Buna rağmen sevgi, eğitenle eğitilen arasındaki bildirimin gerçekleşmesini sağlayan en önde gelen ilkelerden olduğundan her dönemde olduğu gibi günümüzde de eğitim için vazgeçilmez bir nitelik arz eder.

1. 4. Zamanlama ve Hazır Bulunuşluk İlkesi: Eğitim sürecinin temel ilkelerinden biri, zamanlama faktörünün dikkate alınması, eğitimin bu ilkeye ve bireyin hazır bulunuşluk düzeyine göre verilmesidir. Zira insan, hayatının her döneminde her eğitim faaliyetine olumlu cevap veremez. Bazen o faaliyeti anlayacak ve uygulayacak kadar biyolojik ve psikolojik gelişimini gerçekleştirememiş olabilir. Bazen de bu dönem onun için artık geride kalmış olabilir.¹²⁴ Buna göre bireyin eğitimden istifade edebilmesi için belli bir gelişim düzeyinde olması gerekir. Konusu ne olursa olsun eğitim faaliyeti, doğru bir zamanlamayı ve fikren, bedenen, ruhen belli bir hazır bulunuşluğu gerektirmektedir. Bu özelliğinden dolayı eğitim faaliyetinde doğru zamanlama ve hazır bulunuşluk yan yana duran ilkeler olup birlikte ele alınmaları gerekir.

Eğitimde zamanlama, eğitilecek kişiye yönelik eğitim faaliyetinin onun için ne zaman en uygun olduğunun tespitidir. Hazır bulunuşluk ise bireyin bir işi yapabilmesi için olgunlaşmaya erişmesinin gerekliliği yanında bu iş için gereken ön bilgi, beceri ve tutumu da kazanmış olmasıdır. Böylece hazır bulunuşluk, hem olgunlaşma kavramını hem de bir iş için gerekli olan ön yeterliliği kapsamaktadır.¹²⁵ Bütün bu unsurlar hesaba katılarak ve doğru bir zamanlamayla verilecek eğitim, sürecin sonunda başarıya ulaşacaktır.

K. Kerim’de yüce Allah, doğru zamanlama ve hazır bulunuşluk ilkesini Hz. İbrahim’in eğitim faaliyeti hakkında temel ilkelerden birisi olarak belirler. Bu hususa işaret eden ayetler şöyledir: “*Andolsun ki, daha önce İbrahim’e rüştünü vermiştik. Biz, onu biliyorduk. İbrahim, babasına ve kavmine ‘Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz*

¹²⁴ Dodurgalı, a.g.e., s. 179.

¹²⁵ Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara, 1974, s. 36.

heykeller de ne oluyor?’ demişti. Onlar da, ‘Babalarımızı bunlara tapar bulduk.’ demişlerdi. İbrahim, ‘Yemin olsun ki, sizler de babalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz.’ demişti. Onlar da ‘Sen bize gerçeği mi getirdin yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun?’ dediler. İbrahim şöyle dedi: ‘Hayır, sizin Rabbiniz yarattığı göklerin ve yerin de Rabbi-dir. Ben de buna şahitlik edenlerdenim.’” (Enbiya, 51-56). Ayette geçen “rüş” ifadesi-ne farklı anlamlar verilmiştir.¹²⁶ Bize göre buradaki rüş, “sağduyu, olgunluk, doğru akıl yürütme” anlamlarına gelmektedir.¹²⁷ Yüce Allah, Hz. İbrahim’e bu özelliği verdikten sonra onu, müşrik kavmine peygamber olarak göndermiştir. Zira o, kendisine rüşünün verildiğini ifade eden ayetin hemen devamındaki ayetlerde kavminin taptığı heykelleri sorgulamış, onlara yüce Allah’ı tanıtmaya koyulmuştur. Bu da peygamberlik vazifesinin kendisine verilmiş olduğunu göstermektedir. Bir insana rüşünün verilmesi bir eğitim faaliyeti olup belli bir olgunluğa erişmeyi, bir süreci gerektirir. Bu sürecin sonunda hazır bulunuşluk hali tamamlanıp doğru zamanlama ile hareket edildiğinde eğitim faaliyeti tamamlanmış olmaktadır. İşte yüce Allah, Hz. İbrahim’i kavmine peygamber olarak göndermeden önce onun hazır bulunuşluk haliyle belli bir olgunluğa erişmesini beklemiş, bu olgunluğa erişince de doğru zamanlamayla ona rüşünü vererek onu peygamberlikle görevlendirmiştir.¹²⁸ Nitekim yüce Allah, “Biz, onu biliyorduk.” (Enbiya, 51) ifadesiyle, Hz. İbrahim’in yaratılıştan getirdiği psikolojik yapı ile kendisine verilen peygamberliğin örtüştüğünü ifade etmiş olmaktadır.¹²⁹ Bu durum, Hz. İbrahim’e verilen eğitimin hem zamanlama hem de hazır bulunuşluk açısından hedefine ulaştığını göstermektedir. Yüce Allah, Hz. İbrahim’in bu özelliğini K. Kerim’de anlatmakla şu mesajı da vermektedir: “Bir kişiye önemli bir görevi verirken, ciddi bir sorumluluk yüklerken onu önceden iyi bilip tanımak gerekmektedir.”¹³⁰

¹²⁶ “Rüş” kelimesine, “sağduyu, peygamberlik, ilim ve anlayış, hidayet, olgunluk, ufuk aydınlığı, analiz yeteneği, doğru işleyen muhakeme” gibi anlamlar verilmiştir. Bu anlamların değerlendirilmesi hakkında bkz. Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2004, c. 12, s. 467-468.

¹²⁷ Bayraklı, a.g.e., c. 12, s. 467.

¹²⁸ K. Kerim’de, Hz. Yusuf ve Hz. Musa’ya da hüküm ve ilim verilmesinin, onların buluş çağına erip belli bir olgunluğa ulaşmalarından sonra olduğu ifade edilir (Bkz. Yusuf, 22; Kasas, 14).

¹²⁹ Bayraklı, a.g.e., c. 12, s. 468.

¹³⁰ Bayraklı, a.g.e., c. 12, s. 468.

Eğitimde zamanlama ve hazır bulunuşluk açısından önemli uygulamalardan biri de imtihandır.¹³¹ İmtihan, eğitim faaliyetlerinde önemli bir yerde durmaktadır. Özellikle yapılan eğitimden sonuç alınması aşamasında, eğitim faaliyetinin amacına ulaşmış olmasının en önemli göstergelerinden biri imtihandır. Günümüz eğitim faaliyetlerinin dahi temelinde bulunan bu uygulama, Hz. İbrahim'in ilahi eğitim programı çerçevesinde eğitilmesi esnasında da karşımıza çıkmaktadır.

K. Kerim'de yüce Allah, Hz. İbrahim'e nübüvvet vazifesini vermeden önce onu birtakım hususlarda imtihana tabi tuttuğunu,¹³² Hz. İbrahim'in bu imtihanı başarıyla geçtiğini, ardından insanlara önder kılındığını haber vermektedir (Bakara, 124). İmtihani başarmak, belli bir olgunluğu ve hazır bulunuşluğu gerektirmektedir. Hz. İbrahim, kendisine uygulanan imtihanları başarıyla vererek bu olgunluğa eriştiğini ispat etmiştir. Bunun üzerine yüce Allah, doğru bir zamanlamayla ona peygamberlik vazifesini vermiştir. Bu anlatımdan da anlaşılacağı üzere imtihan, ilahi eğitimin en önemli aşamalarından birisidir. İmtihansız herhangi bir görevi deruhte etmek, eğitim açısından büyük hata olur. İmtihan, insanın yetişmişliğini, gelişmişliğini ve tecrübesini ortaya koyan, eğitimin olmazsa olmaz parçalarından birini teşkil eder. Diğer taraftan eğitim faaliyetinin başarısı, eğitim sonunda taraflar arasındaki etkileşimin ne derece başarılı olduğunun tespiti de ancak imtihanla mümkün olur. Hz. İbrahim, kendisinden oğlunun kurban edilmesinin istenmesiyle en büyük imtihanlardan birine tabi tutulmuştur (Saffât, 106). Neticede imtihan, Hz. İbrahim için hem nübüvvetinden önce hem de tebliği esnasında karşılaştığı bir uygulama olarak eğitim süreci içindeki yerini almıştır.

Yüce Allah, Hz. İbrahim'in bu hallerini bize anlatmakla eğitim açısından en lâıyk olanın tespitinde imtihanın ne kadar önemli olduğunu hatırlatmaktadır. Günümüz din eğitimcileri de bu bilinç içerisinde, en lâıyk olanı ortaya çıkarma amacıyla imtihana bu anlayışla yaklaşmalıdır. Eğitimciler tarafından imtihanlar, geçerlik ve güvenilirliği zedelenmeden en iyi sonucun alınabilmesi için en ciddi şekilde uygulanmalıdır.

¹³¹ İslam eğitiminde kullanılan başlıca imtihan çeşitleri için bkz. Bayraktar, Mehmet Faruk, *İslam Eğitimi-nde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, s. 230-233.

¹³² Hz. İbrahim'in imtihan edildiği hususlarla ilgili tefsirlerde farklı farklı yorumlar vardır. Bkz. Taberi, Ebu Cafer Muhammet, *Camii'l Beyan fi Tefsiri'l Kur'an*, Beyrut, 1970, c. 1, s. 414-417; Razi, Fahrüddin, *Mefatihü'l Gayb (Tefsir-i Kebir)*, Beyrut, 1987, c. 4, s. 40 vd.; Bu yorumların büyük bir kısmının İsrailiyat olduğu belirtilmiştir. Bkz. Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsiru'l Menar*, Daru'l Marife, Beyrut, 1988, c. 1, s. 453-455.

1. 5. Somuttan Soyuta İlkesi: Eğitimde kendisinden istifade edilen ilkelerden birisi de somuttan soyuta ilkesidir. Zira genelde insanlar öğrenme faaliyetinde daha çok duyularına dayanırlar. Soyut konu ve kavramları anlamakta ya güçlük çekerler veya anlayamazlar. Öğrenmek istedikleri şeyleri gözleriyle görmek, kulaklarıyla duymak hülasa bütün duyularıyla algılamak isterler. Eğitimi, herhangi bir konuyu insanlara öğretirken bu yöntemi kullanmak zorundadır.¹³³ Başlangıçta daima somut unsurlardan işe başlamalı, muhatabın gerekli somut kavramları edinmesini sağlamalı, ondan sonra soyut kavramlara geçmelidir.¹³⁴

Eğitimin bu ilkesi K. Kerim’de, Hz. İbrahim için de söz konusu edilmiştir. Hz. İbrahim, Allah’tan ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini istemiştir. Bunun üzerine Yüce Allah, kuşlar üzerinden yaptırdığı bir deneyle bu hususu Hz. İbrahim’e göstermiştir (Bakara, 260). Dikkat edilirse burada “ölülerin dirilmesi” konusu soyut bir konu olup ilk etapta duyular kullanılmadan kavranılabilecek bir mesele değildir. İşte Yüce Allah, böyle soyut bir meseleyi somut bir örnekle Hz. İbrahim’e anlatmış, böylece onun meseleyi daha iyi kavramasına yardımcı olmuştur. Burada somuttan soyuta doğru giden bir eğitim faaliyeti gerçekleştirilmiştir.

Hz. İbrahim, somuttan soyuta ilkesini Allah’ın varlığını arama hususunda yapmış olduğu sorgulamada da kullanmıştır. Allah’ın varlığı soyut bir konudur. Bu konuyu kavrayabilmek amacıyla Hz. İbrahim sorgulamasına çevresinde yer alan somut nesneleri (güneş, ay, yıldızlar) gözlemleyerek başlamış, bu somut nesnelerden soyut bir kavram olan Allah’ın varlığı kavramına ulaşmıştır (En’am, 76-79). Günümüz din eğitimcileri de dinin soyut meselelerini hem kendileri öğrenirken hem de muhataplarına anlatırken öncelikle somut birtakım unsurlardan hareket etmeli, bu sayede soyut meseleleri daha rahat kavramaları için muhataplarının zihin dünyasına kolaylıklar sunmalıdır. Bunun için soyut kavramların insanlara başarılı bir şekilde anlatılabilmesinde somuttan soyuta ilkesi, en önemli basamağı oluşturur.

1. 6. Yakından Uzağa İlkesi: Eğitim ilkelerinin en önemlilerinden biri de yakından uzağa ilkesidir. Çünkü insanın yakın çevresinde bulunan nesneler bilinen, so-

¹³³ Fersahoğlu, a.g.e., s. 586.

¹³⁴ Çilenti, a.g.e., s. 41; Aydın, M. Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, TİDEF Yayınları, Ankara, 2005, s. 11.

mut, hayati ve aktüeldir.¹³⁵ İnsan için yakın çevre, etkileşimde ön sırayı alır. O, eğitim faaliyetine yakınında olan nesneler ve varlıklarla etkileşimle başlar.¹³⁶

Eğitimde yakından uzağa ilkesi, hem öğrenme hem de öğretme süreçleri açısından önemlidir. Bu ilkenin, insanın sahip olduğu bilgileri elde etmesiyle alakası vardır. Zira insan, öncelikle yakın çevresindeki nesneleri öğrenmeye meyillidir. Öte yandan bu ilke, eğitimci açısından onun eğitim faaliyetini yakın çevresinde başlatıp giderek genişleyen bir çevreye doğru devam ettirmesini de içine alır. Bu her iki yönüyle de yakından uzağa ilkesi, Kur'an'da Hz. İbrahim için konu edilmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Allah'ın varlığını gündeme getirirken Hz. İbrahim, somuttan soyuta ilkesiyle beraber yakından uzağa ilkesini de kullanmış, ilgi ve merakını çeken ilk şeyler en yakınındaki nesneler olmuş, düşünüp sorgulamaya en yakınındaki nesneler üzerinden başlamıştır. Burada Hz. İbrahim öğrenen, eğitilen konumundadır. Öğreten, eğiten biri olarak ise Hz. İbrahim'in tebliği, eğitimde yakından uzağa ilkesine eğitimci açısından güzel bir örnek oluşturur. O, tebliğe önce babasıyla yani yakın çevresiyle başlamış, giderek kavmine doğru genişleyen bir çizgi takip etmiştir. Günümüzde de din eğitimi gerçekleştirme görevini üstlenmiş olan eğitimciler, bu ilkeyi göz ardı etmemeli, eğitim faaliyetine yakın çevrelerinden başlayarak gittikçe genişleyen tarzda bir yol benimsemelidir.

Hz. İbrahim yakından-uzağa ilkesine dualarında da bağlı kalmıştır. Bir duasında o, yüce Allah'a şöyle yalvarır: *“Ey Rabbimiz, hesabın görüleceği gün beni, anamı, babamı ve bütün müminleri bağışla!”* (İbrahim, 41). Bu duasında Hz. İbrahim, yüce Allah'tan af dilerken öncelikle kendisinden ve yakınlarından başlamış ve gittikçe genişleyen bir tarzda bütün müminleri içine alacak şekilde duasını genişletmiştir. Yakından-uzağa ilkesiyle hareket eden Hz. İbrahim, aynı zamanda bu uygulamasıyla bize bir müminin diğer bir mümin için Allah'tan af dileyebileceğini de göstermiş olmaktadır.

1. 7. Tedricilik İlkesi: “Tedric” kelimesi, bir insanı bir nesneye yavaş yavaş vardırmak, yakınlaştırmak demektir.¹³⁷ Eğitimde ise kime, neyi, ne kadar zamanda ver-

¹³⁵ Önder, a.g.e., s. 53.

¹³⁶ Aydın, a.g.e., s. 12.

¹³⁷ Asım Efendi, a.g.e., c.1, s. 307.

meyi ifade eder.¹³⁸ Başarılı bir eğitim için temel ilkelerden biri olan tedricilik, öncelikle sabra, bir sürece ihtiyaç duyar. Özellikle ön kabulleri olan bireyleri eğitebilmek, onların zincirlerini kırabilmek için bu ilkeye daha da bir ihtiyaç duyulur.

Kur'an'da söz konusu edilen bütün peygamberler gibi Hz. İbrahim'in şanlı tevhit mücadelesi de tedricilik ilkesinin yansımalarıyla doludur. Hz. İbrahim, belli ön kabulleri olan yetişkinlerden oluşan bir topluluğa gönderilmiştir. Yetişkinlerin yıllar öncesinden edindikleri ve alışkanlık haline getirdikleri davranışlarını ve kendileri için dünya görüşü, hayat tarzı haline getirdikleri anlayış ve düşüncelerini terk etmeleri, onların yerine yenilerini benimsemeleri kolay olmamakta, belli bir zaman almaktadır. Dolayısıyla zihinlerdeki ve yaşantılardaki köklü değişiklikler için bir psikolojik hazırlık ve alıştırma süresine ihtiyaç vardır.¹³⁹ İşte Hz. İbrahim, kavmiyle mücadelesi esnasında bu psikolojik altyapıyı kurmanın sabırla ve kararlılıkla mücadelesini vermiştir. Kavmine yaptığı tebliği defalarca tekrarladığını, onları hemen olumlu yönde bir davranış değişikliği göstermeye zorlamadığını K. Kerim'in, onun kavmine olan tebliğini farklı kurgular ve anlatımlarla tekrar etmesinden anlamaktayız. Acele etmeden, yavaş yavaş, adım adım ilerleyerek kavmini eğitmeye çalışan Hz. İbrahim, karşılaştığı engeller karşısında yılmamıştır. Getirdiği ilkeleri kavmine asla dikte ederek benimsetmeye çalışmamış, onlara hiçbir şekilde baskı yapmamıştır. Böylece kavminin, zihin dünyalarında olumlu yönde değişimi gerçekleştirebilmeleri için, sahip oldukları anlayışı değiştirebilmek adına tedrici bir yol izlemiştir. Getirdiği mesajın birdenbire ve toptan benimsenmesini kimseden istememiş, çağrısının kabulünün sancılı bir süreç gerektirdiğinin farkındalığıyla hareket etmiştir. İşte doğru bir din eğitimi ancak Hz. İbrahim'in tavrında örnekliğini bulan böyle sabırlı ve aşamalı bir anlayışın ilke edinilmesiyle gerçekleşebilir.

1. 8. Ferdi ve Kültürel Farklılıklar İlkesi: Yüce Allah, bütün insanları aynı kabiliyette, aynı psikolojik yapıda yaratmamıştır. İnsanların birçok açıdan farklılık göstermeleri eğitim yöntemlerinin de farklılaşmasını beraberinde getirir. Bu husus, insana göre eğitimi çağırıştır ki¹⁴⁰ eğitimde bu durum ferdi farklılıklar ilkesiyle yakından alakalıdır. Ferdi farklılıklar ilkesi, insanın çok iyi tanınmasını gerekli kılar. Aksi halde her-

¹³⁸ Fersahoğlu, a.g.e., s. 624.

¹³⁹ Cebeci, a.g.e., s. 83.

¹⁴⁰ Fersahoğlu, a.g.e., s. 579.

kesten aynı şeyi bekleme hatasına düşülür. Bir eğitimcinin öncelikle bu gerçeği kabul edilmesi, eğitimde başarılı olması bakımından önemlidir.

Eğitimde ferdi farklılıklar ilkesi, muhatapların zihinsel kapasitelerini, yetenek ve eğilimlerini, içinde bulundukları hali dikkate almaya dayanır. Buna göre din eğitimi verilirken kullanılacak öğretim yaklaşımları, muhatapların yetenek ve eğilimleriyle ilişkilendirilmeli, örneklemeler onların alanları ile ilgili yaşantılardan seçilmelidir. Hz. İbrahim de mesajını anlatırken muhataplarının zihinsel farklılıklarını, kabiliyet ve eğilimlerini dikkate almış, örneklerini muhataplarının yaşantılarından seçmiştir. O, putperestlikte ileri gitmiş olan kavmine yine onların dünyasından yani putlardan sunduğu örneklerle taptıkları bu nesnelerin konuşamaz, bir şey yapamaz varlıklar olduklarını anlatmıştır. Yine tanrılık iddiasında bulunan Nemrut'un içinde bulunduğu hali ve zihin dünyasını dikkate alarak, ileri sürdüğü şeyleri çürütücü delilleri sıralamıştır. Ayrıca babası üzerinde şeytanın yarattığı hâkimiyeti fark etmiş, bu durumu göz önünde bulundurarak onu şeytanın etkisine karşı uyarmıştır. Hz. İbrahim'in bütün bu uygulamaları eğitim esnasında ferdi ve kültürel farklılıkları göz önüne almayı ilke edinmeye örnek teşkil eder. Bu, geçmişte olduğu gibi günümüzde ve gelecekte de eğitimcilerin asla ihmal edemeyecekleri bir husustur.

1. 9. Eğitimin Gücünün Sınırlılığı İlkesi: Eğitim tarihi boyunca eğitimle insanın değişip değişmeyeceği, eğitimin bireye etki derecesi tartışılmıştır. Eğitimin müspet kabiliyetlerin geliştirilmesinde çok güçlü bir etkisi olduğu gibi, menfi yönelimlerin engellenmesinde, tamamen yok edilmese bile birey ve toplum açısından zararsız bir hale getirilmesinde etkisi çok büyüktür.¹⁴¹ Bununla beraber eğitimin gücüyle ilgili insanlara eğitim ve öğretimle istenilen şahsiyetin kazandırılabilceğini savunanlar yanında,¹⁴² eğitimin insanda davranış değişikliği meydana getirmeyeceğini ileri sürenler de vardır.

K. Kerim, eğitilebilme açısından insanları eğitime açık ve kapalı olanlar olmak üzere ikiye ayırır. Eğitimi kabul etmeyenleri kör ve sağır olarak nitelendirir (Yunus, 42-43; Neml, 80-81; Rum, 52-53). Bu doğrultuda Kur'an'ın bize tanıttığı örneklerden biri de Hz. İbrahim'in putperest kavmidir. Hz. İbrahim, onlara bütün açık delilleri göstermesine rağmen iman ve tevhitten yana bir değişim göstermemişlerdir. Hatta işi

¹⁴¹ Ayhan, Halis, *Eğitim Bilimine Giriş*, İstanbul, 1995, s. 25.

¹⁴² Kanad, Halit Fikret, *Pedagoji Tarihi*, İstanbul, 1963, c. 1, s. 138.

Hız İbrahim`i ateşə atmaya kadar götürmüşler, o da tebliğ ve irşadın fayda vermediğini görünce yanlarından uzaklaşıp hicret etmiştir. Görüldüğü gibi eğitim faaliyeti her türlü çabaya rağmen bazı durumlarda, bazı insanlar üzerinde olumlu etki uyandıramamaktadır. Hız İbrahim de eğitimin kavmi üzerinde olumlu bir etki yapmadığını görmüş, eğitimin gücünün sınırlı olduğunu anlamış ve bu bilgiyi kendisine ilke edinerek kavmine karşı tavır takınmıştır. Bu davranışıyla o eğitimdeki şu altın kurala işaret eder: Eğitim, en etkili metotları kullansa bile bazen eğitilemeyecek bireyler vardır. Eğitim, sihirli bir değnek değildir. İstenilen etkiyi yapması, eğitilen kişinin beyin ve gönül yapısına bağlıdır.¹⁴³ Öyleyse eğitimciler, eğitim-öğretim sürecini devam ettirirken genel olarak herkese hitap eder. Fakat eğitimin kimler üzerinde tesir icra edeceğini tahmin edemez. Çünkü her birey kendi bilgi, tavır ve tutumuna göre eğitimden bir şeyler alacaktır.

¹⁴³ Bayraklı, a.g.e., c. 5, s. 391.

2- Metotlar: Sözlükte, “usul, yol, yöntem, tarz” gibi anlamlara gelen metot kelimesi, “araştırma yoluyla bulunup ortaya konabilecek müşahhas sebep-sonuç ilişkilerini, mümkün olduğu takdirde bu ilişkilerin temelinde yer alan ilmi kanunları, dayandıkları değişmez sebep-sonuç münasebetlerini tespit edebilmek için izlenmesi gereken yol”¹⁴⁴ anlamına gelir. Başka bir deyişle metot, bilinmeyen bir şeyi bulmak ya da bilinen bir şeyi başkasına ispatlamak için takip edilmesi lazım gelen en makul ve kısa yoldur.¹⁴⁵

K. Kerim`de Hz. İbrahim`in olgusu bütünüyle incelendiği zaman onun kavmini eğitirken bazı eğitim metotlarından istifade ettiği görülür. Biz bu metotları şu şekilde tespit etmiş bulunuyoruz:

2. 1. Anlatım Metodu: Anlatım metodu, dinleyici durumundaki gruba bilgileri tek yanlı ve sözlü olarak aktarma esasına dayanan bir metottur. Bu metot, kısa zamanda çok bilgi aktarmaya imkân vermesiyle öğretim etkinliklerinde oldukça sık kullanılır. Sosyal hayatımızda da anlatım, temel iletişim araçlarından biridir. İnsanların aralarındaki bilgi alış-verişinde en çok başvurdukları sözlü iletişimler, aslında herkesin birbirine anlatımından ibarettir. Bu iletişim şekli tabi olarak eğitim alanında yaygın bir kullanım ağına sahiptir.¹⁴⁶

Anlatım metodu rastgele değil, anlatılacak olan konunun belli bir sıra ve düzen içerisinde sunulması esasına dayanır.¹⁴⁷ Özellikle muhatap kitle ne kadar geniş olursa anlatım metodu o kadar önem arz eder. Zira birçok kişiyi aynı anda bilgilendirmeyi mümkün kılan bu metotla çok daha geniş kitlelere ulaşabilmek mümkün olabilmektedir. Bütün peygamberler, Allah`tan aldıkları emirleri ağırlıklı olarak anlatım metoduyla muhataplarına ulaştırmışlardır. Buna göre anlatım metodu, bütün peygamberlerce kullanılmış ortak bir metot olup din eğitiminde en çok başvurulan metotlardandır.

Hız. İbrahim, kavmine tebliğ yaparken anlatım metodundan sıkça istifade etmiştir. Putperest kavmine karşı bazen Allah`ın ne olduğunu, bazen de ne olmadığını anlatarak onlara yüce yaratıcıyı tanıtmaya çalışmıştır (Enbiya, 56; Şuara, 69-83; Saffât,

¹⁴⁴ Bilgiseven, Amiran Kurtkan, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul, 1978, s. 3.

¹⁴⁵ Pazarlı, Osman, *Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metotlar*, İstanbul, 1967, s. 4.

¹⁴⁶ Cebeci, a.g.e., s. 63.

¹⁴⁷ Aydın, a.g.e., s. 39; Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1991, s. 241.

84-96). Kimi zaman da anlatımını örnekler getirerek ve kıyaslamalar yaparak zenginleştirmiş (Şuara, 69-83), bu şekilde muhatapları üzerindeki etkinliği artırmaya çalışmıştır. Ne var ki anlatım metodunun başarıya ulaşmasının en önemli şartı, muhatap kitlenin iyi bir dinleyici olmasıdır. Hz. İbrahim'in kavmi ise iyi bir dinleyici olamamış, onun getirdiği mesajı benimsememiştir.

Anlatım metodunun en önemli unsurunun sözler olduğu muhakkaktır. Bu nedenle Hz. İbrahim'in K. Kerim'de yerini almış olan sözleri, bu metodu ne şekilde kullandığını göstermesi açısından ele alınmalıdır. Onun sözlerini, yüce Allah'la, babasıyla, Nemrutla ve kavmiyle olan diyaloglarında görmek mümkündür. Yüce Allah'a yönelttiği duaları da Hz. İbrahim'in sözleri olmakla birlikte, dua olmaları nedeniyle ayrıca incelenmelidir. Hz. İbrahim'in, anlatım metodunun vasıtası olarak kullandığı sözlerini şöyle gruplandırabiliriz:

1- Yüce Allah'ı Övmeye ve Tanıtmaya Yönelik Sözleri: Şu ayetlerde Hz. İbrahim'in, yüce Allah'ın vasıflarını tanıtıcı sözlerine yer verilmiştir: *"Rabbim, öldüren ve diriltendir... Rabbim, güneşi doğudan getiriyor. Haydi, sen onu batıdan getir!.. (Bakara, 258). "(İbrahim) yıldızı görünce, 'Bu benim Rabbim' dedi. Yıldız batınca da 'Batınları sevmem' dedi. Ay'ı doğarken görünce, 'Bu benim Rabbim' dedi. O da batınca, 'Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette doğru yoldan sapanlardan olurum' dedi. Güneşi doğarken görünce, 'Bu benim Rabbim, bu en büyük' dedi. O da batınca... 'Ben, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim' dedi."* (En'am, 76-79); *"Ey Rabbimiz! Şüphesiz Sen, bizim gizlediğimiz ve açıklayacağımız şeyleri bilirsin. Çünkü ne yerde ne de gökte hiçbir şey sana gizli kalmaz. İhtiyar olduğum halde bana İsmail'i ve İshak'ı veren Allah'a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duayı iştedir. "* (İbrahim, 38-39); *"Rabbimin rahmetinden sapıklardan başka kim ümit keser?"* (Hicr, 56); *"...Rabbim, bana çok lütfkârdır."* (Meryem, 47); *"...Umulur ki Rabbime dua etmekle bedbaht olmam."* (Meryem, 48); *"Allah, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren, içiren, hastalandığım zaman bana şifa veren, canımı alıp sonra beni diriltecek olan ve hesap gününde beni bağışlamasını umduğum O'dur."* (Şuara, 78-82).

2- Dua Dışında Yüce Allah'tan Talepte Bulunduğu Sözleri: Bazı ayetlerde Hz. İbrahim'in yüce Allah'tan olan isteklerine şöyle yer verilir: *"Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster!.. Kalbim iyice pekişsin diye bunu istiyorum..."* (Bakara, 260).

3- Babasını ve Kavmini Uyarıcı ve Kınayıcı Sözleri: Şu ayetler Hz. İbrahim'in bu yöndeki sözlerini barındırır: *"(Ey baba!) Sen, putları ilah mı ediniyorsun? Doğrusu ben, seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum."* (En'am, 74); *"... Ey kavmim! Ben, sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."* (Zuhruf, 74); *"... Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Hâlbuki O, beni doğru yola iletti. Ben, sizin ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak Rabbim ne dilerse o olur. Onun ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hala ibret almıyor musunuz? Siz, Allah'ın size haklarında hiçbir hüküm göndermediği şeyleri O'na ortak koştuktan korkmazken ben, sizin ortak koştuğunuz putlardan nasıl korkarım? Şimdi söyleyin bakalım! İki gruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır."* (En'am, 80-81); *"Babacığım! Duymayan, görmeyen, sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin tapıyorsun? Babacığım! Hakikaten bana, sana gelmeyen bir ilim geldi. Öyleyse bana uy ki seni doğru yola götüreyim. Babacığım! Şeytana tapma! Çünkü şeytan, Rahman olan Allah'a karşı geldi. Babacığım! Allah tarafından sana bir azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum..."* (Babacığım) *Sana selam olsun! Rabbimden senin için bağışlanma dileyeceğim... Sizden de Allah'ın dışındakilerden de uzaklaşıyor ve Rabbime yalvarıyorum..."* (Meryem, 42-48); *"Bu tapıp durmakta olduğunuz putlar da nedir? Doğrusu siz ve babalarınız açık bir sapıklık içerindesiniz."* (Enbiya, 52, 54); *"Belki diğer putları şu büyük put kırmıştır. Hadi konuşabiliyorlarsa onlara sorun! Allah'ı bırakıp da hiçbir şekilde size ne fayda ne de zarar verebilen bir şeye hala tapacak mısınız? Size de taptıklarınıza da yazıklar olsun! Aklınızı kullanmayacak mısınız?"* (Enbiya, 66-67); *"Ey kavmim! Neye tapıyorsunuz? O putlar sizi iştiriyor mu yahut size fayda ve zararları oluyor mu? Siz ve atalarınız, neye taptığınızı düşündünüz mü? İyi bilin ki o putlar benim düşmanımdır."* (Şuara, 70, 72, 75-76); *"Ey kavmim, Allah'a kulluk edin ve O'na karşı gelmekten sakının! Eğer bilmiş olsanız bu, sizin için daha hayırlıdır. Siz, Allah'ı bırakıp sadece birtakım putlara tapıyor, asılsız sözler uyduruyorsunuz. Bilmelisiniz ki Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, size rızık veremezler. O halde rızık Allah katında arayın ve O'na kulluk edin! Siz, O'na döndürüleceksiniz. Eğer yalan sayarsanız bilin ki sizden önceki birçok millet de pey-*

gamberleri yalanlamıştı... Siz, sırf aranızdaki dünya hayatına has sevgi uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet günü birbirinizi tanımayacak, lanetleşeceksiniz. Varacağınız yer cehennemdir ve hiç yardımcınız da yoktur. ” (Ankebut, 16-18, 25); “Ey kavmim! Siz, kime kulluk ediyorsunuz? Allah'tan başka birtakım uydurulmuş ilahlar mı edindiniz? O halde Âlemlerin Rabbi hakkında ne düşünüyorsunuz? Elinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Hâlbuki sizi de yaptıklarınızı da Allah yarat-tı.” (Saffat, 85-87, 95, 96); “Ey Kavmim! Ben, sizin taptıklarınızdan uzağım. Ben, yalnız beni yaratana taparım. O, beni doğru yola iletecektir.” (Zuhruf, 26-27); “...Biz, sizden ve taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar ara-mızda sürekli bir kin ve düşmanlık ortaya çıkmıştır...” (Mümtehine, 4). Bu ayetlerin içeriğinden anlıyoruz ki Hz. İbrahim, şirkle mücadele ve tevhit inancının bayrağını gönüllerde dikmek için konuşmuştur.

4- Putlar Hakkında Söylediği Kınayıcı Sözler: Hz. İbrahim, kavminin putlarını kınamaktan da geri durmamıştır. Yüce Allah, bu durumu şu ayetlerde ortaya koyar: “Rabbim, putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse Sen, çok bağışlayan ve merhamet edensin.” (İbrahim, 36); “Allah'a yemin olsun ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım.” (Enbiya, 57); “ (Ey putlar!) Yemiyor musunuz, Hem neden konuşmuyorsunuz?” (Saffat, 91- 92). Bu ayetlerde Hz. İbrahim, müşriklerin taptığı putları kınarken onların eylemsizliğine de dikkat çekmiştir.

5- Kıyamet ve Ahiret Gününe Yönelik Uyarıcı Sözleri: “ Rabbim, kıyamet günü beni rezil etme! O gün, ne mal ne evlat fayda vermez. Ancak Allah'a selim bir kalp ile gelenler o gün kurtuluşa erer.” (Şuara, 88-89)

Görüldüğü gibi Hz. İbrahim uyarma, kınama, çarpıcı sorular sorma, teşvik etme gibi söz söylemenin her türlü şeklini ustaca kullanarak putperest kavmine yönelik olan din eğitimi sürecinde anlatım metodunu sıklıkla ve aktif bir şekilde uygulamıştır.

2. 2. Tartışma Metodu: Tartışma metodu, birden fazla insanın karşılıklı fikirler ileri sürmek suretiyle yaptıkları sesli bir düşünme eylemidir.¹⁴⁸ Eğitimde önemli bir metot olan tartışma metodu, tarafların sürece etkin katılımını sağlayan bir metottur.

¹⁴⁸ Fersahoğlu, a.g.e., s. 468.

Kur'an-ı Kerim'de Hz İbrahim'in babasıyla ve kavmiyle girdiği tartışmalara değinilir. Ancak Hz. İbrahim'in tebliğde tartışma metodunu kullanmasının en güzel örneği, Nemrut ile arasında geçen münakaşada görülür: *"Hz. İbrahim Nemrut'a, 'Rabbim öldüren ve diriltendir.' deyince Nemrut, 'Ben de öldürür ve diriltirim.' dedi. Bunun üzerine Hz. İbrahim, 'Şüphesiz Allah, güneşi doğudan getiriyor. Haydi, sen onu batıdan getir!' deyince Nemrut apışıp kaldı."* (Bakara, 258).

Hz. İbrahim, bu diyalogda Nemrut'a tebliğde bulunurken tartışma metodunu kullanmış ve Nemrut'tan iddiasının gereğini istemiştir.¹⁴⁹ Zira o, öldürüp diriltebileceğini söyleyerek ilahlık ilan etmiştir. Bir ilahtan beklenen, güneşi batıdan da doğurabilmesidir. İşte Hz. İbrahim, bu tartışma metoduyla Nemrut'un ilahlık iddiasını yıkmış, tapılması gereken tek mabudun Allah olduğunu ispatlamıştır.¹⁵⁰ Zaten eğitimde tartışma metodundan beklenen, tartışılan konunun veya problemin aydınlığa kavuşturulmuş olmasıdır. Tartışma sonucunda Nemrut'un apışıp kalması, tartışmanın sonuca ulaştığının göstergesidir. Ayrıca Kur'an, tartışma esnasında kelime oyunlarına, laf ebeliğine, demagoji ve mugalataya itibar etmediğini Nemrut üzerinden göstermiş olmaktadır. Buradan anlıyoruz ki günümüz din eğitimi açısından tartışma metodu, sonuca ulaştırır bir nitelik arz etmelidir. Sonuca ulaştırmayan tartışmaların eğitim açısından bir faydası yoktur.

Hz. İbrahim, kavmini tebliğine ikna edebilmek için onlarla sözlü diyaloglara girmiş, tartışma metodunu faal bir şekilde kullanmıştır. Tartışma metodu, günümüz eğitim anlayışında da sınıf içinde grup tartışması ve soru-cevap yöntemiyle iç içe kullanılır. Din eğitiminde bu metot, olumlu ve yaralı tartışma kuralları çerçevesinde akademik öğretim faaliyetlerinde uygulanabilecek etkin bir metottur.

2. 3. Soru-Cevap Metodu: Soru-cevap metodu, bilme ve öğrenme ihtiyacını uyandırmak, öğretilcek konuya muhatabın dikkatini toplamak üzere önce sorular sorup sonra cevaplar vererek eğitime, öğretme metodudur. Bir konu hakkında özel olarak formüle edilmiş sorular ortaya konularak cevapların muhataplarla birlikte aranması, öğrenme işlemini aktif hale getirir.¹⁵¹

¹⁴⁹ Yavuz, a.g.e., s. 163.

¹⁵⁰ Taberi, a.g.e., c. 3, s. 24; İbn. Kesir, a.g.e., c. 1, s. 463; Kasimi, Muhammed Cemaleddin, *Mehasinü't Te'vil*, Daru'd Turasi'l Arabiyye, Mısır, 1987, c. 3, s. 668.

¹⁵¹ Cebeci, a.g.e., s. 64.

Soru-cevap metodunun ilk defa Sokrates (M.Ö.469-399) tarafından kullanıldığı belirtilir.¹⁵² K. Kerim'in verdiği bilgilere bakılırsa bu metodun ondan çok önceleri Hz. İbrahim ve diğer peygamberler tarafında sıklıkla kullanıldığı görülür. Hz. İbrahim, değişik soru türleri kullanmış, bununla kavminin zihin dünyasını harekete geçirmeyi amaçlamıştır. O, bazen muhatabın dikkatini celbedici sorular (Ö/ “Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?” (Enbiya, 52); “Allah’ı bırakıp uydurma tanrılar mı istiyorsunuz?” (Saffât, 86); bazen muhatabı çözümleme yapmaya götüren analitik sorular (Ö/ Ey babacığım! Ne işiten, ne gören ne de sana bir fayda sağlayan şeylere niçin tapıyorsun?” (Meryem, 42); bazen bireyi araştırmaya, incelemeye, karşılaştırmaya, eski bilgi ve tecrübeleri kullanarak yeni buluşlara yöneltmeyi amaçlayan yapıcı sorular (Ö/ İbrahim, babasına ve kavmine şöyle demişti: ‘Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor? Onlar şöyle cevap verdiler: ‘Biz, babalarımızı bunlara tapar bulduk. Bunun üzerine İbrahim, ‘Andolsun ki sizler de, babalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz.’ dedi.” (Enbiya, 52-54); bazen öğretme ve eğitmeye dönük sorular (Ö/ “Beni doğru yola iletmişken Allah hakkında mı benimle tartışıyorsunuz?...Aklınızı kullanmıyor musunuz?” (En’am, 80); “Size de, taptıklarınıza da yuh olsun! Akıllanmayacak mısınız?” (Enbiya, 67); bazen de yol gösterici (Enbiya, 66, 67); açık uçlu sorular (Şuara, 69) sorarak muhataplarını eğitmeye çabalamıştır. Sorularını bazen bir gruba bazen de kişilere yöneltmiştir. Tüm bu örnekler Hz. İbrahim’in, soru-cevap metodunu en ince ayrıntısıyla kullandığını göstermektedir. Hz. İbrahim, kavminin yapıcı ve üretici düşünceleri için özendirici bir ortam oluşmasını,¹⁵³ onların ilgilerini uyandırmayı, bilgileri zihinlerinde sistemleştirip analitik düşüncelerini sağlamayı, onlara kendi kendilerini değerlendirebilme imkânını verebilmeyi (Enbiya, 64-65) soru-cevap metodu vasıtasıyla gerçekleştirmeye çabalamıştır. Bazen de kavminin vereceği cevabın ne olduğunu bildiği halde yine de sorusunu sormuş (Şuara, 70; Saffât, 85) bu da karşıdaki kişilerin fikirlerini öğrenmesini sağlamıştır. Bununla o, bize şunu öğretmektedir: Bir konuyu tartışırken karşı tarafın ne düşündüğünü bilsek bile onun düşüncesini dikkatli sorular sorarak öğrenmek gerekir.¹⁵⁴

¹⁵² Öcal, a.g.e., s. 249.

¹⁵³ Küçükahmet, Leyla, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Pegema Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 45.

¹⁵⁴ Yavuz, a.g.e., s. 176.

Hız. İbrahim ile yüce Allah arasında da soru-cevaba dayalı bazı diyalog örneklerine Kur'an'da yer verilmiştir (Bakara, 124, 260). Soru-cevap metodu günümüz eğitim sistemlerinde de bireylerin öğrenme-öğretme sürecine etkin katılımlarını, etkili iletişim kurma becerilerini, olayları gözden geçirip birlikte sonuca ulaşmalarını sağlayıcı bir metot olarak sıkça kullanılmaktadır.

2. 4. Gözlem ve Deney Metodu: Düşünmede akıllı hakem kabul eden Kur'an-ı Kerim, imanın gerçek delillerini insan zihnine kolaylıkla kavratılabilmek amacıyla düşünmede aklın, gözlem ve deneyden yararlanmasını istemiş, akıllı kullanmanın yanı sıra gözlem ve deneye büyük bir yer vermiştir. Eğitim-öğretim faaliyetinde deney ve gözlemin yeri tartışılmazdır. Deney ve gözlem hem bilgiyi kesinleştirir hem de insanı tatmin eder.¹⁵⁵ Kur'an'da Hız. İbrahim'in iman etmesi olayında deney ve gözlemin yer aldığına şahit olmaktadır. Bir ayette yüce Allah, *“Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekütünü gösteriyorduk.”* (En'am, 75) buyurarak Hız. İbrahim'in imanının kuvvetlenmesinde gözlemin önemini ortaya koymuştur.

Kur'an'da, Hız. İbrahim üzerinden eğitim öğretimde deneyin önemine de işaret edilmiştir. Deney metodunun en belirgin özelliği, deney yoluyla değişkenler arasındaki ilişkileri keşfetme özelliğidir. Hız. İbrahim, ölümleri nasıl dirilttiğini yüce Allah'tan kendisine göstermesini isteyince yüce Allah ona, “inanmıyor musun?” diye sormuş, o da kalbinin tatmin olması için bunu istediğini beyan etmiştir. Sonra yüce Allah, ona dört kuş almasını, onları kendine alıştırmasını¹⁵⁶ ve sonra onlardan parçaları dağlara bırakmasını emretmiş, bu deneyden sonra onları çağırınca kendisine geleceklerini söylemiştir. Öldükten sonra dirilme konusunda kalbin tatmine ulaşması, böyle bir deneyi gerekli kılmıştır.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Bayraklı, Bayraktar, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, Sidre Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 233.

¹⁵⁶ Klasik tefsirlerde Hız. İbrahim'in bu kuşları kesip parçaladığı yorumuna yer verilmiştir. Bize göre, ayette geçen “fesurhünne ileyke” ifadesi kesmeyi değil kendisine alıştırmayı ifade eder. Zira eğer olay kesme olayı olsaydı bunun için dört kuşa ihtiyaç olmaz, tek bir yeterli olurdu.

¹⁵⁷ Hint İslam modernistlerinden Seyyid Ahmet Han, bu hadisenin fiilen vuku bulmadığını söyleyip bunun bir rüyadan ibaret olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Birişik Abdülhamit, *Hint Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İstanbul, 2001, s. 340, Mevlana'ya göre Hız. İbrahim'in dört kuşuna benzeyen bedene ait dört huy vardır. Sırasıyla bunlar, hırs, şehvet, makam ve dilektir. İnsan, kendisine ayak bağı olan bu kuşları kesmedikçe, yani bu kötü huyları terk etmedikçe olgunlaşamaz. Bkz. Mevlana, Celaleddin er-Rumi, *Mesnevi*, (trc. Veled İzbudak), İstanbul, 1998, c. 5, s. 7-8.

Bu olgunun eğitim açısından en önemli sonucu, deney ve gözleme dayalı bilginin şüpheyi ortadan kaldırıp edinilen bilgiye kesin inanmayı temin etmesidir. Hz. İbrahim, ölümlerin diriltilmesine inanmış fakat bu hususta imanı yeterli bulmamış,¹⁵⁸ deneysel bilgiye ihtiyaç duyduğundan bu deneyin yüce Allah tarafından yapılmasını istemiştir. Buradan şu hususu anlamaktayız: Kuru bir iman, insanı doyuma ulaştırmaz. Deneysel bilgiyle iman bir araya gelince tüm fikri dalgalanmalar sükûnete erecektir. İnsanı doyuma ulaştıramayan yarı buçuk bilgiler sinede yüküttür. İnsana -eğitimin de amacı olan- kaliteli bir gönül temin edebilmekten uzaktır.¹⁵⁹ Ayrıca ayetten, kuşların eğitilebileceği sonucunu çıkarmak da mümkündür.

Hız. İbrahim, putperest kavmine inançlarının batıllığını göstermek için de deney metoduna başvurmuştur. Bu deneyle putların güçsüz ve aciz varlıklar olduğunu ispatı amaçlamıştır. Kavminin tapındığı putları kırmış, içlerinden büyük olanı dönüp ona başvurular diye bırakmıştır. Bununla, kendilerine verilen zararı engelleyemeyen putların tanrı olamayacağını deney yoluyla ortaya koymuştur. Hedef olarak halkı değil de onların taptığı putları almıştır. Yanlış davranışlarını tanrılarından hareket ederek göstermeye çalışmıştır.¹⁶⁰ Tapanları kırmadan tapılanları kırmayı tercih ederek, kırılan sahate tanrılarının yerine tevhid inancını koymayı hedef almıştır.

Eğitim-öğretim açısından birden çok duyuya hitap etmesi, birden çok duyuyu harekete geçirmesi açısından deney ve gözlemin önemi büyüktür. Özellikle en çok kullanılan ve birincil duyularımızdan kabul edilen görme duyusu,¹⁶¹ deney ve gözlemlerde çok faaldir. Bu nedenle “gözün gördüğüne akıl inanır” sözü, göz duyumuzun bilgilerini edinmemizde ne kadar önemli olduğunu ifade eder. Günümüz din eğitiminde, görme duyusunu harekete geçirecek vasıtalarından din eğitimcileri mümkün olduğunca istifade etmelidir. Bu doğrultuda resimler, slayt gösterileri, maketler, şekiller gibi göze hitap eden materyallere din eğitimi ve öğretiminde de yer verilmelidir. Zira bir şey ne

¹⁵⁸ Beyzavi, Kadı Nasırud-din Abdullah ibn. Ömer, *Envaru't Tenzil ve Esraru't Te'vil*, İstanbul, 1990, c. 1, s. 137; Reşid Rıza, a.g.e., c. 3, s. 53-54.

¹⁵⁹ Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1999, s. 12.

¹⁶⁰ Şehristani, Muhammed ibn. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Kahire, 1968, c. 2, s. 51-52; Razi, a.g.e., c. 2, s. 89.

¹⁶¹ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 112.

kadar çok göze hitap ediyorsa o şey hakkındaki fikir ve düşüncelerimizin unsurları o kadar çok olacaktır.¹⁶²

2. 5. Karşılaştırma Metodu: İnsan akli, değişik özelliklere sahip olan birbirine muhalif iki düşüncüyü, özelliklerini göz önünde bulundurarak değerlendirecek ve hangisinin akla daha uygun olduğunu bulabilecek kapasitededir. Bunu gerçekleştirirken insan aklının istifade ettiği temel metotlardan birisi de karşılaştırma (mukayese) metodudur. Eğitim-öğretim faaliyeti açısından en az diğer metotlar kadar önem arz eden bu metot, eğitim-öğretim faaliyetinin her aşamasında sıklıkla kullanılmaktadır.

Kur'an'ın beyanına göre Hz. İbrahim'in kavmini eğitirken müracaat ettiği metotlardan birisi de karşılaştırma metodudur. Kavmiyle olan bir tartışmasının sonunda Hz. İbrahim şunları söyler: *“Hem siz tanrı oldukları hakkında Allah'ın size hiçbir delil indirmedığı şeyleri O'na ortak koştuktan korkmuyorsunuz da ben nasıl sizin ona ortak koştüğünüz şeylerden korkarım? Şimdi biliyorsanız söyleyiniz. İki topluluktan hangisi, tek Allah'a inananlar mı yoksa Allah'a ortak koşanlar mı güvende olmaya daha lâyıktır.”* (En'am, 81). Bu ayette, hiçbir delilleri olmadığı halde Allah'a eş koşan putperestlerin, putlarını Hz. İbrahim'in tenkit etmesi üzerine onu putlarından korkmaya çağırmalarından sonra, Hz. İbrahim de “puta taparak Allah'a eş koşanlar mı korkudan daha emindir yoksa sadece O'na kulluk eden mi?” şeklindeki sorusuyla aslında korkudan emin olmaya layık olanın tevhit inancına sahip olanlar olduğunu, putperestlerin korkudan emin olmaya layık olmadıklarını dile getirmekle karşılaştırma metodunu kullanmıştır. Şirk ve tevhit olgularını karşılaştırmalı olarak ele almış, bunu yaparak iki olguyu da kavminin önüne sererek doğru tercih yapabilmelerine imkân sağlamak istemiştir.

Hz. İbrahim'in, yüce Allah'ın vasıfları konu edildiği bazı ayetlerde de karşılaştırma metodunun izlerini görmek mümkündür. Yüce Allah bu durumu K. Kerim'de şöyle belirtir: *“İbrahim, kavmine şöyle dedi: ‘Neye tapıyorsunuz? Onlar da: ‘Putlara tapıyoruz, onlara ibadete devam ediyoruz.’ dediler. İbrahim dedi ki: ‘Çağırduğınızda sizi işitiyorlar mı ya da size bir fayda veya zarar verebiliyorlar mı?’ Onlar, ‘babalarımızı böyle yapar bulduk’ dediler. İbrahim de, ‘Sizin ve önceki babalarınızın taptıklarının ne olduğunu bana söyleyin bakalım! Şüphesiz ki ben, onların düşmanıyım. Fakat*

¹⁶² Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *Talim ve Terbiyede İnkılap*, M.E.B Yayınları, İstanbul, 1995, s. 114; Aydın, a.g.e., s. 220.

âlemlerin Rabbi olan Allah hariçtir. O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir, beni yediren, içiren, hastalandığım zaman bana şifa veren, canımı alıp sonra beni diriltecek olan ve hesap gününde beni bağışlamasını umduğum O'dur.' dedi."(Şuara, 78-82). Görüldüğü gibi Hz. İbrahim, Allah'ın ne olduğundan, hangi özelliklere sahip olduğundan hareketle aslında putların ne olamayacağını, niçin ilahlıkla vasıflanamayacaklarını kavminin huzurunda gündeme getirerek gerçek yaratıcının bu özelliklere sahip olduğunu mukayeseli bir tarzda ortaya koymuş olmaktadır

Muhataba doğru ile yanlışı ayırabilme imkânını sunan karşılaştırma metodu, bu yönüyle eğitim açısından çok değerlidir. Eğitimin amacı, bilinçli, doğru tercihler yapabilen bireyler yetiştirmek olduğuna göre, geçmişte olduğu gibi bu gün de bu amacı gerçekleştirmede genelde eğitimin, özelde din eğitiminin en önemli yardımcılarının birisi hiç kuşkusuz karşılaştırma metodunun eğitimciler tarafından yeterince ve doğru bir şekilde kullanılması olacaktır.

2. 6. Özendirme ve Sakındırma Metodu: Bireyleri eğitim-öğretim eylemine sevk etmek ve onlara öğrenme motivasyonu sağlamak için eğitimde ödül ve ceza unsurları kullanılır. Bunlar, bireyin tutum ve davranışı ile ilgili hemen ortaya konulan sonuçlar olarak eğitim-öğretim etkinliğinin bir parçası şeklinde uygulanır. İnsanları bir anlayışa veya davranışa yönlendirmek için özendirme ve sakındırma metodu Kur'an'da sıkça kullanılır. Bu metotla kişide olumsuz sonuçlardan kaçınma veya olumlu sonuca ulaşma arzusu uyandırılarak eğitim-öğretim faaliyetine karşı güçlü bir ilgi ve motivasyon sağlanmış olur.¹⁶³

K. Kerim ayetleri incelendiğinde özendirme ve sakındırma metodunun Hz. İbrahim tarafından da kullanıldığı görülür. Hz. İbrahim, babasıyla ve kavmiyle olan diyaloglarında onları Allah'a kulluğa teşvik edip özendirmiş (Ankebut, 16), O'na şükretmeye çağırmış (Ankebut, 17), Allah katından bir azapla (Meryem, 45), Allah'ın huzuruna döndürülmekle (Ankebut, 17), cehennemle ve orada hiçbir yardımcılarının bulunmayacağıyla (Ankebut, 25) tehdit edip sakındırmıştır. Bu ayetlerden anlaşıldığına göre özendirme ve sakındırma metodu, muhatapların hem akıl hem de vicdanlarına hitap edip onlardaki endişe ve korku gibi duygulara da yöneldiği için kavmini eğitmede

¹⁶³ Cebeci, a.g.e., s. 84-85.

etkin bir metot olarak Hz. İbrahim tarafından da kullanılmıştır. Günümüz din eğitimi–öğretimi açısından bu metot uygulanırken eğitimcilerin dikkat etmesi gereken bir husus vardır. Özendirme ve sakındırma metodunda insanların umut, kaygı ve güven duyguları esas alınarak onların güçlü bir şekilde bilgi ve davranışa yönelmeleri sağlanmış olur. Ancak burada insanın şiddetli korku ve umutsuzluk gibi uç duygulara kapılmasına sebep olacak yaklaşımlardan kaçınılması gerekir. Umut ve kaygı kişide öğrenme motivasyonu sağlarken, umutsuzluk ve aşırı kaygı öğrenmeyi olumsuz yönde etkilemektedir.¹⁶⁴ Bu husus eğitimcilerce ihmal edilmemelidir.

2. 7. Örnek Alma – Model Sunma Metodu: Din eğitimi–öğretimi sürecinde kullanılan metotlardan biri de eğitici kişilerin tutum ve davranışlarıyla eğitlecek kişilere örnek olmaları, eğitimini vermek istedikleri değerlere uygun ideal davranışları onlara model olarak göstermeleridir.¹⁶⁵ Öğrenmek durumundaki bir kimse için öğrenilecek konunun bir örneğini görmek veya örnek alacağı şahsın özelliklerini tanımak önemlidir. Zira öğrenilecek konu bu sayede kolaylaşacak, problem çözüme kavuşacaktır. İnsanlar, kazandıkları davranış özelliklerini sadece klasik ve edimsel koşullanma yoluyla değil aynı zamanda örnek alma yoluyla da öğrenebilmektedir.¹⁶⁶ Bu yüzden eğitimciler, örneksiz eğitimin tam olamayacağına dikkat çekmişlerdir.¹⁶⁷

Eğitimde örnek alma–model sunma metodu K. Kerim’in de başvurduğu bir metottur. K. Kerim’deki bütün peygamber kıssaları bu metodun bir yansımasıdır. Bununla birlikte Kur’an, “üsve-i hasene”¹⁶⁸ (güzel bir örnek) tabirini kullanarak iki peygamberi ön plana çıkarmıştır. Bu tabir, Kur’an’da Hz. Muhammed için bir kez (Ahzab, 21), Hz. İbrahim için ise iki kez kullanılır (Mümtehine, 4, 6). Ayrıca Hz. İbrahim’in sadece kendisi değil ona inanıp yanında yer alanlar da örnek modeller olarak sunulmuştur. Buradan Hz. İbrahim’in ne kadar iyi bir eğitimci olduğu sonucuna rahatlıkla ulaşmak mümkündür. O, kendisine inananlara yaşayışıyla öylesine güzel örnek olmuş, onlara öylesine mükemmel davranış kalıplarını model olarak sunmuştur ki bu insanlar, yüce

¹⁶⁴ Selçuk, Ziya, *Eğitim Psikolojisi*, Atlas Yayınevi, Konya, 1992, s. 17.

¹⁶⁵ Cebeci, a.g.e., s. 77.

¹⁶⁶ Morgan, Clifford T., *Psikolojiye Giriş* (trc. Hüsnü Arıcı ve Arkadaşları), Ankara, 1991, s. 322.

¹⁶⁷ Bayraklı, Bayraktar, *İslam’da Eğitim*, İstanbul, 1989, s. 159.

¹⁶⁸ “Örnek” anlamına gelen “üsve-tün” sözcüğünün kök anlamı, “tedavi etmek, bakım yapmak, ilk haline döndürmek” tir. Bkz. İbn. Faris, Ebu Hüseyin Ahmet, *Mu’cem-u Mekayisi’l Luğa*, Kahire, 1980, c. 1, s. 105-106. Kişi, örnek almış olduğu şahsın model davranışlarını benimsemekle kendi yanlış davranışlarını tedavi etmekte, bir nevi yanlış davranışlarının bakımını yapmaktadır.

Allah tarafından sonraki nesillere örnek gösterilebilecek bir seviyeye ulaşmışlardır. Hz. İbrahim'in eğitim faaliyeti bazı insanlar üzerinde öylesine başarılı olmuştur ki zaman, bu insanların örnekliğini eskitememiş, bu örneklik sonraki nesillere uzanacak kadar canlı kalmıştır.

Eğitimde örnek olma-model sunma metodu günümüz din eğitimi sisteminde de vazgeçilmez bir nitelik arz eder. Yetişkinlerde de etkili olmakla beraber özellikle çocukların dinî eğitiminde bu metot çok elverişlidir. Zira çocuk, tabiatı gereği ilk davranış kalıplarını taklit yoluyla öğrenir. Bir davranış biçimini sözle anlatmaktan, onu göstermek daima daha etkilidir. Zira görme yoluyla algılana objelerin kavranması, diğer yollarla kavranmasından daha güçlü ve kalıcı olmaktadır. Modern pedagojide çocuğun, çevresinde idealize ettiği kişileri örnek alıp onları taklit etmesi, bir öğrenme yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir. Öğrenmeyi dış süreçler açısından inceleyen davranışçı ekolde, çocuğun çevresindeki yetişkinlerin hareketlerine, etrafında olup biten olaylara bakarak yeni bilgiler öğrenmesine sosyal öğrenme veya gözleyerek öğrenme denmektedir. Bandura tarafından geliştirilen bu kuramda, çocuğun ilgi çekici, saygın modeller karşısında etkilenmesi ve bu etkilenmenin taklit eğilimine dönüşmesi olgusu üzerinde durularak öğrencilerin ilgilerinin öncelikle yeni, farklı ve ideal durumlara ve şahıslara çekilmesi gerektiğine işaret edilmektedir.¹⁶⁹ Peygamberler, insanlara her bakımdan örnek olacak kişilerden seçilmiştir. Bu nedenle eğitimciler, özellikle çocukların dinî eğitiminde model davranışlar göstermesi açısından peygamberlerin örnekliğinden ve kıssalarından istifade etmelidir. Bu hususta en güzel örneklerden biri bütün yaşantısıyla Hz. İbrahim'dir.

2. 8. Problem Çözme Metodu: Problem çözme metodu, bilgi konusunu bir problem olarak ele alıp geçici hipotezlerin ve yardımcı verilerin yorumlanması ile sonuca ulaşmayı ön gören bir metottur. Bu metotta önce bir problem ortaya konularak onun bir güçlük olarak hissedilip problemin kavranması sağlanır. Sonra da bu problemin çözümünün ne olduğu üzerinde fikir yürütülerek sonuca ulaşılır.¹⁷⁰ Bilişsel süreçleri yoğun biçimde içeren bu metot, özellikle sebep-sonuç ilişkilerinin önemli olduğu konuların kavranmasında elverişli bir metottur.

¹⁶⁹ Cebeci, a.g.e., s. 78.

¹⁷⁰ Cebeci,a.g.e., s. 64-65.

Problem çözme metodunun başarıyla uygulanması bir kısım aşamaların¹⁷¹ dikkatle izlenmesine bağlıdır. Bu aşamalar şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Problemi hissetme ve problemin ortaya çıkması
2. Problemin tanımlanması ve sınırlandırılması
3. Problemle ilgili bilgi ve delilleri toplama
4. Problemin çözümüyle ilgili çözüm yolları (hipotezler) ileri sürme
5. En uygun çözümün uygulanması (hipotezleri düzenleme)
6. Problemin çözülmesi ve sonuca ulaşma¹⁷²

Bu bilgileri aklımızın bir köşesine koyup Kur'an'a göz attığımızda Hz. İbrahim'in kavmiyle arasında geçen ilginç bir diyalogla karşılaşırız. Hz. İbrahim'in yüce Allah'ı arayışını konu edinen bu diyaloga göre o, sırasıyla önce yıldızı sonra ayı sonra da güneşi gözlemleyerek bunların kendisinin Rabb'i olabileceği üzerinde durmuş, daha sonra hepsinin "batan varlıklar" olduğunu gerekçe göstererek onların Rabb oluşunu inkâr etmiş ve sonunda "yeri ve göğü yoktan var eden" bir varlığın onun Rabb'i olması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Dış dünyadaki hissi veriler, birbiri ardınca gerçekleşen olaylar ve bir görünüp bir kaybolan nesneler devreye girmiştir ki bütün bunlar akıl yürütmenin temel unsurlarıdır.¹⁷³ Hz. İbrahim'in bir dizi aklî istidlallerde bulunduğu bu pasaj, âlimlerce farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazılarına göre bu olay, Hz. İbrahim'in kavminin hatalı olduğunu ortaya koyarak onlara nazar ve istidlal yoluyla hakkı gösterip bu sayede onları irşat etmek için kullandığı bir üsluptur.¹⁷⁴ O, böyle bir üslup kullanarak inançları konusunda hata ettiklerini göstermek için taptıkları şeyler olan yıldızlar, ay ve güneş üzerinde gözlemler yapmak ve delil getirmek suretiyle kavmini

¹⁷¹ Problem çözme basamaklarının temeline John Dewey'in düşünme süreçleri, Herbart'ın öğretim basamakları ve Bossing'in tasnifleri vardır. Geniş bilgi için bkz. Dewey, John, *Nasıl Düşünürüz* (trc. Baha Arıkan, İstanbul, 1975, s.80 vd.; Bilen, Mürüvvet, *Plandan Uygulamaya Öğretim*, Ankara, 1990, s. 82-87; Oğuzkan, A. Ferhan, *Orta Dereceli Okullarda Öğretim*, Ankara, 1985, s. 67; Bossing, Nelson L., *Orta Dereceli Okullarda Öğretim* (trc. Nemci Sarı), M.E.B. Yayınevi, İstanbul, 1959, s. 101-110; Aytuna, Hasip, *Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri*, Ankara, 1963, s. 422-426; Küçükahmet, a.g.e., s. 49.

¹⁷² Büyükkaragöz, Savaş-Çivi, Cuma, *Genel Öğretim Metotları*, Konya, 1994, s. 86-87.

¹⁷³ El-Muhasibi, Haris, *el-Akl ve Fehmü'l Kur'an*, (trc. Veysel Akdoğan), İşaret Yayınları, İstanbul, 2003, s. 163.

¹⁷⁴ İbn. Kesir, a.g.e., c. 3, s. 285; Zemahşeri, Carullah Muhammed ibn. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaik-i Gıvamıdî t-Tenzil ve Uyuni'l Ekavil fi Vucuhî t-Te'vil*, Darul Marife, Beyrut, 1990, c. 2, s. 74.

uyarmayı, onlara doğru yolu göstermeyi istemiştir. Bazılarına göre ise pasajda birkaç kez geçen “bu benim Rabbimdir” sözü, “bu mu benim Rabbim?” manasında istifham-ı inkârîdir.¹⁷⁵ Bazı âlimler ise Hz. İbrahim’in bu tecrübeyi peygamberlikten önce ve buluşa yakın yıllarda yaşamış olduğunu söylemişlerdir.¹⁷⁶ Bize göre de en doğru yorum budur. Bu şekildeki yorumların temelinde aslında Hz. İbrahim’in yıldız, ay ve güneşe Rabbim demekle şirke düşmüş olma ihtimalinden onu uzaklaştırma gayreti olduğu anlaşılmaktadır. Hâlbuki kanaatimizce böyle bir gayrete dolayısıyla bu yorumlara da gerek yoktur. Zira Kur’an’da bu pasajın hemen öncesindeki ayet, Hz. İbrahim’in babası Azer’i putlara taptığı için uyardığını zikretmekte ve akabinde gelen ayette de kesin iman etmesi için ona göklerin ve yerin melekûtunun gösterildiği ifade edilmektedir (En’am 74-75). Diğer taraftan pasajın sonunda da Hz. İbrahim müşriklerden olmadığını bizzat belirtmektedir. Ayrıca “benim Rabbim”, “ortak koştuklarınızdan uzağım” gibi ifadeler kullanması onun tevhit sistemini ve şirk düzenini ne kadar iyi bildiğinin göstergesidir. Öyleyse Hz. İbrahim’in bu entelektüel faaliyetini eğitim açısından nasıl anlamamız gerekir?

Bize göre Hz. İbrahim, bu aklî istidlallerle eğitimde problem çözme metoduna güzel bir örnek vermiş, insanlığa çok önemli bir mantık yürütme sistemini miras bırakmıştır. Hz. İbrahim’in Allah’ı arayış aşamalarını oluşturan bu pasajdaki bölümler problem çözme metodunun birer basamağı gibi görünmektedir. İnsan, yaşamında çözme ihtiyacı duyduğu birçok problemle karşılaşmaktadır. Onun kendi kendisine yönelttiği ve karşılığını bilmediği her soru bir problemidir. Hz. İbrahim, Allah’ın varlığına ulaşmayı bir problem olarak gönlünde hissetmiş, bunun çözümü için psikolojik etüt ve analizlere başvurduğu -yukarıda da belirttiğimiz- şu evreleri takip etmiştir:

1- Öncelikle problemin sağlıklı bir çözüme kavuşması için kişinin kendisi tarafından problem olarak algılanması ve bireyin ulaşmak istediği bir hedefinin olması gerekir.¹⁷⁷ İbrahim (a.s.), kavminin ibadet ettiği putlara kulluğun faydasızlığının bilincine vardı. Putların hiçbir etkinlik ve kuvvetleri yoktu (Enbiya, 76; Sâffât 95). Böylece Hz. İbrahim, Allah’ın varlığına ulaşma problemini hissetmiş oldu. (problemi hissetme ve ortaya çıkarma aşaması).

¹⁷⁵ Nesefi, a.g.e., c. 1, s. 373.

¹⁷⁶ Elmalılı, c. 1, s. 498.

¹⁷⁷ Morgan, a.g.e., s. 149.

2- İbrahim (a.s.), putlara ibadet etmenin faydasızlığının ve onların Rab olmaya layık olmadığına bilincine varıp “kim bu evrenin sahibi?” sorusu nefsinde bir problem olunca kendisinde evrenin yaratıcısını öğrenme isteği oluşturan kuvvetli bir dürtünün varlığını hissetti. Bu his onu, bu evrenin yaratıcısının putlar değil başka bir güç olduğu sonucuna götürdü. Peki, bu güç neydi? Hz. İbrahim, bu soruyu kendisine sordu ve böylece problemin ne olduğunu kesinleştirmiş oldu. (problemin tanımlanması aşaması).

3- İbrahim (a.s.), bundan sonra gözlemlleme aşamasına geçerek bilgi ve anlamları toplamaya girişti. Gökte ve yerde Allah’ı bilmeye götüren çeşitli evrensel tabloları gözetlemeye başladı. Yıldızları, ayı ve güneşi gözlemleyerek Allah’ın varlığı hakkında bilgiler topladı. (Bilgilerin toplanması aşaması).

4- Bilgilerin toplanması aşamasını, toplanan bu bilgilerin çözülmesi ve yorumlanması sonucunda bazı geçici çözüm yollarının (hipotez-denence) ortaya atıldığı hipotezler aşaması takip etti. Çeşitli evrensel tablolardan oluşan gözlem ve bilgiler safhasında İbrahim (a.s.), bazı faraziyeler ortaya koydu. Gece olup de karanlık gökte bir yıldızın parladığını görünce, “İşte bu benim Rabbimdir!” imgesini, bir hipotez olarak ortaya attı. Ancak batıp kaybolmak suretiyle bu yıldızın değişkenliğini anlayınca, uygun olmayan bir hipotez olması sebebiyle onu kabul etmedi. Çünkü tanrının sabit ve değişken olmaması, sürekli, mevcut ve kaybolmaması zorunludur. Ayı karanlıklar arasında parlar görünce, “Bu benim Rabbimdir!” imgesini, bir başka hipotez olarak ortaya attı. Onun da battığını görünce, tanrılık niteliklerine uygun olmadığı gerekçesiyle bu hipotezini de kabul etmedi. Güneşin ışık ve ısıyla dünyayı doldurduğunu ve diğer yıldızlardan daha büyük olduğunu görünce, başka bir hipotez daha ortaya koyarak “Bu benim Rabbimdir. Bu en büyük!” dedi. Ancak onun da battığını görünce tanrılık niteliklerine uymadığı gerekçesiyle bunu da kabul etmedi (Problemin çözümüyle ilgili hipotezler ileri sürme aşaması).

5- Uygun olmadıkları gerekçesiyle bütün bu hipotezlerin uzak birer ihtimal olasından sonra Hz. İbrahim, son olarak “Benim Rabbim topyekün yıldızların, yer ve göklerin ve bunlardaki bütün varlıkların yaratıcısıdır.” şeklindeki imgeyi bir hipotez olarak ortaya attı (En uygun çözümün uygulanması, hipotezleri düzenleme aşaması).

6- Hz. İbrahim, son olarak kendisini doğruya ulaştıran hipotezi düşünmüş, evrensel tablolardan oluşan diğer gözlemlerden birçoğunu toplamış ve bu son hipoteze zıt bir şey görmemiştir. Bilakis Allah'ın eşsiz yaratıcılığının eseri olan her şeyin ve evrendeki mükemmel düzenin, güçlü ve bilgili bir tanrının varlığına delil olduğunu müşahade etmiştir. O, bu mükemmel ve hassas düzene sahip evreni ve içindeki varlıkları yaratan-
dır (Problemin çözülmesi ve sonuca ulaşma aşaması).¹⁷⁸

Bütün bu anlatılanlardan Hz. İbrahim'in yıldızlar, ay ve güneşi gördüğü zaman "bu benim Rabbimdir" demesinin Allah'ın varlığına ulaşabilmek için ortaya atmış olduğu hipotezler olduğu anlaşılmaktadır. Yoksa bu söz, onun inanarak söylediği bir söz değil, bir denence olarak ortaya attığı bir düşüncedir. Bu gerçek fark edilince Hz. İbrahim'i şirkten uzaklaştırmaya çalışan yorumlara gerek olmadığı da anlaşılmış olur. İbrahim peygamberin Allah'ı arayışından bahseden bu kıssa, problemlerin çözümü konusunda hassas ve özgür düşünme evrelerini Kur'an'ın nasıl izah ettiğini göstermektedir.

Hz. İbrahim'in bu olgusundan eğitim açısından şu sonucu çıkarmak da mümkündür: Doğadaki varlıkları, nesneleri inceleyerek, gözlemleyerek sistematik bir düşünme şekliyle Allah'ın varlığına ulaşmak mümkündür. İnsan, buna ihtiyaç duyar. Çünkü yaratıcının varlığını keşfetme yaratılıştan gelen bir özellik olmaktadır.¹⁷⁹ Bunun en güzel örneği Hz. İbrahim'dir. O, Kur'an'da "nüha" olarak isimlendirilen ve tabiat olaylarından Allah'ın varlığına gitme şeklinde işleyen¹⁸⁰ akıl türüyle yıldız, ay ve güneşi gözlemlemiş ve bu gözlemi sonucunda Allah'ın varlığına ulaşmıştır. Bu da bize günümüz din eğitim açısından tabiat bilimlerine de din eğitim – öğretimi müfredatında gerekli olduğu kadar yer verilmesinin zorunluluğunu göstermektedir.¹⁸¹ Durgun haldeki akılla bu varlık ve hayata ilişkin veriler arasında bir gezinti yapıp doğal hayatta var olan ayrıntıları düşünüp değerlendiren, varlığın kendisine ve arka planına nüfuz eden, bütün

¹⁷⁸ Necati, M. Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, (trc. Hayati Aydın), Fecr Yayınları, Ankara, 2004, s. 126-129.

¹⁷⁹ İbn. Tufeyl, "Hayy ibn. Yakzan" adlı eserinde benzeri bir yaklaşım sergiler. Bkz. Adıvar, Adnan, "İbn. Tufeyl" *İ.A.*, c. 12, s. 830.

¹⁸⁰ Bayraklı, *Kur'an'da Gelişim, Değişim ve Kalite Kavramları*, s. 69-71. Eğitimde çoklu zekâ kuramı olarak adlandırılan öğretim kuramındaki doğacı, varoluşçu zekâ türü, "nüha" denile akıl türüne tekabül eder. Doğacı zekâ, doğadaki tüm canlıları tanıma, araştırma ve yaratılışları üzerine düşünme becerisidir. Öğrenme yolu, doğadaki nesneleri gözlemleme yeteneğiyle öğrenmek şeklindedir. Bkz. Saban, Ahmet, *Öğrenme Öğretme Süreci Yeni Teori ve Yaklaşımlar*, Nobel Yayınları, Ankara, 2000, s. 23.

¹⁸¹ Rousseau'ya göre çocuğun en iyi öğrenme yolu tabiatla gezmek, gözlem yapmak, tecrübe etmektir. O, "Emil" isimli eserinde çocuğun derslerini tabiatıtan aldığı, rehberinin tabiat olduğunu belirtir. Bkz. Pazarlı, a.g.e., s. 10.

bunlar karşısında kendi kişisel rolünü sorgulayan bireyler yetiştirmek eğitimde esas olmalıdır.

2. 9. Dua Metodu: Dua, Allah ile doğrudan ilişkidir ve insanın kendisini aşmasının başlangıcıdır.¹⁸² Din eğitiminde özellikle duyguların eğitilmesinde duanın önemli bir fonksiyonu vardır. Dua, insana zayıf anlarında sığınacak emin bir liman vazifesi görür. Kendisini sıkıntıya sokan, çaresiz bırakan sorunlarıyla başa çıkmak için gerekli moral ve motivasyonu sağlar. İcra ettiği bu görevle dua, hem eğiten hem de eğitilen açısından eğitim faaliyetine tarafları güdülemesi yönüyle de önemlidir.

Kur'an'ın ayetleri incelendiğinde duanın bir metot olarak son derece canlı bir şekilde işlendiği görülür. Özellikle peygamberler, bir eğitim faaliyeti olan tebliğleri esnasında bu metoda sıklıkla başvururlar. Bunun en önemli nedeni kanaatimizce eğitim faaliyetinin gücünün sınırlı olmasıdır. Bütün gayret ve çabalara rağmen eğitimin bir başarı alanı ve belli bir gücü vardır. Eğitimin insanları istendiği zamanda istenilen kalıplara sokması mümkün değildir. İşte bu durumda ilahî müdahalenin devreye girmesi zorunludur. Bu müdahale kendiliğinden olmayacağına göre insan dua ile bunu temin etmeye çalışmalıdır.¹⁸³ Ayrıca bazen eğitim faaliyeti, eğitilenlerin psikolojik durumundan dolayı dayanılamayacak kadar ağır bir hâl alabilir. Eğitimin etkili olmadığı kişiler ayrılığa neden olurlar. Eğitimci her şeyi yapmış olmasına rağmen bunu engelleyemiyorsa ilahî müdahalenin celp edilmesi gerekir. Bunun en iyi yolu da hiç şüphesiz dua metodudur.

İbrahim peygamber – tıpkı diğer peygamberler gibi – tebliğinin her aşamasında dua metodunu kullanmıştır. Kendisi, ailesi, kavmi, yakın-uzak çevresi gibi özelden genele, yakından uzağa giden bir tarzda dualarını yüce yaratıcıya ulaştırmış, gücünün sınırlı olduğunu anladığı yerlerde ilahî müdahaleyi dua yoluyla devreye sokmaya çalışmıştır. İlgili ayetlerde Hz. İbrahim'in dua metodunu şu konularda kullandığı görülür: “Kendisinin bağışlanması için dua (İbrahim, 35); müşrik babasının bağışlanması için dua, (Tevbe,114; Meryem, 47); ana-babaya bağışlanmaları için birlikte dua (İbra-

¹⁸² Bilgin, Beyza, “Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri”, A.Ü.İ.F.D., c. 24, s. 481.

¹⁸³ Usta, Mustafa, *Divan-ı Kebir'de Mevlana'nın Eğitim Görüşü*, İstanbul, 1995, s. 219.

him, 41); hayırlı evlat için dua (Saffât,100); sonraki nesil için dua¹⁸⁴ (Bakara, 128, 129); bütün müminler için dua (İbrahim, 41); güvenli bir ortam için dua (Bakara, 126, İbrahim, 35); putların etkisinden korunmak için dua (İbrahim, 35); inkârcıların oyuncağı durumuna gelmemek için dua (Mümtehine, 5); Allah yolunda yapılan hizmetlerin kabulü için dua (Bakara, 127); rızık için dua (Bakara, 126; İbrahim, 37); ibadetler ve özellikle namaz için dua (Bakara, 128; İbrahim, 37, 40); insanların gönüllerinin meylî için dua (İbrahim, 37); tevekkül için dua (Mümtehine, 4); kıyamet günü rezil olmamak için dua (Şuara, 87); sonraki nesiller arasında güzel anılmak için dua (Şuara, 84); salihlerle beraber olmak için dua (Şuara, 83); cennet nimetleri için dua (Şuara, 85); ilim sahibi olmak için dua (Şuara, 83); duanın kabulü için dua (Meryem, 48).”

Hiz. İbrahim’in Kur`an-ı Kerim`de yer alan duaları, ahlak ve değerler eğitimi açısından da çok önemli bilgiler içerir. Bunlardan tespit edebildiklerimizi şöyle sıralayabiliriz:

1- Hiz. İbrahim’in Allah’tan bağışlanma dilerken kendisi için de dua etmesi onun, kendisini tamamen günahsız, hatasız olarak görmediğini göstermektedir. Buna göre kendisini hatasız görmek, peygamber ahlakına ters bir anlayıştır.¹⁸⁵

2- Hiz. İbrahim’in müşrik babası için yaptığı bağışlanma talebi, yüce Allah tarafından geri çevrilmiştir. Bu anlatımla bir müminin, en yakınları için dahi olsa müşrik olmaları durumunda onlar adına Allah’tan bağışlanmalarını talep etmesinin geçersizliği ortaya konularak dua etme adabı ve ahlakının nasıl olması gerektiği anlatılmaktadır. Hatasını anladığında babası için dua etmekten vazgeçen Hiz. İbrahim, hatadan dönebilme erdeminin peygamber ahlakı olduğunu göstermektedir. Ayrıca onun örnekliği ile yüce Allah, akrabalık ve yakınlık bağlarının etkisiyle müminlerin bazen dualarında hata yapabileceklerinin eğitimini vermektedir.

3- Duanın kabulünü Allah’a bırakan Hiz. İbrahim, bencillik yapıp sadece kendisi için af dilememekte, bütün müminleri af ile ilgili duasının kapsamına almakta ve anne-babasını özel olarak anmaktadır. Böylece Hiz. İbrahim, anne-baba için özel olarak

¹⁸⁴Hiz. Muhammet (s.a.v.), bu duaya şu hadiste işaret etmiştir: “Ben atam İbrahim’in duası, kardeşim İsa’nın müjdesi, annemin rüyasıyım.” Bkz. Ahmet ibn. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, IV, 127,128, V, 262; Hâkim, Ebu Abdillâh Muhammed ibn. Abdillâh en-Nisaburi, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, Beyrut, 1987, c. 2, s. 656.

¹⁸⁵ Bayraklı, a.g.e., c. 10, s. 248.

dua edilmesinin önemine vurgu yaparak bencilliğin peygamber ahlakı olamayacağını ortaya koymuş olmaktadır.

4- Hz. İbrahim'in hayırlı evlat sahibi olabilmek için yüce Allah'a dua etmesi, aynı zamanda onun acziyetini itiraf etmesidir. Zira doğacak çocuğun hayırlı olup olmayacağını bilgisine insan sahip değildir. Bunu temin edebilmek sadece yüce yaratıcının gücü dâhilindedir. Böylece gücün yetmediği durumlarda aczi itiraf, Hz. İbrahim'in şahsında bir diğer peygamber ahlakı olarak tanıtılır.

5- Hz. İbrahim'in güvenli bir çevre meydana getirmesi için yüce Allah'a yalvarması, ahlak ve değerler eğitimi açısından da önemlidir. Çünkü güvenin olmadığı bir toplumda hiçbir ahlaki erdemin ve değerlerin gelişmesi ve geliştirilmesi mümkün olmayacaktır.

6- Hz. İbrahim ve beraberindekilerin, inkâr edenlerin oyuncağı olmamak için yüce Allah'tan yardım istemeleri, O'na bu yönde dua etmeleri her çağa hitap eden evrensel bir sesleniştir. Bize göre bu dua, aynı zamanda iman edenler için çalışkanlık değerinin önemine de vurgu yapar. Bu duadan anlıyoruz ki, şayet müminler çalışıp vazifelerini yerine getirmezlerse, inanmayanların oyuncağı olma ihtimalleri yüksektir. Hz. İbrahim ve beraberindekiler, inanmayanların oyuncağı olmayı dualarında "fitne" kelimesiyle ifade ederler. İbn. Abbas bu kelimeye "düşmanın hâkim olması" anlamını vermiştir. Aynı duayı K. Kerim'de Hz. Musa da şöyle dile getirir: "...*Ey Rabbimiz, bizi o zalimler topluluğunun oyuncağı durumuna getirme!*" (Yunus, 85). Buna göre iman etmiş ancak çalışmayı ihmal etmiş olan toplumlar, inanmış olsalar bile güçlü bir bilime, teknolojiye, ekonomiye ve siyasete sahip olmadıkları için başka toplumların oyuncağı haline gelebilirler.¹⁸⁶ Hz. İbrahim ve beraberindekiler, bu dualarıyla iman edenlerde çalışma ahlakı bilincini yerleştirmeyi amaçlamış, bu hususta yüce Allah'ın desteğini talep etmişlerdir.

7- Hz. İbrahim, yüce Allah'tan insanların gönüllerini kendi ailesinin bireylerine meylettirmesi için dua etmekle gönülden ilişkiyi, insanlar arası ilişkilerde gönlün yerini almasını istemekte, böylece samimiyet, insanlar arası sıcak ilişki gibi değerleri hatırlatmaktadır.

¹⁸⁶ Bayraklı, a.g.e., c. 19, s. 211-212.

E- DİN EĞİTİMİ SÜRECİ ESNASINDA ve SÜRECİN SONUNDA HZ. İBRAHİM'E GÖSTERİLEN TEPKİLER

Bütün peygamberler halktan tepki görmüşler, onların yaptıkları köklü değişime halkın intibakı zor olmuş, bu zorluğun sancıları çok ağır ve derin olmuştur.¹⁸⁷ İnsanın, ilahi öğretiye karşı keskin bir olumsuz tutum alması da, içten ve sıcak bir yaklaşımla olumlu tavır takınması da onun yaşadığı tecrübelerden, kurduğu iletişimden kaynaklanır. İletişimin gerçek bir iletişim olabilmesi için karşılıklı bir şekilde işlemesi gerekir. Tek taraflı işleyen sistem iletişim olamaz. Çünkü iletişimde geri bildirim olmalıdır. Geri bildirim, bir davranış, bir söz, bir tavır, bir tutum, bir değişim, bir yenilik ve gelişim olabilir. Bununla birlikte geri bildirim olumsuz da olabilir yani olumsuz bir tepki şeklinde de kendisini gösterebilir. Bu durumda iletişim bozukluğu meydana gelecektir. Din eğitimi faaliyeti ve dinin esaslarını tebliğ de –daha önce de belirttiğimiz gibi- bir iletişim faaliyeti olduğundan bu süreçte olumlu veya olumsuz birtakım geri bildirimlerle, tepkilerle karşılaşılması tabii olacaktır.

Hiz. İbrahim'in tebliğ süreci incelendiğinde onun gerek tebliği esnasında gerekse tebliğinin sonunda bazı tepkilerle karşılaştığı görülür. Kur'an, bu hususta *"Yemin olsun ki biz, Nuh ve İbrahim'i de (peygamber olarak) gönderdik. Onların soylarına peygamberlik ve kitap verdik. Onlarından doğru yolu izleyenler oldu. İçlerinden birçoğu da yoldan çıkmışlardır."* (Hadid, 26) buyurarak gösterilen tepkinin bazen olumlu bazense olumsuz olduğunu ortaya koymuştur. Yüce Allah'ın bu ayette, hem Hiz. İbrahim'e hem de onun soyuna "kitap ve hikmet" vermiş olması, onlarla iletişim kurması anlamına gelmektedir. Hiz. İbrahim ve ona tabi olanlar mesajın gereğini yerine getirmiş, ama kavminin bir kısmı mesajdan yüz çevirerek geri bildirim bozukluğuna sebep olmuştur. Böylece Hiz. İbrahim, kavminden olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönlü tepki almış olmaktadır.

1- Olumlu Tepkiler: Hiz. İbrahim'e olumlu tepki gösterenler, onun getirdiği mesajı kabul edenlerdir. Mesajına olumlu geri bildirimde bulunanların sayısı hakkında Kur'an'da net bir bilgi yoktur. Sadece "bazıları ona iman etti" (Nisa, 55), "onunla bera-

¹⁸⁷ Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an'da Hiz. Peygamber*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 201.

ber olanlar” (Mümtehine, 4) gibi ifadelerle yer verilmiştir. Konuyla ilgili bütün ayetler birlikte düşünüldüğünde Hz. İbrahim`in oğulları Hz. İsmail ve Hz. İshak`ın ona iman ettiği anlaşılmaktadır. Bu hususta en net ifade ise, Hz. Lut hakkında kullanılır (Ankebut, 26). Kaynakların verdiği bilgiye göre Hz. Lut, Hz. İbrahim`in yeğenidir ve onun mesa-jına bağlı olarak Sodom ve Gomore halklarına peygamber olarak gönderilmiştir.<sup>188</sup> Hz. İbrahim`in mesajı, Hz. Lut ve onun gibi inananlar üzerinde etkili olmuş, olumlu geri bildirimle iletişim olumlu sonuçlanmıştır.

2- Olumsuz Tepkiler: Eğitimin en önemli gayesi, fertler üzerinde olumlu yönde davranış değişikliği meydana getirmektir. Bu amaç doğrultusunda yola çıkan eğitimci, muhatapları üzerinde istendik davranışlar meydana getirebilmek için eğitimin bütün imkânlarını seferber eder. Bunun en çarpıcı misallerinden biri, Hz. İbrahim`dir. O, putperest bir kavim içinde yetişmiş, tevhit inancını onlara benimsetmek için ömrünü bu yolda harcamış, elindeki bütün olanakları bu yolda sarf etmiştir. Ne var ki bütün bu çabalarına rağmen kavminin büyük bir kısmının ona tepkisi olumsuz olmuştur. K. Ke-rim, Hz. İbrahim`e gösterilen tepkileri bazen fertler üzerinden (örneğin, babasının, Nemrut`un tepkileri), bazen de toplumun tamamı üzerinden (örneğin, kavminin tepkisi) ele alır. Bu tepkiler bazen sözle, bazen de fiillerle gerçekleştirilmiştir.

2. 1. Sözlü Olumsuz Tepkiler: Kur`an, Hz. İbrahim`e sözlü olarak yöneltelen olumsuz tepkileri iki başlıkta toplar:

2. 1. 1. Tehdit Etmek: Hz. İbrahim, bu tepkiyle babasına tebliği esnasında karşılaşmıştır. Son derece yumuşak bir üslupla babasına yaklaşmasına rağmen, aldığı cevap ve tepki son derece sert olmuştur. Aralarında geçen konuşmanın sonunda babası, Hz. İbrahim`e “*Ey İbrahim! Sen, benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vaz-geçmezsen yemin olsun seni taşlarım...*” (Meryem, 46) şeklinde bir karşılık vermiştir. Hz. İbrahim`in babası, oğlunun tanrılarını yermesinden ve kendi inancını tenkit etme-sinden vazgeçmesini istemiştir. Aksi takdirde neler yapacağını tehdit edercesine söyle-mektedir.¹⁸⁹ Ayetteki “seni taşlarım” ifadesi, tehdidin ulaştığı boyutu göstermesi açısin-dan çarpıcıdır. Farklı düşünce ve inanca sahip olma, bir babayı oğlunu taşlamakla tehdit

¹⁸⁸ Elmalılı, a.g.e., c. 6, s. 280; Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammet ibn. Ahmet, *el-Cami' li Ahkâmi'l Kur'an*, Beyrut, 1985, c. 9, s. 62.

¹⁸⁹ Bayraklı, c. 12, s. 141.

etmeye kadar götürebilmekte, baba-oğul arasındaki inanç çatışması bütün yakınlık bağlarını koparabilmektedir.

Din eğitimi açısından bu anlatımda önemli bir ilke gizlidir: Din eğitimcileri, tebliğleri esnasında en ağır tepkileri en yakınlarından görebilirler. Kur'an, Hz. İbrahim'i örnek göstererek bu gibi durumlara hazırlıklı olma hususunda eğitimcileri uyarmakta, onlara bilinç kazandırmaktadır.

2. 1. 2. Yalanlamak: Hakikati kabule yanaşmayanların peygamberlere gösterdikleri en alışılmış tepkilerden biri de onları yalanlamak olmuştur. Kur'an, peygamberlerin kavimleri tarafından yalanlanmalarını sıkça konu edinir. Bununla birlikte onlara gösterilen bu olumsuz tepkinin aslında şahıslarına değil de getirdikleri ilahi mesaja olduğuna da vurgu yapar (En'am, 33, 34). Yine Kur'an'dan öğrendiğimize göre peygamberlerin getirdiği mesajı yalanlamak, yalnızca tarihin belli bir dönemine has bir mesele olmayıp bir süreci ifade etmektedir. Peygamberler zincirinin her bir üyesi bu tepkiyle karşılaşmış, onunla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

İnkârcıların klâsik bir tepkisi olan yalanlamaya Hz. İbrahim de maruz kalmıştır. Yüce Allah, Hz. Muhammed'i kendisini yalanlayanlara karşı teselli ederken Nuh kavmi, Âd, Semud kavimleri, Meyden halkı ve Lut kavmiyle birlikte Hz. İbrahim'in kavmini de örnek göstermiştir (Hac, 42-44). Getirilen yeni mesaja karşı insanların tepki göstermesi, bunu ahlâk haline getirmeleri bir sürecin sonucu olup nerede bir yenilik, iyi bir değişim ve gelişim görülürse dar kafalılar tarafından olumsuz tepki ile karşılanmış ve yalanlanmıştır. Din eğitimcileri, bunun bir süreç olduğunu unutmamalıdır. İlahi vahyi inkâr eden, yalanlayan insanlar her dönemde var olacağı için sabırla hareket etme, bu yoldaki en güzel kılavuz olacaktır.

2. 1. 3. Tartışmaya Girmek: Hz. İbrahim'in mesajını kabule yanaşmayanlardan Nemrut ve kavmi onunla Allah hakkında (Bakara, 258; En'am, 80), babası ise putlar hakkında tartışmaya girmiştir (Meryem, 42-47). Hz. İbrahim'in yaptığı eğitim faaliyeti muhatapları üzerinde olumlu sonuçlanmayınca, aldığı geri bildirim onunla tartışmaya girmeleri şeklinde gerçekleşip olumsuz olmuştur. Kur'an'da Nemrut'un Hz. İbrahim ile tartışmaya girme nedeni, saltanatına güvenip kibirlenmesi olarak gösterilir (Bakara, 258). Kavmi ile olan tartışmasında ise Hz. İbrahim, Allah'ın onu doğru yola

iletmesini gündeme getirerek böyle bir yaratıcı hakkında tartışmanın yersizliğine işaret etmiş, onları öğüt almaya davet etmiştir (En`am, 80). Babası ile yaptığı tartışmanın sonunda ise ona esenlik dileyerek tartışmayı bitirmiştir (Meryem, 47).

Anlatılan bu sahnelerde Hz. İbrahim`in eğitim açısından önemli bir özelliği öne çıkar. Tebliğinin her aşamasında, birçok muhatabı onunla tartışmaya girmiş, o ise bu tartışmaların hiçbirinde sinirli, aceleci, sabırsız bir tavır takınmamıştır. Muhatablarını hep ciddiyetle, can kulağıyla ve sonuna kadar dinlemiş, hiçbir zaman kırıcı bir üslup kullanmamıştır. Hatta kendisini tehdit eden babasından “selam” diyerek ayrılmıştır. Bu tavır, bir peygambere yakışan tam bir eğitimci tavrıdır. Muhatabı uzaklaştırmamak, ona bir kişiliği olduğunu hissettirmek, eğitimin etkisi için önemlidir. Bugünün eğitimcileri Hz. İbrahim`in bu ahlakıyla ahlâklanarak her türlü tartışmalarda eğitime lâyık bir tavır takınmalıdır.

2. 2. Fiili (Davranışlar Yoluyla) Olumsuz Tepkiler: Bazı sözlü tepkilerle Hz. İbrahim`i mesajını anlatmaktan alıkoyamayan kavmi, onu durdurabilmek için harekete geçmiştir. Hz. İbrahim`e karşı bu kez yalnız sözlü tepkiyle kalmamışlar, fiili birtakım yaptırımları ona uygulamak istemişlerdir. Kur`an`da Hz. İbrahim`e gösterilen olumsuz fiili tepkiler şunlardır:

2. 2. 1. Yanından Kovmak: Bu tepkiyi Hz. İbrahim`e babası göstermiştir. O, Hz. İbrahim`in, taptığı putları eleştirdiğini görünce onu, uzun bir süre kendisinden uzak durmasını söyleyerek kovmuştur. Bununla Hz. İbrahim`i fikrinden döndürmek istemiş olması muhtemeldir. Zira insan, ilgi görmek isteyen bir varlıktır. Onun başkası tarafından kovulması, ona olan ilginin kesilmesi demektir ki bunun insanın davranışlarını etkilemesi beklenebilir. Eğitimde bir kimseyi yanından uzaklaştırmak, bazen bir cezalandırma veya davranış ıslahı olarak kullanılabilir.¹⁹⁰ Bu sayede muhatabın istendik davranışlara yöneltilmesi hedeflenmektedir. Hz. İbrahim`in babası da kendince meşru olan inancını oğlunun tenkit etmesinden onu vazgeçirmek için bu tepkiyi ona göstermiş olabilir. Ne var ki Hz. İbrahim, bildiği yoldan dönmemiş, her fırsatta putları eleştirmeye devam etmiştir.

¹⁹⁰ Yüce Allah da emrine karşı gelen şeytani katından kovmuştur (Hicr, 34; Sâd, 77).

2. 2. 2. Tuzak Kurmak: Sözleriyle ve tartışmalarla Hz. İbrahim`in tebliğinin önüne geçemeyen kavmi, artık harekete geçme vaktinin geldiğini düşünmüş ve faaliyetlerini durdurabilmek için ona birtakım tuzaklar kurmuşlardır. Kur`an`da Yüce Allah, kavminin Hz. İbrahim`e tuzak kurmayı kendi istekleriyle tasarladıklarını fakat sonunda hüsrana uğrayanların yine kendileri olduğunu ifade eder (Enbiya, 70; Saffât, 38). Buradan anlaşıldığına göre, inanç ve din özgürlüğüne karşı çıkanların kurdukları tuzaklar mutlaka boşa çıkacaktır. Bu anlatımda öne çıkarılan unsur, insanların inanç özgürlüğüne saygılı olmaktır. Din ve inanç özgürlüğünü baltalayacak birtakım oluşumlar içine girmek eğitim zaviyesinden de kabul edilemez. Dini ve vicdanı hür bireyler doğru bir din eğitiminin en önemli meyvesidir.

Kavminin Hz. İbrahim`e gösterdiği olumsuz tepkilerden biri olan tuzak kurmayı, onun hakkında nasıl gerçekleştirmeye çalıştıklarına dair Kur`an, bize bazı ipuçları verir. Kavmi ona tuzak kurmayı, ya onu öldürmek istemekle ya da ateşe atmakla gerçekleştirmek istemişlerdir.

2. 2. 3. Öldürmek İstemek, Ateşe Atmak: Son çare olarak kavminin ileri gelenleri, Hz. İbrahim`in öldürülmesini veya ateşe atılmasını emretmişlerdir (Ankebut, 24). Yüce Allah, ateşin onu yakmasına müsaade etmemiş, onu kurtarmıştır (Enbiya, 68; Saffât, 97). Kavmi, Hz. İbrahim`i ölümle tehdit etmiş, o ise bütün tehditlere rağmen davasından vazgeçmemiştir. Tevhit inancını savunanlar ve onun eğitimini verenler, işin sonunda ölüm bile olsa hiçbir tehlide boyun eğmeden işlerine devam etmelidirler. Hz. İbrahim`in olgusu bunun için anlatılmaktadır.<sup>191</sup> Ayrıca burada, Allah`ın yardımının en zor koşullarda dahi tevhid inancını benimseyenlerin arkasında olacağının eğitimi de verilmektedir.

Nemrut ve ileri gelenler, Hz. İbrahim`e reva gördükleri bu cezayla fıkren tükenmişliğin ve tahammülsüzlüğün zirvesine çıkmışlardır. Haktan yüz çevirenler, tarih boyunca onun üstün gelmesini engelleyemeyince hemen zorbalığa başvurmuşlardır. Bu alışlagelmiş tavrı Hz. İbrahim`in putperest kavminde de görmekteyiz. Ayetlerde ateşin Hz. İbrahim`e zarar vermediği ifade edilir. Eğitim açısından ateşin Hz. İbrahim`i nasıl yakmadığı sorusundan çok neden yakmadığı sorusu daha önemlidir. Sahip olmuş olduğu

¹⁹¹ Bayraklı, c. 14, s. 448.

iman onu ateşten korumuş, ateş imanı yakmamıştır. Din eğitimi, muhataplarına Hz. İbrahim'inki gibi sağlam bir iman aşılamaıı başarabilirse görevini tam anlamıyla yapmış olacaktır. Böyle imana sahip olan kimselere ne bu dünyanın ateşini ne de ötelerde cehennem ateşini dokunacaktır.

Hz. İbrahim'in tebliğ sürecinin sonunda geldiğı bu nokta, toplumun içindeki inanç çatışmasının ölüme kadar gittiğini göstermektedir. Sahte tanrılarıyla yaşamaya alışmış Hz. İbrahim'in toplumuna, tevhit inancını savunan birisinin girmesi onları rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığın boyutu ve derinliğı şirk ile tevhit inancının farkı kadar büyük olmuştur.¹⁹² Tebliğinin her aşamasında, inancın, kararlılığın, sabrın, dik duruşun, tevekkülün, Allah'a koşulsuz teslimiyetin, gözü pekliğın, güvenin insan zihnine düşen en güzel sahnelerini temsil eden Hz. İbrahim, örnek yaşantısıyla hem din eğitimine hem de eğitimcilerine en güzel rehberliğı yapmıştır.

¹⁹² Bayraklı, c. 14, s. 447-448.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM'İN, AİLESİNDE DİN EĞİTİMİ FAALİYETİ

Bütün varlık âlemini bir gaye doğrultusunda vücuda getirmiş olan Yüce Yaratıcı, insanın dünya ve ahiret mutluluğu için belirlediği yolun en önemli durağını, en özel anlarını aile sistemiyle programlamıştır. Tarihte nerede bir kabile veya insan topluluğu görülmüşse orada ailenin bulunduğu tespit edilmiş, ailenin menşei ve ilk şekilleri araştırılınca ailesiz bir topluluğa rastlamanın mümkün olmadığı belirtilmiştir.¹⁹³ Sosyal bir müessese olarak aile, “insanın en derin ve köklü, kısmen organik nitelikteki özelliklerine dayanan, bütün insan toplumlarında bulunan bir ilk grup ve evrensel kurum”¹⁹⁴ olarak tanımlanır.

Ferdin sosyal münasebetlere giriştiği ilk topluluk ailedir.¹⁹⁵ Buna göre aile, sosyal manada ferdin eğitiminin ilk yapı taşlarının konulduğu sosyal oluşumdur. Aile, sosyalleştirme, şahsiyeti geliştirme ve eğitime görevini yerine getiren en temel ünite olma vasfını sürdürmektedir. Gerek sosyal, gerek kültürel, gerekse dini değerler kişiye ilk etapta aile tarafından aktarılmaktadır.¹⁹⁶ Bir “paylaşım merkezi” olan aile, din eğitiminin verildiği ilk mektep olup bu mektebin eğitimcileri de anne-babadır. Ailede alınan din eğitimi, bireyin sonraki hayatına yön ve şekil verecek maya hükmündedir. Bu yüzden ailede alınacak din eğitiminin kalitesinin yüksek olması, sonraki süreçlerin üzerine bina edileceği bir temel olması nedeniyle çok önemlidir.

Ailenin bu önemli işlevine bağlı olarak K.Kerim, örnek model ve şahsiyetlerden söz ettiği gibi örnek aileleri de konu edinir. K.Kerim’de Yakup ailesi kendilerine verilen nimetlerle (Yusuf, 6); Davut ailesi şükür için çalışan bir aile olmakla (Sebe, 13); İmran ailesi ise seçilmiş bir aile olmakla öne çıkarılmış (Âl-i İmran, 33-34) ve model aileler olarak sunulmuştur. Firavun ailesi ise Allah’ın ayetlerini yalanlayan kötü bir örnek olarak gösterilir (Bakara, 11; Enfal, 54). K.Kerim’in model olarak tanıttığı ailelerden biri de Hz. İbrahim ve ailesidir. Yüce Allah, İbrahim ailesi hakkında, “*Şüphe yok ki*

¹⁹³ Freyer, Hans, *Sosyolojiye Giriş*, (trc. Neda Armaner), Ankara, 1957, s. 27.

¹⁹⁴ Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, Ankara, 1984, s. 214.

¹⁹⁵ Bilgiseven, Amiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, İstanbul, 1982, s. 263.

¹⁹⁶ İdealist eğitim anlayışı, ailenin bu görevini ondan almış ve tamamen okula ve öğretmene bırakmıştır. Bkz. Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, s. 39.

Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini, İmran ailesini seçip âlemlere üstün kıldı...(Âl-i İmran, 34); "...Oysa biz İbrahim'in soyuna kitap ve hikmet verdik ve onlara büyük bir hükümranlık bahsettik." (Nisa, 54) buyurarak bu ailenin kendi katındaki itibarını ortaya koymuş, bir "şahsiyet geliştirme okulu" olarak bize İbrahim ailesini örnek göstermiştir.

A- HZ. İBRAHİM'İN AİLE FERTLERİNE YÖNELİK DİN EĞİTİMİ FAALİYETİ

Hız. İbrahim'in aile içi ilişkilerini ve ailesindeki din eğitimi faaliyetlerini iki şekilde ele almak gerekir: Öncelikle o, bir evlat olarak babasının önderliğindeki ailenin bir ferdi konumunda karşımıza çıkar. Daha sonra kendi ailesini kurarak onun reisi olmuş ve ailesinin din eğitiminin kusursuz olması için çabalamıştır. K.Kerim'de, Hız. İbrahim'in ilk olarak bulunduğu aile ortamının bireylerinden sadece babasıyla olan ilişkilerine ve diyaloglarına yer verilmiştir. İkinci aile çevresini oluşturan eşlerinin, oğulları İsmail (a.s.) ve İshak'ın (a.s.) ve yeğeni Lut'un (a.s.) kıssaları ise K.Kerim'de nakledilir. Muhataplarına model ailelerin hayatlarını sunan K.Kerim, aslında muhataplarının hayatlarında o modelleri inşa etmeyi amaçlamaktadır. K.Kerim'de bütün yaşayışıyla en güzel örnek olarak gösterilen Hız. İbrahim'in aile yaşantısının, babasıyla olan ilişkilerinde aile içi inanç çatışmasının ve bu süreçteki din eğitimi faaliyetlerinin iz düşümlerini yine K.Kerim'den takip etmek en isabetli yol olacaktır.

1. Evlat Olarak Hız. İbrahim ve Din Eğitimi Faaliyeti: İbrahim peygamberin doğal olarak içinde bulunduğu ilk sosyal çevre, dünyaya gözlerini açtığı aile ortamı olmuştur. Hemen belirtmek gerekir ki, Hız. İbrahim'i konu edinen ayetlerde annesinden bahsedilmez. Daima babası söz konusu edilir. Aslında onun, babasına olan alakasından hareketle annesine olan alaka ve düşkünlüğünü tahmin etmek hiç de zor olmaz. Ayetlerden açık olarak anlaşıldığına göre baba Âzer müşriktir ve baştan sona oğlu İbrahim'e (a.s.) muhalefet eden bir portre çizer. Hız. İbrahim, onu şirkten döndürebilmek için her türlü meşru yolu denemiş, yumuşak bir şekilde başlayıp giderek daha da ikaz edici bir mahiyete bürünen üslupla tebliğde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır.

Din eğitimi açısından Hız. İbrahim'in babasına yaptığı tebliğde ince mesajlar yanında onun, babasına olan düşkünlüğünü de sezmek mümkündür. Hız. İbrahim, babasına olan ilk hitaplarında sevecen ve yumuşak bir üslup kullanmış, karşılaştığı nezaket-siz tepkiye rağmen bu üslubunu bozmamıştır. Ne zaman ki babasında bir değişiklik olmayacağını anlayınca üslubunu sertleştirmiş, ondan tamamen ümidini kesmesine rağmen bu aşamada bile bir eğitimci tavrıyla kırıcı ve yıkıcı bir tarzda hareket etmemiştir.

Hız. İbrahim'in babasını davet ederken uyguladığı metot ve kullandığı hitap tarzı ilk ifadesinden sonuna kadar belli aşamaları takip eden bir nitelik arz eder. Biz, onun babasına olan tebliğinin keyfiyetini şu aşamalarla ele almayı düşünüyoruz:

Öncelikle Hız. İbrahim'in babasına yaklaşımında kullandığı yumuşak ve sevecenlik dolu üslup dikkat çeker. "Babacığım" anlamına gelen "Ya ebeti" kalıbının ayetlerde birkaç kez kullanılması, hem müşrik de olsa babaya hitabın nasıl olacağının eğitimini vermeye hem de davetin muhatap üzerindeki etkisini artırmaya yönelik olabilir.¹⁹⁷ Ayrıca bu ifade tarzı onun babasına olan saygı ve merhametinin de göstergesidir.

Daha sonra Hız. İbrahim, babasının akıl ve mantığını harekete geçirmeye yönelmiş, taptığı putların acziyetini ortaya koymaya ve gerçek yaratıcının özelliklerini tanıtmaya girişmiştir. Tam bu noktada Hız. İbrahim, işitme, görme, fayda ve zarar verme gibi kavramları gündeme getirerek gerçek ilahın vasıflarını babasına tanıtmaya çalışmıştır (Meryem, 42). O, bu söylemiyle gerçek yaratıcının görme, işitme, fayda ve zarar verme gibi niteliklere sahip olmasının gereğine vurgu yapmış, putların eylemsizliğini Allah'ın varlığına bir delil olarak getirerek babasına inancını sorgulatmak istemiştir.

Ardından Hız. İbrahim, sözlerini sağlam bir zemine oturtmak ve inanılabilirliğini artırmak için "güvenilir bilgi" kavramına değinmiştir (Meryem, 43). Babasına, onun haberdar olmadığı bazı şeylerin bilgisinin kendisine ulaştığını belirtmiş, vahiy ile desteklenmiş olmasına rağmen bir evladın gözetmesi gereken nezaket kurallarından taviz vermeden babasına karşı bilgiçlik taslamamış,¹⁹⁸ "ben biliyorum" yerine "bana bildirildi" diyerek titizlik göstermiştir (Meryem, 43). Ayrıca bu tavrıyla o, din eğitimi açısından bir söz söylerken doğru bilgiye, doğru referansa dayanmanın önemine de işaret etmiştir.

"A babacığım! Şeytana tapma!" (Meryem, 44) uyarısıyla babasına, içinde bulunduğu halin asıl sebebini hatırlatmaya çalışan Hız. İbrahim, şayet durumunu değiştirmezse kendisine Rahman'dan bir azabın dokunacağı tehdidiyle babasını caydırmayı amaçlamıştır. Hız. İbrahim burada yüce Allah'ın "merhamet eden" anlamındaki "Rahman" ismini kullanmış, azabın Rahman'ın katından geleceğine dikkat çekmiştir. Hâlbuki

¹⁹⁷ Yüce Allah, Hız. Musa (a.s.) ve Hız. Harun'dan (a.s.) Firavun'a tebliğ esnasında aynı yolu takip etmelerini istemiş, ona yumuşak sözle hitap etmelerini, belki onun bundan etkilenebileceğini ifade etmiştir (Ta Ha, 44).

¹⁹⁸ Ebu's Suud, a.g.e., c. 3, s. 123.

ki Rahman adıyla azabın yan yana anılması çok uygun görünmemektedir. Bu durum bizi şu sonuca götürür: Eğer rahmeti her şeyi kuşatmış Rahman azap edecekse işlenen suç gerçekten büyüktür.¹⁹⁹ Nitekim K.Kerim, şirki büyük zulüm olarak nitelendirmektedir (Lokman, 13).

Hız. İbrahim, bir davetçi ve evlat olarak elinden geleni yapmasına rağmen babası şirkten vazgeçmemekte direnmeye devam etmiştir. Bunun üzerine Hız. İbrahim, üslubunu biraz daha sertleştirerek babasını hakikate çağırmaya devam etmiş, putperestliğe saplanmış olan babasını “apaçık sapıklıkla” itham etmiştir (En’am, 74). Nihayet babasının direnişini kıramamış ve şu sözlerle ona olan tebliğine son verip yanından ayrılmıştır: “*Selam sana!*”²⁰⁰ *Rabbimden senin için af dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lütfkârdır.*” (Meryem, 47). Hız. İbrahim, babasının yanından ayrılma davranışıyla din eğitimi açısından önemli bir esası gündeme taşımaktadır. Buna göre, tevhit inancını tebliğ ederken inanmayanlar, tebliğ vazifesini yerine getireni tehdit ediyorsa o ortamdan ayrılmak din eğitimi açısından en güzel metot ve hareket tarzı olacaktır.²⁰¹ K.Kerim’in bu diyalogundan öğrendiğimize göre bu metodu tatbik edenler arasında Hız. İbrahim de yerini almıştır.²⁰²

Hız. İbrahim, babasından ayrılırken “senin için bağışlanma dileyeceğim” ifadesiyle ondan hissi olarak kopmadığını ortaya koymuş, tevhitten uzak olduğunu bile onun için bağışlanma dilemeye devam etmiştir. Bu durum Hız. İbrahim’in dilinden “*Babamı da bağışla, şüphesiz o sapıtmışlardandır*” (Şuara, 86) şeklinde ifade edilmiş, babasının hali bu olmasına rağmen Hız. İbrahim’in onun için dua etmeye devam ettiğine işaret edilmiştir. Bu durum, onun babasına olan düşkünlüğünün derecesini göstermesi yanında din eğitimi açısından “müşrik olan aile bireyleriyle ilişkide itidal” kavramını da akla getirmektedir. Ailenin kurtuluşu için gösterilmesi gereken ilgi, İbrahimî mesajlar

¹⁹⁹ Çelik, M. Mübarek, *Hız. İbrahim’in Tevhid Mücadelesindeki Yeri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999, s. 39.

²⁰⁰ Hız. İbrahim’in kullandığı “selam” tabiri K.Kerim’de, kendilerine sataşan cahillere müminlerin vereceği cevap olarak takdim edilir (Furkan, 63). Hız. İbrahim’in babasına karşı davranışı da bu ölçüye uygun olmuştur.

²⁰¹ Bayraklı, a.g.e., c. 12, s. 146.

²⁰² K.Kerim, aynı tavrı dini değerlerle alay edilen ortamların terk edilmesi hususunda da müminlerden beklemektedir. (Nisa, 140; En’am, 68).

arasında yer aldığı gibi aile mevzuunda fitrat gereği düşülebilecek aşırılık da İbrahimî mesajın konusu olmuştur.²⁰³

Hız. İbrahim, babasını ikna etmede başarılı olamayınca çeşitli zamanlarda onun bağışlanması için dua etmiş (Mümtehine, 4; İbrahim, 37) babasının şirk halini bile onun için bağışlanma dilemeye devam etmiştir (Şuara, 86). K.Kerim’de “güzel örnek” olarak tanıtılan Hız. İbrahim’in bu tavrı istisna edilmiş, bu tutumuyla bize örnek olamayacağına özellikle vurgu yapılmıştır. “*İbrahim ve onunla beraber olanlarda sizin için güzel örnek vardır...*” (Mümtehine, 4) şeklinde başlayan ayette Hız. İbrahim’in örnek alınacak birtakım özellikleri sıralanmış, fakat “*...İbrahim’in babasına söylediği ‘Senin için bağışlanma dileyeceğim.’ sözü hariç...*” denilerek onun babasına dua etmekle takındığı tavır istisna edilmiş, bu hususta örnek olmadığı belirtilmiştir. Bu ayetlerle yüce Allah, hem müşrik olan yakınlarla ilişkide itidalli olmanın hem de duanın kimlere ne şekilde yapılacağının eğitimini vermektedir. Hız. İbrahim’in babasına olan duasının sadece, ona önceden vermiş olduğu bir sözden ibaret olduğunu belirten K.Kerim (Tevbe, 113-114), babasının Allah düşmanı olduğunu açıkça anladığında Hız. İbrahim’in ondan uzaklaştığını haber verir (Tevbe, 114).

Hız. İbrahim’in babasıyla olan diyalogunda din eğitimi açısından şu hususu da gözden kaçırmamak gerekir: Bu diyalogda babanın büyüklüğü inkâr edilmeden küçüğün büyüğü eğitmesi metodu kullanılmakta ve baba şirkte ısrar etse de oğul-baba hukuku devam ettirilmektedir. Aslında K.Kerim, bu diyalogla bize sadece büyüklerin küçükleri eğitemeyeceğini, aksine küçüklerin de büyüklere rehberlik edebileceğini, uygun tavır ve hitaplarla büyükler üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir.²⁰⁴

2. Baba Olarak Hız. İbrahim ve Din Eğitimi Faaliyeti: K.Kerim, Hız. İbrahim’i evlat hasreti çeken bir baba olarak bize tanıtır. Hız. İbrahim Allah’a, kendisine salih bir evlat nasip etmesi için dua etmiş (Saffat, 100), şayet bir çocuğu olacak olursa onu Allah’a kurban etme sözü vermiştir. Yüce Allah, onun duasını kabul edince (Saffat, 101), evladını hiç düşünmeden Allah yolunda kurban etmeye teşebbüs etmiş (Saffat, 102-107), ancak ilahi müdahale bu durumun önüne geçmiştir. Yine K.Kerim’den anla-

²⁰³ Canan, İbrahim, *Hız. İbrahim’de Aile Terbiyesi, (Hız. İbrahim’in İzinde)*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 216.

²⁰⁴ Yıldırım, M Emin, *İnsani İlişkilerde İlahi Ölçü*, Kalem Yayınları, İstanbul, 2004, s. 187-188.

şıldığı üzere Hz. İbrahim'e, oğulları Hz. İsmail ve Hz. İshak'ın verilmesi, onun ileri yaşlarda olduğu bir döneme tekabül etmektedir. Hz. İbrahim'in "*İhtiyarlık çağında bana İsmail ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun!...*" (İbrahim, 39) şeklindeki duası bu hususu göstermektedir.

Hz. İbrahim, evlat sahibi olma hususunda yaşı ilerlemiş olmasına rağmen daima ümidini canlı tutmuş, bu konuda Allah'tan ümit kesmeyi "sapıklık" olarak nitelendirmiştir (Hicr, 56). Yüce Allah, onun bu tutumuna karşılık bir ödül olarak ona önce İsmail'i (a.s.), sonra İshak'ı (a.s.) vermiş, fazladan da Yakup'u (a.s.) bahşetmiştir (Hud, 71; Enbiya, 72; Ankebut, 27). Bu bilgi, Hz. İbrahim hayattayken Hz. Yakup'un dünyaya gelmiş olduğunu göstermektedir. Böylece uzun süre evlat hasreti çeken Hz. İbrahim'e Yüce Allah, torun sevgisini de tatmayı nasip etmiştir.

İlgili ayetlerde Hz. İbrahim'in erkek evlatlarının isimleri sayılmış olmakla birlikte kız evladı olup olmadığına dair net bir bilgi verilmemiştir. Ancak onun yapmış olduğu şu dua, bizde kız evladı olmadığı hissini uyandırmaktadır: "*Ey Rabbim! Bu şehri güvenli kıl! Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!*" (İbrahim, 35). Bu duada Hz. İbrahim'in, "evlatlarım" ya da "oğullarım ve kızlarım" ifadeleri yerine sadece "oğullarım" (beniyye) ifadesini kullanmış olması onun kız evladı olmadığına bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Zira tevhit inancı hususundaki titizliğini hayatının her aşamasıyla bize gösteren Hz. İbrahim'in, putlara tapmaktan uzak olma gibi bir konuda yüce Allah'a dua ederken kız evlatlarını bu duanın dışında bırakması kanaatimizce düşünülemez. Duasına sadece, "oğullarım" ifadesini dâhil etmiş olması, onun çocuklarının tamamının erkek olduğunu göstermektedir.

K.Kerim'de Hz. İbrahim'le ilgili bahisler incelendiğinde aileyi ilgilendiren ilahi düsturların birçoğunun onun şahsı ile ilgili olarak örgülenip işlendiği görülür. Çocuklarının eğitimi ile ilgili örnek eylemleri konu edinen ayetler, Hz. İbrahim'in bir peygamber olmasının yanında nasıl bir baba olduğunun ipuçlarını vermektedir. Biz, bu bölümde bir baba olarak Hz. İbrahim'in evlatları ile olan ilişkisine ve onlara verdiği din eğitiminin mahiyetine dair bazı tespitlerde bulunmaya çalışacağız.

2. 1. Hz. İbrahim'in Çocuk Talebi (Hayırlı Evlat İçin Dua Etmesi): Nes-

lini devam ettirecek bir evlada sahip olamamak insan için üzücü bir durumdur. Her ne kadar K.Kerim'de açıkça ifade edilmemiş olsa da muhtemelen Hz. İbrahim de bu üzüntüyü kendi içinde yaşamış²⁰⁵, bu nedenle ihtiyar haline rağmen yüce Allah'a, kendisine bir çocuk vermesi için dua etmeye devam etmiştir. “İhtiyar halimde bana İsmail ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duayı iştedir.” (İbrahim, 39) ayeti de Hz. İbrahim'in yaşlandığı halde çocuğunun olmaması üzerine dua ettiğini ve kendisine önce İsmail'in (a.s.), sonra da İshak'ın (a.s.) müjdelendiğini göstermektedir. Yüce Allah, onun duasına karşılık vererek öncelikle kendisine İsmail'i (a.s.) lütfetmiş ve onu “yumuşak huylu bir evlat” olarak nitelendirmiştir (Saffat, 100, 101). Hz. İbrahim'in ilk çocuğunun adının İsmail olması, duasına icabet edildiğinin gösterilmesi açısından önemlidir. Zira ayette “Şüphesiz Rabbim duayı iştedir.” (İbrahim, 39) denilmektedir. “İsmail” kelimesi, “Allah işitti” anlamına gelir.²⁰⁶ Sanki bu ayetle, “duamı işitip ona icabet ederek bana İsmail'i (a.s.) veren, sonra da İshak'ı (a.s.) bağış olarak lütfeden Allah'a hamdolsun!” denilmektedir. Hz. İbrahim, gücünü aşan bir konuda ilahi müdahaleyi devreye sokabilmek adına duaya başvurmuş, yaratıcısıyla iletişime geçmiştir. Gönünde kodladığı “halim çocuk” mesajını dua kanalı ile Allah'a arz etmiş, yüce Allah'ın onun neslinden peygamberler göndermesiyle geri bildirim gerçekleşmiş ve iletişim başarılı bir şekilde tamamlanmıştır.²⁰⁷

K.Kerim'de Hz. İbrahim'e iki müjde verildiği görülür: Bunlardan biri, duası karşılığı yapılan “halim bir çocuk” müjdesidir. Diğer bir müjde ise, bir dua neticesi olmayan İshak (a.s.) müjdesidir. Ayetlerde Hz. İshak'ın müjdelenmesinde bir dua veya beklenti söz konusu edilmez. Hz. İshak'ı (a.s.) müjdelemek üzere kendisine gelen meleklerle Hz. İbrahim'in, “...Beni neyle müjdeliyorsunuz?” (Hicr, 54) sorusunu sorması, onun bu hususta herhangi bir duasının olmadığını göstermektedir. Buna göre, Hz. İbrahim'in çocuk talebi için yapmış olduğu dua, ilk evladı olan İsmail'e (a.s.) yönelik bir duadır. K.Kerim'de Hz. İbrahim'e İshak'ın (a.s.) verilmesinin nedeni, putperest babasının yanından ayrılıp Allah'a yönelmesi olarak gösterilir (Meryem, 48, 49). Bununla

²⁰⁵ Tevrat'ta Hz. İbrahim'in bu husustaki üzüntüsü açıkça dile getirilir. (Tekvin, 15/1-5).

²⁰⁶ İbn. Atiyye el-Endelüsi, *el- Muharrarü'l Veciz fî Tefsiri'l Kitabi'l Aziz*, Beyrut, 1984, c. 1, s. 154; Harman, Ö. Faruk, *Hz. İbrahim ve Kurban*, (Hz. İbrahim'in İzinde), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, İstanbul, 2001, s. 113.

²⁰⁷ Bayraklı, *Din ve İletişim*, s. 59.

Yüce Allah'ın, yanından ayrılmak suretiyle kaybettiği babasına karşılık bir oğul ihsan etmekle Hz. İbrahim'i teselli etmek istemiş olması muhtemeldir.

Din eğitimi açısından önemli olan husus, Hz. İbrahim'in hangi çocuğu için dua etmiş olması değil, bu hususta dua metodunu aktif bir tarzda kullanmış olmasıdır. Çocuk gelişimine ilişkin çalışmalar, yakın zamana kadar çocuğun eğitiminin doğumla birlikte başlatılmasını uygun görürken, son zamanlarda elde edilen bilgiler, doğumdan sonraki gelişimini etkilemesi nedeniyle doğumdan önceki dönem ve hamilelik dönemlerine önem verilmesinin gereğini ortaya çıkarmıştır.²⁰⁸ Çünkü çocuğun gelişiminin boyutları, onu dünyaya getiren ilk hücre tarafından önemli ölçüde belirlenir. Bu boyutların bilinmesi, göz önünde bulundurulması gereklidir.²⁰⁹ Doğru eş seçimi, annenin helal lokmayla beslenmesi vs. gibi hamilelik öncesi birtakım tedbirlerin doğru alınması yanında hamilelik esnasında annenin psikolojisinin en uygun düzeyde olmasına dikkat etmek önemlidir.

Bize göre, Hz. İbrahim'in yüce Allah'a dua ederek O'ndan salih evlat talep etmesi, çocuğun hayırlı olması konusunda ilahi müdahaleye başvurmanın yanı sıra, hamilelik esnasında çocuk için en uygun ortamın oluşmasını sağlamaya yönelik bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Çocuğun ilerideki eğitimi konusunda ana-babanın hamilelik dönemindeki ilk büyük sorumluluğu, psikolojik olarak doğum ve sonrasına hazır olmaktır. Gelecekte çocuğun bazı olumlu davranışları kazanabilmesi için, bu dönemi anne ve babanın gerginlikten uzak, sükûnet içinde geçirmesi, ruhsal hayatlarının dengede olması ve aynı zamanda çocuklarının iyi bir insan olacağına dair olumlu düşünceler taşımaları gerekmektedir.²¹⁰ Evlat sahibi olmadan ya da hamilelik esnasında yapılacak duanın anne-babada dingin ve sakin bir psikoloji oluşturması ve bu sayede ileride çocuğun salim ve yumuşak huylu olması muhtemeldir. Zira dua, genel olarak insanın bütün ruhi faaliyetlerine bir güç ve canlılık sağlamaktadır. Dua vasıtasıyla Allah ile kurulan ilişki ve iletişim sayesinde sıkıntılı ve bunalımlı durumlarda yatışma ve ruh dinginliği meydana gelmekte, duanın bu sükûnet temin edici etkisi, dua eden kişiyi psikolojik olarak rahatlatmaktadır.²¹¹ K.Kerim'e göre bu psikolojik ortam, anne ve babanın çocukları-

²⁰⁸ Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982, s. 32.

²⁰⁹ Jersild, Arthur, *Çocuk Psikolojisi*, (trc. Gülseren Gülce), Ankara, 1979, s. 20.

²¹⁰ Dodurgalı, a.g.e., s. 154.

²¹¹ Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, s. 228-229.

nın iyi ve yararlı bir birey olması hususunda yüce Allah'a dua ve niyazda bulunmaları sonucu oluşur. Konuyla ilgili K.Kerim'in sunduğu birkaç örnekten²¹² biri de Hz. İbrahim ve yapmış olduğu duadır. O, muhtemelen hem eşinin hamile kalmasından önce hem de hamileliği esnasında hayırlı bir evlat için dua etmeye devam etmiş, bu sayede hem kendisinin hem de eşinin psikolojisini ve ümidini canlı tutmuştur. Nitekim K.Kerim, çocuk sahibi olma hususunda Hz. İbrahim'in ümidini hiç kaybetmediğini haber vermektedir (Hicr, 56). Onun ümidini canlı tutan unsurlardan birinin yapmış olduğu dualar olması muhtemeldir.

Duanın oluşturduğu psikolojik rahatlık ve buna bağlı olarak oluşan huzurlu ortamda doğacak çocuk hem yüce Allah'ın himayesine teslim edilmiş olmakta hem de şeytanın etkisine karşı korunmuş olmaktadır.²¹³ Yüce Allah, Hz. İbrahim'in çocuk sahibi olmak için yapmış olduğu duaya K.Kerim'de yer vermek suretiyle bizlere rehberlik etmekte, anne-babalara doğum öncesi ve hamilelik esnasında nasıl davranmaları gerektiğinin eğitimini vermektedir.

2. 2. Son Ana Kadar Evlatlarının Din Eğitime İlgisi: Din eğitiminin mahiyeti ile ilgili olarak karşımıza çıkan ilkelere biri, din eğitimi faaliyetinin bir süreç (vetire) işi olması, belli bir devamlılığı gerektirmesidir. Din eğitimi, muayyen bir zaman dilimine has, geçici bir alaka olmayıp “beşikten mezara” devam eden bir nitelik arz eder. İnsanın din ile ilişkisinin, dini tavır ve yaşantılarının hayat boyu devam etme özelliğinden ve değişen şartlar karşısında dini inanç ve yaşantılarının sürekli canlılığını koruması ihtiyacından dolayı²¹⁴ din eğitimi faaliyetinin hayat boyu tazelenmesinin gereği açıktır. K.Kerim'de Hz. İbrahim –birçok konuda olduğu gibi- aile reisinin diğer aile bireyleri özellikle de evlatları karşısındaki eğitici görevi ve sorumlulukları hususunda örnek olarak gösterilir. Bu hususta işlenen ana tema, “evlatların hayatlarının sonuna kadar dini istikameti muhafaza etmeleri için onlara yakından ilgi göstermek, bu konuda gereken tedbirleri almak”tır.²¹⁵

²¹² Kur'an'da Hz. Âdem ile eşi Hz. Havva'nın ve Hz. Zekeriya'nın, çocuklarının hayırlı olması için yaptıkları dualar bu örneklerdendir (A'raf, 189); (Meryem, 5, 6).

²¹³ Hz. Meryem'in annesi onu doğurduğunda şeytanın etkisinden korunması için Allah'a dua etmiştir (Âl-i İmran, 36).

²¹⁴ Cebeci, a.g.e., s. 210.

²¹⁵ Canan, a.g.e., s. 208.

Hız. İbrahim'in K.Kerim'de sunulan hayatı incelendiğinde, evlatlarının dini eğitimi hususunda hiçbir boşluk bırakmadığı net bir şekilde görülür. O, bu kaygıyı öylesine derinden yaşamıştır ki daha doğumlarından önce yüce Allah'a dua ederek evlatlarının her yönden yetişmiş birer birey olmaları sürecini ilahi gözetim altında başlatmak istemiştir. K.Kerim, Hız. İbrahim'in son nefesinde dahi evlatlarını düşünerek onlara vasiyette bulunduğunu haber verir. *"Hani Rabbi İbrahim'e 'Teslim ol!' deyince, o da 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti. Bunu İbrahim, oğullarına da vasiyet etti. Yakup da 'Ey oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti. O halde Müslüman olarak ölüünüz!' dedi"* (Bakara, 131, 132). Âyette Hız. İbrahim'in evlatlarına yaptığı vasiyet, bütün hayatı boyunca onlara aşılamaaya çalıştığı "tevhit inancı" ve "Yaratıcıya teslimiyet"tir. O, son anında bile kendisinden sonra evlatlarının halini dert edinmiş, bu kaygı onun evlatlarına yaptığı son vasiyetin de konusu olmuştur. Hız. İbrahim, son vasiyetinde tevhidi konu edinerek daha önce yaptığı çeşitli tavsiye ve uyarılara titizlikle uyulmasını ve kendisinden sonra da dinin elden bırakılmamasını hatırlatmak için aynı vasiyeti son nefesinde bile oğullarına bir kere daha hatırlatmak gereği duymuştur. O, gerçekten Allah'a bağılı bir kul olduğunu ve İslam üzere ölmenin önemini kendi şahsında örnek olarak göstermiştir.²¹⁶

K. Kerim, sadece Hız. İbrahim'in değil torunu Hız. Yakup'un evlatlarına yaptığı vasiyete de yer verir. Bu hususun din eğitimi açısından önemi, tevhit eğitiminin ve bu eğitimin sonraki nesillere miras bırakılmasının bir süreç olarak nesilden nesle devam ettirilmiş olmasıdır. Bu durum, Hız. İbrahim'in, evlatları yanında torunu Hız. Yakup'a da ne kadar sağlam bir din eğitimi vermiş olduğunu göstermektedir. Hız. Yakup, dedesinden aldığı vasiyetin gereği olarak son anında evlatlarına tevhitte ayrılma uyarısını şu şekilde yapmıştır: *"Yoksa Yakup'a ölüm geldiğinde siz orada mıydınız? O zaman Yakup oğullarına, 'Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?' diye sormuştu. Onlar da 'Senin ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek ilaha kulluk edeceğiz. Biz sadece O'na teslim olmuşuz.' diye cevap vermişlerdi."* (Bakara, 133).

Yüce Allah, Hız. İbrahim'in evlatlarıyla olan ilişkisini ve onlara yaptığı vasiyetini gündeme getirmekle din eğitimi faaliyetinin bir süreç, sabır ve süreklilik işi olduğunu eğitimi vermektedir. Din eğitiminde süreklilik, ana-baba ve din eğitimcilerinin

²¹⁶ Elmalılı, a.g.e., c. 1, s. 412.

göz önünde bulundurmaları gereken bir ilke olup çocukların yetiştirilmesi hususunda sabırla ve azimle hareket etmeyi içerir.²¹⁷ Ayrıca Hz. İbrahim'in vasiyetini aktarmakla K.Kerim, eğitimci ve nasihatçi durumunda olan büyüklerin, önemli hususları son nefese kadar evlatlarına anlatmaktan geri durmamalarını hatırlatmaktadır.²¹⁸

2. 3. Sonraki Nesil Kaygısı: Hz. İbrahim'in aile bireylerine yönelik yürüttüğü din eğitimi faaliyeti, yalnızca onların yaşadığı dönemle sınırlı kalmamıştır. K.Kerim'de ifadesini bulan bazı dualarında Hz. İbrahim'in, sadece evlatları için değil kendi soyundan daha sonra gelecek nesillerin iyi yetişmeleri, doğru eğitim almaları için de yüce Allah'a yalvardığı görülür. Yani Hz. İbrahim, din eğitimi sürecini yalnızca kendi yaşadığı dönemle sınırlamamış, son derece ileri görüşlü bir tavırla kendisinden sonra soyundan gelecek kuşaklar için de bu kaygıyı taşımıştır. Nitekim Rabbinin kendisine uyguladığı birtakım imtihanları başarılı bir şekilde verdiği zaman Rabbi mükâfat olarak ona “insanlara önder/imam olma”yı teklif ettiğinde, Allah nezdinde elde etmiş bulunduğu bu itibarı hanedanı lehine değerlendirme gayretine girmiş²¹⁹ (Bakara, 124), beşeri fitratı gereği çocukları ve torunları yolu ile bu olumlu durumun devamını arzulamıştır.²²⁰

Sonraki neslin iyi eğitilmiş, kaliteli bireyler olmasına yönelik olarak Hz. İbrahim'in, yüce Allah'tan talebini en açık şekilde oğlu İsmail (a.s.) ile birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltirken beraber yapmış oldukları şu duada görmek mümkündür: “*Ey Rabbimiz! Bizi, sana teslim olanlardan kıl! Neslimizden de sana teslim olan bir ümmet yetiştir!..*”; “*Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin ayetlerini okuyacak, kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder! Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan sensin.*” (Bakara, 128, 129). Bu dualarında Hz. İbrahim, sonraki neslin eğitimi hususunda şu temel konuları gündeme getirmektedir: “Din eğitimi görevini üstlenecek şahsın, insanlara Allah'ın ayetlerini okuması, onları her yönden temizlemesi, onlara kitap ve hikmeti öğretmesi, kendi içlerinden gönderilmiş olması.” Bu hususların

²¹⁷ Savard, C., *Çağdaş Pedagojiden Seçmeler*, (trc.Nejat Yüzbaşıoğulları), MEB Yayınları, İstanbul, 1976, s. 43.

²¹⁸ Bu doğrultuda Kur'an, iman edenleri, kendilerini ve aile fertlerini cehennem ateşinden korumaları için uyarmakta, bu sorumluluğu ana- babaya yüklemektedir (Tahrim, 6).

²¹⁹ Canan, a.g.e., s. 192.

²²⁰ Kutup, Seyyit, *Fi Zilali'l Kur'an*, (trc. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa), Hikmet Yayınları, İstanbul, 1979, c. 1, s. 238.

her biri, din eğitimi-öğretimi açısından son derece önemlidir. Tevhit inancının karşısında yer alan her türlü unsurla mücadele etmenin yolu, eğitim ve öğretimden geçmektedir. İnsanları bilgilendirmek, hakikatin bilgisiyle tanıştırmak en etkili metot olduğu için Hz. İbrahim, yüce Allah'tan öncelikle ayetlerini sonraki nesillere okuyup öğretecek bir peygamber göndermesini istemiştir. Okumanın, her şeyden önce bir eğitim-öğretim faaliyeti olduğu unutulmamalıdır.²²¹ Okumaya konu teşkil eden metin Allah'ın ayetleri olduğunda elbette din eğitimi ve öğretimi kavramları akla gelecektir. Hz. İbrahim'in yüce Allah'tan talep ettiği ikinci husus olan sonraki neslin her yönden temizlenmesi isteği, ayetlerin öğretilmesi faaliyetini takip eder. Buradan, temizlenme eylemi ile öğretim faaliyeti arasında sıkı bir ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır. Allah'ın ayetlerinin insanlara okunması din öğretiminin, onları temizleme eylemi ise din eğitiminin alanına girmektedir.²²² Kitabın (ilahi vahiy) ve hikmetin²²³ öğretilmesi ise en son aşamayı oluşturmakta, bu sayede din eğitimi-öğretimi faaliyetinin en mükemmel şekle ulaşması amaçlanmaktadır. Hz. İbrahim, duasında kendisinden sonra gelecek nesli eğitecek şahsın, onların içinden gönderilmesini de istemektedir. Buradan hareketle din eğitimi açısından insanlara bu hizmeti verecek kişilerin, içinde yaşadığı toplumun problemlerini bilen ve bu hususu dert edinen biri olması önem arz eder. Her millet kendi öğretmenini kendi içinden seçmeli, topluma din eğitimi sunacak din eğitimcileri de o toplumla aynı kültürden yetişen kimseler arasından seçilmelidir

K.Kerim'de –tıpkı Hz. Zekeriya gibi- (Meryem, 5, 6) sonraki neslin yetişmesiyle ilgili kaygıları olan Hz. İbrahim'in bu kaygılarının yüce Allah tarafından ortadan kaldırıldığı ve duasının kabul edildiği muhtelif ayetlerde şöyle ifade edilir: *“Allah, birbirinden gelen bir nesil olarak Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile İmran ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Allah iştendir, bilendir. (Âl-i İmran, 33, 34); “...Oysa İbrahim'in soyuna kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümlerlik bahşettik.” (Nisa, 54); “Andolsun ki içlerinden kendilerine Allah'ın ayetlerini okuyan, onları temizleyip kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bu-*

²²¹ Bayraklı, a.g.e., c. 4, s. 446.

²²² Bayraklı, a.g.e., c. 4, s. 446.

²²³ “Hikmet” kelimesine tefsirlerde, “bilmek, anlamak, söz ve fiilde isabet, K.Kerim'i anlamak, sünnet, dini bilmek, derin anlayış, kavrayış, ilim-amel uygunluğu, nübüvvet, K.Kerim, kitabın doğru yorumu ve uygulanması, insan iradesini faydalı amele sevk eden doğru bilgi, gereksiz unsurlardan arındırılmış, damıtılmış bilgi” gibi anlamlar verilmiştir. Bu anlamların değerlendirilmesi için bkz. Elmalılı, a.g.e., c. 2, s. 204-217.

lunmuştur... ” (Âl-i İmran, 164). Bu ayetler, Hz. İbrahim’in taşıdığı sonraki nesil kaygısını göstermesi yanında onun bu husustaki duasının yüce Allah tarafından kabul edildiğinin en açık kanıtlarıdır.²²⁴

Hz. İbrahim’in yüce Allah’a, kendisinden sonra gelecek nesilleri hususunda dua etmesi, bu kaygıyı gönlünde taşıması, din eğitiminin sosyolojik boyutuna da işaret etmektedir. Asaletin, yetişmişliğin ve manevi kültürün nesilden nesle aktarılması din eğitimi vasıtasıyla gerçekleşmekte, bu durum din eğitiminin sosyolojik boyutunu oluşturmaktadır. Seçkin insan olmanın kökeninde neslin, onun da kökeninde ailenin olduğuna işaret eden Hz. İbrahim’in bu örnekliği, ailenin ve neslin önemini vurgulamakta, eğitimin değer aktarımı fonksiyonuna dikkat çekmektedir.²²⁵ Hz. İbrahim’in sonraki nesil için olan talebi şu gerçeği de gösterir: Peygamber bile olsa babanın, çocuğunun veya kendisinden sonraki neslin temiz şahsiyetli yetişmesi için gücü yeterli değildir. Bu nedenle, gelecek nesillerin istenilen şahsiyette yetiştirilebilmesi için yüce Allah’ın yardımı istenmeli, din eğitiminde dua metodu aktif ve sürekli bir tarzda kullanılmalıdır.

2. 4. Evlatlarına Olan Şefkat ve Merhameti: Ömrünün son demlerine kadar çocuk özlemiyle yanıp tutuşan bir baba olarak Hz. İbrahim’in, evlatlarına olan şefkat ve merhametinin boyutları hakkında fikir yürütebilmek çok zor olmasa gerektir. Din eğitiminin temelinde yer alan şefkat ve merhamet duyguları, katı kalpleri yumuşatan, nefretin yerine muhabbeti getiren, insanları kaynaştıran temel duygulardır. Şahsiyetlerin teşekkülünde ve ferdin sosyalleşmesinde en önemli faktörlerden olan bu duygular²²⁶, bireylerin zekâ ve kapasitelerinin serbestçe gelişimini sağlar.²²⁷ Bu nedenle din eğitimcileri, muhataplarına şefkat ve merhametle davranmayı merkeze almak zorundadır.

Din eğitimi vazifesini yüklenen şahsın şefkat ve merhametinin tezahürü iki türlü ortaya çıkar: 1- Tatlı söz, 2- Hoşgörü ve yumuşak davranış.²²⁸ K.Kerim’de Hz. İbrahim’in evlatlarına olan şefkat ve merhametini konu edinen ayetler incelendiğinde bu

²²⁴ Hz. İbrahim’in sonraki nesilleri için yaptığı duanın kabulünü fiilen gösteren en önemli delil, Hz. Peygamber’in (s.a.v) insanlığa gönderilmiş olmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber de bu hususa, “Ben, babam İbrahim’in duasıyım.” buyurarak işaret etmiştir. Bkz. Ahmet İbn. Hanbel, *Müsned*, IV, 127, 128; V, 262.

²²⁵ Bayraklı, a.g.e., c. 4, s. 60.

²²⁶ Maslow, Abraham, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (trc. Okhan Gündüz), Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 26, 27; Pars, Vedide Baha, Ciritli, H, *Eğitim Psikolojisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1967, s. 17.

²²⁷ Russell, Bertrand, *Terbiyeye Dair*, (trc. Hamit Dereli), Ankara, 1954, s. 44.

²²⁸ Dodurgalı, Abdurrahman, *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002, s. 63.

iki boyut özellikle vurgulanmıştır. Hz. İbrahim'in evlatlarına olan şefkat ve merhametini göstermesi açısından onun, evladını kurban etmek istemesi olayı K.Kerim'de ön plana çıkarılmış, bu hadise “apaçık bir imtihan” olarak nitelenmiştir (Saffat, 106). Yüce Allah, bu hadiseyi şöyle haber vermektedir: “...(*İbrahim*) ‘Ey Rabbim! Bana Salihlerden olacak bir çocuk ver!’ dedi. Bunun üzerine ona (*İbrahim’e*) yumuşak huylu bir erkek çocuk müjdeledik. Babasıyla beraber yürüyüp geyecek çağa erişince (*İbrahim ona*): ‘Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum. Bir düşün! Ne dersin?’ dedi. O da, ‘Babacığım! Emredildiğin şeyi yap! İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın’ diye cevap verdi. Her ikisi de Allah’ın emrine teslim olunca, babası onu yan üstü yatırdı. Biz ona şöyle seslendik: ‘Ey İbrahim! Sen kesinlikle rüyanı doğruladın. İşte biz, iyileri böyle ödüllendiririz. Şüphesiz bu, büyük bir imtihandır. Biz ona kurtuluş bedeli olarak büyük bir kurban verdik.’” (Saffat, 100-107).

Bu ayetlerde Hz. İbrahim'in, evladına olan şefkat ve merhametini gösteren önemli ipuçları vardır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi onun şefkat ve merhametinin ilk tezahürü, evladına tatlı sözle hitapta kendisini göstermiştir. O, evladına “yavrucuğum” anlamına gelen “ya büneyye” lafzıyla hitap etmektedir. Bu ifade Arapçada ism-i tasğir kalıbı olup “tahkir ve azlık” manaları yanında “merhamet” manasını da içerir.²²⁹ Bu tarz bir üslup, insanın şahsiyetine saygıyı barındıran bir hitap tarzı olduğundan Hz. İbrahim, evladına olan şefkat ve merhametini ona seslenişine, onunla konuşmasına yansıtmıştır. Yüce Allah'ın K.Kerim'de Hz. İbrahim ile evladı arasında geçen konuşmanın lafızlarına bu denli detaylı inmesi, din eğitimi açısından bize bir edep öğretimi olmaktadır.²³⁰ Bu ayetler, baba-çocuk ilişkisinde çocuğa nasıl hitap edilmesi gerektiğini Hz. İbrahim örneğiyle ele alarak bize öğretmektedir.

Kanaatimizce Hz. İbrahim'in evladını²³¹ kurban etmek istemesi hadisesinde onun evladına olan şefkat ve merhametine işaret eden hassas bir nokta da şudur: Yüce Allah, Hz. İbrahim'in evladını kurban edeceği yere getirdiğinde onu sırt üstü değil de yanı üzere, alnının bir tarafı yere gelecek şekilde²³² yatırdığını haber verir (Saffat, 103). Bize göre Hz. İbrahim, bu uygulamasıyla evladıyla göz göze gelmeyi engellemek iste-

²²⁹ Çörtü M. Meral, *Arapça Dil Bilgisi (Sarf)*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 487.

²³⁰ Bayraklı, a.g.e., c. 16, s. 174.

²³¹ Hz. İbrahim'in hangi oğlunu (İsmail veya İshak) kurban etmek istediği konusu tartışmalıdır. Bu konudaki görüş ve değerlendirmeler için Bkz. Taberi, *Camii'l Beyan*, c. 23, s. 82-89.

²³² Elmalılı, a.g.e., c. 6, s. 443.

miş olabilir. Zira göz göze geldiği anda ona olan şefkat ve merhametinin, Allah’a vermiş olduğu kurban etme sözünü yerine getirmesine engel olacağını düşünmüş olması muhtemeldir. Zira gözler, insanın dili olmadan konuşan uzuvları ve iç dünyasının dışa açılan penceresidir. Korku, heyecan, sevgi, şefkat, hüzn gözlerden okunur. En etkin geri bildirim ve en canlı empatik ilişki gözlerle sağlanır. Her ne kadar insanlar, iletişimi sözlerle kuruyor olsa da konuşanlar arasındaki zihinsel bağlantıyı sağlayan köprü büyük ölçüde gözler olmaktadır.²³³ Bu nedenle Hz. İbrahim, evladını kurban edeceği esnada onu, göz teması olmayacak şekilde yanı üzere yere uzatmıştır.

Bu noktada din eğitimi açısından şöyle bir soru akla gelebilir: Evladına şefkat ve merhameti söz konusu edilen Hz. İbrahim’in onu kurban etmek istemesi, bu şefkat ve merhametle nasıl bağdaştırılabilir? Salt bu soru bile Hz. İbrahim’in evladını kurban etme hadisesinin basit bir olay olmadığını, K.Kerim’in tabiriyle “büyük bir imtihan” olduğunu göstermektedir. Bize göre kurban hadisesi, Hz. İbrahim ve evladının Allah’a olan teslimiyeti ve bağlılığını göstermesi yanında bir eğitim faaliyetidir. Bu hadisyle yüce Allah, hayvanın insan yerine kurban edilmesini kurbanın amaçlarından biri olarak belirlemektedir. Kurban kesenler, saldırganlık içgüdülerini terbiye edip kontrolleri altına alacak ve böylece insan kanı akıtmaktan uzaklaşmış olacaklardır.²³⁴ Tarih boyunca insanlar, Tanrı’ya değişik türde şeyleri kurban olarak sunmuşlardır. Öte yandan insanların, pek yaygın olmasa da kendilerini veya hemcinslerini de kurban olarak takdim ettikleri görülmektedir.²³⁵ İbranilerde de insan kurbanı uygulaması vardır. İsrailoğulları, Ken’an ülkesine girişlerinden Bâbil esaretine kadar zaman zaman insan kurbanı uygulamasını tatbik etmişlerdir (Tekvin, 22; Hâkimler, 11/30-40). Bu perspektiften bakıldığında Hz. İbrahim’in oğlunu kurban etme hadisesi daha da önem kazanmaktadır. Hz. İbrahim’in sadakat ve teslimiyetinin denenmesi ve o dönemde var olan insan kurban etme uygulamasının önlenmesi ve ortadan kaldırılması açısından bu olay, hayati önem taşımaktadır. İşte böyle önemli bir amaca hizmet ettiği ve insanlık için önemli bir eğitim faaliyeti olduğu için Hz. İbrahim’in oğlunu kurban etmek istemesi, bu amacı gerçekleştirmede

²³³ Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, s. 264.

²³⁴ Bayraklı, a.g.e., c. 16, s. 177. Yüce Allah, meleklerle yeryüzünde bir halife olarak insanı yaratacağını haber verdiğinde melekler cevaben, “Orada kan dökecek birini mi yaratacaksın?” sorusunu sormuşlardır (Bakara, 30). Bu durum, insanın kan dökmeye meyilli bir varlık olduğunu göstermektedir. Onun bu özelliğini eğitmenin en önemli yolu kurban ibadetidir.

²³⁵ H. Lesetre, “*Sacrifice*”, DB’den naklen Harman, Ö. Faruk, *Hz. İbrahim ve Kurban, (Hz. İbrahim’in İzinde)*, s. 98.

bir vasıta olarak görülmüştür²³⁶. Yoksa bu olay, onun evladına olan şefkat ve merhametinin azlığına delalet etmez.

Hız. İbrahim'in evlatlarına yönelik bütün din eğitimi faaliyetleri onun, evlatlarına olan şefkat ve merhametinin tezahürleridir. Evlada şefkat ve merhamet, onun başına hoş olmayan bir durumun gelmesini önlemeye çalışmak, böyle bir durumla karşılaştığı zaman ise o durumu bertaraf edebilmesi için ona yardımcı olmaktır.²³⁷ Öyleyse evlatlara karşı duyulan şefkat ve merhametin gerektirdiği en makul iş, onların dünya ve ahiretlerini kurtaracak tedbirleri almaktır. Sadece dünyevi hayata yönelik endişe ve tedbirler yeterli değildir. Bu nedenle Hız. İbrahim, evlatlarına olan o engin şefkatinin sonucu olarak onların dünyevi ve uhrevi terbiyelerini birlikte ele almış, uhrevi terbiyelerine öncelik vermiş ve böylece bizlere din eğitiminde takip edilmesi gereken ideal yolu göstermiştir.²³⁸

2. 5. Evlatlarının Fikirlerine Değer Vermesi: Bütün tebliğ faaliyeti boyunca ikili insan ilişkilerinde tutarlı, yapıcı ve istişareye açık bir tavırla karşımıza çıkan Hız. İbrahim, bu özelliğini evlatlarıyla olan diyaloguna da yansıtmıştır. O, ömrünün sonunda yüce Allah'ın kendisine bahsettiği çocuk hediyesinin değerinin farkında olarak evlatlarının görüşlerini ciddiye almış, birey olarak varlıklarına saygı göstermiş, onlara önemli olduklarını her davranışıyla hissettirmiştir. Fikri paylaşımı daima öncelikleri arasına alan Hız. İbrahim, en mühim meselelerden en önemsiz konulara kadar evlatlarına danışmış, aradaki dirsek temasını asla ihmal etmemiştir.

Hız. İbrahim'in, evladına olan şefkatini göstermesi yanında onun fikirlerine verdiği önemi de ifade etmesi açısından kurban hadisesi ve bu esnada oğluyla arasında geçen diyalog, din eğitimi açısından önemli mesajlar içerir. Hız. İbrahim, yüce Allah'a verdiği sözü unutmayarak rüyasında evladını boğazladığını görmüş, bu rüyasına güvenerek ve Allah'tan olduğuna kesinlikle inanarak²³⁹ rüyasını evladına anlatmıştır. Tutucu, tek taraflı bir tavır sergilememiş, oğlunun düşünce ve kararına başvurmuştur. K.Kerim'de bu durum şöyle ifade edilir: *“Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa*

²³⁶ Kurban hadisesinin eğitici yönü K.Kerim'de o kadar ön plana çıkarılmıştır ki Yüce Allah, kurban edilmek istenen çocuğun ismini zikretmemiştir. Din eğitimi açısından önemli olan çocuğun adı değil davranışları olmakta, bu yolla insanlığa verilecek eğitim ön plana alınmaktadır.

²³⁷ Kınalızâde, Ali Efendi, *Ahlâk-ı Âlayi*, Bulak, 1248 h., s. 115.

²³⁸ Canan, a.g.e., s. 196.

²³⁹ Bayraklı, a.g.e., c. 16, s. 174.

erişince (Hz. İbrahim): ‘Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum. Bir düşün! Ne dersin?’ dedi. O da: ‘Babacığım! Emredildiğin şeyi yap! İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın.’ dedi.” (Saffat, 102). Baba-oğul arasında geçen bu konuşmanın en ilgi çekici noktası, Hz. İbrahim’in oğluna “Bir düşün! Ne dersin?” şeklinde konuyla ilgili görüşünü sormasıdır. Aslında Hz. İbrahim, rüyasında oğlunu boğazladığını görmesinin kendisine verilmiş bir mesaj olduğunun kesinlikle farkındadır. Zira o, derhal Allah’a verdiği sözü hatırlayarak rüyasını uygulamaya koymak istemiştir. Gördüğü rüyanın bir nevi vahiy olduğunu²⁴⁰ kesin olarak anladıktan sonra Hz. İbrahim, istese oğlunun görüşünü hiç sormadan rüyasını uygulamaya koyabilirdi. Ama o, oğlundan meseleyi düşünüp taşınmasını, kendi görüşünü ortaya koymasını talep etmiştir. Her ne kadar Hz. İbrahim’in oğluyla istişaresinin, oğlunun görüşüne başvurmak için değil sadece meseleyi ona bildirmek için olduğu ifade edilse de²⁴¹ biz, bu görüşe katılmıyoruz. Bize göre Hz. İbrahim, bütün tebliğ sürecinde olduğu gibi burada da oğluyla istişare ederek hem onun düşüncesine verdiği önemi göstermiş, hem de meseleyi ona aktararak oğlunun sabrını artırmayı,²⁴² kalbini sağlamlaştırmayı ve psikolojik olarak onu rahatlatmayı hedeflemiştir. Bu yaklaşım tarzı, din eğitimi açısından son derece olumlu olup meyvesini vermiş, Hz. İbrahim diyalogun sonunda oğlundan “Beni sabredenlerden bulacaksın.” cevabını almıştır.

Hz. İbrahim’in bu tavrı, din eğitimi açısından anne-babanın çocukları üzerindeki tutumları ile ilgili yaklaşımları akla getirmektedir.²⁴³ Anne-babanın evlatları üzerindeki tutumları ile ilgili olarak, gerek genel eğitim gerekse din eğitimi açısından dört türlü ebeveyn tutumundan bahsedilmektedir: 1- Demokratik aile, 2- Otoriter aile, 3- Tutarsız aile, 4- Kayıtsız aile.²⁴⁴ Hz. İbrahim’in evladıyla görüş alış-verişinde bulunması, demokratik aile ve ebeveyn tutumuna güzel bir örnektir. Demokratik tutumu benim-

²⁴⁰ Peygamberlere uyanık iken de uykudayken de Allah’tan vahiy geldiği kabul edilmiştir. Bkz. Kurtubi, a.g.e., c. 15, s. 102.

²⁴¹ Sabuni, Muhammet Ali, *Safvetü’l -Tefasir*, (trc. Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz), İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, c. 5, s. 242.

²⁴² Elmalılı, a.g.e., c. 6, s. 443.

²⁴³ Bu yaklaşımlarla ilgili olarak bkz. Ay, Mehmet Emin, *Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza*, İzmir, 1994, s. 21-22; Bayraktar, Mehmet Faruk, “Ailenin Eğitim Görevi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1995, say. 2, s. 119-121; Selçuk, Ziya, *Eğitim Psikolojisi*, Server Basım ve Yayımları, Konya, 1991, s. 129; Savlu, Ahmet Hamdi, *Çocuk Terbiyesi*, Konya, 1978, s. 123-130; Yavuzer, Haluk, *Çocuk ve Suç*, İstanbul, 1982, s. 211-215; Ülgen, Fidan, *Çocuk Gelişimi*, İstanbul, 1989, s. 28.

²⁴⁴ Bayraklı, Bayraktar, “K. Kerim’e Göre Ailede Çocuk Eğitimi”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 179.

seyen ebeveynler, çocuklarını seven ve benimseyen, ilişkileri sevgi ve saygıya dayanan, sorunları konuşup danışarak çözümleyen anne-babalardır. Bu tutuma sahip anne-babalar, çocuklarına karşı hoşgörü sahibidirler, çocuklarını destekleyip bazı sınırlamalar dışında isteklerini diledikleri biçimde gerçekleştirmelerine izin verirler.²⁴⁵ Ailede gerginlik yerine, ılımlı, sıcak bir hava vardır. Çocuklara söz hakkı tanınmıştır. Ailede belli kurallar vardır ancak bu kurallar, dayakla, baskıyla, korkutmayla sürdürülmez. Bu kuralların gönüllü benimsenmesi söz konusudur. Amaç çocuğu sindirmek değil, ona sorumluluk duygusu kazandırmaktır.²⁴⁶

Demokratik aile ortamında güven verici, destekleyici ve normal sınırlar içinde hoşgörü vardır. Çocuğun duygu ve düşüncelerine saygı duyulur. Onun da ailede söz hakkı vardır. Ailede çocuğa değer verilir, çocuk olduğu gibi kabul edilir. Çocuk, en az anne-baba kadar ailenin değerli bir üyesidir. Anne-baba, çocuğun kendini gerçekleştirmesine ve bağımsızlık kazanmasına yardımcı olur. Böylece çocuk, kendi kararlarını kendi verme alışkanlığını kazanır.²⁴⁷ Demokratik aile ortamında yetişen çocuklar, girişim yeteneğine sahip olurlar. Kendine güvenli, kendi kendine karar alabilen, sağlıklı ve dengeli bir kişilik geliştirirler. Demokratik bir tutumun bulunduğu aile ortamında, çocuğa küçük yaşlardan itibaren belli sınırlar içinde özgürlük verilmesi ona kendisiyle ilgili konularda karar verebilme imkânının sağlanması, çocuğun bağımsız bir kişilik gelişmesine, dışa dönük, aktif, kişiler arası etkili iletişim kurabilen bir birey olarak yetişmesini sağlamaktadır.²⁴⁸

Sabit fikirli bir baba olmayan Hz. İbrahim, rüyada aldığı uyarıdan hareketle muhatap olacak yaşta bulunan oğluna, mutlaka yerine getireceği o mühim meseleyi açıp fikrini sormuştur. Bu istişare sonucu oğlunun verdiği cevap, onun o yaşta babasına layık bir evlat olduğunu göstermekte, babasından aldığı din eğitiminin kalitesini ortaya koymaktadır. Hz. İbrahim'in evladının kurban edilmeyi büyük bir teslimiyet ve sabırla kabul etmesi, Hz. İbrahim'in ona verdiği güvenden kaynaklanmaktadır. Demokratik bir

²⁴⁵ Yavuzer, a.g.e., s. 33.

²⁴⁶ Yörükoğlu, Atalay, *Gençlik Çağı*, Ankara, 1986, s. 140; Aydın, Mehmet Zeki, "Ailede Ahlâk Eğitimi", CÜİFD, Aralık, 2003, c. VII/2, s. 125-158.

²⁴⁷ Kaya, Mevlüt, "Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü", OMÜİFD, sayı, 9, s. 198.

²⁴⁸ Bilal, Gülden, "Demokratik ve Otoriter Olarak Algılanan Anne-Baba Tutumlarının Çocukların Uyum Düzeylerine Etkisi", Eğitim ve Bilim Dergisi, Ankara, 1986, c. 11/62, s. 58.

aile ortamında Hz. İbrahim, evladına güveni aşılamış, evladı da hiçbir etki altında kalmadan iradesinin verdiği kararı söylemiştir. İçselleştirilmiş düşünceleri söyleyebilme ortamı oluşturan İbrahim peygamber, aile ortamı içerisinde hür düşüncenin ve ifade hürriyetinin zeminini hazırlamış, böylece demokratik ebeveyn tutumunun en güzel örneklerinden birini sunmuştur.

2. 6. Evlatlarına Sorumluluk Vermesi: Bireylerin kendilerine olan güven duygularını geliştirmenin en önemli yollarından biri, onları çeşitli vazifelerle sorumlu tutmak, güçlerinin yettiği ölçüde onlarda görev şuurunu uyandırmaktır. Bu manada gerek genel eğitimin gerekse din eğitiminin en önemli yardımcılarından biri, bireylere iş yaptırma ve sorumluluk yüklemedir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Hz. İbrahim, kendi ailesi içerisinde son derece demokratik bir ortam oluşturmuş, evlatlarının kişiliklerinin, şahsiyetlerinin en iyi böyle bir ortamda gelişeceğinin bilincinde olarak onlara bazı sorumluluklar yüklemiştir. Nitekim demokratik aile ortamında yetişen çocuklar, girişim yeteneğine sahip, kendine güvenli, kendi kendine karar verip sorumluluk taşımalarını öğrenen bireyler olarak gelişip yetişmektedir.²⁴⁹

K.Kerim, Kâbe'nin inşa edilmesi hadisesini konu edinirken Hz. İbrahim'in yalnız olmadığını, oğlu İsmail (a.s.) ile bir paylaşım içinde Kâbe'nin temellerini beraber yükselttiklerini şöyle haber verir: *"İbrahim (a.s) ile İsmail'in (a.s), Beytullâh'ın temellerini yükseltirken şu duayı yaptıklarını hatırla: 'Ey Rabbimiz! Bizden bu hizmeti kabul buyur! Şüphesiz sen, her şeyi işten ve bilensin.'"* (Bakara, 127). Âyet-i celile, Kâbe'nin inşasında Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail (a.s.) ile birlikte çalıştığını ifade eder. Bu durum, Hz. İbrahim'in oğluna olan güvenini göstermesi yanında onun şahsiyet gelişiminin tam ve mükemmel olmasına destek olması için ona sorumluluk yüklediğini göstermektedir. Demek ki Hz. İsmail, Kâbe'nin inşa edilmesi esnasında babasının kendisine sorumluluk yükleyeceği bir yaşta ve olgunluktadır. Bu durum eğitime bakan yönüyle zamanlama ilkesini akla getirmektedir. Bireylere sorumluluk yüklerken onların belli bir olgunluğa erişmeleri beklenmeli, zamanı geldiğinde harekete geçilerek vazife şuurunu uyandırmının eğitici etkisinden istifade edilmelidir.

²⁴⁹ Yavuzer, a.g.e., s. 34.

Eğitim açısından bireylere sorumluluk yüklenirken onların ciddi vazifelerle görevlendirilmeleri ve güçlerini aşacak şeylerden mesul tutulmamalarına dikkat edilme-
lidir. Bireyde güven duygusunu en iyi geliştiren faktörlerden biri, yüklendiği vazifenin
önemli olduğuna öncelikle bireyin kendisinin inanmasıdır. Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail'e
(a.s.) Kâbe'nin inşasında kendisine yardım etme gibi ciddi bir vazifeyi yüklemesi, evla-
dının kendisine olan güven duygusunu sağlam bir şekilde geliştirmesine yönelik gibi
görülmektedir. Yüklendiği sorumluluk sayesinde Hz. İsmail, büyüklerinin kendisine,
kendisinin de büyüklerine yardımcı olabileceğinin farkına varmış, büyüklerinin dünya-
sına katılmakta olduğunun bilincine ulaşmıştır.²⁵⁰

Bireye verilecek sorumluluğun süreklilik arz etmesi de eğitimde önemli gö-
r÷lmüştür. Birey, sorumluluk yüklendikçe başkalarına faydalı olma isteği artacak, mev-
cut duygu ve düşünceleri derece derece onu daha yüksek duygu ve düşüncelere vardıra-
caktır.²⁵¹ Özellikle çocuklara yapabilecekleri düzeyde iş ve sorumluluk vermek, onları
bir nevi hayata hazırlamaktır.²⁵² Hz. İbrahim, Kâbe'nin inşası gibi önemli bir vazifeyi
oğlunu da yanına alarak, onunla beraber çalışarak gerçekleştirmiş, beraber iş yapmanın,
aile içi paylaşımın eğitici fonksiyonunu göz ardı etmemiştir. Evladına bir birey olarak
saygı duyan Hz. İbrahim, “sen bu vazifeyi yüklenemezsin” anlayışıyla hareket etmeye-
rek bugünün din eğitimcilerine rehber olmuştur.

3. Eş Olarak Hz. İbrahim ve Din Eğitimi Faaliyeti: İnsanın iyi bir eğitim
almasının ön şartlarından biri, mutlu ve huzurlu bir aile hayatıdır. Bu da büyük oranda
anne ile baba arasındaki iyi geçime bağlıdır. Ailede eğitim açısından istenilen bir orta-
mın varlığını oluşturmada hem annenin hem de babanın sorumlulukları büyüktür. Çocu-
ğun eğitimini aile içerisinde fiilen gerçekleştiren annedir. Aile içi uygulamalar büyük
çapta anne tarafından yürütülmektedir. Bu nedenle annenin almış olduğu eğitimin sevi-
yesi, çocuğun gelişimi açısından önem arz eden bir durumdur. Bu hususta babaya düşen
görev, anneye yardımcı olmak, çocuğun eğitimi konusunda annenin gerekli donanımına
yetişip eğitilmesini sağlamaktır. Çocuk eğitimi bir sanat ve bilgi konusu olduğundan bu

²⁵⁰ Bilgin, Beyza, *İslam ve Çocuk*, DİB Yayınları, Ankara, 1997, s. 150.

²⁵¹ Bilgin, a.g.e., s. 150.

²⁵² Kafkasyalı, Ali, “*Çocuk Eğitimi*”, EKEV Akademi Dergisi, Kasım, 1997, c. 1, say. 1, s. 182.

bilgileri edinmek mecburiyeti vardır. Annenin bu konuda eksikliği varsa bir şekilde bu eksikliğin giderilmesi baba için bir görevdir.²⁵³

Hız. İbrahim, evlatlarının yanı sıra eşlerinin eğitimiyle de özel olarak ilgilenmiştir. Bir kısmı K.Kerim’de bir kısmı da diğer kaynaklarda geçen bazı pasajlar, din eğitimi açısından onun eşleriyle olan ilişkileri hususunda bazı veriler sunmaktadır. İslam tarihi kaynakları, Hız. İbrahim’in eşlerini Sâre ve Hâcer olarak takdim eder.²⁵⁴ K. Kerim’de ise Hız. İbrahim’in eşlerinin adları anılmaz. Bazı ayetlerde “onun hanımı” şeklinde isim vermeksizin eşlerine işaret edilir (Hud, 71; Zariyat, 29). K. Kerim Hız. İbrahim’in, aile fertlerinden bazılarını Kâbe’nin yanına, ekinsiz, çorak bir araziye yerleştirmesinden ve bu esnada yaptığı duadan bahseder (İbrahim, 35-41). Ancak Hız. İbrahim’in neden böyle bir uygulamaya başvurduğu sorusunun cevabı K. Kerim tarafından verilmemiştir. Bu sorunun cevabını diğer kaynakların verdiği bilgilerden öğrenmekteyiz. Bu bilgiler, Hız. İbrahim’in, eşlerinin eğitimi hususunda gösterdiği gayreti, onlara sabrı, fedakârlığı, Allah’a teslimiyeti ne derece benimsettiğini göstermesi açısından çok değerlidir. Kaynakların verdiği bilgiler özetle şöyledir: “Hâcer, Sâre’nin cariyesi idi. Sâre, Hâcer’i İbrahim’e sundu ve onu Hız. İbrahim ile evlendirdi. Hâcer de İsmail’i doğurdu. Hâcer’i kıskanan Sâre, Hız. İbrahim’den Hâcer ve çocuğunu kendisinden uzaklaştırmasını istedi. O da süt emme çağında olan İsmail ile annesi Hâcer’i Mekke’ye götürüp bıraktı. Yanlarına içinde hurma bulunan bir torba ile içinde su bulunan bir kırba bıraktı. Hız. İbrahim geri dönüp giderken Hâcer arkasından koştu ve içinde hiç kimsenin bulunmadığı bir vadide ‘Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?’ diye seslendi ve bunu defalarca tekrarladı. Hâcer, kendilerini oraya bırakmasını Hız. İbrahim’e Allah’ın emredip emretmediğini sordu. ‘Evet’ cevabını alınca Hâcer: ‘Allah bizi zayı etmez.’ dedi ve yerine döndü.”²⁵⁵

Kaynakların sunduğu bu bilgiler dikkatle incelendiğinde Hız. İbrahim’in her iki eşinin de bazı özellikleriyle öne çıktığı görülecektir. Öncelikle Hız. Sâre, eşine bir çocuk verememenin üzüntüsünü içten içe hep hissetmiş olacak ki, çocuk sahibi olması için Hız. İbrahim’i cariyesi Hâcer ile evlenmeye yine kendisi teşvik etmiştir. Bir kadın

²⁵³ Dodurgalı, a.g.e., s. 172.

²⁵⁴ Taberi, *Tarih*, c. 1, s. 249; İbnü’l Esir, *el-Bidaye*, c. 1, s. 104.

²⁵⁵ Buhari, *Enbiya*, 9; İbn. Kesir, a.g.e., c. 1, s. 154; İbnü’l-Esir, a.g.e., c. 1, s. 103; Mesûdî, *Mürûcû’z-Zeheb*, c. 1, s. 46.

için, eşinin başka bir kadınla evlenmesinin ne zor bir hadise olduğu düşünülürse, onun yaptığı fedakârlığın büyüklüğü anlaşılır.²⁵⁶ Hz. Sâre'nin böylesine bir fedakârlığı göstermesinde, kendi kişiliğinin yanında hiç şüphesiz eşinden almış olduğu eğitimin de payı büyüktür. Yüce Allah, belki de bu sabrına ve fedakârlığına karşılık mükâfat olarak ona, yaşlı ve kısır bir kadın olmasına rağmen Hz. İshak'ı müjdelemiştir (Hud, 71; Zariyat, 29). Ailenin saadeti için gerek Hz. İbrahim'in gerekse eşlerinin katlanmış olduğu fedakârlıklar, din eğitimi açısından günümüz aileleri için canlı bir örnek olarak durmaktadır.

Hz. İbrahim'in, Hz. Sâre'yi Allah'ın hükmüne teslimiyet hususunda da mükemmel bir şekilde eğittiğini K. Kerim'den anlamaktayız. Hz. Sâre, ilerlemiş yaşına rağmen Hz. İshak ile müjdelenince o müjdeyi getiren elçilere, *“Olacak şey değil! Ben bir kocakarı, bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Bu gerçekten şaşılacak bir şey.”* (Hud, 72) diyerek bu husustaki hayretini dile getirmiş, hatta sözle kalmayıp ellerini yüzüne vurup çılgık atmak suretiyle beden diliyle de şaşkınlığını göstermiştir (Zariyat, 29). Aynı müjde Hz. İbrahim'e verildiğinde o sadece “Beni neyle müjdeliyorsunuz?” sorusunu sormuş, yaşı geçtiği halde çocuk sahibi olabilmenin Allah'ın bir rahmeti olduğunu, bundan da asla ümidini kesmeyeceğini ifade etmiştir (Hicr, 54-56). Hz. İbrahim'in bu tavrı, teslimiyeti ve sözleri, muhtemelen o an orada bulunan Hz. Sâre üzerinde etkili olmuş, onun da Allah'ın hükmüne boyun eğmesini kolaylaştırmıştır. Bize göre Hz. İbrahim bu noktada, hem sözü hem de tutumuyla eşini eğitmiş, ona teslimiyet şuurunu aşılarmıştır.

Diğer eşi Hz. Hâcer ile olan ilişkilerinde de Hz. İbrahim'in son derece eğitici bir kimliğe büründüğü görülür. Yukarıda da değindiğimiz üzere eşlerinin arasında baş gösteren bir kıskançlık²⁵⁷ nedeniyle Hz. İbrahim, eşi Hâcer'i ve oğlunu Mekke'ye, Kâbe'nin yanına getirip yerleştirmiştir. Bize göre bu kıskançlık, Hz. Hâcer ve oğlunun Mekke'ye yerleştirilmesi hadisesinin görünen sebebidir. Aslında bu olayın arkasında geleceğe ait, özellikle Kâbe'nin ve Mekke'nin eğitim fonksiyonuna yönelik çok önemli hikmetler vardır. Yoksa Hz. İbrahim gibi şefkat ve merhamette önde giden bir şahsın,

²⁵⁶ Canan, a.g.e., s. 213.

²⁵⁷ Buradaki kıskançlık duygusunun son derece insani olduğunun altını çizmek gerekir. Zira Hz. Sâre, eşine çocuk veremeyen bir hanımdır ve uzun süre sonra eşinin başka bir kadından çocuğunun olması onda tabi olarak kıskançlığın oluşmasına sebep olmuştur. Peygamber eşi dahi olsa, onun da sonuçta bir insan olduğu gerçeği unutulmamalı, böyle bir kıskançlığın oluşması fazla yadırganmamalıdır.

eşini ve çocuğunu çorak bir çöle terk etmesinin esprisini hiçbir şekilde açıklamak mümkün olmaz. Yüce Allah, Hz. İbrahim'den ailesini Mekke'ye yerleştirmesini isteyerek Kâbe'yi bir eğitim merkezi haline dönüştürmeyi, buranın ilk eğitimcilerinin de İbrahim ailesi olmasını istemiştir. Bu konu, çalışmamızın ilerleyen satırlarında ayrıca ele alınacaktır.

Tıpkı Hz. Sâre'de olduğu gibi Hz. Hâcer'in de Allah'a teslimiyette zirve bir hanım olduğu görülür. Hz. İbrahim, onu ve çocuğunu ıssız, çorak bir çöle terk ettiği vakit Hz. Hâcer, ona bunun nedenini sormuş, Allah'ın emri olduğu cevabını alınca kayıtsız şartsız teslimiyetle "Allah bizi zayi etmez." demiştir. Bu durum, bizi şu sonuca götürür: Hz. İbrahim, Allah'a teslimiyet hususunda her iki hanımını da başarıyla eğitmiş, Allah'a kayıtsız şartsız teslim olma ruhuna sahip olabilmeyi kendisi ve ailesi için ön planda tutmuştur.

Din eğitimi açısından aile yönetiminde, eşle iyi geçinmenin ve onun haklarını en güzel tarzda yerine getirmenin dışında eşlere düşen bir diğer görev de birbirleriyle istişare etmeleri, aileyi ilgilendiren durumlarda karşılıklı danışmayla karar almalarıdır.²⁵⁸ Hz. İbrahim'in eşleriyle olan paylaşımlarında bu hususu da ihmal etmediği görülür. Burada akla Hz. İbrahim'in, evladını kurban etmek istemesi hadisesi gelmektedir. Her ne kadar K. Kerim, kurban edilmek istenen evladın ismini vermese de genel kabule göre bu evlat, Hz. İsmail'dir.²⁵⁹ K. Kerim'de bu hadise esnasında baba ve oğlun tavırlarına yer verilirken annenin tavrı belirtilmemiştir. Hz. İbrahim'in, ailenin bütün fertlerini ilgilendiren böyle ciddi bir kararda –en azından ikna etmek için- meseleyi eşiyle istişare etmediğini, evladını annesinden gizlice kaçırarak kurban mahalline götürdüğünü söylemek pek mümkün görünmemektedir.²⁶⁰ Bu durumda Hz. Hâcer, tıpkı başlangıçta çöle yapayalnız bırakılmalarına Allah'ın emri olarak boyun eğdiği gibi, evladının Allah yolunda kurban edilmesine de razı olup teslim olmuştur. Böylece bir babanın, eşine ve çocuklarına vereceği teslimiyet, sabır ve fedakârlık eğitiminin en güzel örneklerini Hz. İbrahim ve ailesinde görmek mümkün olmaktadır.

²⁵⁸ Arpaçukuru, Osman, "Âyet ve Hadisler Işığında Ailenin Yönetimi, Geçimi, Çocuk Bakımı, Ev İşleri", Kur'ânî Hayat, y. 1, say. 6, s. 82.

²⁵⁹ Harman, a.g.e., s. 121-126.

²⁶⁰ Canan, a.g.e., s. 221.

B- AİLEDE DİN EĞİTİMİ FAALİYETİNDE HZ. İBRAHİM'İN ÖNCELİKLERİ

Aile eğitimi kavramı, pek çok alt başlığı olan, detaylı birtakım hususları içeren ve çok boyutlu olarak ele alınıp incelenmesi gereken bir kavramdır. Şüphesiz aile eğitimiyle ilgili bütün hususlarla Hz. İbrahim'in hayatı arasında ilişki kurmak, onun hayatından aile eğitiminin her aşamasına dair örnekler bulmak çok güçtür. Zira K Kerim Hz. İbrahim'in, ailesiyle ilgili eğitim uygulamalarından geniş çaplı olarak değil de muhataplarına mesajı aktarmaya yönelik olarak sınırlı düzeyde bahsetmiştir. Bununla birlikte Hz. İbrahim'in aile eğitimi konusunda bazı önceliklerinin olduğunu yine K Kerim beyan etmektedir. Bu bölümde Hz. İbrahim'in aile eğitimi hususunda merkeze alıp öne çıkardığı bazı uygulamalarına dikkat çekmeye çalışacağız.

1. Ailesine Yer Seçimi (Din Eğitiminde Çevrenin Önemi): Çevrenin insan davranışlarına etki ettiği, insanların uygun çevre şartlarında olumlu davranışlar kazandığı bilinmektedir. İnsanın çevresi fiziksel ve sosyal olmak üzere iki bölüme ayrılabilir. Besin, hava, sıcaklık, ışık, atmosfer basıncı organizmanın fiziksel çevresinin önemli öğeleridir. Bireyin etrafındaki insanlar, onların örf ve âdetleri, sosyal ve kültürel çevreyi meydana getirir.²⁶¹ Çevrenin, hem fiziki hem de sosyal yönüyle yetiştirici etkileri büyüktür. Hatta bu alanda girilen ve deneysel temele dayanan çalışmalar, bu etkinin daha önce tahmin edilenden daha büyük olduğunu ortaya koymuştur.²⁶² Çevre, ferдин eğitimi üzerinde olduğu gibi zekâsı, karakteri ve ahlâkı üzerinde de etkilidir.²⁶³ Bireyin fiziksel yapısı nasıl sindirim yoluyla alınan gıdalarla besleniyorsa zihni yapısı da doğuştan getirdiği özellikleri ve çevresinden gelen etkilerle beslenir.²⁶⁴ Bunun için iyi bir din eğitimi faaliyeti, uygun bir çevreye ihtiyaç duyar. Müsait çevre şartları bulunmadığı zaman din eğitimi faaliyeti, sürdürülmesi gayet zor kimi zaman da imkânsız bir faaliyet halini alabilmektedir.

Başarılı bir din eğitimcisi, hedef kitlesi için en uygun çevreyi seçmesini ve onlar için en uygun ortamı hazırlamasını bilen kimsedir. Görevi ve hedefi insanları tevhide davet etmek ve onları tevhit eğitiminden geçirip hidayetin aydınlığına çıkarmak

²⁶¹ Baymur, a.g.e., s. 217.

²⁶² Savard, a.g.e., s. 12.

²⁶³ Maverdi, Ebu Hasan Ali İbn. Muhammet, *Edebü'd- Dünâ Ve'd- Din*, Beyrut, 1978, s. 188.

²⁶⁴ Jersild, a.g.e., s. 116.

olan bir kimse, her şeyden önce bu görevi sekteye uğratmayacak, bu konudaki bütün gayret ve çabasını sonuçsuz bırakmayacak bir ortam hazırlamalıdır veya bulmalıdır. Bu ortam muhatapların, yüce Allah'ın emir ve öğretilerini öğrenmelerine ve uygulamalarına yardımcı olan, bu hususları kolaylaştıran bir ortam olmalı, şirki ve isyanı artıran, besleyen, kötülüğe sürükleyen, cesaretlendiren bir ortam olmamalıdır.²⁶⁵

Hız. İbrahim'in aile fertlerinden bazılarını mukaddes belde olan Mekke'ye yerleştirmesi, tesadüfî bir olay değildir. Bu hadise, bilinçli bir planın parçası, uygulaması, ilk adımıdır. Hız. İbrahim'den sonra insanlığın eğitim merkezlerinden biri haline gelecek olan Kâbe'nin, bu fonksiyonunun ilk yapı taşları yine Hız. İbrahim'in şahsında konulmuştur. O, bu uygulamasıyla tam ve doğru bir din eğitimi vermede çevrenin önemini ortaya koymuş, eğitim için en uygun çevrenin taşınması gereken özellikleri şu şekilde tespit etmiştir:

1. 1. Güvenli Çevre: Güven duygusu, insanların hem psikolojik hem de sosyolojik anlamda ihtiyaç duydukları en temel duygulardandır. Bireyler çekirdekten yetişirken onlara güven veren çevre, gelişimleri için en uygun çevre olup bu husus din eğitiminde “yöneltilici çevre ilkesi” olarak ele alınmaktadır.²⁶⁶ İslam eğitimine göre güvenli bir toplumun oluşabilmesi, öncelikle o toplumu oluşturan bireylerin kendileriyle barışık, çevresine güven veren kişiler olmalarına bağlıdır. Doğru din eğitimi kişiye özgüven verdiği gibi, bu özgüvenin günlük hayata yansıtılmasıyla da topluma güven ve emniyet bahşeder.²⁶⁷

Güven ortamının toplumların devamı için önemi tartışılmazdır. Sadece birbirine karşılıklı olarak güvenen insanların meydana getirdiği toplumlar pozitif değerler üretebilirler ve uzun süre ayakta kalabilirler. Hız. İbrahim'in aile fertlerinden bir kısmını yerleştirdiği çevrenin vasıflarıyla ilgili olarak yüce Allah'tan ilk talebi de “çevrenin emniyetli ve güvenli bir nitelik arz etmesi” olmuştur. Din eğitiminin sosyalleşme aşamasında Hız. İbrahim modeli üzerinden güvenli bir çevrenin değerini öne çıkaran K. Kerim, onun bu isteğini yine kendisinin dilinden şöyle ifade eder: “...Ey Rabbim! Bu şehri

²⁶⁵ Koçak, Süleyman, “İbrahim Suresi'nde Eğitim ve Davet Motifleri”, DÜİFD, Diyarbakır, 2008, c. 10, say. 2, s. 96.

²⁶⁶ Çamdibi, a.g.e., s. 115.

²⁶⁷ Sert, Hüseyin Emin, “K. Kerim Işığında Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslümanlık Bilinci”, FÜİFD, Elazığ, 2008, y. 2, say. 13, s. 211.

(Mekke) güvenli kıl! Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!" (İbrahim, 35). Bu duasında Hz. İbrahim, şehrin güvenli olmasıyla evlatlarının ve kendisinin putlara tapmaktan uzak tutulmasına bir arada yer vermiştir. Bu durum bize, o dönemde Mekke'de puta tapanların olduğunu göstermektedir. Aksi takdirde Hz. İbrahim'in bu duası anlamsız kalır. Ayrıca bu duadan, putlara tapılan bir toplumda güven duygusunu yerleştirmenin çok zor olduğu, toplumda güven duygusunu hâkim kılabilmeyen öncelikle tevhit inancını o toplumda tesis etmekle gerçekleşebileceği anlaşılmaktadır. Nitekim güven ortamının oluşmasını engelleyen faktörlerin ilki olarak belirsizlik ortamı sayılabilir. Putlara tapılan bir ortamda belirsizlik zirvededir. Belirsizlik ortamı, güvensizliği beraberinde getirir. Putperestliğin hüküm sürdüğü ve birçok tanrıdan hangisinin neyi, ne zaman, ne kadar isteyeceğinin belli olmadığı ortamlardaki belirsizlik, güven ortamının oluşmasının önündeki en ciddi engeldir. Zira putlar adına toplumda hâkimiyet kurmaya çalışan insanların ileriye dönük bir stratejileri olmadığından, günlük hesaplar neyi gerektiriyorsa, din kılıfı altında insanlara onun sunulması, insanların, "yarın benden ne isteyecekler?" endişesiyle yaşamaları sonucunu doğurur. Bu belirsizlik de onların, diğer insanlara güvenmelerini engeller.²⁶⁸ Bu yüzden Hz. İbrahim, işe güven ortamını oluşturmakla başlamak istemiş, bunun önünde en büyük engel olarak gördüğü putperestliğe karşı hem kendisi hem de çocukları için yüce Allah'tan yardım istemiştir. Belirsizlik ortamı son derece sıkıntılı bir ortamdır. Şüpheler, bilinmezlikler, korkular ve nihayet doğal davranışlar sergileyememeler sonucunda insanlar, böyle bir ortamın oluşmasında payları olmadığı halde, devamına katkı sağlar hale gelebilirler. Belirsizliğin ortadan kaldırılabilmesi için insanların önce tek olan Allah'a iman etmeleri ve sonra da iman sahiplerinin birbirlerine güvenmeleri gerekir. Böylece ayetteki "güvenlik" kavramı, tevhit inancı hürriyetinin güvende olduğu, tehlikede olmadığı bir ortam anlamına gelmektedir.

Hz. İbrahim'in yüce Allah'tan ailesi için öncelikli olarak güvenli bir çevre talep etmesi, güven ve barışın olmadığı bir ülkede diğer nimetlerin önemini kaybettiğini göstermektedir. Bir toplum için istenecek olan ilk şey, barış içinde olan güvenli bir ortamdır. Hz. İbrahim, bu durumun gerçekleşmesi için ilahi müdahaleyi talep etmektedir.

²⁶⁸Ülken, Hilmi Ziya, *Ahlâk*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s. 53-54; Müftüoğlu, Ömer, "Güven Ortamının Bir Toplum İçin Önemi ve Bunu Engelleyen Faktörler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, y. 5, say. 2, s. 149-150.

Sonuçta bir ortamda güven varsa orada yüce Allah'ın ihsanının olduğunu söylemek mümkündür.²⁶⁹

Duasına din eğitimi verilecek çevrenin güvenliği meselesini konu edinen Hz. İbrahim'in bu davranışı, o dönemde Mekke'de bir güvenlik sorunu olduğunu göstermektedir. Ama sadece o dönemde değil, günümüzde ve gelecekte de insanlığın en önde gelen meselelerinden biri, güvenlik meselesi olacaktır.²⁷⁰ Güvenli bir çevreyi oluşturma'nın yolu hiç şüphesiz, eğitim vasıtasıyla cehalet ve korkuyu ortadan kaldırıp bilgiyi hâkim kılmaktan, bu konuda -tıpkı Hz. İbrahim gibi- yüce Allah'ın yardımını istemekten geçmektedir. Hz. İbrahim, bu doğrultuda hareket ederek yüce Allah'a isteğini dua vasıtasıyla iletmiştir. Yüce Allah, Kâbe ve çevresini bir güvenlik yurduna dönüştürerek Hz. İbrahim'in bu duasını kabul ettiğini K. Kerim'de şöyle ifade eder: “...Biz, o (Mekke müşriklerini) kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yere yerleştirmedik mi?...” (Kasas, 57); “Onlar, (Mekke’yi) kutsal ve güvenli bir yer haline getirdiğimizi görmezler mi? Oysa onların çevresindeki insanlar sürekli saldırılara uğramaktadırlar...” (Ankebut, 67). Bu ayetler de göstermektedir ki yüce Allah, Kâbe ve çevresini putlardan temizleyerek bilginin, iyinin, doğrunun ve güvenin üretildiği bir merkez haline getirmiştir (Bakara, 125; Âl-i İmran, 97).²⁷¹

1.2. Mabede Yakın Çevre: Aile bireylerinden bazılarını Allah'ın emri doğrultusunda Mekke'ye getirip yerleştiren Hz. İbrahim'in, bu iş için Kâbe'nin yanı başında bir mekânı tercih ettiği görülür. Buna göre –güvenli olmanın yanında- iyi bir din eğitimi verilebilmesi açısından çevrenin bir başka özelliği, mabede yakın olmasıdır. Hz. İbrahim, aile bireylerini Mekke'ye getirip Kâbe'nin yanına yerleştirdiğinde, “Ey Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazılarını ekilebilir toprağı olmayan vadiye, senin kutsal evinin yanına yerleştirdim. Ey Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılsınlar diye böyle yaptım...” (İb-

²⁶⁹ Bayraklı, a.g.e., c. 10, s. 237.

²⁷⁰ Bayraklı, a.g.e., c. 10, s. 237.

²⁷¹ Hz. İbrahim'in Mekke'nin güvenli bir şehir olması hususunda yaptığı dua, K. Kerim'de iki yerde konu edilir. İbrahim suresinde güvenli kılınan Mekke için “el-belede” kelimesi marife (belirli) olarak kullanılmakta; Bakara suresinde ise aynı kelime “beleden” şeklinde nekre (belirsiz) olarak getirilmektedir. Bu kullanımdan anlaşıldığına göre Hz. İbrahim, bu duayı iki kez yapmıştır. Bakara suresindeki dua, şehir kurulmadan önce yapılmıştır. Hz. İbrahim, Yüce Allah'tan orayı bir şehir yapmasını ve bu şehrin emniyetli bir şehir olmasını istemişti. İbrahim suresinde ise, şehir kurulduktan sonra dua ettiği için artık belirli bir şehir için dua ettiğinden kelime “el-belede” şehrinde marife kullanılmıştır. Bkz. Sabuni, a.g.e., c. 3, s. 258.

rahim, 37) şeklinde yüce Allah’a seslenmiş, aile bireylerini Kâbe’nin yanına yerleştirmesinin nedenini gerekçesiyle birlikte ortaya koymuştur. Hz. İbrahim’in bu ifadesinden Kâbe’nin ondan önce inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o, ailesini Beytin (Kâbe) yanına yerleştirdiğini söylemektedir. Nitekim yüce Allah, insanlar için yapılan ilk mabedin Mekke’deki Kâbe olduğunu beyan eder (Âl-i İmran, 96). Yine K Kerim’e göre Beytin (Kâbe) temellerini Hz. İbrahim, oğluyla beraber yükseltmiştir (Bakara, 127). Bu ayetler birleştirildiğinde Kâbe’nin, Hz. İbrahim’den önce yapıldığı, daha sonra bir şekilde zarar görüp tekrar o ve oğlu tarafından inşa edildiği sonucuna ulaşılabilir.²⁷²

Aslında din eğitimi açısından önemli olan husus, Kâbe’nin ne zaman yapıldığı değil, onun ve diğer mabetlerin din eğitimi yönünden oynadığı roldür. K Kerim, bütün mescitlerin Allah’a ait olduğunu bildirir (Cin, 18). Yeryüzünün merkezî konumdaki mescidi olan Kâbe, her şeyden önce bir mabettir. Aynı zamanda, belli bir inancı paylaşan insanların en azından ibadet maksadıyla toplanmalarına, bu toplanma sırasında karşılıklı fikir alış-verişi ve kültürel kaynaşmalara imkân veren bir eğitim merkezidir.²⁷³ Bireyler evlerini mabede yakın yerlere inşa etmekle onun bu eğitici yönünden daha fazla istifade etme imkânına sahip olabileceklerdir. Bu esastan hareketle evlerini mabede yakın inşa edenler, Hz. İbrahim’in uygulamasını tatbik etmektedirler.²⁷⁴

Evin mabede yakın olmasının din eğitimi açısından ikinci bir fonksiyonunu yine Hz. İbrahim’in sözlerinden öğrenmekteyiz. O, aile bireylerini Kâbe’nin yanına yerleştirdiğinde bunun gerekçesini “namazı dosdoğru kılmaları” olarak göstermiştir. Hz. İbrahim’in bu uygulamasından mabede yakınlığın, namaz ibadetine özen göstermeye yardımcı bir unsur olduğu anlaşılabılır. Özellikle çocukların namaza alıştırılması hususunda evin camiye yakın olması, çocukların sık sık oraya götürülerek küçük yaşlardan itibaren ibadete alıştırılması din eğitiminin en önemli aşamalarından biridir. Camiye yakın bir evde ve çevrede büyüyen çocuğun namaz ibadetine alışması daha kolay ola-

²⁷² K Kerim’de, Hz. İbrahim’in oğluyla birlikte Kâbe’nin temellerini yükseltmesi için “yüessisi” veya “yebnû” fiili yerine “yerfeu” fiili kullanılmaktadır (Bakara, 127). Bu kullanım, Hz. İbrahim’in Kâbe’nin ilk banisi değil, ihya edicisi olduğunu göstermektedir. O, yıkılanı yeniden yükseltmiştir. Bkz. İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur’an (Gerekçeli Meal-Tefsir)*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 49 (1 numaralı dipnot).

²⁷³ Canan, a.g.e., s. 198. Mescitler öteden beri Müslümanlar tarafından çok boyutlu bir eğitim merkezi olarak kullanılmıştır. Konuyla ilgili olarak bkz. Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 87-89.

²⁷⁴ Bayraklı, a.g.e., c. 10, s. 242.

cak, çevresinde göreceği olumlu örneklerle namaz ibadetini daha etkili bir şekilde özümseyecektir. Çocuğun bu olumlu örnekleri çokça görmesinin en iyi yolu, onun camiye yakın bir çevrede yetişmesidir. Hz. İbrahim, mabede yakın bir çevrenin aile bireylerinin yetişmesinde ve eğitiminde ne derece önemli olduğunun bilincinde olan bir baba gibi hareket ederek onları Kâbe'nin hemen yanına yerleştirmiş, verimli bir din eğitimi için uygun bir çevrenin sahip olması gereken özelliklerden birini mabede yakınlık olarak ortaya koymuştur.²⁷⁵

1.3. Sosyal Yönden Gelişmiş Çevre: Aile fertlerini yerleştirdiği çevrenin özellikleriyle ilgili olarak güven ve mabede yakın olmayı talep ettikten sonra Hz. İbrahim, üçüncü önceliğini çevrenin sosyal yönüne vermiştir. O, çocuklarını güvenli ve ibadete elverişli bir mekâna yerleştirmesinin ardından etraflarında onları gönülden sevecek sosyal bir çevrenin oluşmasını yüce Allah'tan şu şekilde talep eder: *“Ey Rabbimiz, ben çocuklarımdan bazısını ekilebilir toprağı olmayan vadiye, senin kutsal evinin yakınına yerleştirdim. Ey Rabbimiz, namazı dosdoğru kılsınlar diye böyle yaptım. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir...”* (İbrahim, 37). Hz. İbrahim'in bu duasından öncelikle anlaşılan, eğitim açısından çevreyi oluşturan şartlardan birinin çevrenin, kişinin samimi ve olumlu ilişkiler kurabileceği insanlardan oluşan sosyal bir çevre olmasıdır. Elbette bunun oluşmasında daha önce temas ettiğimiz güven unsurunun temelde olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir.

İnsanlar, içinde bulundukları toplumda birbirleriyle kimi yakın kimi uzak, kimi sıkı kimi seyrek, kimi doğrudan kimi dolaylı bir şekilde ilişki içindedirler. Farkında olarak veya olmayarak birbirleriyle iletişim kurar ve birbirlerini etkilerler.²⁷⁶ İnsanın her açıdan olgunluğa ulaşması, muhitindeki diğer insanlarla olan ilişkilerini güçlendirmesiyle, yararlı sosyal faaliyetlerde bulunmasıyla, diğer insanları sevip onlara samimi davranmasıyla başka bir deyişle insanlığın bir üyesi olmasıyla mümkündür.²⁷⁷ Şüphesiz bireyin başkalarını sevdiği, başkalarının da kendisini sevip aralarında bir gönül meyli ve bağının olduğu bir sosyal grubun üyesi olması ve o sosyal grupla insani ilişkiler içinde

²⁷⁵ Bu hususta Hz. Peygamber (s.av), “Mescide yakın olan evin uzak olana nazaran üstünlüğü, gazinin, evinde oturana nazaran üstünlüğü gibidir.” (Ahmet İbn. Hanbel, *Müsned*, V, 387) buyurarak evin mescide yakınlığının önemine işaret etmiştir.

²⁷⁶ Cebeci, a.g.e., s. 18.

²⁷⁷ Adler, Alfred, *Understanding Human*, New York, Greenberg Publishers, 1972, s. 239; May, Rollo, *The Meaning of Anixety*, New York, The Ronald Press, 1950, s. 128-130.

olması eğitim açısından sağlıklı şahsiyetin oluşmasına, ruhunda güven ve dinginliğin yerleşmesine yardımcı olan en önemli etkenlerden birisidir.²⁷⁸ Tam bu noktada çevrenin sosyal yönden gelişmişlik düzeyinin bireyin eğitimi üzerindeki ehemmiyeti ortaya çıkmaktadır. Kaliteli insanların birbirine gönülden meyletmesi esası üzerine oturtulmuş bir çevrede yetişen bireyler, bu özelliklere sahip olmayan çevrede yetişenlere göre elbette birtakım üstünlüklere sahip olacaktır. Çevrenin sosyal yönden gelişmiş olmasının bireyin eğitimi üzerindeki önemine işaret eden Hz. İbrahim, aile bireyleriyle ilgili olarak yüce Allah'tan talebinin ve önceliklerinin konularından birini sosyal yönden gelişmiş bir çevre olarak belirlemektedir.

İnsanın toplumdan ve sosyal çevresinden tamamen soyutlanması konusu eğitim tarihi boyunca tartışılmıştır.²⁷⁹ Genel kanıya göre insan, toplumdan ve sosyal çevresinden soyutlanırsa cahil kalır. Çünkü o, ihtiyaç duyduğu tecrübeleri öğretim sürecinde sosyal çevresinden elde eder.²⁸⁰ İnsanlar arasına katılmakla elde ettiği tecrübe onun için mühimdir. Bu fikirden hareketle nefsin, sosyal hayat içerisinde diğer insanlarla kurulacak bağlarla kendisini gerçekleştirebileceği sonucuna ulaşılmıştır.²⁸¹ Hz. İbrahim'in "İnsanlardan bir kısmının gönlünü onlara meylettir." talebi, sosyal yönden canlı bir çevrenin eğitim açısından önemini en güzel şekilde ortaya koyan bir ifade olmaktadır. Ayrıca "insanların gönüllerini meylettir" ifadesi yerine "insanlardan bir kısmının gönüllerini meylettir" ifadesinin kullanılması, dikkat çekicidir. İbn. Abbas'a göre "insanlardan bir kısmı" ifadesiyle tevhit inancına mensup müslümanlar kastedilmektedir.²⁸² Bu anlamdan hareket edersek Hz. İbrahim'in, aile bireylerinin çevresini oluşturacak insanların müslümanlardan oluşmasını talep ettiği sonucuna ulaşabiliriz. Böyle bir ortamın oluşması hususunda Hz. İbrahim'in yüce Allah'ın müdahalesini talep etmesi, sosyal birlikteliği insanın tek başına oluşturmasının zorluğuna dikkat çekmesi açısından önemlidir.

²⁷⁸ Necati, a.g.e., s. 261. Bu hususta K Kerim, iman edenleri doğrularla beraber olmaya, doğruluğun hâkim olduğu sosyal çevrede bulunmaya davet etmektedir (Tevbe, 119).

²⁷⁹ Örneğin J.J Rousseau, çocuğu topluma değil tabiatın kucağına teslim etmektedir. Ona göre çocuğun, toplumla ve sosyal çevreyle olan etkileşiminden değil onun tabiatla arasındaki etkileşimden doğan tecrübe, bilginin kaynağıdır. Bkz. Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, s. 175.

²⁸⁰ Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, s. 175.

²⁸¹ Gazali, Ebu Mahmut Muhammet, *İhya-ü Ulumi'd- Din*, Beyrut, t.s., c. 2, s. 236, 241.

²⁸² Kurtubi, a.g.e., c. 9, s. 373.

İnsanların gönüllerini birbirine meylettirme gücü yüce Allah'ta olduğundan²⁸³ Hz. İbrahim, bu bilgiyle hareket edip Rabbinden aile bireylerinin çevreye intibakı hususunda yardım istemiştir.

“... Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir...” (İbrahim, 37) talebiyle Hz. İbrahim, canlı bir sosyal çevrenin oluşmasıyla mescidin yanında ikamet etme ve namaz ibadetini yerine getirme arasında bir ilişki kurmaktadır. Onun bu sözünden dosdoğru kılınan namazın insanların gönüllerini birbirine yaklaştırabileceği anlaşılmaktadır. Bu durum, mescitlerde hep beraber icra edilen cemaatle namazın sosyal gruplar üzerindeki etkisini akla getirmektedir. Fert, cemaatle namaz kılmak için camiye gidip geldiğinde, diğer insanlarla faaliyet içinde olmasına, sağlam sosyal ilişkiler oluşturmaya, onlarla arkadaşlık ve sevgi bağları kurmasına yardımcı olmak üzere komşuları ve içinde bulunduğu semt sakinleriyle tanışma fırsatı elde eder. Bu türden bir sosyal ilişki, kurulan arkadaşlık ve sevgi bağları, ferdin şahsiyetinin gelişmesine ve olgunlaşmasına yardımcı olmaktadır. Nitekim bunlar, yalnızlık duygusuna kapılan, insanlardan uzak duran ve herhangi bir sosyal gruba üye olamayan veya toplumun kendilerini kabul etmediğini düşünerek strese girenleri bu stresten korumakta, ferdin sosyal grubun üyesi olmasını sağlamakta ve sosyal beğeniye olan ihtiyacını tatmin etmektedir.²⁸⁴

Hz. İbrahim'in Mekke halkının gönüllerini ailesine meylettirmesini Allah'tan istemesi, o dönemde Mekke'nin sanıldığı gibi tamamen boş olmadığını göstermektedir. Orada yerleşik bir halk olduğu, bu halkın meylinin talep edildiği anlaşılmaktadır. Mekke halkının Hz. İbrahim'in aile fertlerine gönülden meyletmesi, onları sevmeleri, onlarla ilgilenmeleri ve her türlü konuda onlara yardım etmeleri anlamına gelmektedir. Gönülden ilişki isteyen Hz. İbrahim, insanlar arası ilişkilerde gönlün yerini almasının önemini de gündeme getirmiş olmaktadır.²⁸⁵

1. 4. İktisadi Yönden Verimli Çevre: Toprağı ekip biçmek, ondan elde edilen mahsullerle ihtiyaçlarını karşılayıp hayatını devam ettirmek insanoğlunun bilinen en eski özellikleri arasındadır. Tarih boyunca insanlar genelde tarıma elverişli arazilerde

²⁸³ K Kerim, bu hususa şöyle işaret eder: “Allah, müminlerin kalplerini kaynaştırmıştır. Sen, yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine onların gönüllerini kaynaştıramazdın. Fakat Allah, onların gönüllerini kaynaştırdı. Çünkü Allah, mutlak galiptir, hikmet sahibidir.” (Enfal, 63).

²⁸⁴ Necati, a.g.e., s. 272.

²⁸⁵ Bayraklı, a.g.e., c. 10, s. 242-243.

yerleşmeyi tercih etmiş, şehirleşme faaliyetini bu özelliğe sahip alanlarda yoğunlaştırmışlardır. Hz. İbrahim, aile fertlerini Kâbe'nin yanına yerleştirirken eğitim açısından ideal çevrenin özelliklerinden birini de iktisadi yönden verimli olmak şeklinde tespit etmiştir. Aile bireylerini yerleştirdiği Kâbe'nin yanındaki vadinin ekilemeyen, iktisadi yönden verimsiz (ğayri zî zeri'n) olduğunu ifade eden Hz. İbrahim, duasının devamında ailesini o araziden elde edilecek ürünlerle rızıklandırmasını yüce Allah'tan talep etmektedir (İbrahim, 37). Başlangıçta Hz. İbrahim'in ekilebilir toprağı olmayan bir araziden bahsedip sonra yüce Allah'tan aile fertlerini o arazinin ürünleriyle faydalandırmasını istemesi bir çelişki gibi görünse de aslında bu durum onun, ailesinin yaşadığı çevreyi bereketlendirmesi, ekilip dikilir hâle getirmesi için yüce Allah'a yöneliş ve yakarışını ifade etmektedir. İbrahim ailesi, ekine elverişli olmayan bir yerdedir; ancak "ürünlerle" rızıklandırılmaları talep edilmektedir. Buna göre o çevrenin iktisadi durumu iyi olmalı, öyle iyi olmalı ki oradan elde edilecek rızıklar arasında ziraatın olmadığı bir yerde bile ziraatla elde edilebilen "ürünler/meyveler" bulunmalıdır. Ziraata elverişli olmayan bir yerde ürünlerin talep edilmesini, bu maksadı gerçekleştirecek iktisadi şartlar için gerekli tedbirleri almak manasında düşünmek mümkündür.²⁸⁶ Duasının sonunda Hz. İbrahim, verilecek nimetlere karşı şükür gündeme getirmektedir. Buradan nimete şükretmenin bir ibadet olduğunun ta Hz. İbrahim döneminde dahi bilinmekte olduğu anlaşılmaktadır. Evrensel bir ibadet niteliği taşıyan şükür, Hz. İbrahim'in öğretileri arasındaki yerini de almıştır.²⁸⁷

Çevrenin iktisadi yönden verimli olması, eğitime bakan yönüyle de önem arzer. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hz. İbrahim, din eğitimi açısından ideal bir çevrenin özelliklerini güvenli olma, mabede yakınlık, sosyal yönden canlılık olarak tespit ederken son olarak buna iktisadi yönden gelişmişliği ve verimliliği ilave etmiştir. Aslında iktisadi verimlilik, diğer özelliklerin temelinde yerini almaktadır. Zira iktisadi verimliliğin olmadığı toplumlarda insanlar aç kalacak, fizyolojik olarak doyuma ulaşamayacak, bu durum onların psikolojik yönünü de etkileyecektir. İnsanların açlık ihtiyacı giderilmez ise o insanların oluşturduğu toplumlarda ne güvenden ne ibadet bilincinden ne sosyal kaynaşmadan ne de eğitimden söz etmek mümkün değildir. Çünkü açlık gereksi-

²⁸⁶ Canan, a.g.e., s. 202.

²⁸⁷ Bayraklı, a.g.e., c. 10, s. 243.

nimi insanın en temel gereksinimlerinden olup²⁸⁸ gerektiği gibi giderilmediği takdirde hem fiziksel hem de psikolojik olarak dengesizlikler baş gösterecek, bu şekildeki bireyleri eğitmek de mümkün olamayacaktır. Bu sebeple Hz. İbrahim, aile bireylerinin kaliteli din eğitimi alabilmeleri için gerekli olan güvenlik, mabede yakınlık, sosyal kaynaşma gibi ideal bir çevrenin en temel özelliklerini yüce Allah'tan talep etmiş, en sonunda bu özelliklerin hepsinin üzerine bina edildiği çevrenin iktisadi yönden verimli olmasını gündeme getirmiştir. Böylece o, ailesinin din eğitimi hususunda onları yerleştirdiği çevrenin özelliklerini öncelikleri arasına almış, bu özellikleri duasına konu edinerek ilahi müdahaleyi celp etmeyi amaçlamıştır. Hz. İbrahim'in bu uygulamasını kendisine ilke edinecek olan günümüz din eğitimcileri de gerek kendi aile bireylerinin gerekse çevrelerindeki muhatap kitlelerinin eğitimi hususunda Hz. İbrahim'in duasıyla ortaya koyduğu uygun çevre şartlarının oluşmasını yüce Allah'tan niyaz etmelidir.

2. Rızık Talebi: Hz. İbrahim'in yüce Allah'tan rızık talebi K. Kerim'de iki ayrı yerde anlatılmaktadır. İbrahim suresinde bu talep, sadece Hz. İbrahim'in aile bireylerine yönelik olarak ele alınırken (İbrahim, 37); Bakara suresinde Hz. İbrahim, rızık talebini bütün inananları kapsayacak şekilde şöyle ifade eder: *"İbrahim'in şöyle dediğini hatırla: 'Ey Rabbim, burayı güvenli bir belde yap! Halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle!' Allah da şöyle buyurdu: 'İnkâr edeni de az bir süre faydalandırır, sonra onu cehennem azabına sürüklerim. Orası ne kötü bir yerdir'"* (Bakara, 126). Bu duasında Hz. İbrahim, rızık talebini yalnızca aile fertleriyle sınırlamamış, isteğini daha geniş kapsamlı tutarak bütün inananları talebine dâhil etmiştir. Bu husus, Hz. İbrahim'in bu duasını yüce Allah'a birkaç kez arz ettiğini, farklı zamanlarda bu duayı tekrar ettiğini göstermektedir. Hz. İbrahim, rızık öncelikle kendi aile fertleri için istemiş, ardından inananları da talebine konu edinmiştir. Böylece o, en yakınından başlayıp genişleyen bir çevreye yönelik olarak rızık talebinde bulunmuştur. Bu uygulamasıyla Hz. İbrahim, din eğitiminde yakından uzağa ilkesine bağlı olarak hareket etmenin güzel örneklerinden birini sunmaktadır.

Rızık temini ve talebiyle ilgili olarak Hz. İbrahim'in, yüce Allah'tan yalnızca inananları rızıklandırmasını istemesini K. Kerim, yanlış bir değerlendirme olarak kabul

²⁸⁸ Abraham Maslow (ö. 1971), insanın temel gereksinimlerini bir piramit şeklinde derecelendirmiş, bu piramidin en temeline susuzluk ve cinsellikle beraber açlık gereksinimini yerleştirmiştir. Bkz. Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 235-243.

eder. Bu yüzden yüce Allah, sadece müminleri değil inkâr edenleri de faydalandıracağını Hz. İbrahim'e bildirmiştir. Aslında Hz. İbrahim, yüce Allah'ın "*Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etti. O da onları tamamen cevaplandırınca 'Ben, seni insanlara önder /imam yapacağım.'* dedi. İbrahim de '*Soyumdan da önderler yap!'* deyince Allah, '*Zalimler benim ahdime nail olamazlar'* dedi." (Bakara, 124) ilahi ifadesine dayanarak rızık meselesini de imamet gibi bir nimet sayarak, onu yalnızca inananlara mahsus kılarak dua etmişti. Yüce Allah, bu düşüncenin doğru olmadığını, rızık hem mümine hem de kâfire ait genel bir dünya nimeti olduğunu, bunun hem din hem dünyada üstünlük demek olan imamete benzemediğini, böyle bir kıyasın yanlış olduğunu ihtar ederek duayı tamamlamıştır.²⁸⁹ Burada din eğitimi açısından dikkati çeken bir diğer husus, bazen peygamberlerin bile bazı konularda yanlış sonuçlara ulaşabiliyor olmasıdır. Yüce Allah, Rab isminin gereği olarak onların hatalarını derhal düzeltmiş, böylece hata yapan muhataplarına karşı din eğitimcilerinin takınması gereken tavrın ipuçlarını göstermiştir.

Görüldüğü gibi Hz. İbrahim, rızık talebi konusunu hem kendi aile bireyleri hem de diğer inananlar için öncelikleri arasına almış, bu konuda inanmayanları istisna ederek bir değerlendirme hatası yapmıştır. Yüce Allah, onun bu örnekliği üzerinden din eğitimiyle ilgili çok önemli mesajlar vermektedir. Her şeyden önce mümin olsun kâfir olsun insanlara rızık verilmesi dünyevi bir rahmet konusu olup inanç yönüyle herkesi kapsamalıdır.²⁹⁰ Bu hususta inanmayanları istisna edip onları rızıktan mahrum etmek, ilahi adalet ve rahmetle bağdaşmaz. Buna göre inanan bir insan, konu başkalarının rızık ihtiyacını karşılamak olduğunda karşısındaki kişinin kâfir mi mümin mi olduğuyla ilgilenmemeli, sırf insan olduğu için onun ihtiyacını karşılaması gerektiğinin bir ödev olduğunu unutmamalıdır. Hz. İbrahim'in bu duasını konu edinen K Kerim'in, muhataplarında bu şuuru inşa etme gayretinde olması muhtemeldir.

3. İbadetlere Öncelik: Çevrenin ekonomik yönden ve güven açısından gerekli şartları taşıması, ibadet hayatının sürdürülebilmesi için de zaruridir. Bu nedenle Hz. İbrahim, aile bireylerinin ibadet eden kullar olmaları için öncelikle güven ve rızık yüce Allah'tan istemiştir. İbadetler içerisinde de özellikle namazın Hz. İbrahim tarafın-

²⁸⁹ Elmalılı, a.g.e., c. 1, s. 408.

²⁹⁰ Sabuni, a.g.e., c. 1, s. 165.

dan daha bir ön plana çıkarıldığı görülür. Örnek tavırlarıyla K. Kerim'in model şahsiyet olarak takdim ettiği Hz. İbrahim, bazı uygulamaları ve dualarıyla namaz ibadetini öncelmiş, bu ibadete ayrı bir önem atfetmiştir. Aile bireylerini Kâbe'nin yanındaki ekinsiz araziye yerleştirirken bu yaptığına gerekçe olarak "namazı dosdoğru kılmalarını" göstermiş (İbrahim, 37), yapmış olduğu duada hem kendisini hem de evlatlarını namazı kılan kimseler haline getirmesini yüce Allah'tan istemiştir (İbrahim, 40). Daha önce de konu ettiğimiz aile bireylerini Kâbe'nin yanına yerleştirmesi uygulaması da mescide yakın olmaya bağlı olarak namaz ibadeti bilincinin evlatlarında gelişmesine yönelik bir hareket olarak görünmektedir. Hz. İbrahim'in bu uygulamaları, namaz ibadetini merkeze alan, onun önemini daha bir öne çıkaran uygulamalardır.

Hz. İbrahim'in, kendisinin ve neslinin namaz ibadetinde devamlı olmalarını talep etmesi, namaz ibadetinin onun dininde de olduğunu göstermesi yanında din eğitime bakan yönüyle şu ilkeyi de bünyesinde barındırır: "Hz. İbrahim, kendisinin aksatmadan namazı devamlı kılabilmesi için yüce Allah'a dua etmekte, kendi adına yaptığı duanın ardından soyu için de aynı duayı yapmaktadır. Önce kendisini tercih etmesinin altında önemli bir eğitim kuralı yatmaktadır. Buna göre bir kimse, kendisinin tatbik etmediği bir hususu evlatlarından ve diğer muhataplarından yapmalarını isteyemez."²⁹¹ İşte bu kural gereği Hz. İbrahim, önce kendisi için dua etmekte, namaz kılanlardan olmayı öncelikle kendisi için istemektedir. Namazını kılmayan bir baba, çocuklarına ne kadar namazı öğütse de eğitim açısından başarılı olma şansı çok azdır. Buna göre bir din eğitimcisi, muhataplarına tavsiye edeceği hususları önce kendisi yerine getirmeli, hem sözleri hem de davranışlarıyla onlara örnek teşkil etmelidir. Ayrıca Hz. İbrahim'in "devamlı namazı kılanlardan olma" isteği, namaz ibadetinin bir süreklilik arz ettiğini, aynı zaman da bir sabır eğitimini gerektirdiğini de göstermektedir.

K. Kerim, Hz. İbrahim'in evlatlarından Hz. İsmail'i tanıtırken onun, aile fertlerine namazı emrettiğini haber vermektedir (Meryem, 55). Bu bilgi, Hz. İbrahim'in namaz şuuru hususunda evlatlarını ne derece başarılı bir şekilde bilinçlendirdiğinin, onlara bu şuuru aşılıp namaz eğitimini en mükemmel şekilde verdiğinin en sağlam delilidir. Babasından aldığı eğitimle Hz. İsmail, aynı bilinci kendi aile fertlerine aşılama çabası içerisinde olmuş, din eğitiminin kuşaklar arası bir aktarım olduğu gerçeğine bu

²⁹¹ Bayraklı, a.g.e., c. 10, s. 246.

davranışıyla örnek teşkil etmiştir.²⁹² Yüce Allah, Hz. İsmail'in namazı emrettiği muhatap kitle için "ehl" kelimesini kullanmaktadır. Bu kelimeyi din eğitimi tebliği açısından "aile fertleri" anlamında anlayabileceğimiz gibi genel anlamda "halk" olarak anlamamız da mümkündür. Eğer bu kelimeyi "halk" anlamında alırsak ayetten şu mesajı çıkarabiliriz: "Din eğitimcileri, görevlileri ve âlimleri, kendi aile bireyleri yanında muhataplarına namaz kılmayı öğretmeli, namazın önemini anlatmalı ve dindeki yerini onlar için iyice tespit etmelidir."²⁹³

Namaz ibadetinin eğitimi çok boyutlu bir nitelik arz eder.²⁹⁴ Çocuğun çok küçük yaşlarda bu ibadete alıştırılması²⁹⁵, namazla ilgili birçok örnekle karşılaşabileceği bir çevrede yetişmesi, zaman zaman taklit yoluyla birtakım hareketleri öğrenmesi, namaz eğitiminin çıkış noktalarıdır.²⁹⁶ Yine ebeveynin çocuklarını sık sık mescide götürmeleri, onlara namaz kılınan mekânları gezdirmeleri önemlidir.²⁹⁷ Hz. İbrahim'in kendisi ve evlatlarının namazı devamlı kılmaları için yaptığı dua, muhtemelen daha evlatları küçük yaşlardayken yüce Allah'a kendisi ve onlar adına bir yönelişin ifadesi olmaktadır. Duasına bu hususu konu edinen Hz. İbrahim'in, evlatlarının namaz bilinci kazanması hususunda onlara örnek davranışlar sunmuş olması ihtimali son derece kuvvetlidir. O, yalnız sözle talep etmekle kalmayarak evlatlarının model davranışları görerek namaz bilincine ulaşmaları için onları mescidin yanına yerleştirmiştir. İlk aşamasından son basamağına kadar namaz eğitimi hususunda alınması gereken bütün tedbirleri alan Hz.

²⁹² K. Kerim'de Yüce Allah, aynı emri Hz. İbrahim'in torunlarından olan Hz. Muhammet'e de vermiş, ona da ailesine namazı emretmesi, kendisinin de sabırla ona devam etmesi uyarısını yapmıştır (Ta Ha, 132). Bu durum, namaz ibadetinin öteden beri bütün peygamberlerin dinlerinde yer aldığını göstermektedir.

²⁹³ Bayraklı, a.g.e., c. 12, s. 153.

²⁹⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ayhan, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 166-174; Bilgin, *İslam ve Çocuk*, s. 160-164.

²⁹⁵ Hz. Peygamber, bu yaşı yedi olarak açıklamıştır. Bkz. Ebu Davut, Süleyman ibn. Eş'as es-Sicistani, *Sünen*, "Salât", 25, Kahire, 1950, c. 1, s. 133.

²⁹⁶ Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 238. Edebiyatçılarımızın birçoğu namaz ve mescitlerle ilgili ilk izlenimlerine hatıratlarında yer vermişlerdir. Çocuklara namaz bilinci kazandırmada bu hatıratlardan da etkin şekilde faydalanılabilir. Rıza Nur, camiye devam ettiği günlerini en mutlu anları olarak hatırlar. Ömer Seyfettin, annesiyle kıldığı ilk sabah namazında hissettiği derin manevi duyguları "İlk Namaz" adlı yazısında güzel bir üslupla anlatır. Halide Edip Adıvar, Süleymaniye'de kıldığı teravih namazlarını titizlikle kaleme almıştır. Yahya Kemal'in hatıralarında ve şiirlerinde, Halit Fahri Ozansoy'un "Dindar Topluluk ve İftara Doğru" adlı yazısında, Ruşen Eşref Üneydin'in "Eyüp Sultan'da Ramazan Gecesi" yazısında, Necip Fazıl Kısakürek'in büyükbabasından öğrendiği ilk din bilgileriyle ilgili yazısında yine aynı durum göze çarpar. Bkz. Ayhan, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi* adlı eserden naklen Yardım, M. Nuri, *Tanzimat'tan Günümüze Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*, İstanbul, 1986.

²⁹⁷ Muallim Cevdet, "İlmi Ziyaretlerin Milli Terbiyemizdeki Yeri", Tedrisat Mecmuası, İstanbul, Mayıs, 1919, say. 44, s. 108-111.

İbrahim, ferdin davranışlarını disipline edip onu olgunlaştıran, onda bir üst-benin oluşmasını sağlayacak olan namaz şuurunu²⁹⁸ evlatlarında eksiksiz olarak tesis etmiş, bu hususta hiçbir durumu olurluna bırakmamıştır.

Netice olarak diyebiliriz ki Hz. İbrahim, bir toplumun güven içinde olmasıyla ibadet özgürlüğü arasında bir bağlantı kurmuştur. Önce güveni istemiş, sonra ibadet ile ilgili isteğini gündeme getirmiştir. Böylece Hz. İbrahim, toplumun güvenliği ile ibadet özgürlüğü arasındaki ilişkinin önemini göstermiş olmaktadır. Bakara Suresi'nin 126. ayetiyle İbrahim Suresi'nin 35. ayetini bir araya getirdiğimiz zaman bu çıkarıma ulaşmamız mümkündür.

²⁹⁸ Dodurgalı, a.g.e., s. 236.

C. DİN EĞİTİMİ SÜRECİNDE MODEL AİLE OLARAK İBRAHİM AİLESİNİN ÖZELLİKLERİ

Yukarıdaki satırlarda Hz. İbrahim'in, aile bireyleriyle olan eğitim ilişkilerine yer verdik. Bu bölümde ise Hz. İbrahim'in ailesinin, kendilerine verilen eğitim sonucunda kazandığı birtakım özelliklere değineceğiz. K. Kerim'de model şahsiyet olarak tanıtılan Hz. İbrahim, kurmuş olduğu aile yapısıyla da örnek gösterilmiştir. Onun, Allah'a koşulsuz şartsız bağlılığın, sevgi ve merhametin merkezi haline getirdiği yuvası, aynı zamanda tevhit bayrağının dalgalandığı, aile içi sıcak ilişkilerin yaşandığı bir eğitim mekânı konumundadır. Bütün hayatını tevhit inancını insanların gönlünde yerleştirmeye adanmış bu ailenin bireyleri, erkek olsun kadın olsun en küçüğünden en büyüğüne kadar tevhide davetçi birer fert olarak karşımıza çıkmaktadır. K. Kerim'in bize hem kendisini hem de etrafındaki insanları en iyi örnek olarak tanıttığı Hz. İbrahim'in, etrafındaki grubu oluşturanların en önde gelenleri hiç şüphesiz aile fertleridir. Tevhidin mesajını tutuşturup taşıyan, durmaksızın ona davet eden, her vesileyle insanların gönlünde tevhidin ateşinin yanması için yüce Allah'a yalvarıp yakaran İbrahim ailesi, K. Kerim'in kendisi için atfetmiş olduğu seçkin konumu hak etmektedir.

Yüce Allah, "İbrahim ailesi" kavramına K. Kerim'de iki farklı anlam yüklemiştir: 1- Özel anlamda, Hz. İbrahim, babası, çocukları ve eşlerinden oluşan topluluk, 2- Genel anlamda ise, kıyamete kadar ona inanan, tabi olan, davasına destek veren herkes. *"Allah yolunda hakkını vererek cihat ediniz. Sizi O seçti. Din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklenmedi. Babanız İbrahim'in dininde de böyleydi..."* (Hac, 78) ayeti, bu kavramın genel anlamdaki kullanımına işaret eder. Bu ayette Hz. İbrahim'e yüklenen babalık niteliği, biyolojik olmaktan çok manevi bir anlam taşımaktadır. Allah'a bütün benliğiyle teslim olan herkesin tevhit inancı bakımından atası Hz. İbrahim olmaktadır.²⁹⁹ Buna göre Hz. İbrahim, hem kendi aile bireylerine verdiği eğitimle onların örnek önderi olmuş, hem de öğretileriyle tevhit inancına mensup olanların hepsinin manevi önderi konumuna yerleştirilmiştir. Her iki anlamıyla da İbrahim ailesini oluşturanlar, tevhit inancına mensup olan bireylerdir.

²⁹⁹ Bayraklı, a.g.e., c. 13, s. 167.

Bir peygamberin ailesi olması nedeniyle Hz. İbrahim'in ailesinin başta gelen özellikleri K. Kerim'de, tevhit inancının bayraktarlığını yapmak, tek olan Allah'a davet etmek, bu yolda sürekli olarak Allah'ın yardımını dualarla talep etmek olarak gösterilmektedir. Çalışmamızın her satırında İbrahim ailesinin bu özelliklerinin izlerini görmek mümkündür. Biz, bu bölümde din eğitimi sürecinde İbrahim ailesinin sahip olduğu diğer birtakım özelliklerle ilgili bilgiler vermeye çalışacağız.

1. Fedakâr ve İtaatkâr Aile: K. Kerim'e göre dünya, bir imtihan yurdu olarak yaratılmıştır (Al-i İmran, 186). İnsanın, malları ve evlatları üzerinden imtihana tabi tutulması, dünya hayatının açık gerçeklerindendir (Enfal, 28; Teğabun, 15). Yüce Allah, bu imtihanlara sabredenleri müjdelemekte, mükâfatını er-geç göreceklerini haber vermektedir (Bakara, 155). K. Kerim, Hz. İbrahim'in de birtakım imtihanlara tabi tutulduğunu ve bunları başarıyla sonuçlandığını bildirir (Bakara, 124). Hz. İbrahim'in imtihan konularından biri, yüce Allah'a vermiş olduğu sözün bir gereği olarak evladını kurban etmesi meselesi olmuştur. Bu olay, aynı zamanda İbrahim ailesinin tek tek bireylelerinin teslimiyet ve fedakârlığını da ortaya koyar. Bu hadisede yüce Allah, Hz. İbrahim'e "rüya" yoluyla yani dolaylı biçimde hitap etmektedir. Bu hitabın asıl maksadı –ki daha sonraki bir ayette Allah onu "İbrahim'i açıkça sınamak" şeklinde açığa vurur (Saffat, 106.) – rüyada ortaya çıkan "oğlunu kurban etme" imgesinin ardında belirsiz bir şekilde durmaktadır. Bu durumda Hz. İbrahim'in hitaba ne şekilde cevap verebileceği, yine onun ve oğlunun yorum, irade, karar ve eylemine bağlı bir husustur. İşin açıkçası, hitabın rüyada ortaya çıkışından, bu manada dolaylı oluşundan ve asıl maksadın başlangıçta gizli kalmasından kaynaklanan kısmi belirsizliğine rağmen Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail'in "kurban etme" imgesinde beliren ilahi hitaba kusursuz sadakat ve teslimiyetleri,³⁰⁰ ilahi sınanmaya verilebilecek en mükemmel karşılık olarak görünmektedir. Çocuğunu Allah'ın emri doğrultusunda kurban etmek isteyen bir baba olarak Hz. İbrahim, herhangi bir tereddüt ve itiraza mahal bırakmadan durumu kabullenen oğlu Hz. İsmail ile beraberce fedakârlığın zirvesinde durmaktadır. Hz. İbrahim'in fedakârlığı, yaratıcısına karşı itaatle birleşmektedir. Zira bir insanın kendi çocuğunu kurban etmekle imtihan edilmesi, olabilecek en ağır imtihanlardan biridir. Hz. İsmail'in tavrı da göz önüne alındığında burada sergilenen baba-evlat duruşu, ailedeki karşılıklı itaatin en yüce mertebe-

³⁰⁰ Tatar, Burhanettin, "İman-Ahlak İlişkisi", *İslam'a Giriş, (Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar)*, D.İ.B Yayınları, Ankara, 2006, s. 215-216.

sinin bir göstergesi olmaktadır. Bu olayda, oğlunun kurban edilmesi emrine itaat ederek fedakârca tavır takınan Hz. Hacer de ailenin özverili bayan üyesi olarak parçaları tamamlamaktadır.

Aslında Hz. İbrahim’in tebliğ hayatının bütün sahneleri, birer fedakârlık manzarası olarak gözlerimizin önündedir. Babasına, yanından kovulmak, kendisini tamamen kaybetmek pahasına tebliğine devam etmesi, kavmi tarafından öldürülmekle tehdit edilip ateşe atılmasına rağmen asla geri adım atmaması, Allah yolunda hicret ederek O’nun dinini daha iyi yaşamak uğruna çevresini ve kavmini terk etmesi, bu fedakârlık sahnelerinden sadece birkaçıdır. Din eğitimi açısından, özellikle çocukların eğitiminde, daha küçük yaşlarda onlara fedakârlık duygusunu aşılama Hz. İbrahim’in yaşamı boyunca sergilediği örneklerden istifade edilebilir.

Hz. İbrahim’in yüce Allah’a olan koşulsuz teslimiyetini ifade eden pasaj ve diyaloglar, K. Kerim’de yerini almıştır. “*Hani Rabbi İbrahim’e ‘Teslim ol!’ deyince, ‘Âlemlerin Rabbine teslim oldum.’ demişti.*” (Bakara, 131) ayeti bunlardan birisidir. Ayetin lafzında bu teslimiyet, “esleme” fiilinin lam harf-i ceriyle kullanılmasıyla ifade edilmiştir. Arapçada bu kullanım, tam teslimiyeti ve itaati ifade eder.³⁰¹ Aynı kullanım Hz. İbrahim’in, oğlu İsmail ile birlikte Kâbe’yi inşa ederken, “*Bizi sana teslim olanlardan (müslimeyni leke) kıl! Soyumuzdan da sana teslim olan bir topluluk (ümmeden müslimeten leke) oluştur!...*” (Bakara, 128) şeklinde yapmış oldukları duada da görülür. Burada dikkati çeken husus, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’in yüce Allah’a teslimiyeti sadece kendileri için değil sonraki nesilleri için de talep etmiş olmalarıdır. Allah’a hakkıyla teslimiyetin öneminin bilincinde olarak Hz. İbrahim, bu önemli özelliği sonraki nesli için de istemiş, onların bundan mahrum olmasına gönlü razı olmamıştır. Yüce Allah’ın “teslim ol!” emrine Hz. İbrahim’in, “sana teslim oldum” demeyip “Âlemlerin Rabbine teslim oldum” cevabını vermesi, onun Allah’a teslimiyetinin kemalini göstermektedir.³⁰² Yüce Allah’ın “Rab” ismini gündeme getiren Hz. İbrahim, onun kullarını eğitici olma özelliğini öne çıkarmış, O’na olan teslimiyetini bu özellikten hareketle ifade etmiştir. Başka bir ayette de Hz. İbrahim, yüce Allah’a teslimiyetini ve yönelişini ifade ederken onun yoktan var edici olma özelliğini (fâtır) şu sözleriyle ifade etmektedir:

³⁰¹ Elmalılı, a.g.e., c. 1, s. 409.

³⁰² Sabuni, a.g.e., c. 1, s. 170.

“Ben, benliğimi tamamen gökleri ve yeri yoktan var eden Allah’a çevirdim...” (En’am, 79). Böylece o, yüce Allah’a olan teslimiyetinin nedenlerinden ikisini O’nun Rab olması ve yoktan var edici olması olarak belirlemiştir. İşte her ferdiyle İbrahim ailesinin Allah’a olan teslimiyetinin altında yatan anlayışı bu ayetler ortaya koymaktadır.

İnsanın yaratıcıya olan itaatini dile getiren Kur’ânî terimlerden birisi de “kânit” kelimesidir. Sözlükte, “itaat etmek, huşu’ üzere olmak, ibadet etmek, ayakta durmak” gibi anlamlara gelen “kunut” mastarından türeyen bu kelime,³⁰³ K.Kerim’de Hz. İbrahim’in Allah’a teslimiyetini vurgulamak için yer verilen kavramlardan biridir. Yüce Allah, Hz. İbrahim hakkında, *“...(O), Allah’a itaat eden (kanit) bir kimseydi...”* (Nahl, 120) ayetinde ifadesini bulan övgüsüyle onun teslimiyetinin kuvvetini ve derecesini gözler önüne sermekte, bireysel düzeyde ulaşılması gereken itaati onun şahsında muhataplarına hatırlatmaktadır. Bu bireysel itaatin ailenin diğer fertlerine aşılarmış olduğu da K. Kerim’den anlaşılmaktadır.

Allah’a koşulsuz itaat ve onun yolunda fedakârlık, biri diğerinin sonucu olan kavramlardır. Eğer Allah’a koşulsuz itaat varsa sadece orada hakiki fedakârlıktan söz edilebilir. Bu hususta en güzel örneklerden biri Hz. İbrahim ve ailesidir. K. Kerim’de Yüce Allah, İbrahim ailesinin bu özelliklerini bize anlatarak benliğimizde teslimiyet ve fedakârlık şuurunu oluşturmayı amaçlamakta, Rab olma özelliğiyle bizleri eğitmektedir.

2. Seçkin, Müjdelenmiş ve Ödüllerle Bereketli Kılınmış Aile: K. Kerim’de çeşitli vesilelerle ve farklı pasajlarda yüce Allah, hem Hz. İbrahim’in şahsını hem de diğer aile fertlerini seçkin bireyler olarak bize tanıtmaktadır. *“İbrahim’in dininden kendini bilmezlerden başka kim yüz çevirir? Muhakkak biz onu dünyada seçtik. Şüphesiz o, ahirette de iyilerdendir.”* ayeti, Hz. İbrahim’in şahsının yüce Allah’ın katındaki seçkin yerini ifade etmektedir. Ayrıca K. Kerim’de İbrahim ailesinin bireyleri tek tek yüce Allah’ın övgüsüne mazhar olmuş, seçkin ve iyi kullar olarak şu şekilde tanıtılmıştır: *“Kuvvetli ve basiretli kullarımız İsmail, İshak ve Yakub’u da hatırla! Biz, onları daima ahireti düşünen ihlâslı kullar kıldık. Şüphesiz onlar, katımızda seçkin ve iyi kullardır. İsmail’i, Elyesa’yı, Zülkifl’i de hatırla! Hepsi de iyi kullardandı.”* (Sad, 45-48). K. Kerim, İbrahim ailesinin mümtaz konumunu övmeyi bu kadarla da bırakmamış, bireylerinden

³⁰³ Cevheri, a.g.e., s. 969.

hareketle başlattığı bu durumu özelden genele giden bir tarzda ailenin tamamını da içine alacak şekilde tamamlamıştır: “Allah, birbirinden gelme bir nesil olarak Âdem’i, Nuh’u, İbrahim ailesini, İmran ailesini seçip âlemlere üstün kıldı.” (Âl-i İmran, 33-34); “İbrahim’e, İshak ve Yakub’u bağışladık. Hepsini doğru yola ilettik... İsmail’i, Elyesa’yı, Yunus ve Lut’u da doğru yola ilettik. Hepsini âlemlere üstün kıldık. Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarına üstün meziyetler verdik. Onları seçkin kıldık ve doğru yola ilettik.” (En’am, 84-87).

Hemen belirtmek gerekir ki çalışmamızın bu kısmındaki İbrahim ailesinden kastımız, dar anlamda Hz. İbrahim, eşleri ve çocuklarından oluşan ailedir. Yoksa Hz. İbrahim’in soyunun tamamının seçkin, müjdelenmiş ve bereketli olduğunu iddia etmek K. Kerim’e aykırıdır. Yüce Allah, Hz. İbrahim’in soyundan zalimler çıkacağını hatta onların çoğunun fasık olacağını şu ayetlerde haber verir: “...Allah İbrahim’e, ‘Ben, seni insanlara önder yapacağım.’ deyince İbrahim, ‘Soyumdan da yap!’ dedi. Allah da ‘Ahdim zalimlere ermez.’ diye cevap verdi.” (Bakara, 124); “...İbrahim’in soyundan bir kısmı ona inandı, kimi de ondan yüz çevirdi...” (Nisa, 55; “...İbrahim’in soyundan iyiler olduğu gibi kendine zulmedenler de vardı.” (Saffat, 113); “Muhakkak ki biz, Nuh ve İbrahim’i de gönderdik. Onların soylarına peygamberlik ve kitap verdik. Onun soyundan doğru yolda olanlar vardı ancak çoğu fasık kimselerdi.” (Hadid, 26). Bu ayetler, Hz. İbrahim’in soyunun tamamının değil bir kısmının seçkin, bereketli ve müjdelenmiş olma özelliklerine sahip olduğunu göstermektedir.

İbrahim ailesinin bazı fertlerinin seçkin insanlardan oluştuğunu ifade eden bu ayetler, din eğitimi açısından “en iyiyi seçmek” kavramını ve anlayışını akla getirmektedir. Peygamberlerin, insanlığın öğretmenleri olduğu gerçeğinden hareket edilirse, eğitim-öğretim faaliyetini yürütecek olan kimselerin, insanların en zekilerinden, en kabiliyetlilerinden ve en güçlü şahsiyete sahip olanlarından seçilmesi gerektiği sonucuna ulaşılır. Eğitimde başarı ve kalite, ancak her yönden iyi seçilmiş insanların öğretmen yapılmasıyla mümkün olabilir.³⁰⁴ Yüce Allah, insanları eğitme vazifesini yüklediği peygamberleri en yetkin kulları arasından seçmiştir. Hz. İbrahim ve oğulları Hz. İsmail ve Hz. İshak ile onların soylarından gelen birçok peygamber de bu seçkinler sınıfı içerisinde yerlerini almışlardır.

³⁰⁴ Bayraklı, a.g.e., c. 4, s. 59.

Çeşitli müjdeler ve ihsanlarla ödüllendirilmiş olması, İbrahim ailesinin K. Kerim’de öne çıkarılan bir diğer özelliğidir. Bu aile, hem Hz. İbrahim’in şahsından kaynaklanan hem de yüce Allah’ın ihsanı olarak birçok özel durum ve ödülle mükâfatlandırılmıştır. K. Kerim’de bunun gerekçesi, İbrahim ailesinin Allah’ın razı olduğu iyi işler yapan kimseler olmaları şeklinde ortaya konulmuştur (Saffat, 110). Yüce Allah’ın bu uygulaması, din eğitiminde önemli bir hususa ışık tutmaktadır. Buna göre iyi ve faydalı işler muhakkak ödüllendirilerek taçlandırılmalı, din eğitimecileri bu hususu göz ardı etmemelidir. İslam eğitiminin tavsiye ettiği eğitim yollarından biri olan mükâfatlandırma, iyi görülen bir davranışa aynısı veya fazlasıyla mukabele etmektir.³⁰⁵ Bir teşvik unsuru olarak mükâfat, çocuk eğitiminin de üzerine oturtulması gereken temel direklerden birisidir.³⁰⁶ Ödül, iyi davranışların tekrarlanarak alışkanlık haline getirilmesinin önemli etkenlerindendir. Öyleyse çocukta gördüğümüz olumlu davranışları ona tekrarlattırarak bunları alışkanlık haline getirmesinde ödül vaat etmek ve gerektiğinde vermek etkili bir yoldur.³⁰⁷ Yüce Allah, İbrahim ailesinin bir kısmına vermiş olduğu ödülleri hatırlatarak bizleri –tıpkı İbrahim ailesi gibi- yararlı işler yapmaya kanalize etmeyi ve iyi işler yapmanın bizde alışkanlık haline gelmesini hedeflemektedir.

Hız. İbrahim ve ailesine verilen mükâfatlar, çeşitli ayetlere konu olmuştur. Yüce Allah bunları, kitap, hikmet, büyük bir hükümlanlık ve peygamberlik verilmesi (Nisa, 54; Ankebut, 27; Hadid, 26), vahye mazhar olmaları (Nisa, 163), dünya mükâfatını elde etmeleri (Ankebut, 27) olarak saymaktadır. Ayrıca evlatları İsmail ve İshak’ın da, İbrahim ailesine verilmiş ödülleri olduğu K. Kerim’de özellikle vurgulanır (Hud, 71, Enbiya, 72; Ankebut, 27, 31). Buna göre anne-babalar ve din eğitimecileri, çocukların kendilerine verilmiş ilahi bir mükâfat olduğunu daima akılda tutarak onların eğitimiyle özenle ilgilenmelidir.

Böylesine özel ödülleriyle yüce Allah tarafından ödüllendirilen İbrahim ailesi, bereketli bir aile olarak K. Kerim’de anılmakta (Yusuf, 6; Saffat, 113), bu hususu en güzel ifade eden ayetlerden biri K. Kerim’deki yerini şu ifadelerle almaktadır: “*Melekler şöyle dedi: ‘Allah’ın emrine mi şaşırıyorsunuz? Ey ev halkı! Allah’ın rahmeti ve*

³⁰⁵ Kınalızâde, a.g.e., s. 116.

³⁰⁶ Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 96.

³⁰⁷ Gazali, a.g.e., c. 3, s. 73; Çelebi, Ahmet, *İslam’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, (trc. Ali Yardım), İstanbul, 1976, s. 277. “Din eğitiminde mükâfat” konusunda geniş bilgi için bkz. Ay, Mehmet Emin, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, Bursa, 1993. s. 41 vd.

bereketleri sizin üzerinizdedir.’ Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, iyiliği boldur.” (Hud, 73). Ayetteki “ev halkı / ehl-i beyt” kavramı, İbrahim ailesine yapılan ihsanın özel bir lütuf olduğunun birebir ifadesi olmaktadır. Ayrıca ayette “ehl-i beyt” kavramına yer verilmesi, bu ifadenin sadece Hz. Peygamber’in ailesi için değil Hz. İbrahim’in ailesi için de kullanıldığını göstermekte, belki de bütün peygamberlerin aileleri bu unvanı almaktadır.³⁰⁸ Yüce Allah, İbrahim ailesinin bu özelliklerini bize aktarmakla ideal bir İslam ailesi modelinin sınırlarını ve özelliklerini tespit etmekte, bugün ve yarın aile ku-
racak muhataplarına rehberlik etmektedir.

3. Muhacir Aile: Hicret kavramı, K. Kerim’de birkaç farklı boyutta ele alınan bir kavramdır. Hz. İbrahim ve ailesi için söz konusu olduğunda bu kavram, inanç uğruna eş, dost, vatan, mal ve gerektiğinde hayatın arkada bırakılması, terk edilmesi anlamı yanında manevi anlamda ilişkiyi kesip tavır koyma anlamını da yüklenmektedir. K. Kerim’in ifadelerinden anlaşıldığı üzere Hz. İbrahim, aile bireyleriyle Allah yolunda hicreti gerçekleştiren ilk ailedir. Tarihi kaynaklar İbrahim ailesinin Şam, Filistin, Harran ve Mısır’a olan göçlerinden bahseder.³⁰⁹ K. Kerim ise onun, aile bireylerinden bazılarını Mekke’ye, Kâbe’nin yanına yerleştirmek için yapmış olduğu hicreti konu edinmiştir (İbrahim, 35-41). Aslında Hz. İbrahim’in hayatı titizlikle incelendiğinde onun bir iman ve aksiyon adamı olduğu hemen fark edilir. Onun hayatında yerini aldığı şekliyle hicret, basit bir yer değiştirme olmadığı gibi herhangi bir olumlu sonuç doğurmayan, başarısız gayretler sonucu sığınılan bir kaçış da değildir. Bize göre Hz. İbrahim’in uygulaması olan hicret, önemli bir eğitim faaliyeti olarak görülmelidir.

Hz. İbrahim hicret faaliyetini öncelikle bir fert olarak kendisi uygulamıştır. Putperest babasına yaptığı ikazların bir fayda temin etmediğini görünce, K. Kerim’in de haber verdiği üzere babasının yanından ayrılmış, eğitim faaliyetinin etkinliğini kaybettiğini anlayınca bulunduğu çevreyi değiştirmiştir (Meryem, 48). Hz. İbrahim’in bu ayrılığını / hicretini, maddi anlamda ilişkiyi kesmek şeklinde anlayabileceğimiz gibi onun manevi anlamda babasına karşı bir tavır, bir reddiyesi ve tepkisi olarak anlayabilmemiz de mümkündür.³¹⁰ Onun bu uygulamasının din eğitimine yansımaları şu şekildedir: Tevhit inancını tebliğ ederken din eğitimcisinin bulunduğu sosyal ortamda bu eğitim faaliyeti

³⁰⁸ Bayraklı, a.g.e., c. 9, s. 246.

³⁰⁹ İbn. Sa’d, a.g.e., c. 1, s. 46 vd.; İbnü’l Esir, a.g.e., c. 10, s. 100 vd.

³¹⁰ Bayraklı, a.g.e., c. 12, s. 146.

yarar sağlamıyorsa, o sosyal ortamı terk etmek bu hususta uygulanacak en doğru metot olacaktır.

Tek Allah inancını toplumuna tebliği etmesine karşılık Hz. İbrahim, kendisini ateşe atılmaya kadar götürecek ağır bir tepkiyle karşı karşıya kalmıştır (Ankebut, 24). Yaşadığı sosyal ortam içerisinde ilahi öğretileri benimsetemeyeceğinin bilincine varan Hz. İbrahim, tebliğini özgürce yapabileceği bir yere gitme isteğini şu şekilde ifade etmiştir: “...(İbrahim) şöyle dedi: ‘Ben, Rabbime hicret ediyorum. Şüphesiz O, mutlak güç ve hikmet sahibidir.’” (Ankebut, 26). Hz. İbrahim’in “Rabbime hicret ediyorum” sözünün anlamı ve amacı bir başka ayette, “Ben, Rabbime gidiyorum. O, bana doğru yolu gösterecektir.” (Saffat, 99) şeklinde belirtilmiş, böylece Hz. İbrahim’in hicretinin ve yönelişinin bir eğitim faaliyeti olduğuna işaret edilmiştir.³¹¹ Kendisine yapılan baskılardan kurtulup özgürce hareket edebileceği bir ortama kavuşmak, tebliğ faaliyetini gerçekleştirebileceği bir sosyal çevre için çıkış yolu arayan Hz. İbrahim, bu yolda bütün benliğiyle Allah’a yönelmiş, buna gerekçe olarak da Allah’ın kendisine yol gösterici olma özelliğini göstermiştir.³¹² Buradan Hz. İbrahim’in, yüce Allah’a güvenerek eğitim çevresini değiştirmek amacıyla hicret ettiği sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca bu ayetler, Hz. İbrahim’in söylemlerinin arkasındaki manevi olgunluğu, gerekli çabayı sarf edip çözümlü ve çıkış yolunu yüce Allah’a bırakma hususundaki teslimiyetini göstererek tevhit inancı eğitimine güzel bir örnek olmaktadır.

Hız. İbrahim’in aile fertlerini de kapsayacak şekilde gerçekleştirmiş olduğu hicret faaliyetinin K. Kerim’deki en çarpıcı örneği, aile bireylerinden bazılarını Kâbe’nin yanına yerleştirmesidir. Yüce Allah’ın emriyle Hz. İbrahim, aile bireylerini eğitim açısından daha elverişli bir muhite götürüp onlar için çevre şartlarını daha müsait hale getirmek seçeneğine başvurmuş, adeta bir “çevre terapisi”ni³¹³ andıran bu uygulamasıyla eğitimin işlevselliğinin çevre şartlarıyla ilişkisini ortaya koymuştur. K. Kerim, Hz. İbrahim’in Kâbe’nin yanına yerleştirdiği aile bireylerinin isimlerinden söz etmez. Tarihi kaynaklar bu bireylerin eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail olduğunu belirtir.³¹⁴ Yüce Allah, Hz. İbrahim’e kendi evi olan Kâbe’nin yanına bir kadının, bir annenin evini

³¹¹ Bayraklı, a.g.e., c. 14, s. 452.

³¹² K. Kerim’de benzeri bir tavır, Hz. Musa’da da görülür. Firavun ordusu ona ve İsrailoğullarına yetiştirildiğinde Hz. Musa, “Rabbim benimle beraberdir. O, bana doğru yolu gösterecektir.” (Şuara, 62) demiştir.

³¹³ Çağlar, Doğan, *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*, AÜEFY, Ankara, 1974, s. 218.

³¹⁴ İbn. Sa’d, a.g.e., c. 1, s. 50; Taberi, a.g.e., c. 1, s. 247-250.

inşa etmesini emretmektedir. Hacer kelimesinin Habeşçe’de sahip olduğu anlam, hicretle ve onun eğitime bakan yönüyle sıkı ilişki içindedir. Habeş dilinde Hacer kelimesi kök olarak “kent” anlamına gelmektedir. Buna göre muhacir, Hacer gibi olan, kendini Hacer’e benzeten kimse demektir. Hicret ise, bir yerden başka bir yere yapılan basit bir göç değil, her yönden uygarlığa ve kentleşmeye doğru yapılan bir atılımdır.³¹⁵ Kelime Arapçaya geçerken de bu anlamını korumuştur. Zira Araplara göre de hicret kelimesi, “köyden çıkıp şehre gitmek” anlamındadır.³¹⁶ Buna göre Arapçada da hicret kelimesi –tıpkı Habeşçe’de olduğu gibi- daha uygar ve kentleşmiş bir yere yapılan göç hareketini ifade etmektedir. Hicretin eğitim açısından yüklendiği anlam bu noktada daha da belirgin bir halde ortaya çıkmaktadır. Nitekim Hz. İbrahim’in, Hz. Hacer ve evladını Kâbe’nin yanına yerleştirmesinden sonra yaptığı duayla birlikte Mekke -Hacer kelimesinin taşıdığı manayla da uyumlu olarak- hızla uygarlaşan, gelişen bir kent haline dönüşmüş, özellikle Hac ibadeti bunda önemli etken olmuştur. Hacer kelimesinin bu kök anlamı dikkate alındığında, din eğitimi açısından Hz. İbrahim’in, aile bireylerinden bazılarını Kâbe’nin yanına yerleştirmesinin, özellikle Mekke’nin, ilahi eğitim programının merkezi olacak uygar bir kent olmasına yönelik gayesini anlayabilmek daha da kolaylaşmaktadır. Sonuç olarak K. Kerim’de Hz. İbrahim’in hicret faaliyetine dair uygulamaları onun, hem kendisi hem de aile bireyleriyle gerektiği zaman bu eğitim şekline başvurduğunu göstermektedir. Böylece hicret edilen yere uygarlık götürülmektedir. Aynı şekilde Hz. Muhammet de (s.a.v.) Mekke’den Medine’ye hicret ederek Yesrib’i, Medine’ye, medeniyetin olduğu yere çevirmiş, oraya uygarlık götürmüştür.

4. Sorularla Hakikati Arayan Aile: İnsanın önemli özelliklerinden biri, çevresinde olup bitenleri öğrenmek istemesi, bu hususta hevesli olmasıdır. İnsan yavrusu konuşmaya başlar başlamaz çevresini tanımak adına sürekli sorular sorar. Buna göre sormak, öğrenmek istemek insanın tabiatının bir gereğidir.³¹⁷ K. Kerim de insanı daima gerçeğe ulaşma konusunda aklını kullanıp meseleleri sorgulamaya teşvik etmekte, Allah’a teslim olanların vasıflarından birini de doğruyu araştırma olarak belirlemektedir (Cin, 14). İçinde bulunduğu durumun şartlarını ve gerekçelerini sorgulamak, İbrahim ailesinin önemli bir vasfı olarak K. Kerim’de sunulmakta, Allah’a teslimiyeti bizzat yine

³¹⁵ Şeriati, a.g.e., s. 156.

³¹⁶ İbn. Manzur, a.g.e., c. 7, s. 30; Yakut, *Mu’cemü’l-Büldân*, c. 5, s. 393.

³¹⁷ Fersahoğlu, a.g.e., s. 501.

K. Kerim tarafından onaylanan bu aile, hakikati araştıran tavırlarıyla örnek gösterilmektedir.

K. Kerim, birey olarak Hz. İbrahim'in araştırmacı ve sorgulayıcı kişiliğini, bilgiye sevdalı zihniyet yapısını çeşitli örneklerle ortaya koymuştur. O, yüce Allah'tan ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini talep etmiş (Bakara, 260), araştırmaya ve en doğruyu bulmaya meraklı olan iç dünyası onu, yüce yaratıcının varlığına ulaştırmıştır (En'am, 76-79). Müşrik babasının ve putperest kavminin, hiçbir fayda ve zarar veremeyen putlara tapmasını hem kendisi sorgulamış hem de onlara içinde bulundukları durumu sorgulatmak istemiştir (Meryem, 42; Enbiya, 52). Bu tavırların tamamı, Hz. İbrahim'in araştırmaya, sorgulamaya ve sorgulatmaya verdiği önemi gösteren önemli uygulamalardır.

Yüce Allah'ın, melekleri görevlendirerek onların, hem Lut kavmine ceza verme hem de Hz. İbrahim'e bir evlat müjdelemeleri hadisesi, K Kerim'de dört ayrı yerde anlatılır. Bu anlatımların satır aralarında Hz. İbrahim'in, sadece kendisinin değil aile bireylerinin de araştırmacı, meselelerin iç yüzünü sorgulayıcı bir karakterde oldukları görülür. *"Andolsun ki elçilerimiz İbrahim'e müjde getirdiler ve 'Selam!' dediler. O da 'Selam!' dedi ve hemen kızartılmış bir buzağı getirdi. Yemeğe ellerini uzatmadıklarını görünce onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. (Melekler) 'Korkma! Biz melekleriz, Lut kavmine gönderildik.' dediler. O anda hanımı ayaktaydı ve bu sözleri duyunca güldü. Ona da İshak'ı ve İshak'ın ardından Yakup'u müjdeledik. Hanımı, 'Olacak şey değil! Ben bir kocakarı, bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Bu gerçekten şaşılacak bir şey' dedi."* (Hud, 69-72); *"(Melekler) İbrahim'in yanına girdikleri zaman 'Selam!' dediler. İbrahim, 'Biz, sizden çekiniyoruz.' dedi. Melekler, 'Korkma! Biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz.' dediler. İbrahim, 'Bana ihtiyarlık çökmesine rağmen beni müjdeliyor musunuz? Beni neyle müjdeliyorsunuz? dedi. Melekler, 'Sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizliğe düşenlerden olma.' dediler. (Hicr, 52-55); "O esnada hanımı çığlık atarak ve yüzüne vurarak geldi ve 'Kısır bir kocakarıdan mı (çocuk olacak) dedi.' Melekler, 'Evet bu böyledir. Rabbin bunu buyurdu. Çünkü O'nun her işinde hikmet vardır ve her işi en iyi bilendir.' dediler. İbrahim, 'Ey elçiler! Sizin göreviniz nedir?' dedi. Onlar da, 'Biz, suçlu bir topluma gönderildik.' dediler. (Zariyat, 29-329. Bu ayetlerde dikkati çeken en önemli konulardan biri, Hz.*

İbrahim'in eşinin, kocasının yanındayken gelen elçilere birtakım sorular yöneltmesi ve bu sorularına cevaplar istemesidir. Din eğitimi açısından bu durum dikkat çekici niteliktedir. Hz. Sare, "benim yerime kocam sorsun" anlayışıyla hareket etmeyerek aklına yatmayan her hususu hiç çekinmeden, cesurca sorabilmiştir. Ona bu güveni veren husus, eşinden aldığı eğitim olsa gerektir. Zira Hz. İbrahim, soru sormasından dolayı eşini kınayıp azarlamamış, aksine –ayetlerde de görüldüğü gibi- kendisi de elçilere sorular yöneltmiştir. Yaşamı boyunca olayları sorgulamayı kendisi için bir varoluş refleksi haline getirmiş olan Hz. İbrahim, aynı özelliği eşine de onu eğiterek kazandırmayı başarmıştır.

Hz. Lut hakkında duyduğu endişe ve bu hususta meleklerle sorulu-cevaplı diyaloglara girmesi, Hz. İbrahim'in diğerkâmlığını göstermesi yanında Hz. Lut ve kavminin akıbetini bilmeye olan merakının da bir göstergesi olmaktadır (Hicr, 57-60; Ankebüt, 31-32). O, gönlü imanla dolu biri olarak Hz. Lut'un bu cezalandırmadaki yerini öğrenmeyi çok arzulamış, bu hususta meleklerden uyarı alacak düzeye kadar işi götürmüştür. Yüce Allah, bu durumu şöyle ifade eder: *"İbrahim'den korku gidip kendisine müjde gelince, Lut kavmi hakkında bizimle mücadeleye başladı. İbrahim cidden yumuşak huylu, duygusal, kendini Allah'a vermiş biriydi. (Melekler) şöyle dediler: 'Ey İbrahim, bundan vazgeç! Çünkü Rabbinin emri gelmiştir. Onlara, geri çevrilmeyecek bir azap kesinlikle gelecektir.'*" (Hud, 74-75). K. Kerim, aynı telaşı Hz. İbrahim'in hanımının da yaşadığını, meleklerden aldığı cevapla memnuniyetini gülümseyerek ortaya koyduğunu ifade eder (Hud, 71). Bütün bu ilahi beyanlar, sadece tarihi birer hadise olarak anlatılmamış, her dönemde insanlığa hakikatin peşinden koşmanın, onu bir yitiğiymiş gibi araştırmanın önemini Hz. İbrahim ve ailesi üzerinden ortaya koymaktadır.

5. Kâbe'nin Hizmetkârı Aile: İnsanlık tarihinde bazı zaman dilimlerine ve mekânlara, kendilerine yüklenen değer açısından özel önem atfedilmiştir. Mekke'de bulunan ve yüce Allah'ın, insanlık için ilk inşa edilen mabet olarak tanıttığı Kâbe (Âl-i İmran, 96), bu mekânların en önemli örneğini teşkil eder. K Kerim'de Kâbe, bazı yerlerde Hz. İbrahim ve ailesiyle aynı konu içinde ele alınmış, inşa edilmesinden temiz tutulmasına kadar İbrahim ailesiyle birlikte anılmıştır. Hz. İbrahim, oğlu Hz. İsmail ile birlikte Kâbe'nin yapımında bizzat çalıştığı gibi (Bakara, 127) onun temiz tutulması görevini de bizzat yüce Allah'ın emriyle yüklenmiştir (Bakara, 125; Hac, 26). Konuyla

ilgili bütün ayetler birlikte düşünüldüğünde İbrahim ailesi, kendisini Kâbe'nin hizmetine adanmış bir aile portresi çizmektedir.

K. Kerim, Kâbe'nin insanlık için inşa edilen ilk mabet olduğunu belirtmiş ancak onun ilk defa kim tarafından yapıldığına değinmemiştir. Bu nedenle Kâbe'yi ilk kez inşa edenin Hz. Âdem mi yoksa Hz. İbrahim mi olduğu tartışılmıştır. Bize göre, insanlık için inşa edilen ilk mabedin Kâbe olduğu bilindiğine göre³¹⁸, ilk mabedin ilk dinle dolaşısıyla ilk insanla birlikte var olması gerekir. Buna göre Kâbe'yi ilk yapanın Hz. Âdem³¹⁹ olması daha doğru görünmektedir. Her ne kadar Bakara 127'de Kâbe'yi Hz. İbrahim'in yaptığı ifade ediliyorsa da biz, Kâbe'yi ilk yapanın Hz. Âdem olduğu, Hz. İbrahim'in ise aynı mabedi –yıkılması veya harap olması sebebiyle- tekrar yaptığı görüşünü³²⁰ benimsiyoruz. Muhtemelen yüce Allah, Hz. İbrahim'e yıkılan Kâbe'nin yerini yeniden göstermiş (Hac, 26), o da eski temelleri üzerine oğluyla birlikte Kâbe'yi yeniden inşa etmiştir (Bakara, 127). Burada asıl dikkat çekilmesi gereken husus, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi ilk kez yapan kişi olup olmadığı değil, onun Kâbe'nin kuruluşundan bir eğitim merkezi haline gelişine kadar geçen süreçte aile bireyleriyle aktif bir rol oynamasıdır.

Kâbe'nin din eğitimi açısından önemi, onun insanlar için kurulmuş ilk ibadethane ve ilk üniversite olmasıdır. Ayetteki “insanlar için” ifadesi, Kâbe'de yapılan öğretimin bütün evrensel değerleri kapsadığına işaret etmektedir. Onun belli bir gruba değil tüm insanlığa faydalı olacak işlevlere tahsis edilmesi önerilmektedir. Kâbe üniversitesinde üretilecek bilgi ve değerleri bütün insanlık paylaşacaktır. Buna göre Kâbe'nin üstünlüğü, ilk olmasından ve bütün insanlığa yararlı olacak bilgiler, değerler üretilen bir mekân olmasından kaynaklanmaktadır.³²¹ Bakara 125'te ifadesini bulan “mesabeten” kelimesini de “insanların toplanıp sevap işledikleri, doğru bilgi ürettikleri yer”³²² olarak anlamamız mümkündür. Yüce Allah, Kâbe'de İbrahim'in makamının (Makam-ı İbrahim) bulunduğunu haber vermektedir (Âl-i İmran, 97). Bu makamın, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa ederken yahut insanları hacca davet ederken üzerine çıktığı taşın bulundu-

³¹⁸ Kâbe'nin ilk mabet olduğunu Hz. Peygamber de ifade etmiştir. Bkz. Buhari, Enbiya, 10; Müslim, Mesâcit, 5.

³¹⁹ Kurtubi, a.g.e., c. 2, s. 500.

³²⁰ Bayraklı, a.g.e., c. 4, s. 248.

³²¹ Bayraklı, a.g.e., c. 4, s. 249.

³²² Bayraklı, a.g.e., c. 4, s. 249.

ğu yer³²³ olduğu ifade edilmiştir. Din eğitimi açısından Makam-ı İbrahim'i, Hz. İbrahim'in insanlığın öğretmenliğini yaptığı, onlara ilahi öğretileri tebliğ ettiği makam olarak anlamamız durumunda Hz. İbrahim'in, günümüz üniversitelerinde yer alan kürsü kavramına benzer bir makamı Kâbe'de tesis etmiş olduğu sonucuna ulaşmamız mümkün olabilir.³²⁴ Bütün bu unsurlar, Kâbe'nin aslında bir eğitim merkezi olduğunu göstermektedir.

İbrahim ailesi, çalışkan aile fertleriyle Kâbe'nin temiz tutulması görevini de yerine getirmiştir. Yüce Allah bu emri, Hz. İbrahim'in hem kendisine (Hac, 26) hem de oğlu Hz. İsmail ile beraber olmak üzere ikisine birlikte vermiştir (Bakara, 125). Bir ibadet ve eğitim merkezi olarak Kâbe, gerek maddi gerekse manevi kirlilerden temizlenmiş bir mekân olması durumunda işlevini tam olarak yerine getireceğinden onun temiz tutulması emri, yüce Allah tarafından tekrarlanmıştır. Kâbe'nin putlardan, şirk izlerinden temizlenmesi, onun maddi kirlilerden arındırılmasını ifade ederken³²⁵, Kâbe'nin inşa sebebi olan insanın gönül evinin şirkten temizlenmesi, oraya tevhit inancının yerleştirilmesi de manevi temizlik olmaktadır. Gönülünü şirkin pisliklerinden temizleyerek Kâbe'ye gelen insandan başkasının, Kâbe'nin eğitici fonksiyonundan faydalanması mümkün değildir.³²⁶ Kâbe, "tavaf edenler, itikâfta bulunanlar, rükû ve secde yapanlar" için temiz tutulmalıdır (Bakara, 125; Hac, 26). Tavaf, itikâf, rükû ve secde birer ibadet olmaları yanında insana disiplin, sabır, bağlılık, birliktelik gibi birçok değeri öğreten birer eğitim faaliyetidir. Bu faaliyetlerin gereği gibi yerine getirilmesi, ibadet ve eğitim mekânının her türlü kirden arındırılmasıyla mümkündür. İşte İbrahim ailesi, bütün insanlık adına bu önemli vazifeyi üstlenmiştir.

Kâbe'nin temiz tutulması emrinin bizzat bir peygamber olan Hz. İbrahim'e verilmiş olması önemlidir. Her biri Kâbe'nin birer şubesi olan camilerimizi temizleme görevinin Allah'a inananlarca yerine getirilmesi, hem zorunlu hem de kutsal bir vazife olmaktadır. Yüce Allah, mescitlerin kendisine ait olduğunu ilan etmiş (Cin, 18), oraları imar edip yaşatma görevinin iman edenlere ait olduğunu şöyle ifade etmiştir: "*Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, namazını dosdoğru kılan,*

³²³ Elmalılı, a.g.e., c. 1, s. 407.

³²⁴ Bayraklı, a.g.e., c. 4, s. 250.

³²⁵ Kurtubi, a.g.e., c. 6, s. 356.

³²⁶ Bayraklı, a.g.e., c. 13, s. 69.

zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola erenlerden olmaları umulanlar bunlardır.” (Tevbe, 18). Mescitlerin temiz tutulması, onları imar etmenin önemli bir parçasıdır. Bu mühim sorumluluğu yüce Allah ilk olarak, bütün bireyleriyle imanın zirvesinde duran İbrahim ailesine emretmiştir. Mescitleri imar ve ihya etme görevi iman edenlere verilmiş olduğuna göre, bu vazifeyi üstlenmeye en layık olan aile, hiç şüphesiz duruşuyla, yaşayışıyla, örnekliliğiyle İbrahim ailesidir. Bugün din eğitimcilerinin en önemli görevlerinden biri, İbrahim ailesinin örnekliliğini rehber edinerek Kâbe ve onun şubeleri olan camilerin ayakta tutulmasının önemini zihinlere kazımdır.

6.Misafirperver Aile: Yüce Allah, misafire ikramda bulunmaya özel önem atfetmiş, bu hususta uyulması gereken adaba dair birtakım inceliklere dikkat çekmiştir. Bu durumu ifade etmek üzere K. Kerim’de anlatılan en güzel ve mesaj yüklü misallerden biri Hz. İbrahim’in, ansızın gelen ve hiç tanımadığı kimseleri en layık oldukları şekilde ağırlamak isteyişi, bu amaçla gösterdiği çabadır. K. Kerim’de Hz. İbrahim’in misafirlerine muamelesinin dört ayrı yerde ele alınması, İbrahim ailesinin cömertliğini ve misafirperverliğini gösteren en önemli kanıttır. Konunun önemine vurgu yapmak amacıyla yüce Allah, Hz. İbrahim’in misafirlerine olan ikramına muhtelif pasajlarda ve küçük farklılıklarla yer vermiştir. Kaynaklarda da Hz. İbrahim’in misafirperverliği dile getirilmiş, onun misafirle yemek yemekten zevk aldığı, misafir bulmak için yol kavşaklarında beklediği nakledilmiş, “Halil İbrahim sofrası”, “Halil İbrahim bereketi” gibi halk arasında meşhur olan tabirler de Hz. İbrahim’in, misafire ikramı çok sevdiğinin diğer bir göstergesidir.

K.Kerim, Hz. İbrahim’in misafirperverliğinin anlatılmasını istemekte (Hicr, 51), kendisine gelen konukları da “ikrama mazhar olmuş misafirler” (Zariyat, 24) olarak nitelemektedir. Konuyu ele alan ayetlerin genelinden Hz. İbrahim’e gelen misafirlerin melekler olduğu anlaşılmaktadır. Yüce Allah, Lut kavminin layık olduğu cezayı onlara vermek üzere meleklerini göndermiş, bu melekler öncelikle Hz. İbrahim’e misafir olmuşlardır. Bu esnada görevli melekler, Hz. İbrahim ve eşine Hz. İshak’ı ve Hz. Yakup’u müjdelemişlerdir (Hud, 71). K. Kerim’in açıklamalarından, Allah tarafından gönderilen bu elçilerin İbrahim ailesinin hanesine konuk olup orada çok iyi şekilde ağırlandıkları net olarak anlaşılmaktadır. Bize göre yüce Allah, bu olayı Hz. İbrahim’den asırlar sonra

K. Kerim’de anlatmakla onun ve ailesinin misafirperverliğiyle ilgili birtakım ipuçları vermek yanında misafirlik adabı hakkında bir eğitim vermeyi de hedeflemektedir. Hz. İbrahim ve konuklarından bahseden ayetlerden misafirlik adabı ile ilgili tespit edeceğimiz bazı ilkeler şunlardır:

Öncelikle görevli melekler, Hz. İbrahim’e misafir olurken onun evine selam vererek girmişlerdir. “*Andolsun elçilerimiz İbrahim’e müjde getirdiler ve ‘Selam!’ dediler...*” (Hud, 69); “*Onlara İbrahim’in misafirlerini anlat! Hani onlar (İbrahim’in) huzuruna girmişler ve ‘Selam!’ demişlerdi...*” (Hicr, 51-52); “*Sana İbrahim’in ikrama mazhar olmuş misafirlerinin haberi geldi mi? Onlar (İbrahim’in) huzuruna girip ‘Selam!’ dediler...*” (Zariyat, 24-25). Bu ayetler, misafirlikte ilk adabın misafirin kendisine ait olduğunu göstermekte, bunu da ev sahibine selam vermek olarak tespit etmektedir.³²⁷

Hiz. İbrahim, kendisine verilen selamı ‘Selam!’ diyerek almıştır. Onun bu tarz bir ifade kullanması, meleklerin selamına daha güzel bir selamla karşılık vermesi olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Hiz. İbrahim, selamı isim cümlesi kullanarak almıştır. İsim cümlesi ise Arapçada süreklilik ifade ettiğinden³²⁸ verilen selamın daha güzeliyle alınması anlamına gelir. Nitekim yüce Allah, verilen selama aynıyla ya da daha güzeliyle karşılık verilmesini öngörmüştür (Nisa, 86). Hiz. İbrahim’in uygulaması da bu öngörüyle örtüşmüştür. Buradan misafir adabıyla ilgili ev sahibine düşen ilk vazifenin, gelen konukların selamını alıp onları güler yüzle karşılamak³²⁹ olduğu anlaşılmaktadır.

Gelen konuklarının selamını aldıktan sonra Hiz. İbrahim kendilerini tanınamış (Zariyat, 25), buna rağmen onlara ikramdan da geri durmamıştır. Hiç tanımadığı bu konuklarına karşı üstün bir ev sahipliği göstermiş olan Hiz. İbrahim, bu davranışıyla bir başka misafirlik adabını tespit etmektedir. Buna göre ev sahibi, misafirlerini hiç tanımasa dahi onlara hizmette kusur etmemelidir.

İlk karşılamadan ardından Hiz. İbrahim, misafirlerinin yanından ayrılıp eşinin yanına gitmiş (Zariyat, 26), onları bir müddet yalnız bırakmıştır. Ayette bu durumu ifa-

³²⁷ Yüce Allah, müminlere başkalarının evlerine girerken selam vermelerini şöyle emreder: “*Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, sahiplerinden izin almadan ve onlara selam vermeden girmeyin! Bu, sizin için daha iyidir. Herhalde bunu düşünüp anlarsınız.*” (Nur, 27).

³²⁸ İbn. Kesir, a.g.e., c. 2, s. 451; Elmalılı, a.g.e., c. 7, s. 260.

³²⁹ Gazali, a.g.e., c. 2, s. 18.

de eden “râğa” fiili, “gizlice sıvışmak” anlamında olup³³⁰ istirahat etmeleri ve de ev sahibinin yanında çekinmelerinden dolayı yerine getiremeyecekleri bazı ihtiyaçlarını yerine getirmeleri için normal bir süre misafiri yalnız bırakmayı da ifade etmektedir.³³¹ Bu uygulama, hem uzak yoldan gelen misafirin istirahat etmesine hem de ev sahibinin misafiri için hazırlık yapmasına fırsat vereceğinden³³² misafir ağırlamada önemli bir adap olmaktadır.

Hız. İbrahim, misafirlerine “aç mısınız?” sorusunu sormadan hemen onlar için yemek hazırlamaya koyulmuştur. Üstelik bir yemek hazırlığı yaptığını onlara fark ettirmemiştir. Çünkü misafir, yemek yeme ihtiyacı olduğunu dile getirmekten çekinebilir. Hız. İbrahim’in yemeği sezdirmeden hazırlatması, misafirlere duyulan saygının ve alakanın bir göstergesidir. Aynı zamanda bu davranış, peygamber ahlakının bir parçası olmaktadır.³³³

Ardından Hız. İbrahim, konuklarına “semiz, kızartılmış bir buzağı” ikram etmiştir. Bu da sunulan yemeğin son derece leziz ve güzel olduğuna işaret eder. Misafirlerine olabilecek en uygun ziyafeti hazırlayan Hız. İbrahim, misafire ikram hususunda en iyi yemeğin ikram edilmesinin gereğini ortaya koymaktadır. Ayetteki “semin” kelimesi, “besili, semiz” anlamlarına gelirken; “hanîz” kelimesi ise, “taş üzerinde kızartılmış, yağı damlayan” anlamlarına gelir.³³⁴ Hem semiz hem de kızartılmış buzağı eti o günün şartlarına göre oldukça iyi bir menü sayılabilir.³³⁵ Bu menünün mahiyeti, Hız. İbrahim’in cömertliğinin yanı sıra mali durumunun da oldukça iyi olduğunu anlayabilme imkânı sunmaktadır.

Yüce Allah Hız. İbrahim’in, misafirlerine yemeği takdim etme şeklini de özel olarak ifade etmiş, dikkatleri bu noktaya çekmek istemiştir. Ayetteki “(İbrahim) yemeği onlara yaklaştırdı...” (Zariyat, 27) ifadesi, yemeği misafirlerin bulunduğu yere getirmenin daha doğru bir davranış olacağına işaretettir.³³⁶ Çünkü yemeğin misafirin önüne ev sahibi tarafından getirilip konulması, hem misafirden kendisine değer verildiği duygusu-

³³⁰ İbnü’l- Cevzi, Ebu’l- Ferec Cemalettin Abdurrahman, *Zadü’l- Mesir fi İlmi’t- Tefsir*, Beyrut, 1978, c. 8, s. 36.

³³¹ Razi, a.g.e., c. 28, s. 214.

³³² Duman, M. Zeki, K. *Kerim’de Âdâb-ı Muaşeret*, İpek Yayınları, İstanbul, 2002, s. 300.

³³³ Bayraklı, a.g.e., c. 9, s. 241.

³³⁴ Zemahşeri, a.g.e., c. 2, s. 409.

³³⁵ Bayraklı, a.g.e., c. 9, s. 242.

³³⁶ Razi, a.g.e., c. 28, s. 214.

nu uyandıracak hem de onun için daha az zorluğa sebep olacaktır. Bu nedenle Hz. İbrahim, ikramı misafirlerine yaklaştırıp önlerine kendisi koymuştur. Bu durum, misafire ikramın bizzat ev sahibi tarafından yapılmasının daha güzel olacağını göstermektedir. Ayrıca Hz. İbrahim, bir peygamber olarak misafire ikram vazifesini başkasına bırakmamıştır. Böylece bize lisan-ı haliyle şu eğitimi vermektedir: “Peygamber bile olsa insan, misafirlerine kendisi hizmet etmeli, onlara ikramda bulunmalı, onlar için sofra kurmalıdır. Statüsü yüksek insanlar da Hz. İbrahim’i örnek alarak aynı şekilde davranmalıdır.”³³⁷

K Kerim, konuklarına yemeği takdim ederken Hz. İbrahim’in, “*Yemez misiniz?..*” (Zariyat, 27) şeklinde nazik bir üslup kullanmasına da dikkat çeker. “Haydi yiyin, buyurun!” gibi tabirler, normal bir davet şekli olarak kabul edilmesine rağmen bunlar yerine ifade tarzlarının en güzeli seçilmiş, “buyurmaz mısınız, yemez misiniz?” şeklindeki mütevazı davetin daha kibar olacağına vurgu yapılmıştır.³³⁸ Yüce Allah, bu ifade tarzına K. Kerim’de yer vererek Hz. İbrahim’in şahsında, misafirler yemeğe buyur edilirken kullanılacak hitap şeklinin eğitimi vermektedir.

Hz. İbrahim, konuklarına ikramda bulunduktan sonra yanlarından ayrılmamış, yemek esnasında onlarla ilgilenmeye devam etmiştir. Böylece o, misafirlik adablarından bir diğerini, yemek esnasında misafirle ilgilenmek olarak belirlemektedir. Yemek esnasında sezdirmeden misafirleri kontrol edip varsa ihtiyaçlarını hemen karşılamak ve yiyip yemediklerine bakmak, yemeleri için teşvikte bulunmak da yine ev sahipliğinin adabındandır.³³⁹ Zira Hz. İbrahim’in korkuya kapılması³⁴⁰ bu kontrol neticesinde olmuştur. “*(Misafirlerin) yemeğe ellerini uzatmadıklarını görünce içinde bir korku hissetti...*”

³³⁷ Bayraklı, a.g.e., c. 18, s. 277.

³³⁸ Razi, a.g.e., c. 28, s. 214.

³³⁹ Duman, a.g.e., s. 304.

³⁴⁰ Hz İbrahim’in bu korkusunun sebebi, gelenlerin melek olduğunu anlamasıydı. Gelen misafirlerin yemeğe el uzatmamaları Hz. İbrahim’in, onların melek olduğunu anlamasını sağlamış ve bu durum onda bir korku ve yadırgama meydana getirmiştir. Zira Hz. İbrahim’in döneminde misafir, kendisine ikram edilen yemeği yemezse onun hayırlı bir iş için gelmediğine inanılırdı (Bkz. Taberi, a.g.e., c. 12, s. 71). Hz. İbrahim’in korkusu ayetlerde, “evcese hîfeten” ve “vecile” kelimeleriyle ifade edilmiştir. “Evcese hîfeten” ifadesi, mücerret anlamda korkuyu ifade ederken; “vecile” fiili, korkunun harekete geçip eyleme dönüşen halidir (Bkz. Bayraklı, a.g.e., c. 10, s. 377). Buna göre Hz. İbrahim, gelen misafirleri ilk önce yadırgamış (Zariyat, 25), sonra onlardan dolayı korku hissetmiş (Hud, 70), ve sonunda içindeki korkuyu davranışına yansıtarak onlardan çekinmiştir (Hicr, 52). Bu ayetlerle yüce Allah, misafirperverlik adabını öğretmek yanında yadırgama, korkma ve çekinme basamaklarını kapsayan bir korku psikolojisinin analizini yapmaktadır (Bayraklı, a.g.e., c. 9, s. 243).

(Hud, 70) ayeti bir yönüyle de bu noktaya işaret eder.³⁴¹ Çünkü Hz. İbrahim, misafirlerinin yiyip yemediklerine dikkat etmemiş olsaydı yemediklerinin farkına varmayacak ve korku duymayacaktı. Buradan hareketle yemek esnasında da Hz. İbrahim'in, misafirleriyle ilgilenmeye devam ettiği sonucuna ulaşmamız mümkündür.

“*Hanımı ayakta idi...*” (Hud, 71) ifadesinden Hz. İbrahim'in eşinin, misafirlerini karşıladığı anlaşılmaktadır. Buna göre evin hanımı, gelen misafirlerini karşılamalı, onlara ikramda bulunurken kocasıyla beraber yanlarında olmalıdır. Hz. İbrahim'in hanımı, kocasıyla beraber misafirlerine ikramda bulunmuş, onu yalnız bırakmamıştır.³⁴² Bu adabı, Hz. İbrahim'in hanımı bize öğretmekte ve K. Kerim bunu bize nakletmektedir.

İşaret ettiğimiz bütün bu noktalar, İbrahim ailesinin misafirperverliğinin ulaştığı boyutları göstermekte, aynı zamanda bu ailenin misafirperverlik adabını en ince ayrıntılarına kadar bilip uyguladıklarının delili olmaktadır. Bu ayetlerle yüce Allah, her dönem aileleri için misafirperverlik eğitimi yapmakta, bizlere misafir ağırlamanın adabını -Hz. İbrahim ve ailesini örnek göstererek- öğretmektedir.

Sonuç olarak yüce Allah İbrahim ailesinin, kendilerine verilmiş olan eğitimle fedakâr ve itaatkâr bir aile olma özelliğini kazandığını, Allah yolunda hicret edip Kâbe'nin bütün hizmetlerini gören bir aile olduğunu, misafirperverlikte doruklara ulaştığını belirterek din eğitimi açısından ideal müslüman ailesini portresini ortaya koymaktadır.

³⁴¹ Kurtubi, a.g.e., c. 9, s. 65.

³⁴² İbn. Kesir, a.g.e., c. 2, s. 451; Kurtubi, a.g.e., c. 9, s. 68; Bayraklı, a.g.e., c. 9, s. 243-244; Elmalılı, a.g.e., c. 7, s. 259.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM'İN ŞAHSINDA DEĞERLER VE AHLÂK EĞİTİMİ

A- HZ. İBRAHİM'İN ŞAHSINDA EĞİTİMİ VERİLEN DEĞERLER

İnsan hareketlerini, davranışlarını, ilişkilerini daima bazı saikler ve ölçüler, normlar çerçevesinde yapar. İleriye dönük yapabilecekleri de böyle bir çerçevenin rehberliği doğrultusunda gerçekleştirilme eğilimi taşır. Öyleyse insan değer yargılarına sahip bir canlıdır. İnsanın çok farklı tanımları yanında değer yargısı veren, değer üreten bir varlık olduğu da ifade edilir. İnsanın eylemlerinde hep ölçü olarak, koruyucu olarak görülen değerler, güçlerini daha ziyade onlara inanılmış olmasından alır. Haliyle değerler, ilişkilerimizin tanziminde büyük ölçüde belirleyici olup tutumlarımızın ve kabullerimizin arkasındaki gerçek etkenlerden biridir.³⁴³ Bu önemine bağlı olarak değerlerin eğitimi daha da bir önem arz etmektedir.

Değerler eğitimi çeşitli şekillerde yapılabilir. Ama bütün bu şekiller içerisinde beliren bir yol, usul gerçekten önemlidir. Bu yol ve usul, taklitle, benimsemeyle başlayan safhadır. Yetişmekte olan nesil, çocukluk çağından itibaren anne-babalarını taklit ederek yetişir. Bu durum, ilerleyen dönemde milli kahramanları, edipleri, bilim adamlarını, sanatçıları ideal olarak kabullenme şeklinde devam eder. Örnek alma, model olarak kabul etme sevilen, istenilen, referans olarak başvurulmuş değerlerin benimsenmesinde önemli bir vasıta. Bu amaçla örnek alınacak, model kabul edilecek uygun davranış örneklerinin sunulması, uygun şahıslar üzerinden değerler eğitimine yardımcı olabilecek davranış kalıpları geliştirilmesi önemlidir.³⁴⁴ K. Kerim, bu amaca hizmet etmek adına peygamberlerin hayatlarından değerler üzerine inşa edilmiş örnek davranış kalıpları sunmak ile aynı zamanda değerler eğitimi de vermektedir. Bu doğrultuda K. Kerim'de, savunduğu değerlerle tanıtılan yüce şahsiyetlerden biri de Hz. İbrahim'dir.

K. Kerim'de yüce Allah'ın, Hz. İbrahim'in şahsında tanıtıp eğitimi verdiği başlıca değerler şunlardır:

³⁴³ Tozlu, Necmettin-Topsakal, Cem, "Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Değerler Eğitimi", *Değerler ve Eğitimi*, (Editörler: Recep Kaymakcan, Seyfi Kenan, Hayati Hökelekli, Z. Şeyma Arslan, Mahmut Zengin), DEM Yayınları, İstanbul, 2007, s. 178-179.

³⁴⁴ Tozlu-Topsakal, a.g.m., s. 180.

1. Akıl: İnsanı diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesi olan akıl kavramı³⁴⁵ sözlükte, “men etmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak” gibi anlamlara gelen “akl” kökünden türemiştir.³⁴⁶ Felsefe ve Mantık terimi olarak ise akıl, “varlığın hakikatini idrak eden, maddî olmayan fakat maddeye tesir eden cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak kıyas yapabilen güç”³⁴⁷ şeklinde tanımlanmıştır. K. Kerim’e göre insana insan olma değerini kazandıran, onun her türlü faaliyetine anlam katan ve ilahi emirler karşısında insanı sorumlu kılan güç akıldır. K. Kerim, bu değeri ifade etmek üzere pek çok kavram ve fiil kullanır. “Lübb, nüha, hicr, mirra, hilm” gibi kavramlar akıl anlamına gelmekte olup bu farklı kullanımlar, aklın farklı görevlerini de belirlemektedir. Kelimenin K. Kerim’deki anlamları ise, “anlamak (Bakara, 75; Yusuf, 2; Nur, 61), düşünmek (Mülk, 10), birleştirmek (Haşr, 14), kendini kritize etmek (Bakara, 44, 189)” anlamlarıdır.³⁴⁸

İslam öncesi dönemde akıl, insanın değişen durumlarda gösterdiği “pratik zekâ”yı ifade etmekteydi. Akıllı adam, en beklenmedik olaylar karşısında dahi bir çözüm yolunu bulup tehlikeden kendini kurtaran adam idi.³⁴⁹ K. Kerim, akıl kelimesine kendi bütünlüğü içerisinde “Allah’ın ayetlerini anlamaya muktedir olan insani yetenek”³⁵⁰ anlamında yeni bir anlam yüklemiştir. Akıl kelimesinin K. Kerim’in tamamında fiil şeklinde geçmesi son derece anlamlı olup bu kullanımla hedeflenen şey, sadece akılla ilgili bilgi sahibi olmak değil onu kullanmak, değerlendirmek, amacına uygun çalışmasını sağlamaktır.³⁵¹ Bu durum bizi, aklın K. Kerim’deki en temel değerlerden biri olduğu gerçeğiyle karşı karşıya bırakır. Aklî faaliyetin değerler sisteminde önemli bir yeri olup bu öneme bağlı olarak insanın her türlü faaliyetinde doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ve güzeli çirkinden ayıran bir güç olarak akıl, ahlâkî, siyasî ve estetik değerleri belirlemede önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla aklî faaliyet, salt aklî faaliyet olmanın yanında diğer değerlerle ilişkisi sebebiyle de değerler sistemindeki yerini almıştır.³⁵²

³⁴⁵ Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl” md., *DİA*, c. 2, s. 238.

³⁴⁶ İbn. Manzur, a.g.e., c. 6, s. 370-372.

³⁴⁷ Bolay, a.g.md., s. 238.

³⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Bayraklı, *Kur’an’da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, s. 46-79.

³⁴⁹ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 81-82.

³⁵⁰ Atay, Hüseyin, *Kur’an’a Göre İman Esasları*, Ankara, ts., s. 101.

³⁵¹ Fersahoğlu, a.g.e., s. 50.

³⁵² Tuğral, a.g.e., s. 147.

H. İbrahim'in tebliğ süreci incelendiğinde onun ön plana çıkardığı en temel değer in akıl olduğu görülecektir. Akıl değeri, H. İbrahim'in elinde ustalıkla kullanılan, sonuna kadar kendisinden istifade edilen bir bilgi vasıtasına dönüşmüştür. H. İbrahim, aklın etkin kullanımını kendi şahsında kusursuzca gerçekleştirdiği gibi putperest kavmiyle olan tevhit mücadelesinde de onlara benimsetmeye çabaladığı en önemli eylemsel değer, akıllarını etkin kullanmalarını sağlamak olmuştur. Bu amaçla H. İbrahim, akıl değerinin önemini göstermek için muhatapları adına özel birtakım gayretler sarf etmiştir. Putperest kavminin şirke uyuşmuş olan şuurlarına aklın etkin kullanımını harekete geçirmekle müdahale etmek isteyen H. İbrahim, bu gayeyi gerçekleştirmek adına akli "bir dülgerin düzleme aleti"³⁵³ gibi kullanmıştır. Zira o, getirmiş olduğu mesajın kavmi tarafından akledilip anlaşılmasını öncelikli hedef olarak belirlemiştir. Çünkü H. İbrahim'in nazarında akli faaliyet, insana erdem kazandıran, gelişim ve değişimin ana dinamiğini oluşturan en temel faktör olarak görülmüştür.

H. İbrahim, aklını kendi faydasına olacak şekilde de son derece etkin ve verimli kullanmıştır. Daha önce de ifade belirttiğimiz üzere K. Kerim onun, kâinâtın yaratıcısını araştırdığı esnada yürütmüş olduğu entelektüel faaliyeti çarpıcı bir şekilde aşama aşama gözler önüne serer (En'am, 76-79). Bu faaliyetiyle H. İbrahim akli, olaylar arasında bağlantı kurma özelliğinden³⁵⁴ hareketle doğanın farkına varmak, onunla iletişim kurmak, ondan bilgi ve belgeler almak böylece doğadaki varlıkları gözlemleyerek oradan mutlak hakikat olan Allah'a ulaşmak amacıyla kullanmıştır. Teorik akıl ile varlık ve hayata ilişkin veriler arasında bir gezinti yapıp doğal hayatta var olan ayrıntıları, olup bitenlerin nedenlerini düşünüp değerlendiren³⁵⁵, varlığın kendisine ve arka planına nüfuz eden, bütün bunlar karşısında kendi kişisel rolünü sorgulayan bir birey olarak H. İbrahim, akıl değerinin önemini her yönüyle ortaya koymaktadır.

K. Kerim terminolojisinde akıl, "bilgi edinmeye yarayan bir güç ve bu güç ile elde edilen bilgi" şeklinde tarif edilmiş³⁵⁶, bütün değerlerin en üstünü akıl olarak kabul edilmiştir.³⁵⁷ Aklın bir değer ifade edebilmesi, onun en doğru şekilde kullanılmasına

³⁵³ Descartes, Rene, *Metot Üzerine Konuşma*, (trc. K. Sahir Sel), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994, s. 92.

³⁵⁴ Topçu, Nurettin, *Felsefe*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001, s. 37.

³⁵⁵ Muhasibi, a.g.e., s. 159; Maverdi, a.g.e., s. 6, 7.

³⁵⁶ İsfahani, a.g.e., s. 157.

³⁵⁷ Farabi, *Tahsilü's-Saa'de*, s. 15-16; Maverdi, a.g.e., s. 19; Fahri, Macit, *İslam Ahlâk Teorileri*, (çev. Muammer İskenderoğlu, Atilla Arıkan), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 222.

bağlıdır. Devrinin en akıllısı olma (fetânet), peygamberlerin temel vasıfları arasında sayılır.³⁵⁸ Bu özelliğe sahip bir peygamber olarak Hz. İbrahim, aklın en önemli değer olması ve bilgiye ulaştıran temel güç olmasının bilincinde olarak muhataplarını akli faaliyete teşvik edebilmek, onu harekete geçirebilmek adına farklı yollar denemiştir. Bazen muhatabına meseleye farklı bir noktadan bakabilme imkânını vermeye gayret etmiştir. Bu gayretin bir örneğini Nemrut ile arasında geçen diyalogda görmek mümkündür. İbrahim peygamber Nemrut’a, “ ‘Rabbim öldüren ve diriltendir.’ deyince Nemrut da cevaben ‘Ben de diriltir ve öldürürüm.’ dedi. Hz. İbrahim, ‘Şüphesiz Rabbim güneşi doğudan getiriyor. Sen de onu batıdan getirsene!’ cevabıyla Nemrut’u şaşkın bir halde bıraktı.” (Bakara, 258). Hz. İbrahim bu tartışmada, ilahlık iddiasında bulunan Nemrut’tan bu iddiasının gereğini istemiştir. Çünkü ilahlık iddiası, güneşi batıdan getirebilmeyi de gerektirmektedir.³⁵⁹ Muhataptan iddiasının gereğini istemek, akıl denen değerlerin etkin ve yetkin kullanımına güzel bir örnektir. Hz. İbrahim, Nemrut’a karşı olan bu zihni faaliyetiyle akıl değerinin, tevhit ile şirk arasında ne kadar önemli bir yerde durduğunu göstermiş olmaktadır.

Putperest kavmiyle olan diyalogları da Hz. İbrahim’in akıl değerine dair uygulamalarıyla ilgili önemli mesajlar içerir. Putların fayda ve zarar veremeyen, eylemsiz varlıklar oluşu üzerinden kavmine mesajını aktaran Hz. İbrahim, onlarda iyiden yana bir değişim görmeyince tepkisini en ağır şekilde ‘yuh olsun size!’ diyerek göstermiş, onları akıllarını kullanmamakla suçlamıştır (Enbiya, 58-67; Şuara, 69 vd.). Yüce Allah’ın tapılmaya layık yegâne ilah oluşunu, putların fayda ve zarara güçlerinin olmamasından hareketle müşrik kavmine benimsetmeye gayret eden Hz. İbrahim, eğitici yönüyle onların akıllarını harekete geçirmeyi, doğru bilgi üretmeyi, taptıkları putlar üzerinden düşüncelerini sağlamayı böylece aklın önündeki engelleri kaldırmayı hedeflemiştir.

Din eğitimi açısından Hz. İbrahim üzerinden akıl değerinin öne çıkarılmasıyla temelde hedeflenen şudur: İnsan aklının harekete geçirilmesi ve onun bilgi üretmesinin sağlanması önemlidir. Hz. İbrahim’in yaşam sahneleri, akli kullanma, bilgi üretme ve tabiatı inceleyerek akıl ile tabiat kanunlarını buluşturmanın insanın görevleri arasında olduğunu göstermektedir. Aklın bir anlamı da “bağ kurmak” olduğuna göre, insan, akli

³⁵⁸ Sabuni, Nurettin, *Maturidiyye Akaidi*, (çev. Bekir Topaloğlu), DİB Yayınları, Ankara, 2005, s. 114.

³⁵⁹ Yavuz, a.g.e., s. 163.

ile tabiat kanunları arasında bağ kurup aralarındaki ilişkileri tespit etmeli, diğer insanlarla olan münasebetlerinde de daima akıl değeriyle hareket etmelidir. Hz. İbrahim'in örneğinde de görüldüğü üzere, aklını çalıştıran ve doğru düşünmeyi öğrenebilen insan, tevhit inancının getirisi olan gerçek imana kavuşacaktır. Eğitim sisteminin amacı, bireylere bu değeri kazandırmak olmalıdır. Doğru düşünmenin yollarını öğrenebilmeleri için insanlar eğitilmeli, aklın önündeki engellerin aşılması, onu sınırlayan etkilerden bağımsız olması sağlanmalıdır.

2. İman: Arapçada “güvenmek” anlamında “emn” kökünden türemiş olan iman kavramı sözlükte, “karşısındakine güven vermek, güven duymak, tasdik etmek ve gönülden benimsemek” anlamlarını içermekte olup kelimenin fiil şekli olan “âmene”, “korkunun gidip güvenin yerleşmesi” manasını taşımaktadır.³⁶⁰ Terim olarak ise iman genellikle, “Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanıp güvenmek”³⁶¹ diye tanımlanır. K. Kerim'in değerler sisteminin unsurlarından biri de imandır. Dinin merkezinde imanın bulunması ve dini hayatın bütün yönleriyle bu değere göre anlam kazanmasından ötürü iman, dinin özü ve temel değerlerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmaz.³⁶²

İnanan kişinin fiillerinin arkasında bir motivasyon olarak yer alan iman değeri, Hz. İbrahim'in hayatının her safhasında bütün canlılığıyla bayraktarlığını yaptığı en temel değerlerdendir. Tevhit inancının getirisi olan iman değeri, Hz. İbrahim'in din eğitimi sürecinde yerleştirmek istediği, uğruna putperest kavmiyle mücadele edip çeşitli bedeller ödeyerek bir ömür tükettiği önemli değerlerden biri olmuştur. Bir değer olarak iman duygusunun ortaya çıkması, kuvvetlenmesi, yabancı unsurlardan arınması ve saf hale gelmesi aşamalarının tamamını Hz. İbrahim'in müşrik kavmine olan tebliği boyunca gözlemlemek mümkündür. Her defasında iman değerinin farklı bir yönünü ön plana çıkaran Hz. İbrahim, bu değeri muhataplarına da sevdirep kabullendirmenin savaşını vermiştir.

İman değerinin Hz. İbrahim ile ilgili olarak ilk tezahürü, bu duygunun onun iç dünyasında içten gelen bir yönelişle ortaya çıkmış olmasıdır. Putperest bir toplumda

³⁶⁰ İbn. Manzur, a.g.e., c. 1, s. 292; İsfahani, a.g.e., s. 90.

³⁶¹ Sinanoğlu, Mustafa, “İman” md. *DİA*, c. 12, s. 212.

³⁶² İktal, Muhammet, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (çev. N Ahmet Asrar), İstanbul, 1984, s. 18.

yetişen ve putperest bir babanın çocuğu olan Hz. İbrahim'in yaşadığı tecrübeler, bir değer olarak imanın oluşum ve gelişiminin hangi safhalardan geçerek şekillendiğini anlama konusunda önümüzü aydınlatmaktadır. İlk başta, içine doğan yüce bir varlığa iman etme duygusu ve sezgisi ile sarsılan Hz. İbrahim, bu duygunun kendisini davet ettiği “başka” varlığı bulup anlamaya koyulmuştur.³⁶³ Zira iman, bir taraftan sorular, şüpheler ve aykırı eylemlerin sarstığı diğer taraftan amellerin teyit ettiği bir eğitim sürecidir.³⁶⁴ K. Kerim, İbrahim peygamberin şahsında iman değerinin rasyonel ve tutarlı arayışına güzel bir örnek vererek, insanın iman değeri hususunda nasıl davranması gerektiğine dikkat çekmiştir. Daha önce çeşitli vesilelerle konu edindiğimiz ve K. Kerim’de ifadesini bulan iman arayışına göre İbrahim peygamber, önce yıldızı görünce onun Rabbi olduğunu söylemiş, yıldız kaybolunca, “Ben kaybolanları sevmem” diyerek fikrini değiştirmiştir. Benzer bir tavır ay ve güneşi görünce de sergileyen Hz. İbrahim, Rabbinin göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu ilan etmiştir (En’am, 76-79). Burada dikkati çeken husus Hz. İbrahim’in önce, yaratılıştan inanan bir varlık oluşunun tabi sonucu olarak bir şeylere iman etme ihtiyacı hissetmiş olmasıdır. Evvela karşısında tapınmaya en layık gördüğü, K. Kerim’deki sırasıyla yıldızın, ayın ve güneşin, Rabbi olduğunu belirtmiş, ancak tutarlılık arayışı neticesinde her seferinde bu sözünden vazgeçmiş, kaybolma, batma gibi hallerle değişime uğramayı bir yaratılmışlık özelliği olarak değerlendirmiştir.³⁶⁵ Hz. İbrahim’in bütün bu entelektüel çabaları, kişide iman değerinin oluşması ve gelişmesinin ne kadar çaba gerektiren bir sürece bağlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu zihinsel faaliyetiyle Hz. İbrahim, iman denen değer, insanın yalnız bir yönünün değil birçok özelliğinin neticesi olup hem duygu hem de düşünce tarafından onaylanmayı bekleyen, rasyonel ve gözleme dayalı unsurlarla desteklenmesi gereken bir değer olduğunu göstermektedir.

Hz. İbrahim’in, sahip olduğu iman değerini daha da kuvvetlendirmek adına yüce Allah’tan bazı taleplerde bulunması, iman değerinin elde edilmesi kadar kuvvetlendirilip korunmasının da özel gayret gerektirdiğini göstermektedir. Bu açıdan K. Kerim’de

³⁶³ Hökelekli, a.g.e., s. 128.

³⁶⁴ Köse, Ali, “İman” md., *DİA*, c. 12, s. 215.

³⁶⁵ Alper, a.g.e., s. 177. Daha önce de belirttiğimiz üzere Hz. İbrahim’in böylesine entelektüel bir tecrübe geçirmesi, kendi içinde iman etme olgusunu hissetmesi yanında kavminin tanrı inancının hatalı olduğunu ortaya koyarak onlara hakkı gösterip kendilerini irşat etmek için kullandığı bir üslup olarak da değerlendirilmiştir. Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşaf*, c. 2, s. 74.

Allah ile Hz. İbrahim arasındaki bir diyalogda yer alan “itminan” kavramı, konunun temel noktasını oluşturmaktadır. K. Kerim’de anlatıldığına göre Hz. İbrahim, Rabbinden kendisine ölüleri nasıl dirilttiğini göstermesini ister. Onun bu talebine karşılık ilahi cevap, “yoksa iman etmedin mi?” ifadeleriyle şekillenir. Hz. İbrahim, yüce Allah’ın bu sorusuna, “Hayır, iman ettim fakat kalbim mutmain olsun diye...” şeklinde cevap verir (Bakara, 260). Bu ayetten anladığımıza göre İbrahim peygamber, iman etmekte fakat bu iman, kalbinin mutmain olması anlamına gelmemekte, itminana ermek için ölülerin nasıl diriltildiğini öğrenmek istemektedir. Bu durumda itminan hali, imanı da kapsayan, ondan sonraki bir hal veya bir aşama olarak görünmektedir. Zira eğer itminan, imanın kendisi olsaydı Hz. İbrahim’in bu istediği anlamsız olurdu. Aynı şekilde itminan, imanı yok eden değil onu kuşatan bir haldir. İbrahim peygamber bu isteğiyle duyularına hitap eden bir delille imanını kuvvetlendirmek istemektedir.³⁶⁶ Bütün bu anlatılanlar, iman değerinin varlığına işaret edecek güçlü delillerin görülmesinin, iman değerini de güçlendirdiğini ortaya koymaktadır.

İmanını şekillendirip kuvvetlendiren Hz. İbrahim, onu her türlü yabancı unsurdan arındırarak yalnız yüce yaratıcıya has kılmayı ihmal etmemiş, böylece sahip olduğu iman değerini kemal seviyesine yükseltmiştir. İmanını putlardan uzak tutup onlara düşmanlığını ilan eden Hz. İbrahim’in bu tavrı şu ayetlerde ifadesini bulur: “*İbrahim şöyle demişti: ‘Atalarınızın ve sizin nelere taptıklarınızı görüyor musunuz? Doğrusu o taptıklarınız benim düşmanımdır. Dostum ancak âlemlerin Rabbidir...’*” (Şuara, 75-77); “*Sizden de Allah’ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyor ve Rabbime yalvarıyorum...*” (Meryem, 48); “*Hani bir vakit İbrahim, babasına ve kavmine şöyle demişti: ‘Ben sizin taptıklarınızdan uzağım. Ben, yalnız beni yaratana kulluk ederim...’*” (Zuhruf, 26-27); “*...İbrahim ve beraberindekiler kavimlerine şöyle dediler. ‘Biz, sizden ve Allah’tan başka taptıklarınızdan uzak kimseleriz. Sizi kabul etmiyoruz. Siz, tek Allah’a inanıncaya kadar aramızda düşmanlık baş göstermiştir...’*” (Mümtehine, 4). Yüce Allah, Hz. İbrahim’in müşrik kavmiyle olan mücadelesinden bahsettikten sonra, “*İnanıp da imanlarına herhangi bir zulmü bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.*” (En’am, 82) ayetiyle onun imanının, gereksiz unsurlardan

³⁶⁶ Alper, a.g.e., s. 42.

arınmış, saf bir iman oluşuna şahitlik etmektedir. Bütün bu ayetler, Hz İbrahim'in sahip olduğu iman değerinin kıymetini ne kadar iyi takdir ettiğini gösteren güzel ifadelerdir.

Allah'a imanın yok olması, yaşamın yüksek anlamlarından, insanlığın övünç duyulacak değerlerinden soyutlanma demektir.³⁶⁷ K. Kerim, Allah2a inancını kaybeden insanın hissettiği çatışma, stres ve kaybı insanın gökten düşmesine ve kendisini kuşların kapıp götürmesine veya rüzgârın onu uzak bir yere savurmasına benzetir (Hac, 31). K. Kerim'in değerler sisteminde seçkin bir yere sahip olan ve Hz. İbrahim'in örnekliğiyle insanlığa eğitimi sunulan iman değeri, bir iç uyanış olarak doğuşundan, kuvvetlenmesinden, şirk unsurlarından arındırılmasından arı duru hale gelişine kadar bütün aşamalarıyla anlatılıp özendirilmektedir. Bütün eğitim süreci boyunca temel amacı, şirkle mücadele vererek sağlam ve doğru bir imanı ortaya koymak olan Hz. İbrahim, hiç şüphesiz iman değerinin K. Kerim'deki en önemli temsilcilerindendir.

3. Bilgi: K. Kerim'de insanın yaratılışının amaçlarından biri Allah'a kulluk olarak belirtilir (Zariyat, 56). Allah'a kulluk, bir tavrı ve tutumu ifade eder. Tutumlar kendi kendiliğine oluşmayıp bir bilgi birikimine, bir gözleme, bir araştırmaya ve bunların sonunda duygusal bir eğilime, iradi bir eyleme dayanır.³⁶⁸ Kur'an eğitiminin en önemli boyutlarından biri, bilgi boyutudur. "Doğruluğu gerekli ve yeterli delillerle temellendirilmiş şuur muhtevaları"³⁶⁹, "özne ile nesne arasındaki bağ"³⁷⁰ şeklinde tarif edilen bilgi kavramı, İslam eğitiminin temelinde yer almaktadır. Arapçada bilgiyi ifade etmek üzere daha çok "ilim" kavramı kullanılmakta olup bu kavram sözlükte, "mutlak olarak bilmek, bir şeyin şuurda hâsıl olması, sağlam ve kesin olarak bilmek, deneyerek bilmek, bir şeyin gerçekliğini bilmek" anlamlarını içerir.³⁷¹ K. Kerim'in doğruya ve gerçeğe ulaşmada önemli bir vasıta olarak kabul ettiği bilgi, değer olarak önemini bu vazifesinden almaktadır. Bilgi, insana ışık tutan, rehberlik eden, onu yaratıcıya yaklaştıran, insanlık tarihinde toplumların değişimini sağlayan en büyük güçtür. Bilgi, değişimi, gelişimi, fark ve

³⁶⁷ Necati, a.g.e., s. 258.

³⁶⁸ Fersahoğlu, a.g.e., s. 150.

³⁶⁹ Taylan, Necip, "Bilgi" md. *DİA*, c. 4, s. 157.

³⁷⁰ Mengüşoğlu, Takiyyüddin, *Felsefeye Giriş*, İstanbul, 1983, s. 51.

³⁷¹ İbn. Manzur, a.g.e., s. 163.

kaliteyi ortaya koyan bir değerdir.³⁷² K. Kerim'in, bu değerini ön plana çıkarırken bize örnek gösterdiği şahsiyetlerden birisi de Hz. İbrahim'dir.

Yüce Allah, bilgi değeriyle ilişkisi açısından Hz. İbrahim ile ilgili olarak öncelikle "bilgilendirme" konusunu gündeme getirmiştir. K. Kerim'de Hz. İbrahim'in gönülden iman edenlerden olması için tabi tutulduğu bilgilendirme faaliyeti şöyle ifade edilir: "*Böylece biz, İbrahim'e kesin inananlardan olsun diye göklerin ve yerin melekütünü gösterdik.*" (En'am, 75). Ayetteki "melekütün gösterilmesi" eylemi, bir bilgilendirme ve eğitim faaliyetidir. Meleküt kelimesi, "Allah'ın gökler ve yer üzerindeki hâkimiyeti, hükümleri, ilahi idarenin altında kâinatın işleyiş tarzı"³⁷³ anlamına gelir. Bu uygulamasıyla yüce Allah, Hz. İbrahim üzerinden kesin imana ulaşmada bilgi değerinin, bir eğitim faaliyeti olan bilgilendirmenin önemine vurgu yapmaktadır. Bu bilgilendirme faaliyeti sonunda Hz. İbrahim, müşrik kavmine karşı kullanacağı kesin delillere kavuşmuştur (En'am, 83). Bilginin değer olarak önemini ortaya koyan bu eğitim faaliyeti, aynı zamanda bilgi ve iman ile göklerin ve yerin melekütü arasında birbirlerini tamamlayan kavramlar olarak pozitif bir bağ kurmaktadır.³⁷⁴

H. İbrahim, K. Kerim'de bilginin peşinde koşan, onun uğruna mücadele eden, bu değere sahip olabilmek adına fedakârlıklarda bulunan bir şahsiyet olarak bize tanıtılır. Her zaman insan gerçeğinden yola çıkan K. Kerim, insanı aklın soyut verileri ile baş başa bırakmamış, soyut bilgileri duyulardan gelen somut bilgilerle takviye etmiştir. Bunun çarpıcı bir örneğini Hz. İbrahim'in yüce Allah'tan ölülerini nasıl dirilttiğini göstermesini talep etmesi hadisesinde görmek mümkündür. Yüce Allah'ın "inanmadın mı?" sorusuna Hz. İbrahim'in "Hayır inandım fakat kalbimin mutmain olsun diye istiyorum" şeklinde cevap vermesi (Bakara, 260), Hz. İbrahim'in imanda şüphe içerisinde olmayıp³⁷⁵ tatmin edici bilginin peşinde olduğunu gösterir. Bu anlatım, din ve değerler eğitimi açısından şu gerçeği ifade eder: K. Kerim, bir değer olarak bilgiye önem verdiği kadar bilginin kalitesine de önem verir. Bu itibarla eğitim çalışmalarında doğru sonuçlara ulaşmada kesin bilgi esas alınmalıdır. Sağlıklı ve sağlam bilgilere ulaşmak için insanları inceleme ve araştırmaya sevk eden K. Kerim, düşünen, bilgi birikimini sağlamlaştı-

³⁷² Bayraklı, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, s. 216.

³⁷³ Bayraklı, a.g.e., c. 6, s. 404-405.

³⁷⁴ Fersahoğlu, a.g.e., s. 154.

³⁷⁵ Beyzavi, a.g.e., c. 1, s. 137; Reşit Rıza, a.g.e., c. 3, s. 53-54.

tırma yönünde isteklerde bulunan Hz. İbrahim'i örnek göstermektedir. O, gerçeği bilmesine rağmen bilgisini en üst düzeye, kesinlik derecesine ulaştırmayı hedeflemiş, araştıran, tahkik eden, bilgide itminanı amaç edinen bir peygamber olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷⁶ Bilginin sıradan bir algı olayı olarak kalmaması, kişiye mâl edilmesi gerekir.³⁷⁷ Zihinde kalan, içselleştirilip özümsemeyen, donuk ve ölü bilginin hiçbir değerinin olmadığını K. Kerim, Hz. İbrahim'in şahsında en güzel şekilde ortaya koymaktadır.

Bilgi değerinin farklı bir yönünü ifade eden hikmetin İbrahim ailesine verilmiş olması (Nisa, 54), Hz. İbrahim'in bu değeri duasına konu edinerek hem kendisi (Şuara, 83) hem de sonraki nesli için istemesi (Bakara, 129), yüce Allah'ın ona bilgili bir evlat müjdelemesi (Zariyat, 28), müşrik kavmini bilgiden hareketle uyarma yoluna gitmesi (Ankebut, 16), babasıyla mücadele ederken Allah'tan gelen bilgiye dayanması (Meryem, 43) Hz. İbrahim'in bilgi değeri ile olan ilişkisinin K. Kerim'deki diğer misalleridir.

Hz. İbrahim'in bilgiye atfettiği önemin K. Kerim'de vurgulanması, din ve değerler eğitimi açısından şu hakikati dillendirmektedir: İslamî eğitim anlayışında bilgi, temel değerlerden biridir. Bilgi, insanın önünü aydınlatan bir ışık, takip edilmesi gerekli olan bir rehber niteliği taşımakta, ferdi ve toplumu olgunlaştıran, onların hayatta kalmasını temin eden bir güç olarak görülmektedir.³⁷⁸ Zihin eğitiminin temeli, doğru ve sağlam bilgidir. Zihnin bir düzen içerisinde görevini yerine getirebilmesi için öncelikle gereksiz, zararlı bilgiler zihinden uzaklaştırılmalıdır. Buna göre din eğitimcileri, muhataplarına en doğru bilgiyi öğretmeyi amaçlamalı, onlara, kesin bilginin peşinde koşma, onun tutkunu olma şuurunu aşılmalı, bilgi değerinin gücüyle onları donatmalıdır.

4. Selim Kalp: Değer-eylem ilişkisi açısından bakıldığında insanın sahip olduğu değerler ile eylemleri arasında çok yakın bir ilişki olduğu görülür. İnsanın değerlerinin bulunduğu yer, K. Kerim açısından bakıldığında kalp olmaktadır.³⁷⁹ Kalp kelimesi ve

³⁷⁶ Fersahoğlu, a.g.e., c. 601.

³⁷⁷ Montaigne, bilginin kişiye mâl edilmesini “bal arısı örneği” ile açıklar. Ona göre arılar her çiçekten bal özü alır ama yaptıkları bal kendilerine aittir. Ortada ne kekik kokusu ne de çiçek vardır. Bkz. Leif, J, Rustin, G., *Genel Pedagoji*, (çev. Nejat Yüzbaşıoğulları), Ankara, 1974, s. 271; Mevlana da kişinin kendisine mâl etmediği bilgiyi “yarı buçuk, noksan” olarak nitelemekte ve yermektedir. Bkz. Mevlana, Celaleddin Rumi, *Mesnevi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1985, c. 3, s. 517-532.

³⁷⁸ Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, s. 211.

³⁷⁹ Tuğral, a.g.e., s. 145.

ona yakın anlamlar ihtiva eden kelimeler, K.Kerim'in önemli bir kısmını oluşturur.³⁸⁰ İyi yöndeki değişimlerin oluşturduğu kalp çeşitlerinden biri olan selim kalp de K. Kerim'de, Hz. İbrahim ile ilişkilendirilerek kullanılan kalp türevlerinden birisini ifade eder. "Beladan, hastalıktan kurtulmak" anlamındaki "se-li-me" fiilinden gelen "selim" kelimesi, kalbi nitelediğinde mecazî olarak onda manevî hastalığın olmadığı anlamını içermektedir.³⁸¹ Ayrıca kalbin bozukluktan, cehalet ve kötü huylardan³⁸², kirden ve şirkten³⁸³ temizlenmiş hali için de "selim" nitelemesi yapılmaktadır.

Kalp temizliğinin bir değer ifade etmesi hususu, doğrudan insanın yapıp etmeleri ile alakalıdır. K. Kerim, insanın Salih amellerde bulunmasını hedeflerken, aynı zamanda kötü eylemlerde bulunmasını, duygulanma, akletme ve karar merkezi olan kalpte bu kötü eylemlere bağlı olarak oluşacak zararları engellemeyi hedefler.³⁸⁴ Selim kalp sahibi olma, bir değer olarak K. Kerim'de Hz. İbrahim ile ilişkilendirilmiş, değer-eylem ilişkisi içerisinde yapıp etmeleri neticesinde ona layık görülmüş bir özelliktir. K. Kerim'in açıklamalarından Hz. İbrahim'in bu değere, hem dünyada sahip olduğu (Saffat, 84) hem de ahret gününde sahip olacağı (Şuara, 89) anlaşılmaktadır. Yüce Allah'a yönelttiği bir duasında art arda isteklerini sıralayan Hz. İbrahim, duasının sonunu şöyle bağlar: "*(İnsanların diriltileceği) gün, ne mal ne de oğullar fayda vermez. O gün fayda verecek tek şey, Allah'a selim bir kalple gelebilmektir.*" (Şuara, 89). Burada selim kalple kastedilen, "şüpheden, şirkten, kin ve hasetten temiz olan kalp"tır.³⁸⁵ Bu sözleri ile Hz. İbrahim, bir değer olarak selim kalbin ahrette yerine getireceği fonksiyonuna işaret etmektedir. Buna göre selim kalp, insana ahrette en çok fayda verecek olan gönüldür. Kalbin değişimi, gelişimi ve kalitesi onun insana vereceği fayda ile ölçülmektedir. Selim kalbin faydası, ilk önce kişinin kendi davranışlarında ortaya çıkar. Nitekim yüce Allah, Hz. İbrahim'in dünya hayatındayken de kendisine, selim, arı-duru bir kalple yöneldiğini haber vermektedir (Saffat, 84). Neticede kalbin selim merhalesi, bu dünyadan ahirete uzanan bir kalı-

³⁸⁰ Kalbin türevleri hakkında geniş bilgi için bkz. Bayraklı, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, s. 91-140.

³⁸¹ İsfahani, a.g.e., s. 271; Zemahşeri, Mahmut b. Ömer, *Esasü'l-Belağa*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1989, s. 83.

³⁸² Razi, a.g.e., c. 17, s. 350; Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1997, s. 272.

³⁸³ İbn. Kesir, a.g.e., c. 4, s. 12, 229.

³⁸⁴ Tuğral, a.g.e., s. 178.

³⁸⁵ Bayraklı, a.g.e., c. 14, s. 77.

cılığa ve sürekliliğe sahip olan³⁸⁶, yüce Allah tarafından dikkate alınacak olan bir değeri ifade etmektedir. Selim kalbin bu değer ve öneminin farkında olan Hz. İbrahim, duasının sonunda onu özellikle gündeme getirmiştir.

“Selim” kelimesinin diğer anlamlarından hareketle “kalb-i selim”e başka anlamlar da verilmiştir. Buna göre, “selim” kelimesi, “barış” anlamına gelen “silm” kökünden gelir. Böylece “selim kalp”, “Allah ile kendisi ile ve diğer insanlarla barışık olan, huzur, güven, sükûnet dolu, Allah’a gerektiği şekilde teslim olup selamete ermiş gönül”³⁸⁷ anlamına da gelebilir. İbn. Abbas (ö. 62/ H) selim kalbi, -kalbin sahip olduğu yetilerden ve hizmetlerden biri de akletme olduğu için (Hac, 46)- “akıl” olarak tefsir etmiştir.³⁸⁸ Böylece selim kalp tabirine, “her türlü hastalıktan arınmış, barış içinde olan, Allah’a yönelmiş, sâlim akıl gibi hareket eden kalp” anlamlarını vermek mümkün olmaktadır.

Bir değer olarak selim kalbin ifade ettiği kalbin temizlenip arı-duru hale felmesi, barış ve huzurla dolması, sadece Allah’a yönelmesi gibi durumlar, her şeyden önce kalp ve değerler eğitiminin konusudur. İslam eğitiminde kalbin eğitilmesi ile ilgili olarak çeşitli yollardan istifade edilir. Kalbi bilgi ile eğitme, inanma duygusundan hareketle eğitme, korku ve ümit duygularından hareketle eğitme, kalbi uyanık tutarak eğitme, bu yollardan bazılarıdır.³⁸⁹ K. Kerim, kalplerin ancak Allah’ı anmakla doyuma ulaşacağını haber verir (Ra’d, 28). Bedeni çeşitli ilaçlarla tedavi etmek mümkün olduğu gibi kalbi de kendisini kuşatan manevî hastalıklardan temizlemek eğitim vasıtasıyla elbette mümkündür. Bu eğitim faaliyetini gerçekleştirecek en yetkin kişiler peygamberlerdir. Onların yaşantılarını örnek almak en önemli çözüm olarak görünmektedir.³⁹⁰ K. Kerim’in bir peygamber olan Hz. İbrahim’in şahsında selim kalp değerini ortaya koyması, tam da bu çözüme yöneliktir. Din ve ahlâk eğitimcileri, selim kalp değerine sahip olmanın önemini, dünya ve ahiretteki getirilerini Hz. İbrahim’in rehberliğinde doğru anlayıp muhataplarına aktarmalıdır. İnsanın doğuştan temiz, saf bir cevher olarak getirdiği, her çeşit nakış ve etkiden arınmış, verilecek her şekli almaya müsait, iyi şeylere meyilli olan kalbi-

³⁸⁶ Bayraklı, *Kur’an’da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, s. 114.

³⁸⁷ Razi, a.g.e., c. 17, s. 351.

³⁸⁸ Muhasibi, a.g.e., s. 127.

³⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. Bayraklı, *İslam’da Eğitim*, s. 232-245.

³⁹⁰ Gazali, *el-Munkız Mine’ d-Dalal*, İstanbul, 1970, s. 75.

ni³⁹¹ en doğru şekilde eğitip selim olma düzeyine çıkarmak din eğitimi ve ona bağlı olarak kalp ve değerler eğitiminin önemli hedeflerinden olmalıdır.

5. Takva: Sözlükte, “korunmak, sakınmak³⁹², siper almak”³⁹³ anlamlarına gelen “vikaye” kökünden türetilmiş olan takva kelimesi, “nefsi, korkulan şeylerden korumak³⁹⁴, “Allah’ın koruması altına girip O’nun emirlerine uyarak azabından korunmak”³⁹⁵ şeklinde tarif edilmiştir. Aynı kökten gelen ve K. Kerim’de takvanın kendisiyle ifade edildiği “ittika” kelimesi ise, “bir kimsenin, korktuğu şeyle arasına kendisini koruyacak bir engel koyması”³⁹⁶ olarak açıklanır. Takva ile ilgili yapılan tanımların ortak noktasını, Allah ile kul arasındaki ilişkileri engelleyen her şeyden uzak durmak, din ve ahlâkın sakıncalı bulduğu tutum ve davranışlardan kaçınmak³⁹⁷ anlayışı oluşturur. Cahiliye döneminde bu kelime, dînî bir anlam taşımayıp bir çeşit hayvansal içgüdü, korkuya karşı kendini savunma içgüdüsü, insan olsun hayvan olsun canlı varlığın dışarıdan gelecek yıkıcı bir kuvvete karşı kendini savunma davranışı anlamına gelmekte idi.³⁹⁸ K. Kerim, takva kavramını dine taşıırken ona “bilinç” manasını kazandırmış,³⁹⁹ “Allah’a karşı nasıl davranacağının bilincinde olma” anlamını kelimenin anlam dünyasının merkezine yerleştirmiştir.

K. Kerim’de takva, imanla bağlantılı olup bir yandan imanı hazırlayan ve kökleştiren vicdani bir olgu olarak diğer yandan imanla birlikte gelişen bir tavır ve değer olarak sunulur. Takvanın nasıl bir değer olduğunu anlamak için, kelimenin temel anlamını ortaya koymak adına yapılan değerlendirmelerde korku unsuruna özellikle vurgu yapılır.⁴⁰⁰ Hemen belirtmek gerekir ki Kur’an dilinde takva, patolojik bir duygu anlamındaki korkudan ziyade, deyim yerindeyse çok sevilen, sayılan ve aynı zamanda azabından korkulan Allah’ı gücendirmekten korkmak, yani O’na ve O’nun koyduğu dini ve ahlâkî kanunlara saygı duymak, karşı gelmekten sakınmaktır.⁴⁰¹ Ayrıca kelime, “saygılı

³⁹¹ Gazali, *İhya*, c. 3, s. 72.

³⁹² İbn. Manzur, a.g.e., c. 15, s. 401-403.

³⁹³ Elmalılı, a.g.e., c. 6, s. 540.

³⁹⁴ İsfahani, a.g.e., s. 881.

³⁹⁵ Elmalılı, a.g.e., c. 6, s. 504.

³⁹⁶ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 233.

³⁹⁷ Demirci, Muhsin, *Kur’an’ın Ana Konuları*, MÜİFAV, Yayınları, İstanbul, 2000, s. 293.

³⁹⁸ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 25, 55.

³⁹⁹ Bayraklı, *Kur’an’da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, s. 6.

⁴⁰⁰ İzutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 259.

⁴⁰¹ Çağrı, a.g.e., s. 45.

olma⁴⁰², sorumluluk endişesi taşıma⁴⁰³ şeklinde de anlaşılmıştır. Burada önemle vurgulanması gereken husus, takvanın K. Kerim’de ağırlıklı olarak tazim, hürmet, saygı gibi kelimelerin ifade ettiği yüksek ahlâkî fazilet için kullanılmış olmasıdır. Buna göre K. Kerim’in en önemli değerlerden biri olarak kabul ettiği takva (Hucurat, 13), psikolojik anlamda bir korku olmayıp Allah’a derin bir şekilde saygı duymak, her türlü tutum ve davranışta O’na karşı sorumluluğun bilincinde olmayı ifade etmektedir.⁴⁰⁴

K. Kerim’in değerler sistemi içerisinde önemli bir konumda bulunan takva değeri Hz. İbrahim içinde söz konusu edilmiş, onun müşrik kavmine uyarılarının da konusu olmuştur. Yüce Allah, Hz. İbrahim’in kavmine ikazında takvayı hatırlatışını şöyle ifade eder: “İbrahim bir vakit kavmine şöyle diyordu: ‘Allah’a kulluk edin, O’na karşı gelmekten sakının! Eğer bilmiş olsanız bu sizin için daha iyi ve hayırlıdır.’” (Ankebut, 16). Görüldüğü gibi Hz. İbrahim, Allah’a kulluğun hemen ardından O’na karşı saygıyla karışık korkuyu ifade eden takva değerini zikretmiş, bu değere karşı onlarda bir bilinç uyanışı oluşturmaya hedeflemiştir. Ayetin sonunda ise takva değeriyle kuşanmanın sonucu ve getirisi, daha iyi ve hayırlı olanı fark etmek olarak açıklanmıştır. Hz. İbrahim ve kavmi üzerinden takva değeriyle ilgili vermiş olduğu bu mesajla yüce Allah, din ve değerler eğitimi için bir ilke belirlemektedir. Buna göre, neyin iyi, neyin daha iyi olduğunu insanlara öğretip bu bilinci ruhlarına kazımak eğitimin görevidir. Şeytan, nefis gibi birçok düşman unsurun baskısı altında insanların kendi başlarına bunu anlayıp bilgi haline getirmeleri çok zordur. İlahi eğitimin temel dayanağı olan K. Kerim’in gönderiliş sebeplerinden biri de budur. Din eğitimi, yüce Allah’ın bu öğretisini takip etmeli, insanlara faydalı olan ile zararlı olanı nedenleri ile beraber anlatmalı ve öğretmelidir.⁴⁰⁵ Daha iyi olanı fark edebilmek ise ancak takva denen kaliteyi ve değeri yakalamakla mümkün olur. Hz. İbrahim’in kavmine olan ikazı, bu hususu vurgulamaktadır.

Yüce Allah’ın Hz. İbrahim’in şahsında takva değerini gündeme getirmesi, değerler eğitimi açısından da son derece önemlidir. Zira takva, diğer birçok amaç değerle ilişkisi olan bir kavram olup, Allah’ın insanlara sunduğu değerlere uygun davranabilme

⁴⁰² Atay, Hüseyin, *Kur’an Türkçe Çeviri*, Atay ve Atay, Ankara, 2002, s. 1.

⁴⁰³ Fazlur Rahman, *Allah’ın Elçisi ve Mesajı*, (çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997, s. 11.

⁴⁰⁴ Esed, Muhammet, *Kur’an Mesajı Meal-Tefsir*, (çev. Cahit Koytak, Ahmer Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul, 1996, c. 1, s. 4.

⁴⁰⁵ Bayraklı, a.g.e., c. 14, s. 436.

endişesinden doğan bir hali ifade eder. Bu durum da kişide korkulan zatın ilkelerine uygun eylemde bulunma kararlılığını doğuracaktır.⁴⁰⁶ Bu kararlılıkla birlikte davranışlarda samimiyet (Bakara, 177; Hac, 37; Hucurat, 92; Leyl, 79), akli kullanma (Bakara, 197; Maide, 100; Talak, 10), alternatifler arasında daha iyiyi seçme özelliği (Ankebut, 16), diğerkâmlık (Bakara, 237), şükretme (Âl-i İmran, 123), kibarlık (Bakara, 189), K. Kerim’de takva değeriyle ilişkili değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişiliğin olgunlaşmasını, mükemmel ve dengeli olmasını sağlayan değerlerin en önde geleni olan takva değeri, adeta yukarıda saydığımız bütün değerlerin kendisinde toplandığı bir üst değer ifade eder. Dikkat edilirse –çalışmamızda da ortaya konulacağı üzere- saydığımız bu değerlerin tamamı, K. Kerim’de Hz. İbrahim için söz konusu edilmiştir. Onun, putperest kavmine telkin etmiş olduğu takva değerinin içeriğini bu sayede anlamak daha da kolaylaşacaktır.

Takva değerinin din eğitimi ile ilgili olan bir başka yönü, bu değerın dünya ve ahirete yönelik birtakım mükâfatları beraberinde getirmesidir. K. Kerim’e göre birçoğu Hz. İbrahim için de geçerli olan bu mükâfatlar, “iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edecek bir yetenek ve bilginin verilmesi (Şuara, 83), işlerin düzeltilip yoluna konulması (Ahzap, 70-71), kişiye işlerinde kolaylık sağlanması (Talak, 4), göklerin ve yerin bereketinin açılması (Saffat, 113), Allah sevgisi (Âl-i İmran, 76; Tevbe, 4, 7), Allah’ın yardımı (Nahl, 128) günahların örtölüp bağışlanması (Enfal, 29), güzel bir gelecek (Sad, 25-28), güvenli bir makam, kurtuluş (Duhan, 51, 57) ve her türlü nimetlerle dolu cennetler (Ra’d, 35; Tur, 17, Nebe, 31-36)” olarak belirlenmiştir. Ayrıca takva, ruhlar için bir azık (Bakara, 197) ve manevi bir elbisedir ((A’raf, 26). Takvanın insana kazandıracığı bu ödüller, takva değeri bilincinin insana ne denli bir gelişim imkânı vereceğini göstermektedir. Muhataplarının zihin dünyalarını şekillendirmeyi amaçlayan K. Kerim’in temel hedefi, takva bilincini oluşturmak olduğundan din eğitimi, insanları bu ruh olgunluğuna ulaştıracak dinamikleri onlara vererek gelişimlerini sağlamalıdır. Bu konuda faydalanicacak en güzel örneklerden biri de Hz. İbrahim’in K. Kerim’de anlatılan şahsiyet portresi olacaktır.

6. Doğruluk: K. Kerim’in, insanların söz ve davranışlarını değerlendirirken ölçüt olarak kabul ettiği temel değerlerden birisi de doğruluktur. Birçok ayette yüce Allah,

⁴⁰⁶ Tuğral, a.g.e., s. 162.

soyut olarak doğruluk değerini ve onun davranışlara yansıyan somut görünümünü, K. Kerim'in sunduğu değerler sistemi içerisinde konu edinmiştir. Ayetlerde ağırlıklı olarak “sıdk” kelimesiyle ifade edilen doğruluk, “doğru sözlü olma, doğruluktan ayrılmama, gerçeği tasdik etme” gibi manaları barındıran bir anlam örgüsü içinde kullanılmaktadır. Doğruluk değerine sahip planlar için kullanılan “sıddik” kelimesi, K. Kerim’de Hz. Yusuf (Yusuf, 46), Hz. İdris (Meryem, 56) ve Hz. Meryem (Maide, 75) için kullanıldığı gibi Hz. İbrahim’in doğruluğunu belirtmek üzere de kullanılmıştır. Sözlükte, “gerçeği konuşmak, gerçeğe uygun bilgi vermek, dürüst ve güvenilir olmak” anlamlarına gelen “sıdk” mastarından türemiş olan “sıddik” kelimesi, “son derece doğru sözlü, asla yalan söylemeyen, sözünde duran, gerçek olduğuna inandığı şeyi onaylamakta tereddüt göstermeyen kimse”⁴⁰⁷ şeklinde tanımlanmaktadır.

K. Kerim’de, Hz. İbrahim için sıddik olma vasfına bağlı olarak doğruluk değerini şahsında temsil etme özelliği, babası ile olan diyalogunun öncesinde ele alınmış, Hz. Muhammet’e ve onun şahsında K. Kerim ayetlerine muhatap olan herkese Hz. İbrahim’i bu özelliği ile hatırlamaları özellikle şu şekilde emredilmiştir: *Kitapta İbrahim’i de an! Gerçek şu ki o, Özü sözü doğru bir nebi idi.*” (Meryem, 41). Yüce Allah, Hz. İbrahim’in hatırlanmasını ve yâd edilmesini isterken ayetin devamında sanki onun niçin anılması gerektiğini de, anılmaya neden layık olduğunu da açıklamaktadır.⁴⁰⁸ Hz. İbrahim’in özellikle “sıddik” sıfatıyla anılması, doğruluk erdeminin büyük bir değer olduğuna işaret eder. Sıddik nitelemesinin hemen ardından “nebi” sıfatının gelmesi de her peygamberin, aynı zamanda özü sözü bir olan şahsiyetler olduğunu göstermektedir. Doğruluk değeri, bir peygamberin söz ve davranışlarıyla iç içe olduğu için yüce Allah, bu iki değeri yan yana kullanarak Hz. İbrahim’i övmüştür.⁴⁰⁹ Bu ayetin devamında Hz. İbrahim’in, çevresindeki müşriklere karşı tevhidin kararlı kahramanı olarak tanıtıldığı görülür. Nitekim, babasının şirkten vazgeçirememişse de tehditlere rağmen korkmadan ve tereddüt göstermeden sonuna kadar inancına sadık kalmış, Allah’a olan güçlü imanını korumuş, bu suretle “sıddik” vasfını almaya, bu değeri yüklenmeye layık olduğunu göstermiştir.

⁴⁰⁷ İsfahani, a.g.e., s. 189; İbn. Manzur, a.g.e., c. 11, s. 57.

⁴⁰⁸ Bayraklı, a.g.e., c. 12, s. 134.

⁴⁰⁹ Razi, a.g.e., c. 21, s. 233.

Doğruluk değerini dualarına konu edinen (Şuara, 84), duasının kabulü ile bu değere hem kendisi hem de evlatları sahip olan Hz. İbrahim (Meryem, 50), doğruluk değerine sadece sözleri ile değil davranışlarıyla da hayat vermiştir. Nitekim siddik kelimesinin türediği “sıdk” kökü, başlangıçta sözün bir vasfı olarak kullanılmaktayken anlam genişlemesi ile sözü söyleyenin vasfı olarak da kullanılmıştır.⁴¹⁰ Buna göre siddik kelimesinin anlamı, kişinin gerçeğe uygun olarak benimsediği ilkeler doğrultusunda hareket etmesinin gerekliliğini de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Böylece siddik dendiğinde, “kişinin benimsemiş olduğu ilkelerin, yine onun davranışları tarafından doğrulanması anlamı” açıkça anlaşılmaktadır.⁴¹¹ Hz. İbrahim’in, oğlunu kurban etmek istemesi hadisesinde, sahip olduğu doğruluk değerini davranışlarına da yansıttığı görülür. Rüyasında evladını kurban ettiğini gören Hz. İbrahim, bunu yüce Allah’tan bir işaret olarak algılamış, sahip olduğu doğruluk değeri ile O’na verdiği sözü hatırlamış ve bu durum hemen onun davranışında yansımaları bulmuş, görülen rüyanın onun tarafından değerlendirilmesi evladını boğazlama teşebbüsü ile noktalanmıştır (Saffat, 103).

Bu örnek, diğer birçok mesaj yanında Hz. İbrahim’in, sahip olduğu doğruluk erdemini davranışlarıyla da yaşattığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Yüce Allah, Hz. İbrahim’in sahip olduğu doğruluk değerine vurgu yaparak, bu erdemin K. Kerim’in değerler sistemi içindeki yerine işaret etmekte, muhataplarının bu değeri kazanım haline getirmeleri adına Hz. İbrahim’in şahsında bir değerler eğitimi ortaya koymaktadır.

Hz. İbrahim, doğruluk değerine sadece yaşarken sahip olmayı arzulamamış, öldükten sonra da kendisinin ardından gelecek nesiller içerisinde “doğru bir kimse” olarak anılmasını özel bir duayla yüce Allah’tan istemiştir (Şuara, 84). Onun bu isteği, ahlak ve değerler eğitimi açısından insanın sahip olduğu erdemlerin, öldükten sonra bile onu insanların dilinde yaşatmaya devam edeceğini göstermektedir. Geride hoş bir seda bırakan bireyler yetiştirme görevi, din ve ahlak eğitimini gerçekleştirecek eğitimcilere düşmektedir.

7. Sabır: Sözlükte, “engellemek, hapsedmek, güçlü ve dirençli olmak”⁴¹² anlamlarına gelen sabır kelimesi, genel anlamda “zor zamanda kendini tutmak”⁴¹³, üzüntü, başa

⁴¹⁰ Âsım Efendi, a.g.e., s. 276.

⁴¹¹ İsfahani, a.g.e., s. 190.

⁴¹² Cevheri, a.g.e., s. 631; Firuzabadi, a.g.e., s. 911.

gelen sıkıntı ve belalar karşısında direnç göstermek, olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet⁴¹⁴ şeklinde tarif edilir. K. Kerim'in değerler sistemi içerisinde sabır, insanın ona uygun eylemlerde bulunması hususunda sürekliliği sağlayan bir değer olması yönüyle yerini almaktadır. Sabır, bu erdeme sahip olanlar için çok hayırlı olup (Nahl, 126) Allah'ın lütfuna, rahmetine ve ebedi kurtuluşa vesiledir (Bakara, 155-157; Âl-i İmran, 142; Muhammet, 31). Yüce Allah, sabredenlerle beraber olduğunu ilan etmiş (Bakara, 153; Enfal, 46, 66), onlara olan sevgisini dile getirmiş (Âl-i İmran, 146), sabredenlerin mükâfatını zayi etmeyip kat kat vereceğini ifade etmiştir (Hud, 115; Yusuf, 90; Nahl, 96).

Sabır değeri, Allah'ın emirlerini tebliğde azim ve sebat gösteren peygamberlerin niteliklerindendir (Ahkâf, 35). Sıkıntılar karşısında yiğit bir duruşu⁴¹⁵ ifade eden sabır değerini, Hz. İbrahim'in de bütün tebliğ hayatı boyunca rahatlıkla gözlemlemek mümkündür. Allah yolunda karşılaştığı her türlü sıkıntı ve eziyete göğüs gerip dirençli duruşuyla bütün insanlığa örnek olan Hz. İbrahim, ateşler içerisine atılmasına rağmen sabrından en ufak bir taviz vermemiştir. Hz. İbrahim'in sahip olduğu sabır değeri, Allah'a beslenen hakiki imanın esaslı bir cephesini yansıtır niteliktedir. O, sahip olduğu bu değeri evlatlarına da her fırsatta aşılama gayreti içerisinde olmuştur. Nitekim K. Kerim, Hz. İbrahim'in torunu Hz. Yakup'un sabrını överek özellikle ön plana çıkarmaktadır (Yusuf, 18, 83). Güzel değerlerle bezenmiş bir ahlâkî yapıya sahip olmak, Hz. İbrahim'in hem kendisi hem de sonraki nesli için arzuladığı, peşinde koştuğu temel hedeftir. Böylesine bir ahlâkî yapının köşe taşlarından birisi de hiç şüphesiz sabır değeridir.

Hz. İbrahim'in tebliğ sürecinde sabır, onun vicdanının sesine kulak vererek seçtiği gaye uğrunda karşılaştığı güçlükler ve felaketler karşısında cesaret ve azimle yürümesini sağlayan ruhi gücü, istikrarlı olma ve amaca ulaşma konusundaki direnci, ahlâkî disiplin ve kontrolü⁴¹⁶ temsil etmektedir. Tevhit inancını kabul etmemede ısrar eden babasına ve müşrik kavmine yönelik tebliğlerine kararlılıkla devam etmesi, her şeyi yüce Allah'tan talep etme hususunda duayı dilinden hiç düşürmemesi, çeşitli imtihanlara tabi tutulup hepsini azimle başarıya dönüştürmesi, uzun süre evlat sahibi olamaması-

⁴¹³ Firuzabadi, a.g.e., s. 911.

⁴¹⁴ Çağrı, "Sabır" md., *DİA*, c. 32, s. 337.

⁴¹⁵ İbn. Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, s. 106.

⁴¹⁶ Mevdudî, *Tefhimü'l Kur'an*, c. 1, s. 73.

na rağmen ümidini kaybetmeyerek yüce Allah'tan evlat istemeye devam etmesi, tevhit inancı üzerinde sebat edip asla gevşeklik göstermemesi, Hz. İbrahim'in hayatından sabır değerine dair manzaralardan bazılarıdır. Ayrıca onun sahip olduğu hilm vasfının da sabır değeriyle yakın ilişki içinde olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır. Sabır ve hilm, irade kuvvetini gösteren, düzgün kimlik kazanma potansiyeli barındıran, karşılaşılan sıkıntı ve musibetlere karşı aktiviteyi yenileyen⁴¹⁷ iki değer olup beraberce Hz. İbrahim'in yüce şahsiyetinde yerlerini almışlardır.

Din ve değerler eğitimi açısından Hz. İbrahim'in şahsında eğitimi yapılan sabır değeriyle ilgili olarak şu gerçeği de hatırlamak gerekir: Sabırın K. Kerim'de sık sık vurgulanmasından İslam'da kişinin her türlü kötülüğe katlanması, içinde bulunduğu menfi durumdan çıkmaya çalışmaması, tembellik, miskinlik gibi hallerin meşru görüldüğü anlaşılmamalıdır.⁴¹⁸ Zira sabır, müminin başına gelen büyük felaketler karşısında ayakta durabilmesine yardımcı olmaktadır. Diğer taraftan, kişinin inandığı değerler uğruna mücadele ederken yüz yüze geldiği engeller karşısında ruhen çöküntüye uğramasını engelleyen bir hal olup aksine kişiyi dinamizme sevk etmektedir.⁴¹⁹ Nitekim K. Kerim'de insanlar için örnek şahsiyetler olan Allah'ın elçilerinin yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine sabrettikleri vurgulanmıştır (Nahl, 34). Bu durumun etkili bir örneği de Hz. İbrahim'dir.

8. Tevekkül: “Bir başkasına güvenmek ve onu vekil tayin etmek⁴²⁰, insanın kendi güçsüzlüğünü kabul ederek bir başkasına güvenip dayanması”⁴²¹ gibi manalar taşıyan “vkl” kökünden türeyen “tevekkül” kelimesi, “insanın her işinde sadece Allah'a güvenmesi, O'na boyun eğmesi”⁴²² anlamına gelir. K. Kerim'de öne çıkarılan en temel değerlerden biri olan tevekkülde aslolan kişinin, kendi gücünün yetersizliğinin farkında olması ve Allah'a olan tevekkülünü bir başka önemli değer olan güven değeri üzerine bina etmesidir. Güvenin olmadığı yerde hakiki bir tevekkülden bahsedilemeyeceği için tevekkül değeri, güven üzerine yükselen bir hal almaktadır.

⁴¹⁷ Necati, a.g.e., s. 280.

⁴¹⁸ Gazali, *İhya*, c. 12, s. 46; Elmalılı, a.g.e., c. 9, s. 682.

⁴¹⁹ Alper, a.g.e., s. 107.

⁴²⁰ İsfahani, a.g.e., s. 67.

⁴²¹ İbn. Manzur, a.g.e., c. 9, s. 392.

⁴²² Razi, a.g.e., c. 9, s. 69.

H. İbrahim'in, başından sonuna kadar bir eğitim süreci olan tebliğ faaliyetinde tevekkül değerinin birçok örneğini gözlemleyebilmek mümkündür. Ancak K. Kerim'de bu değer H. İbrahim ile ilişkisi en net olarak onun, beraberindekilerle birlikte yaptığı şu duada kurulmaktadır: “...Ey Rabbimiz! Sana güvendik, yalnız Sana yöneldik ve sonunda dönüş Sanadır.” (Mümtebine, 4). Bu dua, tevekkül değerinin yapısını oluşturan kendi güçsüzlüğünün farkında olma ve Allah'a güvenerek yalnız O'na dayanma unsurlarını en etkin şekilde ortaya koymaktadır. Tevekkül değerini hem haliyle hem de sözleri ve dualarıyla hayata aktaran H. İbrahim, kendisi ile beraber olan ve ona iman edenlere de bu değerini fark ettirmiş görünmektedir.

K. Kerim'de peygamberlerin davet süreçlerinden kesitler sunulurken onların, her koşulda Allah'a tevekkül ettikleri özellikle vurgulanır (Yunus, 71; Hud, 56, 88). Hemen belirtmek gerekir ki gerek H. İbrahim gerekse diğer peygamberlerin tebliğ faaliyetleriyle bize tanıtılan tevekkül değeri, yapılması gerekenleri yaptıktan sonraki bir aşamadır. Bu husus din eğitimi açısından kilit noktalardan birisidir. Buna göre K. Kerim'de emredilen tevekkül, kişinin bir işin olması için elinden gelen çabayı göstermesi yani sebeplere sarılıp onları yerine getirmesinden sonra neticeyi elde etmeyi o sebeplere bağlı görmeyerek yüce Allah'a sığınmasıdır.⁴²³ H. İbrahim ve beraberinde bulunanların yüce Allah'a olan tevekküllerini ifade ettikleri Mümtebine 4 ayetinin baş tarafında ifadesini bulan tavırları, bu hususa güzel bir örnektir. H. İbrahim ve onunla beraber olanlar Allah'a tevekkül etmeden önce putperest kavimlerine şu ifadeleri kullanmışlardır: “Biz, sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzak kimseleriz. Sizi kabul etmiyoruz. Siz tek Allah'a inanıncaya kadar, aramızda asla ortadan kalkmayacak kin ve düşmanlık baş göstermiştir...” Birbirini izleyen bu ifadeler takip edildiğinde tevekkülün bir yönü açıklığa kavuşur. Buna göre bir yönüyle tevekkül, sahte tanrıları terk ederek onlara düşmanlık ilan etmek ve gerçek yaratıcıya dayanmaktır. Dikkat edilirse, H. İbrahim ve onunla beraber olan müminler, müşriklere söylemeleri gerekeni söyledikten sonra Allah'a tevekkül ettiklerini dile getirmişlerdir. Bu da bize değerler eğitimi açısından hakiki tevekkülün şu olduğunu göstermektedir: İnsan, önce yapması gerekene teşebbüs edecek, işinin gerektirdiği bütün unsurları yerine getirecek, ardından Allah'a tevekkül edip dayanacaktır. Kendi gücünün dâhilinde olanı yapmayan, gevşekçe hareket edip sonucu

⁴²³ Alper, a.g.e., s. 109.

Allah'tan bekleyen kişinin davranışı tevekkül değildir.⁴²⁴ Bu manada Hz. İbrahim ve onunla beraber olanlar, tevekkül değerinin hakikatini söz ve davranışlarıyla ortaya koyarak bu değerini eğitimi yapmaktadır.

Din eğitimi ile alakalı olarak Hz. İbrahim ve beraberindekilerin tevekkül değerini dualarına konu edinmelerinin başka bir öğretisi de şudur: Bizim gücümüzün dâhilinde bile olsa her işin Allah ile olan bir bağı, bir ilişkisi vardır. O bağı harekete geçirmeden başarı elde edilemez. Kur'an okulu, Hz. İbrahim ve beraberindekileri örnek göstererek yaptığımız işlerin arka planında Allah'ın takdir ve yaratmasının olduğu bilincini vermektedir.⁴²⁵ Böylece Allah ile kul arasındaki ilişkiyi düzenleyen bu anlatım, tevekkül değerinin en etkin eğitimi sunmuş olmaktadır.

9. Ahde Vefa: K. Kerim'in, Hz. İbrahim'in örnekliliği ile ortaya koyduğu değerler sistemi içerisinde yerini almış olan temel değerlerden birisi de "verdiği sözde durmak" anlamına gelen ahde vefadır. Ahde vefa kavramının tam olarak anlaşılabilmesi, bu terkihi oluşturan "ahd" ve "vefa" kelimelerini tetkik etmekle mümkün olur. Arapçada, "söz, yemin, emanete riayet"⁴²⁶ gibi anlamlara gelen ahd kelimesi ile "sözünde durmak, bir şeyi tam yapmak, çok olmak"⁴²⁷ gibi manaları ifade eden "vefa" kelimesi bir araya gelerek "ahde vefa" kavramını oluşturmuşlardır. Böylece bu kavramın temel anlamı, "herhangi bir konuda verdiği sözü yerine getirmek" olarak ortaya konulmuştur.

Hz. İbrahim'in ahde vefalı oluşunu, bu değerle donanmış olduğunu ifade eden bir ayette yüce Allah, onu Hz. Musa ile birlikte şöyle değerlendirmiştir: "*Yoksa ona, Musa'nın ve sözünü tam olarak yerine getiren İbrahim'in sayfalarındaki bilgiler gelmedi mi?*" (Necm, 36-37). Önceki ayetlerde yüce Allah, dinden yüz çeviren kişilerin hallerini ele almakta, onlara Hz. Musa ve Hz. İbrahim'in sahifeleri içerisine yerleştirdiği bilgileri hatırlatırken, Hz. İbrahim'in ahde vefalı oluşunu ön plana çıkarmaktadır. Bu noktada "yüce Allah'ın, Hz. İbrahim'i ahde vefalı olarak nitelendirmesinin sebebini acaba K. Kerim'den öğrenmemiz mümkün olabilir mi?" sorusunu sormak gerekmektedir. Bu hususta K. Kerim'in verdiği bazı bilgiler, yolumuza ışık tutacak niteliktedir.

⁴²⁴ Bayraklı, a.g.e., c. 19, s. 209-210.

⁴²⁵ Bayraklı, a.g.e., c. 19, s. 210.

⁴²⁶ Cevheri, a.g.e., s. 820; Firuzabadi, a.g.e., s. 1156.

⁴²⁷ Cevheri, a.g.e., s. 1259; Firuzabadi, a.g.e., s. 1769.

Hiz. İbrahim'in ahde vefalı oluşunu örneklendiren hallerden birisi, babasıyla arasında geçen diyalogun sonunda onun için dua edeceğine dair verdiği söze bağlı kalarak çeşitli zamanlarda babasının bağışlanması için dua etmesidir (İbrahim, 41; Meryem, 47). Bu hareketinin yanlış olduğu uyarısını yüce Allah'tan aldıktan sonra dua etmekten vazgeçmesi (Tevbe, 114), onun ahde vefalı oluşuna bir engel teşkil etmediği gibi, yüce Allah'ın emrine sadakatini dolayısıyla O'na verdiği söze bağlılığını gösterir ki bu davranışı onun ahde vefalı oluşunun diğer boyutunu yani yüce Allah'a verdiği sözü yerine getirmesini içermektedir. Yine –daha önce çeşitli vesilelerle zikrettiğimiz- yüce Allah'a verdiği söz gereği evladını kurban etmeye teşebbüs etmesi olayı da Hiz. İbrahim'in ahde vefa değerine sahip oluşunu gösteren bir diğer örnektir. Gördüğü rüyanın içeriğine göre Allah'ın emrini yerine getirmek amacıyla harekete geçen⁴²⁸ Hiz. İbrahim, ilahi müdahaleyle durdurulmuş, kendisine “rüyayı doğruladın” (Saffat, 105) çağrısı iletilmiştir. Yüce Allah'ın ona rüyayı doğruladığını haber vermesi, Hiz. İbrahim'in ahde vefalı oluşunun en sağlam delillerinden biri olmaktadır. Zira onun bu vasfını onaylayan yüce Allah'tır.

K. Kerim'de ahde vefanın Hiz. İbrahim vasıtasıyla insanlara tanıtılması, eğitim amaçlı bir anlatım olup peygamberlerin sahip olduğu değerler öncelenerek ahlâk eğitimi yapılmaktadır. Buna göre insan, insan olma kalitesini ahde vefa ile yakalamaktadır. Her dönemde eğitimde önemli bir yer işgal edecek olan ahde vefa değerinin köklerinin ta Hiz. İbrahim'e kadar dayandığına şahitlik eden K. Kerim, din ve ahlâk eğitimcilerine ahde vefa denilen bu yüce değeri muhataplarına aktarırken hem bu değeri kendi içinde yaşayan hem de onu başkalarına aşılama gayreti içerisinde olan bireyler olmalarını öğretmektedir.

10. Cesaret: Arapçada “şecaat” kelimesiyle karşılığını bulan cesaret değeri, K. Kerim'de Hiz. İbrahim'in şahsında tanıtılan amaç değerlerden bir diğeridir. Şecaat kelimesi sözlükte, “sıkıntı ve zorluk anında kalbin sağlam durması”⁴²⁹ anlamına gelir. Cesaret kelimesi de, “insana, tehlikeli veya zor bir işe girişme kuvvetini veren duygu”⁴³⁰ şeklinde tarif edilmiştir. Hiz. İbrahim'in tebliğ sürecinde gösterdiği bazı davranışlar, takındığı bazı tavırlar cesaret değerinden güzel izler taşır. Yüce Allah, onun bu hallerini

⁴²⁸ K. Kerim'in bildirdiğine göre, Hiz. İbrahim'den çok sonraları onun neslinden olan Hiz. Musa'nın annesi de yüce Allah'tan aldığı ilham üzerine oğlunu suya bırakmış, o da teslimiyetini bu şekilde göstermiştir (Ta Ha, 38-39; Kasas, 7).

⁴²⁹ İbn. Manzur, a.g.e., c. 5, s. 35; Cevheri, a.g.e., s. 584.

⁴³⁰ Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2011, c. 1, s. 485.

K. Kerim'in çeşitli yerlerinde konu edinmiş, putperest kavminin her türlü yıldırımlarına aldırış etmeden dik ve cesur duruşuyla onu, insanlığa örnek olarak yetiştirip eğitmiştir.

Dönemin zalim hükümdarı Nemrut'a karşı gösterdiği duruş, Hz. İbrahim'in sahip olduğu cesaret değerini gösteren önemli olaylardandır. K. Kerim'in isim vermeden, "Allah'ın kendisine mülk verdiği kişi" olarak tanıttığı bu şahıs, işi ilahlık iddiasına kadar götürmüştür (Bakara, 258). Böylesine bir psikolojiye bürünmüş insandan her türlü zararın gelmesi ihtimal dâhilindedir. Zira bir insanın, kendisini her konuda yeterli görüp hiçbir şeye muhtaç olmadığı düşüncesine sahip olması, hem kendisi hem de çevresi için en tehlikeli psikolojik hallerden birisidir. Hz. İbrahim'in karşısındaki kişi böyle bir ruh hali içindeyken o, cesaretle, gözü pek bir tavırla tevhit inancını onun yüzüne haykırmaya devam etmiştir. Günümüz din eğitimcilerinin bu hadiseden çıkaracakları çok önemli sonuçlar olmalıdır. Bunların en önde geleni hiç şüphesiz, yüce Allah'ın emirlerini insanlara anlatırken hiçbir halin cesaret kırıcı olmaması bilincini, din eğitimcilerinin hem kendilerinde hem de muhataplarında oluşturmaktır.⁴³¹

Hz. İbrahim'in sahip olduğu cesaret değerini gösteren bir başka Kur'ânî anlatım, onun putları kırması olayıdır. K. Kerim'de Hz. Nuh ve Hz. Musa gibi diğer peygamberlerin, halklarını putlara ibadet etmekten alıkoyma çabaları anlatılır (A'raf, 138-140; Nuh, 23-24). Bununla birlikte Hz. İbrahim'in toplumuna ve onların inandıkları putlara meydan okuyuşu kıssası tektir. Çünkü bu hadise K. Kerim'de bir peygamberin fiziksel olarak putları kırdığı tek kıssadır. Hz. İbrahim dışında hiçbir peygamber, putlara karşı sergilediği tavırda bu derece ileri gitmemiştir.⁴³² Şirke bu şekilde meydan okuyuşunun ardında gizli olan güç, onun sahip olduğu cesaret değeridir. Kendisine büyük ve ağır bir ceza verileceğini bile bile, "*belki büyük put, diğerlerini kırmıştır. Cevap verebiliyorsa ona sorun!*" (Enbiya, 63) diyerek meydan okumasını cesurca sürdürmüştür. Yüce Allah, Hz. İbrahim'in bu sırada "genç" bir mümin olduğunu bildirmektedir (Enbiya, 60). Bu

⁴³¹ Yüce Allah, başlarına gelen musibetlere karşı cesareti kırılmayıp mücadeleyi sürdüren peygamberleri ve yanlarında yer alan iman edenleri şöyle övmüştür: "*Nice peygamberler vardır ki Allah'ın pek çok sevgili kulu onlarla birlikte savaşmışlar, Allah yolunda başlarına gelenden zerre kadar yılmamış, gevşememiş, boyun eğmemişlerdir. Allah sabredenleri sever.*" (Âl-i İmran, 146). Bu ayet, cesaret değerinin bütün peygamberlerin sahip olduğu ortak bir değer olduğunu göstermektedir.

⁴³² Mirza, Yunus, "Bir İkon Kırıcı Olarak Hz. İbrahim", Kur'an Tefsiriyle Putların Tahribinin Anlaşılması, (çev. Mustafa Kurul), *SDÜİF*, y. 2006/2, say. 17, s. 178.

bilgi, Hz. İbrahim'in daha genç yaşlarda bile cesaret değerine sahip bir birey olduğunu göstermektedir.

K. Kerim, Hz. İbrahim'in sahip olduğu cesaret değerinin arkasında duran gücü, onun Allah'a duyduğu güven ve bağlılık olarak açıklar. Müşrik kavmine vermiş olduğu bir cevapta bu gerçek açıkça şöyle ifade edilir: *“Kavmi onunla tartışmaya girdi. (İbrahim) onlara dedi ki: ‘Beni doğru yola iletmışken Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben, sizin O’na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam ancak Rabbimin dilediği olur...”* (En’am, 80). Hz. İbrahim, müşrik kavminin taptığı putlardan korkmadığını belirterek cesaretini ortaya koymuş, “ancak Rabbimin dilediği olur” sözüyle de bu cesaretin kaynağına işaret etmiştir. Allah’a olan güven ve bağlılığı onun, hiçbir fayda ve zarara gücü yetmeyen putlardan korkmasını engellemiş, cesaretini kuvvetlendirmiştir. Bu da göstermektedir ki Hz. İbrahim'in sahip olduğu bütün ahlâkî değerlerin -özellikle de cesaret değerinin- ardında duran temel unsur, Allah’a olan bağlılıktır. Din ve Ahlâk eğitimi, cesaret değerini insanlara kazandırmaya çalışırken öncelikle Allah’a bağlılık duygusunu kuvvetlendirmeli, cesaret değerini de bu duygunun üzerine bina etmelidir. Hz. İbrahim'in kavmine olan cevabı, bu mesajı da barındırır mahiyettedir.

B- HZ. İBRAHİM'İN AHLAKİ ÖZELLİKLERİ ve K. KERİM'İN ONUN ŞAHSINDA SUNDUĞU AHLÂK EĞİTİMİ

İnsanın eğitilmesi süreci, çok yönlü ve karmaşık bir süreçtir. Yaratılıştan getirdiği özelliklere bağlı olarak insan, yalnızca fiziksel yapısıyla değil bir o kadar çeşitlilik arz eden duygusal ve zihinsel yapısıyla, kişilik ve karakteriyle de eğitime muhtaçtır. Bireyin ahlâkî yönden eğitimi de bu ihtiyacın dışında değildir. Eğitimde daima göz önüne alınması gereken ilkelerden biri olan bütünlük (totalite) ilkesi, insanın fiziksel yönden gelişimi ve eğitimine paralel olarak ahlâkî eğitiminin de birlikte düşünülmelerini gerektirmektedir. Ahlak terbiyesi konusunda dışarıdan destek görmeyen insan için ihtiraslarıyla baş başa kalma tehlikesi olduğundan ahlak eğitimi hususunda bir eğitimciye olan ihtiyacın gereği açıktır.⁴³³ Eğer bireylere eğitim ve öğretimle belli bir ahlâkî formasyon kazandırılmazsa onlardan her biri kendi iptidai tabiatı yönünde yetişip gelişecek, ahlâkî eğitimi ihmal edilen bireyler, kötü huylara alışkanlık kazanıp yüksek ahlâkî melekelerden mahrum kalacaklardır.⁴³⁴

“Ahlak” kelimesi Arapça’da “seciye, huy, tabiat” gibi manalara gelen “hulk” veya “huluk” kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde çoğunlukla insanın dış yapısı için “halk”, iç veya manevî yapısı için “hulk” kelimelerinin kullanıldığı ifade edilir.⁴³⁵ “Ahlak” biçiminde kullanılan terim ise, “davranış kuralları” anlamındaki “ameli ahlak” kurallarından çok “kişisel ahlâkî yapı ile bir bireyin iyi veya kötü yaratılışı, tabiatı, seciyesi” anlamını taşımaktadır.⁴³⁶ İslam ahlakçıları ise ahlâkı, “düşünme ve taşınma olmaksızın, insandan kolaylıkla fiillerin çıktığı yerleşik bir durum, meleke”⁴³⁷ olarak tarif etmişlerdir. Bir fiilin insanda mizaç, meleke haline gelebilmesi, bu şekilde onun karakterine işlenerek doğal bir davranışı haline dönüşebilmesinin ilk şartı ahlâk eğitimidir. Ahlakı ilgilendiren bütün davranışların iyi olmasını sağlayacak ahlaki meleke ve yetenekleri kazanmak, bir egzersiz⁴³⁸ yani ahlak eğitimi işidir.

⁴³³ Farabi, Ebu Nasr Muhammet, *es-Siyasetü'l- Medeniyye*, Haydarabat, 1346, s. 46-48.

⁴³⁴ İbn. Miskeveyh, Ebu Ali Ahmet, *Tezhibü'l- Ahlâk ve Tathîru'l- A'râk*, Beyrut, 1398, s. 54, 70, 71.

⁴³⁵ İbn. Manzur, a.g.e., c. 10, s. 86.

⁴³⁶ Hatemi, Hüseyin, *Basın Ahlâkı*, İstanbul, 1976, s. 2.

⁴³⁷ Cürcani, *Ta'rîfât*, s. 101; Gazali, *İhya*, c. 3, s. 49.

⁴³⁸ Farabi, *et-Tenbîh alâ Sebîli's-Saade*, Haydarabat, 1346, s. 13-14.

İnsan, doğuştan hazır bir ahlâkî yapıya sahip olarak dünyaya gelmez. Ancak onda gelişip olgunlaşmaya elverişli bir ahlâkî istidat bulunmaktadır. Bu özelliğiyle insan, kendi başına bir ahlâkî yapı geliştiremeyeceğine göre ahlâkî davranışın ilkelelerini başkalarından öğrenecektir.⁴³⁹ Bu amaca yönelik olarak K. Kerim, şekillendirmeyi amaçladığı insan modelinin sahip olması gereken başlıca ahlâkî vasıfları yansıtan çok geniş bir birikim ortaya koyar. K. Kerim, insanın ahlâkî şahsiyetinin vasıflarının rastgele ve kendiliğinden teşekkülüne izin vermemiş, bu hususta peygamberlerin şahsiyetlerini, ahlâkî özelliklerini tanıtarak onları örnek göstermiştir. İnananlar bu ahlâkî vasıfları kendilerine örnek alarak K. Kerim'in inşa etmek istediği ahlak modeline ulaşacaklardır.

K. Kerim'e göre insanın ahlâkî cephesi, yaratılışındaki bir düalizm nedeniyle (Şems, 7-8) zaman zaman bozulabilmektedir. Bu ikili yapı ve ona bağlı bozulmanın eğitilmesi, üstün kaynaklı bir ahlâk yasasıyla (vahiy) ve bu yasayı şahsında en güzel şekilde temsil eden bireylerle mümkündür ki bu bireyler peygamberlerdir. İnsanın ahlâkî yönden eğitilmesi ihtiyacı, en aşkın biçimde peygamberler aracılığıyla giderilmiştir. Buna göre ahlâkî ilkeler, insanın içinde doğmamakta, örnek bir tebliğciden öğrenilmektedir.⁴⁴⁰ Ahlâkın en önemli yönlerinden birisi, bir örnekleme ve model alma üzerine oturmuş olmasıdır. Buna göre ahlakın etkinliği olumlu örnekler oluşturabilmeye bağlıdır. Şüphesiz bu konuda K. Kerim'in ahlâkî özelliklerini tanıtarak model almamızı istediği en önemli şahsiyet örneklerinden biri de Hz. İbrahim'dir. O, K. Kerim'in anlatımında bütün zamanlar için evrensel bir kaide olarak kabul edilebilecek⁴⁴¹ hareket tarzı ve ahlâkî yapısı ile ahlak eğitimi hususunda da bize yol gösterici olarak takdim edilmektedir.

Hz. İbrahim ve onunla beraber olanlarda Allah'a kavuşmayı umanlar için güzel bir örnek olduğunu bizzat K. Kerim'in kendisi ifade eder (Mümtehin, 4-6). Hiç şüphesiz bu örneklik, Hz. İbrahim'in eşsiz yaşantısı yanında onun üstün ahlâkını da kapsamaktadır. K. Kerim, -tıpkı diğer peygamberleri konu edindiği gibi- Hz. İbrahim'in bazı ahlâkî özelliklerine de eğitim amaçlı olarak yer vermiş, muhataplarında

⁴³⁹ Durkheim, Emile, *Ahlâk Eğitimi*, (çev. Oğuz Adanır), Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 40. Güngör, Erol, *Değerler Psikolojisi*, Amsterdam, 1993, s. 53-57.

⁴⁴⁰ Aydın, Mustafa, "İslam Bağlamında Ahlâk", *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlâk* (Editörler: Recep Kaymakcan- Mevlüt Uyanık), DEM Yayınları, İstanbul, 2007, s. 80-81.

⁴⁴¹ Ülken, *Ahlâk*, s. 17.

inşa etmeyi amaçladığı güzel ve üstün ahlâkı, Hz. İbrahim'in şahsında oluşturmayı amaçlamıştır. Çalışmamızın bu bölümünde, K. Kerim'in birçok yerinde üstün ahlâkî vasıflarıyla yüce Allah'ın övgüsüne mazhar olmuş olan Hz. İbrahim'in bu özelliklerini tanıtmaya ve onun şahsında K. Kerim'in vermeye çabaladığı ahlâk eğitiminin ana hatlarına işaret etmeye çalışacağız.

Ahlak eğitiminin temel amaçlarından biri, bireye insan olduğu için gurur duyması gerektiği duygusunu kazandırabilmektir.⁴⁴² Bireye ahlâk eğitimi vermek demek, onda şu ya da bu erdem duygusunun zamanla ortaya çıkmasını sağlamak değil, zaman yayılmış bir şekilde uygun yöntemlere başvurarak bu genel temayülleri onda oluşturup genelleştirdikten sonra insanlar arasındaki ilişkilerin ayrıntılarına uygun bir şekilde çeşitlilik göstermesini sağlamaktır.⁴⁴³ Ahlâk eğitiminde başarı, eğitim ve öğretim metotlarının birlikte uygulanmasına bağlıdır. Buna göre başarılı ve verimli bir ahlâk eğitimi, öncelikle ikna yöntemleriyle, sevgi ve yumuşaklıkla ahlâkî erdemlerin tanıtılması ve bireyin iç dünyasında bu erdemlere karşı bir ilgi ve kararlılık uyandırılması suretiyle gerçekleştirilebilir.⁴⁴⁴ Bu amaç doğrultusunda K. Kerim, ahlâk eğitimini model alma üzerine oturtmuş, ahlâkın etkinliğini olumlu örnekler oluşturabilmeye bağlamıştır. Ahlâkî eğitimi örneklerle destekleyen K. Kerim, konu edindiği peygamberlerin tebliğ faaliyetleri yanında bazı ahlâkî yönlerine de değinerek bu yönleri ön plana çıkarmıştır. Yüce Allah, Hz. İbrahim'in bazı ahlâkî özelliklerini ayetlerde konu edinmiş, onun sıradan bir insan olmayıp her yönden seçkin bir şahsiyet olduğu gerçeğine ısrarla vurgu yapmıştır.

Kişinin davranışları yoluyla dışa vurumları bize onun ahlâkî şahsiyetinin ipuçlarını verir, onu daha iyi tanımamızı sağlar. Hz. İbrahim'in sahip olduğu ahlâkı tanımanın en iyi yolu, onu bize anlatan yüce Allah'ın ayetlerini takip etmektir. K. Kerim'in rehberliğinde Hz. İbrahim'in ahlâkî özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Kararlı ve Bilinçli Oluşu: Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e bahsettiği üstün vasıflar çeşitli ayetlerde ele alınmış, sahip olduğu bu vasıflar onun, müşrik kavmine karşı son derece etkili, akılcı ve kararlı bir mücadele yürütmesinde en büyük etken

⁴⁴² Durkheim, a.g.e., s. 212.

⁴⁴³ Durkheim, a.g.e., s. 43.

⁴⁴⁴ Farabi, *Tahsilü's-Saa'de*, Beyrut, 1983, s. 78-80.

olmuştur. Hz. İbrahim'in kararlılığına işaret etmek üzere yüce Allah, Hz. İshak ve Hz. Yakup ile birlikte onu kuvvet ve basiret sahibi biri olarak şöyle tanıtmaktadır: “Kuvvetli ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yakup’u da hatırla!..” (Sâd, 45). Ayette bu üç peygamberin ortak özelliği, “kuvvet ve basiret sahibi olmaları” olarak belirtilmektedir. Bu ifadelerin en doğru şekilde anlaşılması, Hz. İbrahim'in kararlı ve bilinçli bir birey olma özelliğini ortaya koymasından önemlidir.

Mealde “kuvvet sahibi” olarak ifade ettiğimiz kısım, ayetin asıl metninde “üli'l eydî” tabiriyle karşılık bulur. “Basiret” kelimesi ise ayette “besâir” olarak geçer. Kaynaklarda bu kelimelere çok farklı anlamlar yüklenmiştir. “Üli'l eydî” tabirindeki “eydî” kelimesi, Arapçada “el” anlamına gelen “yed” kelimesinin çoğuludur. “Yed” kelimesi ise sözlükte, “güç, kuvvet” anlamlarına gelmektedir.⁴⁴⁵ Tefsirlerde bu ifade çoğunlukla, “amel ve ilim yönünden kuvvetli olma,⁴⁴⁶ ibadete düşkünlük, Allah'ın emrine sınıksız sarılma, bedenlen kuvvetli olma”⁴⁴⁷ şeklinde anlaşılmıştır. “Ebsar” kelimesine ise, “akıl, dinde kuvvet, ilim”⁴⁴⁸ gibi anlamlar yüklenmiştir. Bize göre ayette geçen “el-eydî” kelimesi, beden ve amel yönünden kuvvetli olmaktan çok irade sağlamlığını, güçlü kişiliği ve kararlılığı ifade etmektedir. Ayette bu özellik, Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakup'un ortak vasfı olarak gösterilmiş, başka bir ayette bu özellik Hz. Davut için de konu edilmiştir (Sâd, 17). Böylece irade sağlamlığı ve kararlı duruşun bütün peygamberler için ortak bir özellik olduğu sonucuna ulaşmak mümkün olabilir. Zira bu özellik, bir sabır süreci olan tebliğ vazifesini yürütecek peygamberler için olmazsa olmaz bir özelliktir. Yüce Allah, Hz. İbrahim'in de böyle bir irade sağlamlığına, kararlı, ödün veremeyen bir kişilik yapısına sahip olduğunu belirterek onun vasıflarını bize ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Ayette geçen “ebsar” kelimesini ise –klasik tefsirlerdeki yorumlardan farklı olarak- “derin kavrayış yeteneği,⁴⁴⁹ isabetli fikrî bakış açısı,⁴⁵⁰ şuurlu ve uyanık bir bilinç” olarak anlamak daha doğru görünmektedir. Buna göre K. Kerim'in tanıttığı

⁴⁴⁵ İbn. Manzur, a.g.e., c. 9, s. 446; Firuzabadi, a.g.e., s. 1789.

⁴⁴⁶ Nisaburi, Nizamettin Hasan b. Muhammet, *Ğaraibü'l-Kur'an ve Rağaibü'l-Furkan*, Mısır, 1968, c. 23, s. 102; Şirbini, Hatip, *Tefsirü'l-Kur'an (es-Siracü'l-Münîr)*, Beyrut, 1970, c. 3, s. 422; Kurtubi, a.g.e., c. 8, s. 184.

⁴⁴⁷ Taberi, a.g.e., c. 23, s. 109; Maverdi, a.g.e., c. 3, s. 454-455.

⁴⁴⁸ Maverdi, a.g.e., c. 3, s. 454-455.

⁴⁴⁹ Bayraklı, a.g.e., c. 16, s. 279.

⁴⁵⁰ İbn. Âşur, Muhammet Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvîr*, Dar-ı Sahnun, Tunus, ts., c. 11, s. 276.

H. İbrahim, -tıpkı diğ. peygamberler gibi- olaylara hikmetle bakabilen, derin kavrayış sahibi, isabetli kararlar alabilen, bilinçli bir peygamberdir. H. İbrahim ile beraber oğlu H. İshak ve torunu H. Yakup'un da aynı özelliklere sahip olmaları ve ayette bir arada anılmaları din eğitimi açısından özel ve güzel bir örnektir. H. İshak ve H. Yakup'un kararlı ve bilinçli birer birey olarak yetişmelerinde, bu ahlâkî özellikleri benimseyip kazanım haline getirmelerinde H. İbrahim'in eğitimci yönü elbette etkili olmuştur. Oğlunun ve torununun ahlâkî yönden yetişmesinde H. İbrahim'in örnekliğini yok saymak, K. Kerim'den anlaşılanlarla örtüşmemektedir.

H. İbrahim'in kararlı kişiliğini ve bilinçli bir fert oluşunu gösteren birçok durumu, onun hayatını ve tebliğ sürecini anlatan ayetlerden tespit etmek mümkündür. Babasına ve putperest kavmine tek Allah inancını kabul ettirmek için yılmadan çabalaması (En'am, 74-81; Meryem, 41-49; Enbiya, 52-72), Allah yolunda hiçbir zaman ümitsizliğe düşmeyip gerektiğinde hiç tereddüt etmeden ölüme gidebilmesi (Enbiya, 68-69; Ankebut, 24), tevhit inancını kalplere yerleştirebilme uğruna her şeyini terk edip hicret etmesi (Ankebut, 26; Saffat, 99), onun kararlılığını gösteren önemli misallerdir. Yine sürekli olarak sonraki nesli için dua etmesi (Bakara, 129), ahiret gününe yönelik isteklerde bulunması (İbrahim, 41; Şuara, 87) onun bilinçli, hem içinde bulunduğu anın farkında olabilen hem de yarınları görüp değerlendirebilen bir yapıda olduğunu gösteren örneklerden sadece birkaçıdır. Bu örnekler bize, H. İbrahim'in kararlı ve bilinçli olmayı sadece ahlâkî bir özellik olarak taşımakla yetinmediğini, bu özelliklerini hayatının her aşamasında uygulayıp davranışlarına yansıttığını göstermektedir.

H. İbrahim'in özelliği olarak ifade edilen "el-eydî" kelimesine sözlüklerde, "şan, şeref, ağırbaşlılık ve vakar" anlamları da verilmektedir.⁴⁵¹ Bu anlamlardan hareket edersek H. İbrahim'in şahsında ifadesini bulan "üli'l-eydî" tabirine, "şan, şeref sahibi, ağırbaşlı, vakur" anlamlarını vermek mümkün olur. Böylece yüce Allah, H. İbrahim'in birçok ahlâkî meziyetini "el-eydî" kelimesinde toplayarak onu farklı yönleriyle bize tanıtmaktadır. Her şeyden önce bu tanıtım, bir ahlâk eğitimi faaliyetidir. K. Kerim, H. İbrahim gibi üstün ahlâkî vasıflarla bezenmiş bir peygamberin şahsının örnekliğinde bize, ahlâkî açıdan sahip olmamız gereken özellikleri tanıtmakta, din ve ahlâk eğitimci-

⁴⁵¹ Firuzabadi, a.g.e., s. 1789.

lerine, insanlara kazandırılması gereken ahlâki özelliklerin neler olduğunu bilme fırsatı vermektedir.⁴⁵²

2. Muhsin Oluşu: İnsanlar arası ilişkilerin olumlu yönde gelişmesini teşvik eden en önemli toplumsal kazanımlardan biri, o toplumu oluşturan bireylerin birbirlerine karşılıklı iyilikte bulunması, toplumsal yapı içerisinde gerçekleştirilen işlerin en iyi şekilde yerine getirilmesidir. K. Kerim, bu tarzda hareket edenleri “muhsin” olarak nitelendirmektedir. Bu kelimenin türemiş olduğu “husn” kökü, ilk kullanımıyla “iyi, iyi hal, tabiat ve aklın güzel bulduğu şey”⁴⁵³ anlamlarına gelir. İhsan ise, “başkasına iyilik etmek” ve “yaptığı işi güzel yapmak” şeklinde kısmen farklı iki anlamda kullanılmaktadır. Buna göre bir kimse için muhsin vasfının kullanılması, onun neyi nasıl yapması gerektiğini iyi bilmesi ve bu bilgisini en güzel biçimde eyleme dönüştürmesi şartına bağlıdır.⁴⁵⁴

K. Kerim’de bazı peygamberlerin isimleri anılarak kendilerinden “muhsinler” diye söz edilmesi (En’am, 84), ihsanın peygamberlerde bulunan kusursuz dindarlığı ve bunun neticesi olan güzel ve asil davranışları ifade ettiğini gösterir. K. Kerim’de ihsan sahibi olan ve bize örnek gösterilen peygamberlerden birisi de Hz. İbrahim’dir. Yüce Allah, onun bu özelliğini şöyle ifade eder: “(Biz) İbrahim’e şöyle seslendik: ‘Ey İbrahim! Sen, kesinlikle rüyayı doğruladın. İşte biz, iyileri (muhsinleri) böyle mükâfatlandırırız.’” (Saffat, 104-105), “İbrahim’e selam olsun! İyi iş yapanları (muhsinler) böyle ödüllendiririz.” (Saffat, 110). Yüce Allah, bu ayetlerde özelden-genele giden bir tarzda öncelikle Hz. İbrahim’in durumunu anlatmış, onun davranışını ihsan olarak değerlendirmiş, sonra onun gibi hareket eden bütün muhsinleri ödüllendireceğini haber vermiştir. Burada din eğitimi açısından şu soruyu sormamız önemlidir: Hz. İbrahim hangi davranışlarıyla muhsin olma vasfını kazanmıştır? K. Kerim’in ortaya koyduğu genel anlayışa göre muhsin olan kişilerin vasıflarından bazıları şöyle sıralanır: “Allah’a teslimiyet (Bakara, 112), Allah yolunda mücadele (Ankebut, 69), namaza bağlılık (Lokman, 3), sözünde durma (Saffat, 105), affetme, hoşgörülü olma (Âl-i İmran, 134-135, Maide, 13), sabırlı olma (Hud, 115, Yusuf, 90), kararlılık ve cesaret (Âl-i İmran, 147-148), cömertlik, (Bakara, 236; Âl-i İmran, 134).” Yüce Allah, bu özelliklere sahip olan insanları “muhsin” olarak nitelemektedir. Hz. İbrahim’in K. Kerim’de anlatılan hayatı incelendi-

⁴⁵² Bayraklı, a.g.e., c. 16, s. 280.

⁴⁵³ Firuzabadi, a.g.e., s. 363; Razi, a.g.e., c. 14, s. 184.

⁴⁵⁴ Şevkani, Muhammet b. Ali b. Muhammet, *Fethu’l-Kadir*, Mısır, 1964, c. 4, s. 464.

ğinde bu özelliklerin hepsini şahsında temsil ettiği görülür. Yukarıda ele aldığımız Saffat 104-105. ayetlerde yüce Allah, muhsin kelimesine “bütün benliği ile Allah’a teslim olup onun emrini tereddütsüz yerine getiren kişi” anlamını yüklemektedir.⁴⁵⁵ Hz. İbrahim, Allah’a teslimiyetin en güzel örneğini şahsında temsil etmekle muhsin olma payesine erişmiştir. Yine o, Allah yolunda kararlı mücadelesiyle (Enbiya, 52-72), namaza bağlılığıyla (İbrahim, 40), sözünde durmasıyla (Meryem, 41; Necm, 37), hoşgörüsüyle (İbrahim, 36), sabrıyla (Saffat, 102), cömertliğiyle (Zariyat, 24) kararlılık ve cesaretiyle (Bakara, 258), K. Kerim’in belirlemiş olduğu muhsin kimliğinin bütün özelliklerini taşımaktadır.

Ahlâki özelliklerin nesilden nesle aktarılabilmesi, ahlâk eğitiminin hedeflerindendir. K. Kerim’e göre Hz. İbrahim, eğitimci tarafıyla muhsin olma vasfını kendi evlatlarına ve onlardan gelecek nesillere benimsetmeye yönelmiş, bu konuda kısmen başarılı olmuştur. Bu durum K. Kerim’de şu ayette belirtilir: “*İbrahim’i ve İshak ailesini mübarek kıldık. O ikisinin soyundan iyi iş yapanlar da (muhsinler), kendilerine açıkça zulmedenler de vardır.*” (Saffat, 113). Ayetin bize verdiği mesaja göre, ataların üstünlüğü, iyi vasıflara sahip olması, evlatlarının da üstün olmasını gerektirmez.⁴⁵⁶ Bir peygamber olmasına rağmen Hz. İbrahim’in nesli içerisinde muhsinler ve kendilerine zulmedenler olmuştur. Nitekim Hz. İbrahim, yüce Allah’tan soyundan önderler çıkarmasını istediğinde “...*Ahdim zalimlere ermez.*” (Bakara, 124) cevabını almıştır. Bu cevap da aynı durumu göstermektedir. Sonuçta, ahlâkî değerlerin eğitim yoluyla nesilden nesle aktarılması bazen başarısız olabilmektedir. K. Kerim, Hz. İbrahim üzerinden bu gerçeğe de işaret etmektedir.

Yüce Allah, Hz. İbrahim’in muhsin olma vasfını ve bu vasfından dolayı onu ödüllendireceğini ifade etmekle bizi de onun gibi olmaya, iyi ve güzel işler yapmaya teşvik etmektedir. Din eğitimcileri, her dönemde insanlara ahlâk eğitimi verirken en güzel model olan peygamberlerin muhsin olma özelliklerini onlara aşlamayı temel gaye edinmelidir. K. Kerim’e göre, “ilim ve hikmet (Yusuf, 22; Kasas, 14), iyilik (Nahl, 30), Allah ile beraber olma (Ankebut, 69), kurtuluşa erme (Lokman, 5), büyük mükâfat (Ahzap, 29), cennette afiyetle yiyip içme (Mürselât, 41-45)” muhsin kimseye verilecek olan

⁴⁵⁵ Bayraklı, a.g.e., c. 16, s. 176.

⁴⁵⁶ Razi, a.g.e., c. 26, s. 159.

ödüllerdendir. Hz. İbrahim gibi olabilmek, onun ahlâkı ile ahlâklanabilmek, bu mükâfatlara ulaşmanın yegâne yolu olduğuna göre, K. Kerim'in tanıttığı Hz. İbrahim, din ve ahlâk eğitimi hususunda her zaman din eğitimcilerinin en önemli kılavuzlarından biri olarak önemini koruyacaktır.

3. Şükredici Oluşu: Hedef kitlesinin ahlâkî tecrübesini peygamberlerin hayat serüvenlerinden sahneler sunarak şekillendirme yoluna giden K. Kerim, peygamberlerin ahlâkının en temel yapı taşlarından birini şükretme özelliği olarak belirler. Buna uygun olarak Hz. İbrahim, yüce Allah'ın kendisine bahşettiği nimetlere daima şükreden bir kul olarak tanıtılır. Şükür kelimesi sözlükte, “nimeti tasavvur edip onu göstermek, nimeti açığa çıkarmak” anlamına gelmektedir. Bu anlamda kelime, nimeti örtmek anlamına gelen küfrün zıddıdır. Kendisini besleyen kişiye bağlılığını gösteren hayvanı nitelemek için de aynı kökten gelen “şekûr” sıfatı kullanılır.⁴⁵⁷ “Nimetin kıymetini bilmek, onu itiraf etmek, ondan dolayı yaratıcıya teşekkür etmek” gibi anlamları içeren “şükür” kelimesi, K. Kerim'de semantik bir değişimle⁴⁵⁸ bazen “iman etmek” anlamında da kullanılmıştır (Zümer, 7; İnsan, 3).

Yüce Allah, belirli özelliklerini sıraladığı bir pasajda Hz. İbrahim'in, kendisine verilen nimetlere şükredici olduğunu şu ifadeyle bize bildirir: “(İbrahim) Allah'ın nimetlerine şükredici idi. Çünkü Allah, onu seçmiş ve doğru yola iletmişti.” (Nahl, 121). Bu ifadeden Hz. İbrahim'in ahlâkını teşkil eden temel unsurlardan birinin onun şükredici olma özelliği olduğu anlaşılmaktadır. Onun, nimetlere şükredici olma ahlâkına sahip olması, nankörlük yapmadığının delilidir. Burada yüce Allah, ahlâk eğitimine bakan tarafla Hz. İbrahim'in olumlu bir özelliğini ifade etmiş, böylece ahlâkî yönden onun olumlu bir yanı olan şükür gündeme getirerek olumsuz yön olan nankörlüğün onda bulunmadığına dikkat çekmiştir.⁴⁵⁹ Özellikle ahlâk eğitiminde olumlu tarafların öne çıkarılması, onların tanıtılmasına öncelik verilmesi daha fazla etkili olmaktadır. Yüce Allah, “İbrahim nankörlerden değildi” ifadesi yerine “o, nimetlere şükredenlerdendi” ifadesini kullanarak onun olumlu tarafı üzerinden muhataplarına ahlâk eğitimi sunmaktadır.

⁴⁵⁷ İbn. Manzur, a.g.e., c. 5, s. 164; Firuzabadi, a.g.e., s. 789.

⁴⁵⁸ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts. S. 31.

⁴⁵⁹ Bayraklı, a.g.e., c. 11, s. 139.

Nimetlere şükredici olma ahlâkı, insanlığın ikinci atası olarak bilinen Hz. Nuh'un da bir özelliği olarak K. Kerim'de ifade edilir (İsra, 3). Hz. Nuh, Hz. İbrahim'in atasıdır. Yüce Allah, şükürü hem Hz. Nuh hem de Hz. İbrahim için konu edinmekle peygamberlerin müşterek ahlâkî özelliklere sahip olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. İlahî ahlâk eğitiminin rehberliğinde yetişen Hz. İbrahim –aynen atası Hz. Nuh gibi- yüce Allah tarafından terbiye edilmiştir. Aynı soydan gelen iki peygamberin nimetlere şükredici olma vasfını taşıması, nesiller arası ahlâk eğitiminin aktarılmasını akla getirmektedir. Hz. İbrahim'in şükredici bir kul olmasında Hz. Nuh'un hiç etkisinin olmadığını söylemek doğru olmaz. Aradaki kuşak farkına rağmen Hz. İbrahim'in ahlâkının oluşmasında Hz. Nuh'tan itibaren nesilden nesle aktarılan ahlâkî birikim önemli bir yere sahiptir.

Hız. İbrahim, şükredici olma ahlâkını kendi şahsında ve davranışlarında yaşattığı gibi hem aile fertleri hem de putperest kavmi için de talep etmiş, onların da bu ahlâkî özelliği kazanmaları için bazen yüce Allah'a yalvarmış, bazen de ikaz metodunu kullanmıştır. Aile fertlerini Kâbe'nin yanına yerleştirdiği esnada yüce Allah'tan onları rızıklandırmasını isteyen Hz. İbrahim, bu ihsanın onlara şükür ahlâkını kazandırabileceğine ihtimal vermekte, bu ihtimali dua yoluyla değerlendirmek istemektedir (İbrahim, 7). Ailesinin şükreden bireyler olması konusunda bir ihtimalin dahi peşinden koşan Hz. İbrahim, bu tavrıyla nimetlere şükürün ne kadar önemli bir ahlâkî erdem olduğunu ortaya koymuş, bu ahlâkı aile bireylerinin de kazanabilmesi için ilahî müdahaleyi talep etmiştir. Putperest kavmiyle olan bir diyalogunda da onları şükretmeye davet ederken şu ifadeleri kullanmıştır: *“Siz, Allah'ı bırakıp sadece birtakım putlara tapıyorsunuz ve aslı olmayan sözler uyduruyorsunuz. Doğrusu, Allah'tan başka tapıklarınızın size rızık vermeye güçleri yetmez. Artık rızık Allah katında arayınız ve O'na kulluk edip şükrediniz. Siz, O'na döndürüleceksiniz.”* (Ankebut, 17). Ayette Hz. İbrahim, rızık kaynağındaki gücü tespit etmekte, bu tespitten hareketle kavmine şükürü öğretmeyi hedeflemektedir. İnsanların genelde midelerine düşkün olduğu ve kendini besleyenlere çoğu zaman bağıllık gösterdiği gerçeğinden hareketle rızık kaynağındaki asıl gücün ortaya konulması, onlara şükür ahlâkını kazandırmada etkili bir yol olarak görülebilir. Ayrıca rızık kaynağında Allah'ın olduğuna inanıp bunu ifade etmek, şükürün dile getiriliş şekillerinden biridir.⁴⁶⁰ Bu bağlamda Hz. İbrahim, hem sözleriyle hem de kullandığı metotla müş-

⁴⁶⁰ Bayraklı, a.g.e., c. 14, s. 437.

rik kavmine şükredici olma özelliğini kazandıracak ahlâk eğitiminin en güzel uygulamasını göstermektedir.

Hız. İbrahim'in "nimetlere şükredici" olarak nitelendirilmesi, akla ona verilen nimetlerin ne olduğu, hangi nimetlere ne şekilde şükrederek bu vasfı kazandığı sorusunu getirmektedir. K. Kerim'de şükür gerektiren nedenlerden bazıları, "Allah'ın insanları bağışlaması (Bakara, 52), onlara güzel nimetler vermesi (Bakara, 172), onları doğru yola iletmesi (Bakara, 185), onlara yardım etmesi (Âl-i İmran, 123), işlerini kolaylaştırması, onlara olan nimetlerini tamamlayıp şahsiyetlerini temizlemesi (Maide, 6), onlara evlat vermesi (A'raf, 189) ve güvenlerini sağlaması (Enfal, 26)" olarak sayılır. Bu nedenlerin hemen hemen hepsine Hız. İbrahim'in şahsında ve hayatında rastlamak mümkündür. Hız. İbrahim, yüce Allah'ın onu bağışlamasını umduğunu dile getirmiş (Şuara, 82), yüce Allah onu doğru yola iletmiş (En'am, 87), ona yardım etmiş (Enbiya, 71), ona olan nimetini tamamlamış (Yusuf, 6), kendisine ilerlemiş yaşına rağmen evlat nasip etmiş (İbrahim, 39), Mekke'nin güvenli bir yer olamı için yapmış olduğu duayı (Bakara, 126; İbrahim, 35) kabul etmiştir (Ankebut, 67). K. Kerim'in genelinde Allah'a şükretme kavramı, sözle şükür ifade etmenin yanında Allah'ın tasvip ettiğı eylemleri gerçekleştirmeyi de kapsamaktadır.⁴⁶¹ Bir başka deyişle Allah'a nimetlerinden dolayı yalnızca dil ile şükretmek, K. Kerim'deki şükür kavramının somutlaşması için yeterli olmamakta, bunun yanında yüce Allah'ın onayladığı eylemlerin de gerçekleştirilmesi istenmektedir.⁴⁶² Hız. İbrahim, hem sözleri hem de fiilleriyle bu nimetlerin şükürünü hakkıyla yerine getirmiş olacak ki yüce Allah onu "nimetlere şükredici" olarak bizlere tanıtmıştır.

K. Kerim'de şükürün, değerlere uygun davranma için bir motivasyon ve amaç değeri olarak verilmesi, insan ile Allah arasındaki ilişkinin ahlâkî yönüyle ilgilidir.⁴⁶³ Yüce Allah, Hız. İbrahim'in ahlâkî özellikleri arasında gösterdiği şükredici olma vasfıyla onun şahsında muhataplarına şu bilinci aşlamayı amaçlamaktadır: Allah, insana karşı o kadar lütfkâr davranmakta ve ihsanda bulunmaktadır ki bunlara verilecek tek karşılık şükretmektir. Yaratıcıya teşekkür olarak O'nu razı edecek davranışlar sergilemenin gereğı olarak günlük hayatta bir iyilik yapana karşılığını göstermek, bundan dolayı ona

⁴⁶¹ Razi, a.g.e., c. 14, s. 437.

⁴⁶² Tuğral, Süleyman, *Kur'an'da Değerler Sistemi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2008, s. 217.

⁴⁶³ Tuğral, a.g.e., s. 217-218.

teşekkür etmek gerekir. Din eğitimi, bireyin yüce Allah’a şükredebilmesini ve bu özelliğini diğer bireylerle ilişkilerinde onlara teşekkür edebilme erdemine dönüştürebilmesini temin etmeli, bu ahlâkı onlara kazandırmalıdır.

4. Salih Oluşu: Sözlükte, “iyi, doğru, yararlı ve uygun olmak, doğruluk, dürüstlük” anlamlarındaki “salâh” kökünden türeyen “sâlih” kelimesi, “faydalı, iyi, doğru ve güzel olan, işe yarar, her türlü bozukluk ve yanlışlıktan arınmış, barışçı, uyumlu” gibi manalara gelir.⁴⁶⁴ K. Kerim’de bu kavram, biri “iyi, hayırlı iş ve davranış”, diğeri “dini ve ahlâkî bakımdan iyi davranışlara sahip kişi” olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır.⁴⁶⁵ Ahlâk eğitimi açısından insanın fiillerinin ahlâkî mükemmelliğini ifade eden salih kelimesinin K. Kerim’de erdemleri insanları ifade etmesinden dolayı, başta peygamberler olmak üzere inancı, tutum ve davranışlarıyla mükemmel bir insanlık örneği sergileyenler, salihler arasında anılmıştır (En’am, 87-88; Enbiya, 69-86).

Salih kelimesinin yukarıda sıraladığımız sözlük anlamlarına uygun olarak söz ve fiilleri ahlâkî ölçülere uygun, iyi, doğru, yararlı, güzel ve her türlü bozukluktan arınmış olan Hz. İbrahim, K. Kerim’in salih olarak tanıttığı seçkin kullardandır. Aslında salihlerden olma talebi bizzat Hz. İbrahim’in kendisinden şu ifadelerle gelmiştir: “*Rabbim, bana hüküm (ilim ve egemenlik) ver ve beni salihler (iyiler) arasına kat!*” (Şuara, 83). Yüce Allah, onun bu duasına olumlu geri bildirimde bulunmuş, onun ahrette salihlerden olacağını haber vermiştir (Bakara, 130; Nahl, 122; Ankebut, 27).

Hiz. İbrahim’in, salihler arasına katılmayı Allah’tan beklemesi ve bunun için dua etmesi,⁴⁶⁶ ahlâk eğitimi açısından dikkate şayandır. Bir peygamber bile kendi çalışması-na ve sahip olduğu erdemlere güvenmemektedir. Buna göre, bir insanın iyilerle birlikte olması ve erdemliliğinin kaynağı bir yönüyle ilahî iradedir. Bu alanda peygamberlerin gücü bile yeterli değildir. Din ve ahlâk eğitimcileri bütün eğitim gayretleri yanında hem kendileri hem de muhatapları adına Allah’tan yardım istemelidir.⁴⁶⁷ Hiz. İbrahim, bu talebiyle hangi konularda ne şekilde ilahî yardımın talep edileceğinin eğitimini vermektedir.

⁴⁶⁴ İbn. Manzur, a.g.e., c. 5, s. 374; Firuzabadi, a.g.e., s. 939.

⁴⁶⁵ Çağrıçı, Mustafa, “Salih” md. *DİA*, c. 30, s. 31.

⁴⁶⁶ Aynı duayı Hiz. Yusuf (Yusuf, 101) ve Hiz. Süleyman da (Neml, 19) yapmıştır.

⁴⁶⁷ Bayraklı, a.g.e., c. 14, s. 74-75.

Hız. İbrahim, salihlerden olmayı sadece kendisi için talep etmemiş, yüce Allah'tan kendisine ihsan etmesini istediğı çocuğun da vasfını, “salihlerden olma” olarak belirlemiştir⁴⁶⁸ (Saffat, 100). Hız. İbrahim'in bu duasının da kabul edildiğini K. Kerim'den anlamak mümkündür (Enbiya, 72, Saffat, 100, 112). Onun bu isteğı, ahlâkî yönden salih (iyi) bir birey olmanın çok değerli ve önemli olduğunu göstermektedir. Hız. İbrahim'in hem kendisi hem de ileride olacak evlatları için ısrarla salihlerden olmayı istemesi, her dönemde eğitimcilere yol gösterir mahiyettedir. Yüce Allah, Hız. İbrahim, oğlu Hız. İshak ve torunu Hız. Yakup için “...Her birini iyi kimseler (salihler) kıldık.” (Enbiya, 72) ayetiyle salihlerden olma özelliğinin onların ortak ahlâkî olduğu gerçeğine işaret etmiştir. Ayette, Hız. İbrahim ve evlatlarının salihlerden kılınması eylemi “cea'lna” fiiliyle ifade edilir. Bu fiil, “yaratmak, kılmak, sağlamak” manalarına gelir. Burada sorulacak soru şudur: Yüce Allah, Hız. İbrahim ve evlatlarını yaratılıştan mı iyi (salih) olarak yarattı, yoksa sonradan mı onların iyi olmasını temin etti? “Cea'lna” kelimesi, her ikisini de ifade etmektedir. Çünkü genel olarak bütün insanlar yaratılıştan iyidirler. Sonradan aldıkları eğitimle ya da çevrenin baskısıyla kötü olurlar. Bu ayette ise “cea'le” fiiliyle kastedilen bize göre, “sonradan iyi (salih) kılma” anlamıdır.⁴⁶⁹ Bu da akla ahlâk eğitimi getirilmektedir. Yüce Allah, Hız. İbrahim ve evlatlarını ilahî ahlâk eğitiminin süzgecinden geçirmiş ve onları salih birer birey olarak insanlık tarihine armağan etmiştir.

Mükemmel bir eğitim sonucunda salih, iyi bireyler yetiştirmek K. Kerim'in vermek istediğı ahlâk eğitiminin temel amacıdır. Zira yine K. Kerim'e göre yeryüzüne Allah'ın salih kulları varis olacaktır (Enbiya, 105). İman edip salih insan mertebesine ulaşanlar, kendileri gibi salih kişiler arasında yerlerini alacaklar (Ankebut, 9), ahiret gününde nebiler, sıddıklar ve şehitlerle beraber olacaklardır (Nisa, 69). Allah, salihlerin dostu ve gözeticisidir (A'raf, 196). Bu mertebelere ulaşabilmenin yolu bireyin, K. Kerim'in sunduğı ahlâk eğitiminden en güzel şekilde payını almasıdır. K. Kerim'de, bu amaç doğrultusunda salih oluşuna bağılı olarak güzel ahlâkıyla örnek alınacak en önemli şahsiyetlerden biri de Hız. İbrahim olarak önünüze konulmaktadır.

⁴⁶⁸ Allah'tan salih evlat istemek üzere dua etmeyi ilk olarak Hız. Adem ve eşi gerçekleştirmiştir. Bu husus K. Kerim'de şöyle ifade edilir: “...(Eşinin) hamileliği ağırlaşınca Rabbleri Allah'a: 'Andolsun bize salih bir çocuk verirken elbette şükredenlerden olacağız.' diye dua ettiler.” (A'raf, 189).

⁴⁶⁹ Bayraklı, a.g.e., c. 12, s. 482.

5. Halim Oluşu: “Akıllı ve kültürlü olmakla kazanılan, beşeri münasebetlerde hoşgörölü, bağışlayıcı ve medeni davranışlar sergilemeyi sağlayan ahlâkî erdem”⁴⁷⁰ olarak tanımlayabileceğimiz “hilm”, yüce Allah’ın ayetlerde övdüğü vasıflar arasındadır. Sözlüklerde genellikle, “sabırlı ve temkinli olma, akıllı ve ağırbaşlı olma, itidal ve sükûneti koruma”⁴⁷¹ gibi anlamlara gelen bu kelime, gerek K. Kerim’de (Tur, 32), gerekse İslam öncesi Arap edebiyatında “akıl” anlamında da kullanılmakta⁴⁷² ve çok nadir kimselerin ulaşabildiği veya önemini takdir ettiği bir meziyet olarak kabul görmektedir.⁴⁷³

K. Kerim’in geneline göz atıldığında hilm kavramı, ahlâkî anlamıyla çok az yerde geçmektedir. Kelimenin K. Kerim’de az kullanılmasının sebebi, çok zor kazanılabilecek düzeyde değerli, yüksek ve ideal bir fazilet olmasına bağlanmıştır.⁴⁷⁴ Yüce Allah, peygamberleri bile en az hilm sıfatıyla nitelemiş, Salih kullarını uzun uzun övdüğü halde onları nadiren hilmle vasıflandırmıştır. Nitekim K. Kerim’de hilm sıfatı, peygamberlerden sadece Hz. İbrahim (Tevbe, 114; Hud, 75), oğlu Hz. İsmail (Saffat, 101) ve Hz. Şuayb (Hud, 87) için kullanılmaktadır. Bu da bize hilm denen ahlâkî özelliğin peygamberlerde bile az rastlanabilen çok yüksek bir erdem olduğunu göstermektedir.

Hilm kelimesinden türeyen “halîm” sıfatı, Hz. İbrahim için babasıyla olan ilişkisi bağlamında ele alınmış, onun, putperest babasının bağışlanması için dua etmesi, taşıdığı halîm olma özelliğiyle ilişkilendirilmiştir. Ayette bu durum şöyle belirtilir: “İbrahim’in babası için mağfiret dilemesi, sadece ona verdiği sözden ötürü idi. Fakat, onun Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzak durdu. Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu (halîm) idi.” (Tevbe, 114). Ayetin ifadesinden, Hz. İbrahim’i müşrik babası için af dilemeye sevk eden unsurun, halîm özelliğine bağlı olarak sahip olmuş olduğu yumuşak huyluluk ve merhamet olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra yüce Allah Hz. İbrahim’in, babasının Allah düşmanı olduğunu anlayınca ondan uzaklaştığını haber vererek bize göre “halim” kelimesine yeni bir anlam yüklemektedir. Buna göre, doğru

⁴⁷⁰ Çağrııcı, Mustafa, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, DEM Yayınları, İstanbul, 2006, s. 50.

⁴⁷¹ Zebidi, a.g.e., c. 8, s. 256; Rağıb el-İsfahani, Hüseyin b. Muhammet, *el- Müfredât fî Ğaribi’l Kur’an*, Daru’l Kalem, Dımeşk, 1997, s. 84-85; Tehanevi, Muhammet Ali, *Keşşâf-u Istilahatı’l Fünûn*, İstanbul, 1984, c. 1, s. 381.

⁴⁷² Zevzeni, Ebu Abdullah Hüseyin, *Şerhu’l Muallakati’s- Seb’*, Beyrut, ts., s. 33.

⁴⁷³ Çağrııcı, a.g.e., s. 50.

⁴⁷⁴ Meydani, İbrahim Hasan, *Mecmeu’l Emsâl*, Beyrut, 1972, c. 1, s. 211.

olduğunu zannederek gerçekleştirilen bir işin sonra yanlış olduğu anlaşılınca derhal o işten vazgeçilmesi, halîm sıfatına sahip insanın özelliklerinden biri olmaktadır.⁴⁷⁵ Başka bir deyişle yanlıştan dönme erdemi, kelimenin kapsamına dâhil olmakta, halim de yanlıştan dönebilen kişiyi ifade etmektedir. Yüce Allah, Hz. İbrahim'in bu özelliğinden hareketle peygamberlerin ahlâkının temel direklerinden birinin hilm sıfatı olduğunu ortaya koymakta, Hz. İbrahim'in halini anlatarak bizleri onun gibi olabilmeye teşvik edip ahlâk eğitimi yapmaktadır.

K. Kerim'de Hz. İbrahim'in halim olma özelliği onun, Lut kavmini helak için gelen meleklerle olan diyaloglarını ele alan pasajların geçtiği ayetlerde de söz konusu edilir. Bu ayetlerde Hz. İbrahim, meleklerle mücadele eden bir şahıs kimliğiyle karşımıza çıkmakta, Hz. Lut'un durumunu merak edip onun hakkında meleklerle tartışması, ondaki hilm özelliğiyle bağlantılı olarak şöyle anlatılmaktadır: *"İbrahim'den korku gidip kendisine müjde gelince, Lut kavmi hakkında bizimle mücadeleye başladı. İbrahim, cidden yumuşak huylu (halim), duygusal, kendini Allah'a vermiş biri idi."* (Hud, 74-75).

Ayette geçen ve Hz. İbrahim'e nispet edilen halim kelimesine, "başkasına yetiştirmek için acele etmeyen, yavaş hareket eden, genişten alan kimse"⁴⁷⁶ anlamı da verilmiştir. Sahip olduğu halim özelliğiyle Hz. İbrahim, meleklerin Lut kavmine azap etmekte acele etmemesi, azabı ertelemesi için onlarla mücadele etmiş, bu davranışı nedeniyle "halîm" sıfatına lâyık görülmüştür.⁴⁷⁷ İnce kalpli, yumuşak huylu ve merhamet dolu olması bakımından Hz. İbrahim, K. Kerim'de asırlar sonra bu şekilde anılmış ve onun şahsında peygamberlerin gönül ülkesinin ve ahlâkının zenginliği tanıtılmıştır. Peygamberler, yüce Allah'ın terbiyesinden geçerek yetişmekte, ilahi vahiy onların ahlâkını eğitmektedir. Hz. İbrahim'den gelen bu gönül vasıfları, K. Kerim ahlâkının temelini oluşturmaktadır. İşte din eğitiminin amacı, mümkün olduğu ölçüde insanlara peygamberlerin ahlâkını kazandırmaktadır. İlahi vahiy ışığındaki eğitim faaliyetinin mayaladığı ahlâkî özellikleri insanlar için kazanım haline getirmek, din eğitiminin en önde gelen görevleri arasında yer almaktadır.⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ Bayraklı, a.g.e., c. 8, s. 365.

⁴⁷⁶ Razi, a.g.e., c. 13, s. 77.

⁴⁷⁷ Bayraklı, a.g.e., c. 9, s. 248.

⁴⁷⁸ Bayraklı, a.g.e., c. 9, s. 249.

Halim olma özelliği, K. Kerim’de Hz. İbrahim’in evlatlarından Hz. İsmail hakkında da gündeme getirilmiş, bu özelliğin –tıpkı babası gibi- onun da ahlâkının bir parçası olduğu vurgulanmıştır. Hz. İbrahim, yüce Allah’tan kendisine Salihlerden bir çocuk vermesini istediğinde, kendisine yumuşak huylu bir çocuk müjdelenmiştir (Saffat, 100-101). Böylece babanın isteği üzerine yüce Allah, babaya ait bir özelliği oğluna da vermiş olmaktadır. Bu durum Hz. İbrahim’in, halim özelliğine sahip olmanın ne kadar önemli bir ahlâkî vasıf olduğunun farkında olduğunu göstermektedir. Yine bu özelliğe sahip olmak, çok zor elde edilebilecek, herkesin ulaşamayacağı yüksek ve ideal bir fazilete nail olmak anlamına geldiğinden Hz. İbrahim, evladının halim vasfına sahip olması için ilahî müdahale ve yardımı devreye sokmak istemektedir.

K. Kerim, Hz. İbrahim’e müjdelenen evladı “ğulâmün halîmün” ifadesiyle bize tanıtır (Saffat, 101). Yüce Allah, bu nitelemeyle Hz. İbrahim’e üç şeyi müjdelemiş olmaktadır: 1) Doğacak çocuğun erkek olacağı, 2) Bu çocuğun olgunluk çağına ulaşacağı, 3) Çocuğun yumuşak huylu (halîm) ahlâkına sahip olacağı. Hz. İbrahim’e müjdelenen çocuğun halim vasfına sahip olacağının ifade edilmesi, onun ahlâken belli bir olgunluğa ulaşacağının da göstergesi olmaktadır. Zira belli bir ahlâkî olgunluğa sahip olmayan bir kimsenin halim sıfatıyla nitelenmesi doğru değildir.⁴⁷⁹ Bu durum, Hz. İsmail’in ahlâken babası tarafından çok iyi yetiştirilip eğitileceğinin de bir göstergesi olmaktadır.

“Hilm” kelimesinin hem K. Kerim’de hem de İslam öncesi Arap edebiyatında “akıl” anlamına geldiğini daha önce belirtmiştik. Buradan hareketle halim kelimesine, “yumuşak huylu ve akıllı kişi” anlamını verebilmemiz mümkündür. Buna göre, hilm sahibi insanın bir özelliği de akıllı ve bilgili olmaktır. Hilm, akıldan bağımsız düşünülmemeyeceği için akıl olarak adlandırılmış,⁴⁸⁰ aklın eylem haline dönüşmesi hilm olarak nitelenmiştir. Zira ancak akıllı, bilgili ve basiretli bir insan, hilm özelliğini taşıyan bir ahlâkî karaktere sahip olabilir. Bir bakıma ahlak, hlmî denen aklın davranışa taşmasıdır. Şu halde Kur’ânî anlamda hilm, insanın akıl, zekâ, bilgi, tecrübe gibi zihnî yeteneklerle birlikte hoşgörü, yumuşak huyluluk, temkin, sabır, ağırbaşlılık gibi erdemleri şahsında birleştirmesiyle ulaşılan bir kişilik özelliğidir.⁴⁸¹ Bu özellik Hz. İbrahim için söz konusu

⁴⁷⁹ Ebu’s- Suud, a.g.e., c. 4, s. 273.

⁴⁸⁰ Rağıb el-İsfâhânî, *ez-Zeria’ ilâ Mekârimi’s- Şeria’*, (Nşr. Ebu’l- Yezid el- A’cemî), Kâhire, 1985, s. 342.

⁴⁸¹ Çağrı, a.g.e., s. 59.

edildiğinde karşımıza, aklıyla, bilgisiyle hareket edip sabır ve yumuşak huyluluğu da elden bırakmayan bir şahsiyet çıkmaktadır. Babasıyla olan diyalogunda, onun Allah düşmanı olduğunu anlayınca duygusallığı bırakıp aklıyla, akıllı bir birey edasıyla hareket etmiş, babasının yanından ayrılmıştır.⁴⁸² Yüce Allah da onu, bu davranışı nedeniyle “halim” olarak övmüştür (Tevbe, 114). Burada halim olma bize göre, hem aklıyla hem de yumuşak huy ve ağırbaşlılıkla hareket eden bir şahsiyetin ahlâkını temsil etmektedir. K Kerim’de, Hz. İbrahim’in hilm özelliğinin böylesine ayrıntılı anlatılmasının gayesi, onun sahip olduğu hilm ahlâkını bütün insanlara tanıtıp benimsetmek, peygamber ahlâkının bir parçası olan hilm erdemini onların şahsiyetlerine ahlâki bir meleke olarak yerleştirmektir.

6. Başkaları İçin Özveride Bulunması: Başkaları için özveride bulunmak Arapçada “îsar” kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kelimenin Batı dillerinde kullanılan karşılığı “altruizm”; Türkçedeki karşılığı ise “özgecilik” ve “diğerkâmlık”tır.⁴⁸³ Özgecilik, kendini düşünmeden, dışarıdan bir ödül beklemeden hatta bazen kişisel bir bedel ödeyerek başkalarının iyiliğini düşünmedir.⁴⁸⁴ Bu tanımlamaya yakın bir anlam taşıyan îsar kelimesi ise sözlükte, “başkasının yararı için fedakârlıkta bulunmak, bir kimseyi başına gelebilecek bir zarardan korumaya çabalamak”⁴⁸⁵ şeklinde tarif edilmektedir. K. Kerim’de ise îsar kelimesine, “kendisi ihtiyaç içinde bulunsa bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanma” anlamı yüklenmiştir (Haşr, 9). Hz. İbrahim’in tebliğ sürecini konu edinen ayetlerdeki ikili ilişkilerinde dikkati çeken en önemli ahlâkî özelliklerinden biri diğerkâmlık olarak göze çarpar. Sahip olduğu üstün ahlâkın beraberinde getirdiği başkaları için fedakârlıkta bulunma, onlara gelecek bir zararı önlemek için her türlü mücadeleyi verme bir peygamber olarak Hz. İbrahim’in yüce ahlâkıyla uygun düşen davranışlardır.

Başkaları için özveride bulunma, insanın sahip olduğu bencil olma özelliğinin eğitilmesiyle kazanılan ahlâkî bir erdemdir.⁴⁸⁶ İlke olarak insandaki diğerkâmlık duygu-

⁴⁸² Bayraklı, a.g.e., c. 8, s. 367.

⁴⁸³ Çağrı, Mustafa, “İsar” md. *DİA*, c. 17, s. 490.

⁴⁸⁴ Budak, a.g.e., s. 575.

⁴⁸⁵ Cürçani, *Ta’rifât*, c. 1, s. 17.

⁴⁸⁶ Batı ahlâk felsefesinde David Hume, John Stuart Mill, Henri Spenser, William James gibi filozoflar, insanın aslî tabiatında bencil duyguların hâkim olduğunu, toplumsal gelişme ilerledikçe bu duyguların karmaşık bir yapı değişikliği süreci sonunda altruist duygulara dönüştüğünü ileri sürerken, altruizmin en önemli temsilcisi olan Auguste Comte, tam aksine insanın fitratında altruist duyguların esas olduğunu

ları, ben merkezli eğilimlerle bağlantılıdır. İnsanın temelde kendisini sevmesi, başkalarına iyilik yapıp onlar için fedakârlıkta bulunmasının çıkış noktasıdır. Eğitim yoluyla ahlâkî ve estetik duyarlılığı gelişmiş bireyler, başkalarına iyilik ve fedakârlıkta bulunma gibi üst değerleri daha kolay benimseyip içselleştirebilirler.⁴⁸⁷ K. Kerim'in bize tanıttığı Hz. İbrahim, tam da bu özellikleri taşıyan bir bireydir. Tebliğ sürecinde babasını ve kavmini şirkten vazgeçirmek için gösterdiği çabalar, onları tek Allah fikrine davet etmek üzere göze aldığı tehlikeler, katlandığı tehditler tamamıyla Hz. İbrahim'in sahip olduğu diğerkâmlık ahlâkının K. Kerim'de bize sunulan yansımalarıdır.

K. Kerim'de Hz. İbrahim'in diğerkâmlık vasfına ışık tutan bir diyaloga ve bu diyalog esnasında onun tarafından takınılan tavra özellikle yer vermek gerekir. Yüce Allah, Lut kavmini helak etmek üzere gelen elçilere karşı Hz. İbrahim'in yürüttüğü mücadeleyi, Lut (a.s) durumunu merak edip işin sonunu sorgulamasını, ona gelebilecek bir zararın önüne geçebilme gayretini son derece çarpıcı ifadelerle şöyle anlatır: *“İbrahim'den korku gidip kendisine müjde gelince, Lut kavmi hakkında bizimle mücadeleye başladı. İbrahim cidden yumuşak huylu, duygusal, kendini Allah'a vermiş biri idi. (Elçiler şöyle dedi): Ey İbrahim, bundan vazgeç! Çünkü Rabbinin emri gelmiştir. Onlara, geri çevrilemeyecek bir azap kesinlikle gelecektir.”* (Hud, 74-76); *“İbrahim, 'Ey elçiler! Başka ne işiniz var?' dedi. Onlar da 'Biz, suçlu bir topluma gönderildik. Ancak Lut ailesi hariç, inananların hepsini kurtaracağız. Lut'un karısı hariç. Biz, onun geride kalanlardan olmasını takdir ettik' dediler* (Hicr, 57-60); *“Elçilerimiz İbrahim'e müjdeyi getirdiklerinde şöyle dediler: 'Biz, bu memleketin halkını helak edeceğiz. Çünkü oranın halkı zalim kimselerdir.' İbrahim şöyle dedi: 'Ama orada Lut var!' Elçiler şöyle cevap verdiler. 'Biz, orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz. Onu ve ailesini elbette kurtaracağız. Yalnız, karısı hariç; o, azapta kalacaklar arasındadır.”* (Ankebut, 31-32).

Bu ayetlerde Hz. İbrahim, Lut kavmini helak etmek üzere gelen meleklere, ne için geldiklerini sorarken “hatb” kelimesini kullanmıştır. Bu kelime Arapçada sıra dışı, önemli bir iş için kullanılır.⁴⁸⁸ Bu durum, insan suretinde gelen meleklerin mutlaka önemli bir görev için gönderildiklerinin Hz. İbrahim tarafından bilindiğini göstermekte-

düşünmüştür. Thomas Hobbes, Arthur Schopenhauer, Max Stirner, Frederic Nietzsche gibi filozoflar ise çok daha köklü bir egoizmi ve bireyciliği savunmuşlardır. Bkz. Çağrıcı, “İsar” md. *DİA*, c. 17, s. 491.

⁴⁸⁷ Gazali, *İhya*, c. 4, s. 299-306.

⁴⁸⁸ Elmalılı, a.g.e., c. 7, s. 261.

dir. Meleklerin Lut kavmini helak etmek için gönderilmiş olduklarını öğrenen Hz. İbrahim, ahlâkî yönden diğerkâmlık vasfına sahip olan bir birey olarak, hemen Hz. Lut'un durumunu meleklere hatırlatmış, onun bir zarar göreceğine dair endişesini dile getirmiştir. Hatta bu konudaki mücadelesini öylesine ileri götürmüştür ki görevli melekler, onu uyarma ihtiyacı hissetmişlerdir (Hud, 76). Bu durum Hz. İbrahim'in, Hz. Lut'a olan sevgisinin ve onun sahip olduğu diğerkâmlık vasfının ulaştığı boyutların zirvelerde olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu ayetlerde, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir ceza için mücadele etmenin ve o cezanın gelmesine sebep olan insanlara acımanın yersiz olduğunun eğitimi de verilmektedir.⁴⁸⁹

Yüce Allah, Hz. İbrahim'in diğerkâm oluşunun bir neticesi olan başkalarına faydalı olma, onlar adına endişelenme, zarar görmemeleri için mücadele verme gibi özelliklerini asırlar sonra K. Kerim'de gündeme getirmekle din eğitimcilerine ahlâk eğitimi açısından şu mesajı vermektedir: “Başkasını düşünmek, başkasının başına gelecek bir olaydan dolayı kaygılanmak, peygamber ahlâkıdır. Peygamber ahlâkı ile ahlâklanmanın bir yolu da budur. Başkasının derdini paylaşmak, başkasının iyiliğini istemek ve kötü durumda olmasından dolayı üzülme büyük erdemdir. İşte bu duyguları yaşamak, Hz. İbrahim'i örnek almak, onun ahlakını benimsemek ve onu bu çağa taşımaktır.”⁴⁹⁰

7. İçli, Gamlı (Evvah) Oluşu: Sözlükte, “çok hüznü olan, hayırlı işler için çokça dua eden, inanan, derin kavrayış sahibi, şefkat ve merhametli, çok tespih eden, çok gözyaşı döken”⁴⁹¹ anlamlarına gelen “evvâh” kelimesi, K. Kerim'de Hz. İbrahim'in bir diğer ahlâkî özelliği olarak sunulmaktadır. Bu kelimenin aslının, “ıstrap çeken bir kimsenin göğsünden çıkan ses” anlamındaki “et-teevvüh” veya inlerken çıkarılan ses olan ‘âh!’ olduğu dile getirilmiştir.⁴⁹² Evvâh olma vasfı, Hz. İbrahim için söz konusu edildiği ayetlerde, onun bir başka ahlâkî özelliği olan “hilm” özelliğiyle birlikte zikredilmiştir. Bize göre bunun nedeni, halim ve evvâh olma özelliklerinin birbiriyle olan sıkı ilişkisidir. Temelde “çok içli ve hüznü olma” anlamını bünyesinde barındıran evvâh vasfı ile “yumuşak huylu ve merhametli olma” manalarını içeren halim vasfı, birbirini tamamlayan, biri diğerini gerekli kılan iki ahlâkî vasfı olarak görünmektedir.

⁴⁸⁹ Bayraklı, a.g.e., c. 9, s. 250.

⁴⁹⁰ Bayraklı, a.g.e., c. 9, s. 248.

⁴⁹¹ İbn. Manzur, a.g.e., c. 1, s. 248.

⁴⁹² Kurtubi, a.g.e., c. 4, s. 590; Razi, a.g.e., c. 14, s. 367.

Birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün olmayan bu iki özellikle yüce Allah, Hz. İbrahim'i aynı anda nitelemiştir.

Hz. İbrahim'in, bir eğitim süreci olan tebliğ faaliyeti incelendiğinde onun evvâh oluşunun güzel yansımalarını gözlemlemek mümkündür. Evvah olma özelliği, içermiş olduğu bütün manaları ile Hz. İbrahim'in şahsında hayat bulmuş, onun ölümsüz ahlâklı olarak K. Kerim vasıtasıyla bize tanıtılmıştır. Genel tebliğ sürecinin içerisinde yüce Allah, Hz. İbrahim'in evvâh özelliğini K. Kerim'de iki yerde özel olarak vurgulamıştır. Babasıyla olan diyalogunda onun için dua etmesi ve Lut kavmini helak etmek için gelen elçilerle Hz. Lut için mücadele etmesi, K. Kerim'de bu özel vurgunun yapıldığı bağlamlardır (Tevbe, 114; Hud, 75). Babasıyla olan diyalogu düşünüldüğünde evvâh kelimesinin anlamlarından biri olan “hayırlı işler için çokça dua eden” anlamını tercih etmek daha isabetli olacaktır. Yüce Allah, Hz. İbrahim'in dua edip af dileme ahlâkı olduğu için ona evvâh sıfatını vermiştir.⁴⁹³ Buradan anlaşıldığına göre, Hz. İbrahim'i putperest babası için ısrarla dua etmeye sevk eden özelliklerinden biri, sahip olduğu ahlâkın unsurlarından olan evvâh vasfıdır. Onun, elçilerle Hz. Lut için mücadele etmesi olayında evvâh olarak anılması ise temelde, sahip olduğu şefkât ve merhametten kaynaklanabileceği gibi Lut kavminin uğrayacağı azaptan dolayı üzüntü duyup hüzünlenmesinden de kaynaklanmış olması muhtemeldir.⁴⁹⁴

Evvâh kelimesinin yukarıda ifade ettiğimiz “âh etmek” anlamıyla ilişkisinden hareketle şu değerlendirmeyi yapmak, kelimenin ahlâkî içeriğiyle ilgili bilgi vermesi açısından önemlidir: “’Âh’ bir acıya ve hüzne işaret etmek için kullanılır. İnsanoğlu şiddetli bir acı duyduğu zaman adeta yüreği yanar, nefesi daralır ve boğulacak gibi olur. Yanan nefesini çıkarırken zaruri olarak bir ah çeker. Bunun için çok ah etmenin çok acı çekmeye, bağı yanıklığa, aşka ve Allah korkusuna delaleti vardır. Evvâh vasfından maksat, sırf ağlayıp ah vah etmek değil, bir kalp özelliğinin, bir ruh halinin dile getirilmesidir. Bu nedenle evvâh özelliğinin, yürek yufkalığından, merhamet ve şefkatten kinaye olduğu ifade edilmiştir. Ayetlerde Hz. İbrahim'in evvâh ve halim olma özellikleriyle peş peşe vasıflandırılmış olması çok anlamlıdır. Zira çok âh etmek, aynı zamanda bir hiddeti ve sabırsızlığı da ima edebilir. İşte halim sıfatıyla beraber anılması evvâh

⁴⁹³ Bayraklı, a.g.e., c. 8, s. 366.

⁴⁹⁴ Kurtubi, a.g.e., c. 5, s. 68.

vasfını bu imadan uzak tutmaktadır. Buna göre Hz. İbrahim'in çok çok âh eden biri olması, hiddetinden, sabırsızlığından ve tahammülsüzlüğünden kaynaklanan sıkıntılardan dolayı değildir. O, gerçekten halim selim, hiddetten uzak, eza ve cefaya katlanan, sıkıntılara aldırmayan aynı zamanda evvâh olan bir şahıstır. Bundan dolayı babasının ve kavminin her türlü eziyetlerine sabretmiş, onlara her daim yumuşak davranmıştır.”⁴⁹⁵

Böylece Hz. İbrahim'in sahip olduğu evvâh olma vasfının ahlâkî yönden nasıl bir içeriğe sahip olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Din eğitimcilerine düşen görev, K. Kerim'in, Hz. İbrahim üzerinden tanıttığı bu vasıfla hem kendi ahlâklarını hem de muhataplarının ahlâklarını süslemek, başkalarının sıkıntıları için üzülebilmek, kederlenip âh edebilme erdemini kazanıp kazandırabilmektir.

8. Allah'a Yönelen Bir Kul (Münib) Oluşu: Tevhit inancı, sahte tanrıların tamamını bir yana bırakarak bütün benlikle Allah'a yönelmeyi gerekli kılmaktadır. Yalnızca Allah'a yönelmek, mü'minin tercihte bulunabileceği bir konu olmayıp onun şüphe etmeden itaat etmesi gereken bir emirdir. Yüce Allah, bütün inananlara kendisine yönelmelerini emretmiş (Zümer, 54), bir kimsenin bütün kalbiyle Allah'a yönelmesini, onun Allah'a olan saygısının göstergesi olarak kabul etmiştir (Rum, 31). K. Kerim'de tevhit inancının en önemli temsilcilerinden biri olan Hz. İbrahim de, –tıpkı diğer peygamberler gibi- her işinde sadec e Allah'a yönelen bir şahsiyet olarak bizi karşılar. Yüce Allah, onun bu özelliğini “münib” kelimesiyle ifade eder (Hud, 75).

“Allah'a dönen, yalvaran, samimiyetle O'na yönelen”⁴⁹⁶ anlamlarına gelen “münib” kelimesi, bedensel bir yöneliştten çok bir gönül yönelişini ifade eder. Bu yöneliş, tamamen psikolojik, içsel bir yapı arz etmektedir.⁴⁹⁷ Bu nedenle, bireyin ruhî yapısı ne derece bu yönelişe yardımcı olursa onun, Allah'a yönelişi içselleştirip bir ahlâkî meleke haline getirmesi o oranda mümkün olacaktır. Hz. İbrahim'in ahlâkını bize tanıtan K. Kerim, onun her işinde Allah'a yönelmeyi bir ahlâk haline getirdiğini çeşitli vesilelerle vurgulamış, muhataplarının dikkatini bu yöne çekmeye çalışmıştır. K. Kerim, Hz. İbrahim'in sadece Allah'a yönelen bir şahsiyet oluşunu şöyle haber verir: “*Ben, yüzümü tamamen gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve ben, O'na ortak koşanlardan*

⁴⁹⁵ Elmalılı, a.g.e., c. 4, s. 414-415.

⁴⁹⁶ İbn. Manzur, a.g.e., c. 8, s. 732; İsfahani, a.g.e., s. 507.

⁴⁹⁷ Bayraklı, a.g.e., c. 19, s. 210.

değilim.” (En’am, 79). Meâlde “yüzümü” şeklinde tercüme ettiğimiz kısım, ayette “vechiye” kelimesiyle karşılığını bulur. Bu kelime Arapçada, “şahsiyet, benlik” anlamlarına da gelmektedir.⁴⁹⁸ Böylece Hz. İbrahim’in bu yönelişinin bedensel değil psikolojik, içsel bir yöneliş olduğu anlaşılmakta⁴⁹⁹, bu özelliğin Hz. İbrahim’in şahsında yerleşmiş ahlâkî bir nitelik olduğu fark edilmektedir.

Hz. İbrahim’in sadece Allah’a yönelen bir kul olduğunu gösteren diğer delilleri, onun tebliğ sürecini inceleyerek tespit etmek mümkündür. Tavsiye ve korkutmalarının babasına ve putperest kavmine fayda vermediğini görünce, “*Sizden ve Allah dışında taptığınız şeylerden uzaklaşıyorum...*” (Meryem, 48) diyerek tavrını koyan Hz. İbrahim, sadece Allah’a yönelmenin nasıl olacağının etkili ve canlı bir misalini ortaya koymuştur. Yine, kendisine inanmayan kavmine cevap olarak Allah’a hicret ettiğini (Ankebut, 26), ona yöneldiğini (Saffat, 49) cesurca ifade etmekten çekinmemiştir. Hz. İbrahim, yalnız Allah’a yönelme erdemini sadece kendisi hayata geçirmemiş, başarılı bir eğitimci olarak bu ahlâkı, etrafındaki inananlara da aşılama muvaffak olmuştur. Bu muvaffakiyetin en önemli göstergesi, Hz. İbrahim’in, kendisine inananlarla beraber yapmış olduğu şu duadır: “*...Ey Rabbimiz! Sana güvendik, yalnız sana yöneldik ve sonunda dönüş sanadır.*” (Mümtehine, 4).

Hz. İbrahim’in ahlâkî şahsiyetini konu edinen bu ayetlerin din ve ahlâk eğitimi hususunda verdiği mesaj şudur: Din ve ahlâk eğitimi, bireylerin sahte tanrılardan uzaklaşmasını sağlayarak onlara her işlerinde Allah’a yönelme şuurunu aşılmalı, bu özelliği ahlâklarının ayrılmaz bir parçası haline getirmede onlara yardımcı olmalıdır.

9. Allah’ın Dostu Oluşu: ‘Sadakat ve kalbin derinliklerine işleyen muhabbet, sırdaş’ anlamlarına gelen ‘hullet’ mastarından türemiş olan ‘halil’ kelimesi, ‘bir kimse- nin, işleri ve sırları arasına giren ve sevgisi kalbinin her yerine nüfuz eden dostu, kişinin devamlı beraber olduğu, sırlarını paylaştığı, huyu huyuna, suyu suyuna uyan, samimi dostu’⁵⁰⁰ demektir. K. Kerim’de, yüce Allah’ın özel olarak sevgisini ifade edip dost edindiğini belirterek kendisi için ‘halil’ kelimesini kullandığı tek peygamber Hz. İbra-

⁴⁹⁸ İbn. Manzur, a.g.e., c. 9, s. 217.

⁴⁹⁹ Bayraklı, a.g.e., c. 6, s. 410.

⁵⁰⁰ Elmalılı, a.g.e., c. 3, s. 90-91; Gazali, *İhya*, c. 2, s. 193-194.

him'dir.⁵⁰¹ Sadece bu durum bile, Hz. İbrahim'in hayatını ve ahlâkını inceleme konusu yapmak için yeterli bir neden olarak görülebilir. Hz. İbrahim'i, Allah'ın dostu olma mertebesine ulaştıran süreç, bu anlamda daha da bir önem kazanmaktadır.

Klâsik tefsirlerde Hz. İbrahim'in, Allah'ın dostu olma payesini kazanmasında etkili olan çeşitli nedenlerden söz edilmiş, onun bu yüce makamı nasıl elde ettiği, Allah tarafından dost kabul edilme sebebi araştırılmıştır. Hz. İbrahim'in birtakım kelimelerle imtihan edilmesi, insanları tevhide davet etmesi, Allah uğruna ateşe atılması, O'nun yolunda oğlunu kurban etmekten çekinmemesi, bu nedenlerden bazıları olarak gösterilmiştir.⁵⁰² Elbette bu nedenler Hz. İbrahim'in, Allah'ın dostu olmasında önemli yere sahiptir. Bize göre Hz. İbrahim, yaşamı boyunca karşılaştığı her olay ve durumda gönlündeki Allah sevgisiyle hareket etmiş, her şartta Allah'ın rıza ve muhabbetini öncelemiştir. Onun, 'Allah'ın dostu olma' gibi yüce bir makamı elde etmesinde bir tek neden aramanın ötesinde, Allah rızası yolunda yaşayıp bütün ömrünü O'na adamasını, bütün benliğine işlemiş olan Allah sevgisini bir bütün olarak sebep kabul etmek daha isabetli olacaktır. Çünkü saydığımız bu hususların tamamında Hz. İbrahim'in, Allah'a sonsuz teslimiyeti ve O'na karşı derin sevgi ve samimiyetini görmek mümkündür. Ayrıca Hz. İbrahim, sahip olduğu ahlâkî özelliklerle bezenmiş olan mükemmel şahsiyetiyle de 'halil' (Allah'ın dostu) olma rütbesini sonuna kadar hak etmektedir.⁵⁰³ Zira o, ilâhî ahlâkla ahlâklanmakta kendinden öncekilerin hepsini geçmiş, insani seçeneğin en yükseği onda kendisini göstermiştir.⁵⁰⁴ Buna göre 'halil' kelimesine, 'üstün ahlâkın bütün vasıflarını kendisinde toplayan Allah dostu' anlamı vermemiz mümkün olabilmektedir.

K. Kerim, Hz. İbrahim'in yüce Allah tarafından dost edinilmesinin keyfiyetine işaret etmez. Her şeyin sahibi olan Allah'ın, kulları arasından birini insanlar arasında olan ve bilinen manada dost edinmesi düşünülemez.⁵⁰⁵ Şu halde burada dostluk, özel bir manada kullanılmıştır. Yapılan tanım ve yorumlardan şöyle bir sonuç çıkarmak müm-

⁵⁰¹ Eski Ahit'te de Hz. İbrahim, 'Rabbin dostu' olarak nitelendirilmiştir (Tarihler, II, 20/7; Yeşaya, 41/8).

⁵⁰² Elmalılı, a.g.e., c. 3, s. 91.

⁵⁰³ Nisaburi, a.g.e., c. 6, s. 102-103.

⁵⁰⁴ Elmalılı, a.g.e., c. 3, s. 91.

⁵⁰⁵ Aristo, 'Nikomahos Ahlâkı' adlı eserinde dostluğu daima beşeri planda düşünmüş, hatta dostluğa taraf olanlar arasında fazilet ve servet gibi imkân ve nitelikler bakımından denklik bulunmasını, dostluğun temel şartlarından biri olarak görmüştür. Bu nedenle o, her bakımdan birbirlerinden farklı olan insanlar ile tanrı arasında bir dostluktan söz edilemeyeceğini savunmuştur. Bkz. Aristo, *İlmü'l-Ahlâk ilâ Nikomahos (Ahlâk veya Nikomahos Ahlâkı)*, Fransızcadan Arapçaya çev. A. Lütfi es-Seyyid, Kâhire, 1924, c. 8, s. 4-5.

kündür: “Gönlünde Allah’tan başkasına yer vermeyecek kadar O’nu seven ve O’nun tarafından sevilen, rızasına mazhar olan, peygamberlik başta olmak üzere üstün hasletler, özellikler ve lütuflarla şereflendirilen kimse Allah’ın dostudur. Biz insanlar, başkalarına karşı beslediğimiz duyguları ve aramızdaki ilişkinin mahiyet ve biçimini biliriz. Bu manada bir kimseyi severiz ve o, bizim nazarımızda sevilen olur. Bir başkasını sevmenin ötesinde dost ediniriz. O da ‘halil’ olur Yüce Allah bize, bizim dilimizle tahayyül, tasavvur ve idrak kapasitemize uygun bir üslupla hitap ettiği için kendisinden bize yönelik ilgiyi de bu kelimelerle ifade etmiştir. Yüce Allah’ın bir kulunu dost edinmesinin ne anlama geldiğini tam olarak bilemesek de insanlar arası ilişkilerden yola çıkarak, bunu beşer planında bir örnek, kısmen de olsa anlama vasıtası kılarak Allah’a dost olmanın büyük bir mazhariyet olduğunu anlamamız mümkündür.”⁵⁰⁶

Yüce Allah, Hz. İbrahim’in ‘halil’ oluşunu ifade etmekle din ve ahlâk eğitimi açısından çok önemli noktaları bizlere öğretmektedir. Bu anlatımla Allah’ın sevgisini ve dostluğunu kazanmanın yolları gösterilmekte⁵⁰⁷, en yalın, en derin ve en yüksek sevginin ilahi sevgi olduğu vurgusu yapılmakta⁵⁰⁸, bu mertebeye ulaşmaları için bütün insanlar Hz. İbrahim üzerinden teşvik edilmektedir. Ayrıca K. Kerim, inananlara kimin dostluğunu kazanmaları gerektiğini hatırlatmakta, dost seçimi hususunda şu eğitimi vermektedir: Allah’ın sevgisine ve dostluğuna mazhar olmak ancak Hz. İbrahim gibi yüce şahsiyetli peygamberleri örnek alıp onların ahlâkı ile ahlaklanmakla mümkün olacaktır.

Kanaatimizce Hz. İbrahim’in K. Kerim’de “önder/imam” ve “ümme” gibi vasıflarla anılması, onun ahlaki açıdan örnekliğini de ifade eder. “İmam” kelimesi sözlükte, “uyulan, tabi olunan önder” demektir.⁵⁰⁹ Hz. İbrahim, yüce Allah tarafından belli imtihanlara tabi tutulmuş ve insanlık için önder/imam seçilmiştir (Bakara, 124). Önder/imam olma sıfatına sahip olmak, aslında ahlâkî bir vasıf olmayıp kişinin ahlâkını da kapsayan bütün özelliklerine bağlı olarak ulaşılmış olduğu bir mertebedir. Yüce Allah, Hz. İbrahim’i farklı denemelerle her açıdan yetiştirmiş, onun ahlâkî olgunluğa ulaşmasını da ihmal etmemiştir. Böylece Hz. İbrahim’in ahlâkî şahsiyetini şekillendiren, onu

⁵⁰⁶ *Kur’an Yolu*, c. 2, s. 151.

⁵⁰⁷ Bayraklı, a.g.e., c. 5, s. 340.

⁵⁰⁸ İbn. Miskeveyh, a.g.e., s. 125.

⁵⁰⁹ İsfahani, a.g.e., s. 28; Âsım Efendi, a.g.e., c. 3, s. 396.

K. Kerim’de belirtilen seçkin konumuna yerleştiren özellikleri onu insanlığa önder yapmaktadır.

İnsanlığa önder olma özelliğinin Hz. İbrahim’in oğlu Hz. İshak ve torunu Hz. Yakup’a da verildiği K. Kerim’de şöyle belirtilir: “İbrahim’e, İshak’ı ve ilave bir bağış olmak üzere Yakup’u verdik. Her birini iyi kimseler kıldık. Onları, emirlerimize göre insanlara yol gösteren önderler (imamlar) kıldık...” (Enbiya, 72-73). Bu ayetlerden peygamberlerin önder oluşunun yüce Allah’ın tayini ve emriyle olduğu anlaşılmaktadır. Peygamberler, ancak Allah’ın emri, buyruğu ve takdiri sayesinde insanları doğru yola iletebilirler.⁵¹⁰ Bu görevi yüklenmek iyi bir yetişmişliği ve seviyeyi gerektirdiğinden yüce Allah’ın takdir ve tayini devreye girmiştir. O, peygamberleri eğitip yetiştirmiş ve insanlığa önder olarak seçmiştir. Bu eğitim sürecinin ahlâk eğitimini de içerdiği konusunda şüphe olmasa gerektir. Hz. İbrahim’in insanlık için önder /imam olmasını bu çerçevede düşünmek gerekmektedir.

Hiz. İbrahim’in, yüce Allah tarafından “ümme” olarak nitelendirilmesi de ahlâkının sadece bir yönüne değil geneline yönelik bir ifade özelliği taşımaktadır. Ümme kelimesi, “üm” kökünden gelmekte olup Arap dilinde temel anlam olarak, “etrafındakilerin kendisine bağılı bulunduğu merkez”⁵¹¹ ve “arkadan gelenin kendisine katıldığı herhangi bir şey ya da bu şeyin etrafında toplanan topluluk”⁵¹² anlamına gelir. Bu anlamlara göre ümme kelimesinde hâkim olan mana, “önder” veya “belli bir amaç etrafında toplanan topluluk” manalarıdır. Ümme kelimesinin K. Kerim’deki kullanımı genel olarak, “topluluk” (Bakara, 128; Nisa, 41; En’am, 38; A’raf, 160, vs.) ve “din” (Bakara, 135; Hac, 78 vs.) anlamlarında yoğunlaşmaktadır. Ancak bu kelime, Hz. İbrahim için olan kullanımında, kullanıldığı bağlam içerisinde çok farklı bir anlam yüklenmiştir. Buna göre, Hz. İbrahim’in tek başına ümme olarak nitelendirilmesi, kelimenin “topluluk” ve “din” anlamları dışında değerlendirilmelidir. Konuyla ilgili ayette yüce Allah, Hz. İbrahim hakkındaki değerlendirmesini şu ifadelerle yapmaktadır: “İbrahim, Allah’a yönelen, O’na itaat eden ve müşriklerden olmayan bir ümme (önder) idi.” (Nahl, 120). Tefsirlerde, ayetteki “ümme” kavramına, “hayrı öğreten, zamanında tek başına iman eden, kendisine uyulan önder, bütün hayırlı vasıfları kendisinde toplayan, iyilik rehbe-

⁵¹⁰ Bayraklı, a.g.e., c. 12, s. 483.

⁵¹¹ İbn. Manzur, a.g.e., c. 12, s. 31.

⁵¹² Çalışkan, İsmail, *Kur’an’da Din Kavramı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 104.

ri”⁵¹³ anlamları verilmiştir. Ayet, Hz. İbrahim’in üç özelliğinden peş peşe bahsetmektedir. Bu durum, bize göre ümmet kelimesinin içeriğinin bir kısmını doldurmaktadır. Ancak Hz. İbrahim’in sahip olmuş olduğu bütün ahlâkî özelliklerin onun “ümmet” olarak vasıflandırılmış olmasında etkili olduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır. Öyle görünüyor ki Hz. İbrahim’e, sahip olmuş olduğu ahlâkî vasıfların tamamından dolayı tek başına ümmet olma vasfı lâıyk görülmüştür.⁵¹⁴ Ümmet kelimesinin “iyiyi öğreten, önder” anlamları da beraber düşünöldüğü zaman, “bütün ahlâkî erdemleri kendisinde toplayan, iyiyi öğreten, önder bir şahsiyet olduğı için Hz. İbrahim’e ‘ümmet’ denmiştir” sonucuna ulaşabiliriz.⁵¹⁵

K.Kerim, Hz. İbrahim’i bir hidayet, itaat, şükür ve Allah’a yöneliş örneğı olarak sunmaktadır. Bu ifadeden onun, hayır, itaat ve güzel ahlâk bakımından başlı başına bir ümmete denk olduğunu, güzel ahlâk konusunda kendisine uyulacak bir rehber ve lider olduğunu anlamak mümkündür.⁵¹⁶ Yüce Allah, ayetteki bu kullanımıyla ümmet kelimesine sosyolojik bir mana yüklemektedir. Bu manadan hareketle, “insana yakışan bütün erdemleri kendisinde toplayan, ahlâk dışı davranışlardan kendisini arındıran, bir ferdin yaşamasının mümkün olmadığı fakat bir ümmetin yaşayabileceğı erdemlere sahip olma”⁵¹⁷, Hz. İbrahim için söz konusu edilen ümmet kavramının içeriğini oluşturmaktadır

Hz. İbrahim’in sahip olduğı yüksek ahlâkî vasıflar elbette bizim burada ele aldığımız özelliklerle sınırlı değildir. Yüce Allah’ın K. Kerim’de haber verdiği kadarıyla onun sahip olduğı yüce ahlâkı tanıyıp tanıtmak imkânına sahip olduğumuz gerçeğı unutulmamalıdır. Başka bir bilgiye ihtiyaç duymadan sadece K. Kerim’de ele alınan özellikleri bile, Hz. İbrahim’in güzel ahlâkını ortaya koyma konusunda önemli bir yerde durmaktadır. Baştan beri ele aldığımız kararlı ve bilinçli olma, muhsin olma, şükredici olma, salih olma, halim olma, diğerkâm olma, evvâh olma, münîb olma özellikleriyle

⁵¹³ İbnü’l Cevzi, *Zadü’l- Mesir fi İlmi’t-Tefsir*, c. 4, s. 503; Nisaburi, a.g.e., c. 14, s. 129; İbn. Aşur, a.g.e., c. 14, s. 316; Ebu Ubeyde Ma’mer b. Müsenna, *Mecazü’l Kur’an*, Kâhire, ts., c. 1, s. 368; *Kur’an Yolu (Türkçe Meal-Tefsir)*, Komisyon, DİB Yayınları, Ankara, 2006, c. 3, s. 451.

⁵¹⁴ Taberi, a.g.e., c. 14, s. 191; Zemahşeri, a.g.e., c. 2, s. 261.

⁵¹⁵ Bayraklı, a.g.e., c. 11, s. 138. Hz. İbrahim’e “ümmet” vasfının verilmesinin nedeni “onun, yaşadığı dönemde diğör dinlere muhalefet etmesi, tek başına tevhidi yaşatması” şeklinde de açıklanmıştır. (Bkz. Çalışkan, a.g.e., s. 106). Yine, “etrafında toplanılmaya vesile olduğı için Hz. İbrahim, ‘ümmet’ olarak anılmıştır” görüşünü savunanlar da olmuştur. (Bkz. İbn. Kuteybe, *Te’vil-ü Müşkili’l-Kur’an*, Beyrut, 1978, s. 445.

⁵¹⁶ Seyyid Kutup, a.g.e., c. 9, s. 260.

⁵¹⁷ Bayraklı, a.g.e., c. 11, s. 138.

Hız. İbrahim'in örnek ahlâkı teşekkül etmiş, taşıdığı bu özelliklerinden dolayı yüce Allah onu, birçok ahlâkî özelliği şahsında barındıran anlamında ümmet ve önder (imam) olarak nitelendirmiş ve onu dostluğuyla ödüllendirmiştir. Neticede Hz. İbrahim, bütün bu özellikleri ile insanlık için yol gösterici olarak seçilip görevlendirilmiştir. Bu da Hz. İbrahim'in insanlık için önder yapılmasının bir eğitim süreci olduğunu göstermektedir. Kanaatimizce Hz. İbrahim'in önder olarak görevlendirilmesi, dini önderliğin yanında ahlâkî önderlik ve rehberliği de içerir. Zira imam kelimesi, "her alanda önder olma" anlamına da gelir.⁵¹⁸ Dolayısıyla ahlâkî önderlik anlamını da bünyesinde barındırmaktadır.

Din eğitimi açısından, Hz. İbrahim'in bu şekilde tanıtılmasıyla hedeflenen gaye, onun gibi güzel ahlâkın bütün unsurlarını kendi şahsında yaşatan bireyler yetiştirmektir. Hz. İbrahim'in üstün ahlâkına özenerek onun sahip olduğu erdemleri hem kendisinde hem de muhataplarında yerleştirmeye gayret eden din eğitimcileri, Hz. İbrahim gibi "tek başına bir ümmet olma" özelliğini kazanmayı umabilirler.

Sonuç olarak Hz. İbrahim'in sahip olduğu değerleri öğrenme imkânımız, yüce Allah'ın bize verdiği bilgilerle sınırlıdır. K. Kerim'de sunulan hayatına bakıldığında yukarıda sıraladığımız değerlere ek olarak sevgi, merhamet, güven, samimiyet gibi yüce değerlerin örneklerini de onun şahsında ve hayatında en güzel şekilde görmek mümkündür. Çalışmamızın ilgili yerlerinde temas edildiği için bu değerler, ayrıca ele alınmayacaktır. Bütün bunlar bir arada düşünöldüğu zaman Hz. İbrahim'in, K. Kerim'in inşa etmek istediği güzel ahlâkın bütün değerlerini kendisinde barındıran seçkin peygamberlerden biri olduğu görölecektir. K. Kerim'de onun şahsında verilen ahlâk ve değerler eğitimi, din ve ahlâk eğitimcileri için her dönemde değerli bir kılavuz olacaktır.

⁵¹⁸ Razi, a.g.e., c. 4, s. 123.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**K. KERİM'E GÖRE YAHUDİ VE HİRİSTİYANLARIN HZ. İBRA-
HİM'E BAĞLILIK İDDİALARI ve BU İDDİALARIN DİN EĞİTİMİ AÇISIN-
DAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Özellikle son dönemlerde Hz. İbrahim'in, inanç noktasında Yahudi, Hristiyan müslümanların müşterek zemini olarak kabul görmesi gereken bir peygamber olduğu iddiası, ona intisap etme anlayışı, üç semavi din (Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet) mensupları arasında buluşma, anlaşma ve birlikte yaşamaya yönelik kardeşlik bağlarının kurulması ve medeniyetler arası diyalogun icra edilmesine yönelik faaliyetlerin hızlanmasına neden olmuştur. "İbrahimi Dinler" adı altında gerçekleştirilen bu faaliyetler, İbrahimi mirastan istifade eden bütün dinlerin bir potada yan yana gelmesi ve birlik oluşturma amacına yöneliktir. Yahudi kültürünün kendisine verdiği adla "Avraham", Hristiyan terminolojisindeki adıyla "Abraham" ve nihayet İslam kültüründeki adlandırma biçimiyle "Hz. İbrahim", bu dinlerin mensuplarının kendisine bağlılık ve aidiyet iddia ettiği yüce bir şahsiyettir.⁵¹⁹ Arapların atası olması nedeniyle Mekkeli müşrikler de Hz. İbrahim'e sahip çıkmış, ona bağlılıklarını ilan etmişlerdir.⁵²⁰

Çağdaş dinbilim açısından semavi dinlerin, "İbrahimi Dinler" kavramı altında değerlendirilmesi fikrinin ilk izleri, Louis Massignon'un düşüncelerinde görülür. Kendisi inançlı bir Katolik olan Massignon, K. Kerim'deki merkezi İbrahim figürü kavramını kendi derin varoluş arayışının bir parçası olarak Hristiyanlık ve İslamiyet arasında bir köprü kurmak için seçmiştir.⁵²¹ Daha sonra "İbrahimi Davet" kavramı, Yahudiliği de kapsayacak şekilde genişlemiş ve yirminci asrın sonlarında bariz bir şekilde kendini göstermiştir. Bu daveti savunan kesimler, tarihi arka plandan hareketle yaşadığımız asırda böyle bir davetin şekillenmesi ve prensiplerinin belirlenerek etrafında toplanılması zarureti üzerinde durmaktadırlar.⁵²²

⁵¹⁹ Altıntaş, Yusuf, "Birleştirici-Toparlayıcı Niteliğiyle Bir Eski Ahit Kişiliği: İlk İbrani Avraham", *Hz. İbrahim'in İzinde*, s. 27.

⁵²⁰ Hz. İbrahim'in mirasına sahip çıkan sadece üç semavi dinin mensupları ve Mekke müşrikleri değildir. Hindistan kökenli Berahime içerisinde bir grup, sadece Âdem ve İbrahim'i peygamber olarak kabul etmiş, onlara bağlılık iddiasında bulunmuştur. Bkz. Polat, a.g.m., s. 95.

⁵²¹ Goshen, Alon, "İbrahim, Dinler Arası Bir Sembol mü? Musevi Bakış Açısından Bir Sorgulama", *Hz. İbrahim'in İzinde*, s. 172.

⁵²² Azuzi, Hasan, "Kur'an-ı Kerim'de İbrahimi Tevhide Çağrı", *Hz. İbrahim'in İzinde*, s. 68.

İlk etapta İbrahimi Dinler'e davet, İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlıktan türediği iddiasını ispata çalışan bazı müsteşriklerin gayretleriyle kendini göstermiştir. Bu bağlamda, dinler arası anlayış birliği kaidelerinin tesisi, genel manada herkes tarafından kabul görececek bir din temeli üzerine kurulu bir buluşma zemininin oluşturulabilmesi için uluslararası seviyede girişimler olmuştur. Dünya çapında bazı tanınmış kişiler ve düşünürler⁵²³, "İbrahimi Dinler" adı altında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinin bir araya gelmesine yönelik geniş çaplı oturumlar düzenlemişlerdir. Bu fikrin gerçekleşmesine yönelik olarak 1986 yılında "Uluslararası Medeniyetler Diyalogu Enstitüsü'nün yardımıyla, İspanya'da "Kurtuba İslami Araştırmalar Merkezi" inşa edilmiştir. Bu merkezin ilk ve en önemli faaliyeti, 25 Eylül 1986'da gerçekleştirilen "Büyük İbrahimilik" başlığı altında Kurtuba'da düzenlenen konferanstır.⁵²⁴ Ülkemizde de son yıllarda Hz. İbrahim, bir diyalog konusu olarak ele alınmıştır. Bu açıdan Hz. İbrahim ilki, 13-16 Nisan 2000'de Şanlıurfa'da (I. Harran Buluşması); ikincisi 13-14 Mayıs 2004'te Mardin'de (II. Harran Buluşması) ve sonuncusu 15-16 Mayıs 2004'te İstanbul'da (Ortak Atamız Hz. İbrahim'in Aydınlığında Dinler ve Barış) yapılan toplantılarda ele alınmıştır.

Güncelliğini koruyan bir söylem olması dolayısıyla "İbrahimi Dinlerin Diyalogu" meselesi, din eğitimi açısından da ele alınıp değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bunun için öncelikle Yahudilik ve Hristiyanlığın Hz. İbrahim'e bakışı -kısa da olsa- ortaya konulmalıdır. Zira her iki din de Hz. İbrahim'e mensup olma iddiasındadır. Bu nedenle, öncelikle Yahudilik ve Hristiyanlıktaki Hz. İbrahim algısının ortaya konulması, daha sonra "İbrahimi Dinler" kavramına K. Kerim perspektifinden bakılarak bu kavramın Kur'anî açıdan ne derece geçerli olduğunun tespit edilmesi, konunun din eğitimi açısından doğru bir şekilde incelenebilmesi için gereklidir.

⁵²³ Bu alanda girişimde bulunanların en önde gelenlerinden biri, Fransız düşünür Roger Garaudy'dir. O, birçok kitabında üç semavi dinin birliğine çağrıda bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için müellifin, "*Medeniyetlerin Diyalogu Yolunda*" ve "*İnkârdan İmana*" adlı eserlerine bakılabilir.

⁵²⁴ Azuzi, a.g.m., s. 68.

A- YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK ve İSLAM'IN KUTSAL METİNLERİNDE HZ. İBRAHİM ALGISI

Hiz. İbrahim ile ilgili bilgilere hem Eski Ahit'te hem Yeni Ahit'te hem de K. Kerim'de rastlamak mümkündür. Dolayısıyla bu kitaplara inananların Hz. İbrahim algısı da sahip oldukları anlayışa ve inandıkları kitaplarından öğrendikleri bilgilere dayana- caktır. Bu gerçekten hareketle Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların Hz. İbrahim'e bakı- şını öğrenmek, onların kutsal kabul ettikleri metinlerde tanıtılan Hz. İbrahim'i incele- meyi zorunlu kılmaktadır.

1. Yahudi Kutsal Metinlerinde Hz. İbrahim Algısı: Yahudilerin kutsal metin olarak kabul ettikleri Eski Ahit'te, Avraham -kendisinden önce vahiy alan kimse- ler olduğu halde- ilk peygamber olarak gösterilmiştir.⁵²⁵ Böylece Yahudi tarihinin baş- langıç noktası, Avraham kabul edilmiş ve Yahudilerin öyküsünün onun, Tanrı'dan (Yahve) aldığı çağrı ile başladığı iddia edilmiştir.⁵²⁶ Böylece Eski Ahit'e göre peygam- berlik müessesesi, Tanrı'nın İsrailoğulları ile ilk sözleşmesini kendisinin şahsında ger- çekleştirdiği İbrahim ile başlatılmış olmaktadır. İbrahim'den önceki dönemler için pey- gamberliğin söz konusu edilmemesi, bu müessesenin yalnız İsrailoğullarına has olarak algılanmasına neden olmuş, İsrailoğullarının seçilmiş millet olduğu inancı önem ka- zanmıştır.⁵²⁷

Avraham, Eski Ahit'te bir peygamber olarak kabul edilmesinin yanında İsrail- loğullarının babası olarak da takdim edilir.⁵²⁸ İsrailoğullarından da "Avraham'ın so- yu"⁵²⁹ ve "Avraham'ın Tanrısı'nın halkı"⁵³⁰ şeklinde bahsedilir. İsrailoğullarının, İbra- him'e verdiği değeri ve ona olan bağlılıklarını gösteren en önemli delillerden biri de İbrahim'in imanının gücüne ve Rabbe teslimiyetine dayanarak onun hatırı için Rabbe yalvarmış olmalarıdır.⁵³¹ Eski Ahit'te Rabbe olan kulluğuna özel vurgu yapılan ve her

⁵²⁵ Tekvin, 20/7.

⁵²⁶ Halevi, Yossi Klein, "Yahudilik: Duy, Ey İsrail!" *Başlangıçtan Bugüne Ortadoğu'da Tarih ve İnanç*, Washington, 2003, s. 177.

⁵²⁷ Mezmurlar, 105.

⁵²⁸ Yeşaya, 51/2.

⁵²⁹ Yeşaya, 41; Yeremya, 33/26; Mezmurlar, 105/6.

⁵³⁰ Mezmurlar, 47/9.

⁵³¹ Çıkış, 32/13; Levililer, 26/42; Tarihler I, 16/16; Krallar, II, 13/23.

fırsatta örnek şahsiyet olarak gösterilen Avraham, “Rabbin dostu” olma şerefine ermiş⁵³², inananların gönlünde seçkin bir yere sahip olmuştur.

Hız. İbrahim’in esas mirasçısı olduklarını iddia eden Yahudiler, Tanrı Yahova’nın, İbrahim, İshak ve Yakup ile ebediyete kadar devam edecek tarzda yaptığı ahitlerin gereğı olarak, kendilerinin özel birtakım emirlerle sorumlu tutulduklarını, bazı hususların özellikle Yahudilere yasak olduğunu, bunun nedeninin de seçilmiş ırk olmaları olduğunu savunurlar.⁵³³ Hız. İbrahim’in Tevrat’ta uzunca anlatılan yaşamında, çelişkilerle dolu bir hayat sunulmakta ve onun peygamber olarak bir din tebliğ edip etmediğı veya insanlara bir mesaj getirip getirmediğı konusu üzerinde durulmamaktadır.⁵³⁴ Yahudilerdeki yaygın kanaat ise, Hız. İbrahim’in vahiy almakla birlikte Yahudilikten başka bir din tebliğ etmediğı şeklindedir.⁵³⁵

Eski ahit dışındaki Yahudi dini literatüründe de Avraham, Yahudi dindarlığının modeli olarak gösterilir. Talmut ve Ahd-i Atik tefsirlerinde Avraham’ın, bütün emirleri -daha onlar kendisine vahyedilmeden önce- yerine getirdiğı, şifahi Tora’ya uygun davrandığı, Musa şeriatının hükümlerini uyguladığı, bunları oğlu İshak ve torunu Yakup’a vasiyet ettiğı ileri sürülmektedir. Avraham, Allah’ın kendisiyle rüyada değil açık olarak konuştuğı büyük peygamberlerden biridir.⁵³⁶ Görüldüğü gibi Yahudi bakış açısına göre Hız. İbrahim, gerek Eski Ahit’te gerekse sözlü Yahudi geleneğinde sadece Yahudiliğı tebliğ eden büyük bir peygamber olarak kabul edilmiş; aynı zamanda Yahudi ırkının ilk temsilcisi, Yahudi milletin kurucusu, Tanrı’nın kendisine birtakım vaatlerde bulunduğı büyük bir şahsiyettir.

2. Hristiyan Kutsal Metinlerinde Hız. İbrahim Algısı: Hristiyanlar, Yahudi kutsal kitabını kabul ederek onu Eski Ahit, kendi kutsal metinlerini de Yeni Ahit olarak isimlendirirler. Hız. İbrahim ile ilgili bilgilerin Yeni Ahit’te farklı farklı yerlerde sistemli olmayan bir şekilde yer aldığı görülür. Hız. İbrahim konusunda Yeni Ahit’te öne çıkarılan en önemli hususlar, “Hız. İsa’nın nesebinin ona dayanması, sahip olduğı iman,

⁵³² Tarihler II, 20/7; Yeşeya, 41/8.

⁵³³ Bryant, M. Darrol, “İbrahimi İnançlar ve Diyalog İçin Arayışlar”, (çev. Kürşat Demirci), *Hız. İbrahim’in İzinde*, s. 257.

⁵³⁴ Aygün, Fatma, *Kitab-ı Mukaddes ve K. Kerim’de Hız. İbrahim ve İnsanlığa Mesajı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 159.

⁵³⁵ Kuzgun, a.g.e., s. 95.

⁵³⁶ Harman, Ömer Faruk, “Yahudilik ve Hristiyanlık’ta Hız. İbrahim”, *Hız. İbrahim (I. Hız. İbrahim Sempozyumu Bildirileri)*, (edt. Ali Bakkal), Şanlıurfa, 1997, s. 55.

onun soyundan gelmekten ziyade yolunda olmanın daha önemli olması, Hz. İbrahim'e yapılan vaatlerin İsa Mesih'te gerçekleşmiş olması" gibi konular olmuştur.

Yeni Ahit'te yer alan ilk ifade, "Abraham oğlu, Davut oğlu, İsa Mesih'in soy kuşağı kitabı"⁵³⁷ şeklinde olup, bu açılış cümlesiyle İsa Mesih'in soy kuşağı, babası kabul edilen Yusuf yoluyla bedeni açıdan Abraham'a bağlanır.⁵³⁸ Daha sonraki Hristiyan geleneğinde daha ilginç bir İbrahim tasviri, onun cismani değil îmânî açıdan değerlendirilişinde ortaya çıkar.⁵³⁹ Her ne kadar kan bağıyla İsa Mesih, Abraham'a bağlansa da Abraham'ın soyundan olmaktan ziyade izinde olmanın önemi⁵⁴⁰ Yeni Ahit'te şöyle ifade edilir: "*Abraham'a ve soyuna dünyanın mirasçısı olma vaadi Kutsal Yasa yoluyla değil, imandan gelen aklanma yoluyla verildi. Eğer Yasa'ya bağlı olanlar mirasçı olursa, iman boş ve vaat geçersizdir. Yasa, Tanrı'nın gazabına yol açar. Ama yasanın olmadığı yerde yasaya karşı gelmek de söz konusu değildir. Bu nedenle vaat, Tanrı'nın lütfuna dayanmak ve Abraham'ın bütün soyu için güvence altına alınmak üzere imana bağlı kılınmıştır. Abraham'ın soyu, yalnız Kutsal Yasa'ya bağlı olanlar değil, aynı zamanda Abraham'ın imanına sahip olanlardır. 'Seni birçok ulusun babası yaptım' diye yazılmış olduğu gibi Abraham, iman ettiği Tanrı'nın –ölülere yaşam veren, var olmayanı buyruğuyla var eden Tanrı'nın– gözündeki hepimizin babasıdır.*"⁵⁴¹ Yeni Ahit'in başka yerlerinde de Hz. İbrahim'in imanından özellikle ve övgüyle bahsedilmiştir.⁵⁴² Pavlus'tan itibaren daha da artan bir tarzda Hristiyanlar, Hz. İbrahim'i bir iman modeli olarak kabul etmişlerdir. Hristiyan kutsal metinleri, Abraham'a iman ile bağlanmanın önemine vurgu yaparak onun, imanından dolayı aklanmış olduğunu ifade eder.⁵⁴³ Abraham'ın imanı, Pavlus'un dilinden şöyle tanıtılır: "*Abraham, Tanrı'ya iman etti, böylece aklanmış sayıldı. Öyleyse şunu bilin ki, Abraham'ın gerçek oğulları iman edenlerdir. Kutsal Yazı, Tanrı'nın öteki ulusları imanlarına göre aklayacağını önceden görerek Abraham'a, 'Bütün uluslar senin aracılığıyla kutsanacak' müjdesini önceden verdi. Böylece iman edenler, iman etmiş olan Abraham ile birlikte kutsanırlar.*"⁵⁴⁴

⁵³⁷ Matta, 1/1.

⁵³⁸ Bryant, a.g.m., s. 247.

⁵³⁹ Bryant, a.g.m., s. 247.

⁵⁴⁰ Aygün, a.g.e., s. 44.

⁵⁴¹ Romalılara Mektup, 4/13-17.

⁵⁴² İbraniler, 11/17; Yakup, 2/21-23.

⁵⁴³ Romalılara Mektup, 4/3.

⁵⁴⁴ Galatyalılara Mektup, 3/6-9.

Yeni Ahit'te öne çıkarılan bir diğer husus, Hz. İbrahim'e yapılan vaatlerin İsa Mesih'te gerçekleşmiş olmasıdır. Bu durum, Meryem⁵⁴⁵, Zekeriya⁵⁴⁶, Petrus⁵⁴⁷, İstefanos⁵⁴⁸, tarafından çeşitli vesilelerle açıklanmış, Pavlus tarafından açıkça şöyle ifade edilmiştir: *“Vaatler Abraham'a ve soyundan olana verildi. Tanrı birçok kişiden söz ediyormuş gibi, ‘Ve soyundan olanlara’ demiyor. ‘Soyundan olana’ demekle tek bir kişiden, yani Mesih'ten söz ediyor. Şunu demek istiyorum: Dört yüz otuz yıl sonra gelen Yasa, Tanrı'nın önceden onayladığı antlaşmayı geçersiz kılmaz, vaadi ortadan kaldırmaz. Çünkü miras Yasa'ya bağlıysa, artık vaade bağlı değildir. Ama Tanrı, mirası Abraham'a vaatle bağışlamıştır.”*⁵⁴⁹

Bu açıklamalardan sonra Hristiyanlığın Hz. İbrahim'e bakışını şöyle özetleyebiliriz: Hz. İbrahim ile ilgili Yeni Ahit'te asıl üzerinde durulan mesele, “imani” açıdan ona bağlılıktır. Biyolojik anlamda insanların babası olan İbrahim anlayışındaki Yahudilerden farklı olarak Hristiyanlar, “tüm inananların manevi babası İbrahim” anlayışını benimser. Önemli olan İbrahim'in soyundan olmak değil, onun imanını örnek alarak izinden gitmektir. İsa Mesih, Abraham'a yapılan vaatlerin kendisinde gerçekleştiği kişidir. Buna göre Abraham, özellikle imanı ile manevi anlamda bir örnek olarak algılanmıştır.

3. K. Kerim'e Göre Hz. İbrahim'in Dininin Mahiyeti: *“İbrahim, ne bir Yahudi, ne de Hristiyan idi. O, kendini Allah'a teslim ederek (müslim) her türlü batıldan yüz çevirmiş (hanif) biriydi. O, müşriklerden de değildi.”* (Âl-i İmran, 67). Bu ayet-i celile, K. Kerim'de Hz. İbrahim'in dininin mahiyeti hususunda merkezi bir konumdadır. Ayette, Hz. İbrahim'in inanç yapısıyla ilgili olarak “hanif” ve “müslim” kavramları gündeme getirilmektedir. Bu kavramların incelenmesi, Hz. İbrahim'in inanç dünyasının mahiyetini ortaya koymak için önemlidir.

3. 1. “Hanif” ve “Müslim” Kavramları: Sözlükte, “ayağın eğri olması, sağ ayağın başparmağının sola, sol ayağın başparmağının sağ tarafa eğik olması, meylet-

⁵⁴⁵ Luka, 1/55.

⁵⁴⁶ Luka, 1/73.

⁵⁴⁷ Resullerin İşleri, 3/25.

⁵⁴⁸ Resulleri İşleri, 7/2-8, 17.

⁵⁴⁹ Galatyalılara Mektup, 3/16-18.

mek, yönelmek, doğruluk, istikâmet”⁵⁵⁰ gibi anlamlara gelen “hnf” kökünden türeyen “hanif” kelimesinin etimolojisi ve kaynağı hakkında yapılan tartışmaları bir kenara bırakarak⁵⁵¹, Arap dilinde bu kökten türeyen bütün kelimelere verilen anlamların “meyletmek” temel anlamına dayandığını söylemek mümkündür.⁵⁵² Buna göre hanif kelimesi, “istikamete, doğruluğa yönelen, meyleden kişi”yi ifade etmektedir.⁵⁵³ Cahiliye dönemindeki kullanımları da kelimenin anlam dünyasına ışık tutar mahiyettedir. Bu dönemde hanif kelimesi, “bir dinden başka bir dine dönen kimse, en doğru yolu araştıran kişi”⁵⁵⁴, herkesin kulluk ettiği yoldan ayrılan”⁵⁵⁵ anlamlarında kullanılmıştır. Cahiliye devrinde puta tapanların kendilerini, “İbrahim’in dini üzere” anlamında “hanif” diye adlandırdıkları, İslam dini gelince de ona inananlara bu adı vermeye başladıkları kaydedilmektedir.⁵⁵⁶

Temel anlamı “sıhhat, afiyet”⁵⁵⁷ olan “slm” kökünden türeyen “esleme” fiili ise, “gönülden inanmak, fiillerle bunu yerine getirmek ve Allah’ın bütün tasarruflarına teslim olmak, barış içinde olmak”⁵⁵⁸ anlam içeriğine sahip olup bu veznin ism-i faili olan “müslim”, “Allah’a gönülden inanan, her yönüyle ona teslim olan kişi”yi ifade eder.⁵⁵⁹ İnsanın benimsediği şeyin kendisi tarafından içselleştirilmesini, dolayısıyla insanın iç ve dış dünyasının tutarlılığı ve uyumluluğunu dile getiren “müslim” kelimesi, inanç ve eylem açısından dinle ilgili bütün kavramların en somutu, dinin özünün en açık ifadesidir. Kelimenin temel lügat anlamı olan “kurtuluş, maddi-manevi temizlik ve teslimiyet”, dini açıdan insanın maddi-manevi bütün kötülüklerden uzaklaşarak kendini Allah’a teslim etmeyi ifade eden bir boyut kazanmıştır.⁵⁶⁰ K. Kerim, müslim kavramına kendi anlam dünyası içerisinde “iman eden” anlamını yüklemiş, İslam kelimesini de Allah katında geçerli olan mutlak dinin ismi olarak kullanılmıştır. Nitekim yüce Allah,

⁵⁵⁰ İbn. Manzur, a.g.e., c. 9, s. 56; Zebidi, a.g.e., c. 6, s. 77.

⁵⁵¹ Bu konudaki tartışmalar için bkz. İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 39-40; Kuzgun, a.g.e., s. 110-117; Cerrahoğlu, İsmail, “K Kerim ve Hanifler”, *AÜİFD*, Ankara, 1963, say. 11, s. 81-82; Watt, Montgomery, *İslam Nedir?*, (çev. Afif Rıza), İstanbul, 1993, s. 109-110. “Hanif” kelimesine müsteşriklerin verdiği manalar ise gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Bkz. Cerrahoğlu, a.g.m., s. 81-82.

⁵⁵² Çalışkan, a.g.e., s. 125.

⁵⁵³ İbn. Manzur, a.g.e., c. 9, s. 56-58; Zebidi, a.g.e., c. 6, s. 77; İsfahani, a.g.e., s. 190.

⁵⁵⁴ İbn. Faris, a.g.e., s. 285.

⁵⁵⁵ Reşit Rıza, a.g.e., c. 1, s. 480.

⁵⁵⁶ Cevheri, a.g.e., s. 1347.

⁵⁵⁷ İbn. Faris, a.g.e., s. 487.

⁵⁵⁸ İsfahani, a.g.e., s. 351.

⁵⁵⁹ İsfahani, a.g.e., s. 351.

⁵⁶⁰ Çalışkan, a.g.e., s. 133.

“müslim” olma vasfını Hz. İbrahim’i de dâhil ederek bütün iman edenler için şu şekilde kullanmıştır: *“Allah yolunda hakkını vererek mücadele ediniz! O, sizi seçti ve din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi. Atanız İbrahim’in dininde de böyleydi. Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için Allah, gerek daha önce gelmiş kitaplarda gerekse Kur’an’da size ‘Müslümanlar’ adını verdi...”* (Hac, 78).

K. Kerim’de yüce Allah’ın, Hz. İbrahim hakkında kullandığı “hanif” kavramının müstakil bir dini mi yoksa bir tavır alışını mı ifade ettiği tartışılmıştır. Bu kavramın, Hz. İbrahim ile yakın irtibatından ve onun bu sıfatla anılmasından dolayı Hz. İbrahim’in dininin adının “Haniflik” olduğu ileri sürülmüştür.⁵⁶¹ Dahası, “Hz. İbrahim’in kendinden önce gelen peygamberlerin inancı ile irtibatlı olmakla birlikte müstakil bir din tebliğ ettiği, bu dinin adının Haniflik olduğu; Haniflik Hz. İbrahim’in tebliğ ettiği, İslam ise Hz. Muhammet’in (s.a.v) tebliğ ettiği dinin adıdır”⁵⁶² şeklinde bir ayrıma gidilmiştir. Bize göre hanif kavramı, Hz. İbrahim’in tebliğ ettiği dinin adından çok onun inanç yapısını ifade etmektedir. Nitekim hanif kelimesinin K. Kerim’deki kullanımı üzerinde yapılacak bir inceleme sonunda görülecektir ki, K. Kerim bu kelimeyi mutlak dinin özü ve esasını belirlemek için kullanmıştır. “Hanif” kelimesi, K. Kerim’de Hz. İbrahim ile beraber anıldığı yerlerde Arapça grameri bakımından “hal” olarak kullanılmaktadır.⁵⁶³ Kelimenin K. Kerim’de bu şekilde kullanılması, onun müstakil bir din adı olmasını zorlaştırmaktadır. Bu konumuyla kelime bir “tavır alışını” anlatmaktadır. Hz. İbrahim, böyle bir tavır alışın timsali olarak sunulmuştur. K. Kerim, sadece onunla sınırlı kalmayıp hanif olarak ifade edilen tavrın bütün inananlar tarafından gösterilmesini istemektedir (Yunus, 105; Hac, 31; Rum, 39; Beyyine, 5). Bu tavrın niteliği, “şirk içinde olmayıp tevhide yönelmek (meyl) ve onun üzerinde ısrar etmektir.”⁵⁶⁴ Buna göre “hanif” kelimesi bir dinin adı olmaktan çok, bozuk inanç ve işlerin yerleşik ve yaygın olduğu bir toplumda kendini bu durumdan uzaklaştırmayı başaran insanın sergilediği tavır olmaktadır. Bu yönüyle hanif kelimesi, şirkin her türlü unsurundan arındırılmış, damıtılmış tevhit inancına yönelişi ifade etmektedir. Kelimenin “hakka meyleden” anlamını da göz önünde

⁵⁶¹ Kuzgun, a.g.e., s. 2, 7, 130.

⁵⁶² Kuzgun, a.g.e., s. 130, 200.

⁵⁶³ Kurtubi, a.g.e., c. 1, s. 546.

⁵⁶⁴ Çalışkan, a.g.e., s. 127.

bulundurursak K Kerim, çoğunlukla Hz. İbrahim'in hakkında kullandığı bu kelime ile şirkten arınarak hakka yönelme tutumunu kastetmiş olmaktadır.

“Haniflik, Hz. İbrahim'in, İslam ise Hz. Muhammet'in tebliğ ettiği dinin adıdır.”⁵⁶⁵ şeklinde bir ayrıma gitmek, K. Kerim açısından kabul edilemez. Çünkü K. Kerim, bütün peygamberlerin aynı dini tebliğ ettiklerini ısrarla vurgular (Âl-i İmran, 19, 85; Nisa, 163). Buna Hz. İbrahim (Bakara, 127, 133; Âl-i İmran, 67) ve Hz. Muhammet de dâhildir. Kaldı ki, eğer “Haniflik”, Hz. İbrahim'in dini ise son peygambere inananların da hanif olmaları istendiği için (Yunus, 105; Rum, 39; Beyyine, 5) onların dininin de İslam değil “Haniflik” olması gerekirdi. Hâlbuki “hanif” kelimesi, müstakil bir din adı değil tek din olan İslam'ın bir vasfıdır. Başka bir ifadeyle Hz. İbrahim'i niteleyen “hanif” kavramı, dinin inanç boyutunu ve özellikle de bu boyutun niteliğini dile getirmektedir.⁵⁶⁶ Bütün bu söylenenlerden şu sonuca ulaşılmaktadır: K. Kerim'de bir kavram olarak “hanif”, müşrikliğin zıttı anlamında, sadece Allah'a yönelen ve katıksız bir inanca sahip olan bu yönelmeyi devamlı hale getirmiş olan kimsenin sıfatıdır. Bu yönüyle kavram, müstakil bir dini değil dinin inanç boyutuna dair bir tavrı gösterir. K. Kerim'de Hz. İbrahim'in “hanif” olarak nitelendirilmesi, onun başta şirk olmak üzere hiçbir batıl inanç ve davranış içinde olmaması, sadece tevhidi ilke edinmiş olmasındandır. Buna göre “hanif olmak”, Hz. İbrahim'in bir vasfı olup K. Kerim bu maksadı dile getirmektedir. K. Kerim, “hanif” kavramını kendi bütünlüğü içinde anlamlandırmış, böylece Hz. İbrahim'in inanç yönünden hakiki tavrını ortaya koyarak kendisine bu anlamda uyulmasını istemiştir.⁵⁶⁷

Hanif kelimesinin, tevhit inancına dayalı ve Hz. İbrahim de dâhil bütün peygamberlerce tebliğ edilen İslam dininin adı değil onun inanç boyutunu ifade eden vasfı olduğunu tespitten sonra, yüce Allah'ın K. Kerim'de haber verdiği ölçüde Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği dinin esaslarının neler olduğuna işaret etmek yerinde olacaktır.

⁵⁶⁵ Kuzgun, a.g.e., s. 130.

⁵⁶⁶ Çalışkan, a.g.e., s. 129.

⁵⁶⁷ Çalışkan, a.g.e., s. 128-131.

3. 2. K. Kerim’e Göre Hz. İbrahim’in Dininin Esasları: Yüce Allah, hanif ve müslim olarak isimlendirdiği Hz. İbrahim’in inanç sisteminin esaslarını bazı ayetlerde ortaya koymaktadır. Bu esasları inançla ilgili olanlar, ibadetlerle ilgili olanlar ve diğer hususlarla ilgili esaslar olmak üzere üç grupta toplayabiliriz.

3. 2. 1. İnançla İlgili Esaslar: K. Kerim’de Hz. İbrahim’in dininin inançla ilgili esasları Allah inancı, peygamber inancı, kitap inancı, melek inancı ve ahiret inancını kapsamaktadır

3. 2. 1. 1. Allah İnancı: K. Kerim’de tek Allah fikrinin öncüsü olarak ifade edilen Hz. İbrahim, yıldız, ay, güneş üzerindeki gözlemleri ve ufuk turlarıyla âlemin bir yaratıcısı olduğu sonucuna ulaşmış, tevhit hususundaki akıl yürütmeleri sayesinde fâni şeylerin yaratıcı olamayacağını ortaya koymuş ve imanda tahkik ehli olmanın öneme dikkat çekmiştir. (En’am, 75-79). K. Kerim’de Hz. İbrahim’i konu edinen ayetlerde onun iman ettiği Allah’ın özelliklerini ve onun Allah inancını, tasavvurunu ifade eden hususlar şöyledir: “Allah, iştendir, bilendir (Bakara, 127); tövbeleri çok kabul eden, çok merhametli olandır (Bakara, 128); her işinde üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapandır (Bakara, 129); âlemlerin Rabbidir (Bakara, 131); tek olan ilahtır (Bakara, 133); hayat veren ve öldüren (Bakara, 258; Necm, 44); güneşi doğudan getirendir (Bakara, 258); rızık verendir (İbrahim, 37; Ankebut, 17); doğru yola iletendir, ilmi her şeyi kuşatmıştır (En’am, 80); övülmeye layık, iyiliği bol olandır (Hud, 73; Meryem, 47); azabı geri çevrilmeyendir (Hud, 76); esirgeyip bağışlayan, gönülleri meylettirendir (İbrahim, 36, 37); gizli-açık her şeyi bilendir (İbrahim, 38); duayı işiten, duaya karşılık verendir (İbrahim, 39; Meryem, 48); rahmetinden ümit kesilmeyendir (Hicr, 56); göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır (Enbiya, 56); güldüren ve ağlatandır (Necm, 43); yediren, içiren, şifa veren, hesapları görücü, günahları bağışlayıcı, daima hayrı umulan, eşi ve benzeri olmayandır (Şuara, 77-83).” Yüce Allah’ın bu vasıflarını bize haber veren K. Kerim, Hz. İbrahim’in nasıl bir Allah’a iman etmiş olduğunu da ortaya koymuş olmaktadır.

3. 2. 1. 2. Peygamber İnancı: Yüce Allah, Hz. İbrahim’e peygamberlik verip ona vahyettiğini şöyle ifade eder: “Biz, Nuh’a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi İbrahim’e, İsmail’e İshak’a, Yakup’a, torunlara... vahyettik” (Nisa, 163); “Kitapta İbrahim’i de an! Gerçek şu ki o, özü-sözü bir peygamberdi.” (Meryem, 40); “İbrahim’e, İshak ve Yakup’u bağışladık. Hepsini peygamber kıldık” (Meryem, 49; An-

kebut, 27); *“Andolsun ki biz, Nuh ve İbrahim’i de gönderdik ve onlara ve soylarına kitap ve peygamberlik verdik...”* (Hadid, 26). Hz. İbrahim kendisi de tebliğinde babasına, *“babacığım, sana gelmeyen bir ilim bana gelmiştir.”* (Meryem, 43) diyerek vahiy aldığına işaret etmiş, yüce Allah’ın kendisine yüklediği nübüvvet vazifesinin farkında olduğunu ve peygamberlik müessesesine iman ettiğini göstermiştir. Oğlu İsmail ile Kâbe’yi inşa ederken sonraki nesli için, *“Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.”* (Bakara, 129) şeklinde dua ederek iman ettiği nübüvvet müessesesinin devamını gelecek nesli için istemiştir.

3. 2. 1. 3. Kitap İnancı: K. Kerim’de, Hz. İbrahim’e ve diğer peygamberlere birtakım sayfalar indirildiği şöyle beyan edilmiştir: *“Biz, Allah’a ve bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve esbâta (Hz. Yakup’un on iki evlâdından torunları) indirilene, Musa ve İsa’ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbirisi arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah’a teslim olduk”* deyin.” (Bakara, 136). Başka bir ayette ise, *“...Oysa İbrahim soyuna kitap ve hikmet’i verdik ve onlara büyük bir hükümrancılık bahsettik.”* (Nisa, 54) diye söz edilmiştir. Hz. İbrahim’e verilen sahifelerin içeriği hususunda da ayetler, şu bilgileri kaydeder: *“Yoksa Musa’nın ve ahdine vefa gösteren İbrahim’in sahifelerinde yazılı olan şu bilgiler kendisine haber verilmedi mi: “Doğrusu hiçbir günahkâr, başkasının günah yükümü yüklenemez Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir. Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir. Doğrusu güldüren de ağlatan da O’dur. Öldüren de diriltten de O’dur. Şurası muhakkak ki (rahime) atıldığında nutfeden, erkek ve dişiden ibaret olan iki çifti O yarattı. Şüphesiz tekrar diriltmek de O’na aittir. Zengin eden de yoksul kılan da O’dur. Doğrusu Şi’râ yıldızının Rabbi de O’dur. Ve şüphesiz ki önceki Âd kavmini O helâk etti. Semûd’u da (O helâk etti) ve geriye hiçbir şey bırakmadı. Daha önce de çok zalim ve pek azgın olan Nuh kavmini (helâk etmişti), altüst olan şehirleri de O böyle yaptı. Onların başına getireceğini getirdi!”* (Necm, 36-54); *“...Allah’a saygılı olan öğüt alır, En kötü olan da ondan kaçınır. O da en büyük ateşe girer. Sonra orada ne ölür ne yaşar. Temizlenenler, Rabbinin adını anıp O’na dua edenler, kesinlikle kurtuluşa erecektir. Aksine siz, dünya hayatını seçiyorsunuz. Oysa ahiret hayatı daha üstün ve daha kalıcı-*

dır. Şüphesiz bunlar önceki sayfalarda, İbrahim ve Musa'nın sayfalarında da vardı." (10-19).

3. 2. 1. 4. Melek İnancı: K. Kerim'de Hz. İbrahim'e insan suretinde misafirlerin geldiği, melek olan bu kişileri Hz. İbrahim'in tanıyamadığı ve daha sonra kendisine durumun bildirildiği ifade edilir. Bu dinde, "melek" inancının yanında şeytanın da bilindiği, Hz. İbrahim'in babasına tebliğinde *"Babacığım, şeytana tapma! Çünkü şeytan Rahman'a isyan etmişti."* (Meryem, 44) sözüyle de destek bulmuştur.⁵⁶⁸

3. 2. 1. 5. Ahiret İnancı: K. Kerim'de, Hz. İbrahim'in ahiret inancına işaret eden sözleri şöyledir: *"Benim canımı alacak, sonra beni diriltecek O'dur. Ve hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum O'dur. Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat! Bana, sonra gelecekler içinde, iyilikle anılmak nasip eyle! Beni, Na'im cennetinin vârislerinden kıl. Babamı da bağışla! Çünkü o, sapıklardandır. (İnsanların) dirilecekleri gün, beni mahcup etme. O gün, ne mal fayda verir ne de evlât. Ancak Allah'a kalb-i selîm ile gelenler (o günde fayda bulur). (O gün) cennet, takva sahiplerine yaklaştırılır. Cehennem de azgınlara apaçık gösterilir..."* (Şuara, 81-91). Aynı şekilde Hz. İbrahim, *"haşır"* inancını kuvvetlendirmek için *"Ölülerin nasıl diriltildiğini merak etmişti ve göstermesini Allah'tan dilemişti."* (Bakara, 260). Ayrıca o, anne ve babasının bütün inananlarla birlikte hesap gününde affedilmesini yüce Allah'tan talep etmiş (İbrahim, 41), ahiret gününe iman edenleri rızıklandırmasını O'ndan istemiştir (Bakara, 126). Hz. İbrahim'e indirilen sahifelerde dönüşün yalnız Allah'a olduğuna dikkat çekilerek onun inanç sisteminde ahirete imanının önemli bir yeri olduğuna işaret edilmiştir (Necm, 42). Hz. İbrahim, puta tapanlarla o putların kıyamet günü düşman olacaklarını dile getirerek ahiret ve kıyametin varlığına inandığı göstermiştir (Ankebut, 17). Bu nedenle yüce Allah onu, ahirete gönülden iman eden bir şahsiyet olarak tanıtmakta (Sad, 47), ahiret gününde salihlerden olacağını haber vermekte (Bakara, 130; Nahl, 120; Ankebut, 27), Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlara onu örnek göstermektedir (Mümtehine, 4, 6).

⁵⁶⁸ İslami eserler de, Hz. İbrahim'in kurban ve hac vazifesini yerine getirirken şeytanın yanına gelişi ve İbrahim, İsmail ve Hacer validemizi Allah'ın emrine karşı kıskırtması fakat hepsini Allah'a teslim olmuş bulması, onları aldatamaması, o yüzden hac ibadetinde *"şeytan taşlama"* olayının bu olaylardan ileri geldiği, kaydedilmiştir. (Bkz. Taber, Tarih, c. 1, s. 275-276; İbn. Kesir, *Tefsiru'l- Kur'ani'l-Azim*, c. 6, s. 25-26.) Yahudi ve Hristiyanların da melek inancına sahip oldukları bilinmekte, İbrahim'in miracının anlatıldığı *İbrahim'in Vahyi* adlı apokrif sayılan eserde, bir meleğin Hz. İbrahim'e dua öğrettiği ve onun, bu dua ile güç bulduğu anlatılmaktadır. (Bkz. Aygün, a.g.e., s. 126)

3. 2. 2. İbadetlerle İlgili Esaslar: Hz. İbrahim'in dininde hac, kurban, namaz, zekât gibi ibadetlerin mevcut olduğunu K. Kerim'den anlamak mümkündür. Yüce Allah, konuyla ilgili beyanlarında şu bilgilere yer verir.

3. 2. 2. 1. Hac İbadeti: İslam dininin temel mabedi olan Kâbe'nin, İbrahim ve İsmail (a.s.) tarafından inşa edilmesi sonrasında, yüce Allah onlara seslenişini şöyle haber verir: *"İbrahim ve İsmail'e: 'Tavaaf edenler, ibadete çekilenler, rükû ve secde edenler için evimi temiz tutun' diye emretmiştik."* (Bakara, 125, Hac, 26). Hac ibadetinin merkezi olan Mekke şehri için, Hz. İbrahim de şöyle dua etmiştir: *"Ey Rabbim! Burayı emin bir şehir yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle."* (Bakara, 126). Daha sonra yüce Allah, insanları hacca çağırması için İbrahim (a.s.)'ı vazifelendirmiştir: *"İnsanlar arasında hacı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde, kendilerine ait bir takım yararları yâkinen görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları (kurban kesmeleri için) sana (Kâbe'ye) gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yiyin, hem de yoksula, fakire yedin. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve o Eski Ev'i (Kâbe'yi) tavaaf etsinler."* (Hac, 27-29). Böylece hac ibadetinin temellerinin Hz. İbrahim ile birlikte atıldığını K. Kerim haber vermiş olmaktadır.

3. 2. 2. 2. Kurban İbadeti: Esasen kurban ibadetinin Hz. İbrahim'den çok daha öncelere dayandığı bilinmektedir. Zira Habil ve Kâbil'in sunusu (Maide, 27), Nuh'un hayvan ve kuş kurbanları bilinmektedir.⁵⁶⁹ K. Kerim, her ümmet için Allah'ın adını anarak "kurban" kesmenin emredildiğini beyan etmektedir (Hac, 34). Bunun yanı sıra tarihî ve arkeolojik kaynaklar, insan kurbanına şahitlik eder. Hz. İbrahim'e emredilen kurban hâdisesinin, bir imtihan oluşuyla birlikte, diğer yandan da arkeolojik verilerle tespit edilmiş olan Hz. İbrahim zamanında Filistin'de çok yaygın olan insan kurbanının yanlışlığına, yasak oluşuna işaret eden bir uygulama olabileceğine daha önce işaret etmiştik. K. Kerim'den öğrendiğimize göre yüce Allah, onun evladını kurban etmesini engellemiş, evladı yerine ona büyük bir kurbanlık vererek kendisine vermiş olduğu kurban sözünü yerine getirmesini sağlamıştır. Yüce Allah'ın, *"Biz, İbrahim'e evladına karşılık*

⁵⁶⁹ Tekvin, 8/20.

büyük bir kurban verdik” (Saffat, 107) sözü, İbrahim peygamberin dininde bu ibadetin yerini aldığını göstermektedir.

3. 2. 2. 3. Namaz İbadeti: K. Kerim'in beyanlarından Hz. İbrahim'in namaz kıldığını, neslinin namazı devamlı ve dosdoğru kılanlardan olması için dua ettiğini (İbrahim, 40) ve namazı dosdoğru kılmaları için aile bireylerinden bazılarını Kâbe'nin yanına yerleştirdiğini öğrenmekteyiz (İbrahim, 37). Yüce Allah'ın Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'e emrettiği, *"rükû ve secde edenler için evimi temizleyin"* (Bakara, 125) buyruğundan hareketle de onların dininde, rükû ve secde gibi unsurlara sahip namaz ibadetinin olduğunu anlamaktayız. K. Kerim, Hz. İbrahim ve evlatlarının namaz kılmayı muhataplarına emrettiğini belirtmiş (Enbiya, 73), evlatlarından Hz. İsmail'in namazı aile bireylerine özellikle hatırlattığına vurgu yapmıştır (Meryem, 55). K. Kerim'de bildirilmediği için Hz. İbrahim'in dininde namazın kaç rekât olduğunu, kaç vakit kıldığını bilemiyoruz.⁵⁷⁰ Net olarak bildiğimiz husus, Hz. İbrahim'in dininde de namaz ibadetinin mevcut olduğudur.

3. 2. 2. 4. Zekât İbadeti: Hz. İbrahim'in bütün insanlara karşı cömertliği, misafirperverliği bütün semavî dinlerde bilinen bir husustur. K. Kerim'de, Hz. İbrahim'in dininde zekât ibadetinin mevcut olduğunu şu ayette açıkça görmekteyiz: *“Ona (İbrahim'e), İshak'ı ve fazladan bir bağış olmak üzere Yakup'u lütfettik. Her birini salih insanlar yaptık. Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, daima bize ibadet eden kimselerdi.”* (Enbiya, 72-73).

Aynı şekilde Hz. İbrahim'in dini üzerine olan Hz. İsmail'in de zekâtı emrettiği bir ayette şöyle bildirilmiştir: *“(Resulüm!) Kitap'ta İsmail'i de an. Gerçekten o, sözüne sadıktı, resul ve nebi idi. Halkına namazı ve zekâtı emrederdi. Rabbi nezdinde de hoşnutluk kazanmış bir kimse idi.”* (Meryem, 55).

⁵⁷⁰ İslam Tarihi kaynaklarına göre Hz. İbrahim, Allah'ın emriyle insanları hacca çağırmış, Cebrail'in (a.s) ifasını öğrettiği namazı beş vakit olarak kılmış, hac farızası sırasında ise yine Cebrail'in rehberliğinde öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazını cem etmiştir. (Bkz. İbn. İshak, a.g.e., c. 1, s. 79) Namaz ibadetiyle doğrudan bağlantılı olan temizlik kurallarının da Hz. İbrahim dininde önemli yer tuttuğu belirtilmiş ve onun uyguladığı bildirilen on temizlik kuralı kaynaklarda şöyle bildirilmiştir: *“Ağzın ve burnun yıkanması, misvak ile dişlerin temizlenmesi, saçları taramak, bıyıkları kısaltmak, tırnakları kesmek, koltuk altını ve kasıkları temizlemek, abdest bozduktan sonra temizlik ve sünnet olmak...”* (Bkz. Müslim, Taharet, 56; İbn. Mace, Taharet, 8; Razi, a.g.e., c. 4, s. 38; İbn. Kesir, a.g.e., c. 1, s. 389). Ayrıca, *“cuma günü gusletmek, cünüplükten temizlenmek, ölüyü yıkamak ve kefenlemek, cenaze namazı kılmak”* gibi hususlar da Hz. İbrahim'in dininde mevcuttur. (Bkz. Taberi, a.g.e., c. 1, s. 225).

3.2.3. Diğer Hususlarla İlgili Esaslar: K. Kerim, Hz. İbrahim'in inanç sistemi-ne dair inanç ve ibadetler dışında bir takım hususlar da temas etmektedir. Biz, bu husus-ları üç ana başlık altında toplayacağız:

3.2.3.1. İnsanla İlgili İlkeler: Hz. İbrahim'e yüce Allah tarafından vahyedilen sa-hifelerin içeriği, K. Kerim'in iki ayrı yerinde ele alınır. Ayetlerin verdiği bilgilerden Hz. İbrahim'in sa-hifelerinin doğrudan insanla ilgili bazı esasları içerdiği anlaşılmakta-dır. Buna göre “suçun ferdiliği, insan için ancak çabaladığı şeyin karşılığı olduğu ve bu karşılığı tam olarak alacağı” gibi hukuki ve ahlaki yönleri bulunan esasların Hz. İbra-him'in sa-hifelerinde de olduğu gerçeği ortaya çıkar. Bu gerçeği yüce Allah şöyle ifade eder: “Yoksa Musa'nın ve ahdine vefa gösteren İbrahim'in sa-hifelerinde yazılı olanlar kendisine haber verilmedi mi? ‘Doğrusu hiçbir günahkâr, başkasının günah yükümü yüklenemez Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir.” (Necm, 36-41). Ay-rica insanın kurtuluşa ulaşmasının ilkeleri de şöyle tespit edilir: “Temizlenen, Rabbinin adını anıp O'na kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir. Fakat siz (ey insanlar!) ahiret daha hayırlı ve daha devamlı olduğu halde dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Şüphesiz bu (anlatılanlar), önceki kitaplarda, İbrahim ve Musa'nın kitaplarında da var-dır.” (A'la, 14-19).

3.2.3.2. Allah-İnsan İlişkileri ile İlgili İlkeler: Hz. İbrahim'in sa-hifelerinde Al-lah-insan ilişkileri şöyle ortaya konulur: “Şüphesiz en son varış Rabbinedir. Doğrusu güldüren de ağlatan da O'dur. Öldüren de dirilten de O'dur. Şurası muhakkak ki (rahi-me) atıldığında nutfeden, erkek ve dişiden ibaret olan iki çifti O yarattı. Şüphesiz tekrar diriltmek de O'na aittir. Zengin eden de yoksul kılan da O'dur... Ve şüphesiz ki önceki Âd kavmini O helâk etti. Semûd'u da (O helâk etti) ve geriye hiçbir şey bırakmadı. Daha önce de çok zalim ve pek azgın olan olan Nuh kavmini (helâk etmişti), altüst olan şehir-leri de O böyle yaptı. Onların başına getireceğini getirdi!” (Necm, 42-54); “...Allah, insanı yarattı ve düzenledi, her şeyi ölçüyle yapıp doğasına göre görevini belirledi. Al-lah, açık olanı da gizleneni de bilir... Allah'a saygılı olan öğüt alır. Kötü olan da ondan kaçınır. O da en büyük ateşe girer, orada ne yaşar ne ölür.” (A'la, 1-13). Bu ayetlerden Allah-insan ilişkileri açısından çıkarılacak temel ilke, yüce Allah'ın her hususta kulları üzerinde hâkim bir yaratıcı olduğu ilkesidir. Ayrıca Allah'ın bütün işlerinin belli bir plan ve düzene göre olduğu hususu da ayetlerden anlaşılmaktadır.

3.2.3.3. Allah-Kâinat İlişkileri ile İlgili İlkeler: Hz. İbrahim'in sahifelerinde Allah-k3ainat ilişkisinin en temel ilkesi Allah'ın kâinatın yaratıcısı olarak kabul edilmesidir. Bu durum ayetlerde şöyle ifade edilir: “ *Allah, Şi'ra yıldızının Rabbidir.*” (Necm, 49); “*Yeşil otu çıkarıp sonra da onu kapkara bir sel artığına dönüştüren Allah'tır.*” (A'la, 4-5).

B- K. KERİM'E GÖRE “İBRAHİMİ DİNLER” KAVRAMININ GEÇERLİLİĞİ ve BU KAVRAMIN DAYANDIRILDIĞI AYETLERİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

“İbrahim peygambere bağlılık prensibi, üç semavi dine mensup olanlar arasında buluşma, anlaşma ve birlikte yaşamaya yönelik bağlarının kurulması ve medeniyetler arası diyalogun gerçekleştirilmesine davet eden bir dinin şemsiyesi altında toplanmayı mümkün kılabilir mi? Başka bir deyişle Hz. İbrahim, üç semavi din açısından birleştirici, toparlayıcı ve bütünleştirici bir nitelik arz edebilir mi?” Bu sorulara K. Kerim’in bakış açısıyla verilecek cevaplar, “İbrahimi Dinler” kavramının K. Kerim açısından geçerli olup olmadığını ortaya koyması yanında Hz. İbrahim’in rehberliğinde doğru bir tevhit eğitimi verilebilmesi için onun, “tek Allah” fikrinin neresinde durduğunun tespiti açısından da önem arz eder. Bu bölümde “İbrahimi Dinler” kavramının, K. Kerim açısından ne derece geçerli olduğunu ortaya koyup Hz. İbrahim’in izinden gitmeye kimlerin daha layık olduğunu göstermeye çalışacağız.

Yüce Allah, Yahudiler, Hristiyanlar ve Mekke müşriklerinin Hz. İbrahim’e bağlılık iddialarına işaret eden ve bu bağlılığı reddeden bir ayette şu ifadelerle yer verir: *“İbrahim, ne bir Yahudi, ne de Hristiyan idi. O, kendini Allah’a teslim ederek her türlü batıldan yüz çevirmiş biriydi. Müşriklerden de değildi.”* (Al-i İmran, 67). Yüce Allah’ın, Hz. İbrahim’in Yahudi, Hristiyan veya müşrik olmadığını ifade etmesi, bu grupların Hz. İbrahim’in kendi dinlerine mensup olduğunu iddia ettiklerini göstermektedir. Ayet, bu iddialara cevap olacak nitelikte nazil olmuştur. Bu iddiayı dile getiren başka ayetler de vardır. Örneğin Yahudi ve Hristiyanların, Hz. İbrahim’e bağlılık iddiasıyla kurtuluşu sadece kendi dinlerinde gördüklerini K. Kerim şöyle belirtir: *“(Yahudi ve Hristiyanlar) dediler ki: ‘Yahudi veya Hristiyan olun ki kurtuluşa eresiniz!’ (Resulüm, de ki: ‘Hayır! Biz, Hanif olan İbrahim’in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.’”* (Bakara, 135). Bu ifadeden anlaşıldığı üzere Yahudi ve Hristiyanlar, Hz. İbrahim’i kendi dinlerine nispet ederek doğru yolun kendi inançları olduğunu iddia etmişler, bu iddialarına K. Kerim, Hz. İbrahim’in dininin onların iddia ettiklerinden farklı bir din olduğunu ve bu dine uyulması gerektiğini iman edenlere emretmekle cevap vermiştir. Ehl-i Kitap tarafından gösterilen bu tavrı kınayan Yüce Allah, bu iddiaların geçersizliğini şöyle dile getirir: *“Ey Ehl-i Kitap! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Hâlbuki Tevrat ve*

İncil kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç aklınızı kullanmıyor musunuz? İşte siz, böyle kimselersiniz. Bilginiz olan şeyler hakkında tartıştınız. Fakat bilgi sahibi olmadığınız konuda niçin tartışıyorsunuz? Hâlbuki Allah her şeyi bilir, ama siz bilmezsiniz.” (Al-i İmran, 65-66).

Hız. İbrahim'in dininin Yahudilik ve Hristiyanlık olmadığı, onun şirke de hiç bulaşmadığı gerçeği bu ayetlerle açıkça ortaya konulmuştur. Bu aşamada, “onun dininin ne olduğu” sorusu gündeme gelmekte ve bu soruya K. Kerim açısından cevap verilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. K. Kerim, -bütün peygamberlerin yaptığı gibi- Hız. İbrahim'in tebliğ ettiği dinin aynı din olduğunu, bu dinin adının da “İslam” olduğunu şu ayetlerle vurgular: “Biz, Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Nitekim İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakup'a, torunlara, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik. Davut'a da Zebur'u verdik.” (Nisa, 163); “Biz İbrahim'e, İshak ve Yakup'u armağan ettik. Hepsini doğru yola ilettik. Daha önce de Nuh'u ve onun soyundan Davut'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı, Harun'u, Zekeriya'yı, Yahya'yı, İsa ve İlyas'ı doğru yola iletmıştik....İşte onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir.” (En'am, 84-89); “Allah, Nuh'a, sana, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya, 'Dine dosdoğru uyunuz, din hususunda ayrılığa düşmeyiniz!' diye vasiyet ettiğimiz dini size yasallaştırdı...” (Şura, 13); “Allah yolunda hakkını vererek mücadele edin! Sizi, O seçti. Din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi. Ceddiniz İbrahim'in dininde de böyleydi. Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için Allah, gerek daha önce gelmiş kitaplarda gerekse K. Kerim'de size “Müslümanlar” adını verdi...” (Hac, 78). Bütün bu ifadelerden anlaşıldığı üzere yüce Allah, tevhidi kabul eden bütün ümmetleri “Müslümanlar” olarak isimlendirmiş, İslam'ı da -Hız. İbrahim de dâhil- bütün peygamberlerin dini olarak belirlemiştir.⁵⁷¹ Ayrıca inananların “Müslümanlar” olarak isimlendirilmesinin, Tevrat, İncil ve K. Kerim'den çok daha öncelere dayandığı da bu ayetlerden anlaşılmaktadır.⁵⁷²

Yahudiler, Hristiyanlar ve Mekke müşriklerinin iddialarının aksine Hız. İbrahim'in dinini “İslam” olarak belirleyen K. Kerim, Hız. Muhammet'e de Allah tarafından

⁵⁷¹ Seyyid Kutup, a.g.e., c. 5, s. 632.

⁵⁷² Alusi, Şihabü'd-din es- Seyyid Mahmut, *Ruhu'l- Meânî fî Tefsiri'l- Kur'ani'l- Azim ve Seb'il- Mesânî*, Beyrut, 1985, c. 17, s. 210.

gönderilen dosdoğru dinin, “İbrahim’in dini” olduğunu ilan etmesini şöyle emretmektedir: “(Resulüm) De ki: ‘Elbette Rabbim beni dosdoğru bir yola erıştirdi. Bütün batıl dinlerden yüzünü çevirip Allah’a yönelmiş İbrahim’in dini olan dosdoğru bir dine ki o, müşriklerden değildi.’ (En’am, 161). Bunun ardından, sadece ilan etme değil Hz. İbrahim’in dinine uyma ve ona bağlanma emri de gelmiştir: “Sonra da san , ‘Allah’ı bir tanıyan bir müslüman olarak İbrahim’in dine tabi ol!’ diye vahyettik. Çünkü o, müşriklerden değildi.” (Âl-i İmran, 95; Nahl, 123).

K. Kerim, Hz. İbrahim’in getirdiğı dinin Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz Musa ve Hz. İsa’nın da dini olduğu gerçeğine özellikle yer vererek (Bakara, 132-133; Yusuf, 38; Şura, 13) Yahudilik ve Hıristiyanlık tarafından özel önem atfedilen bu şahsiyetlerin hepsinin aynı din üzerinde oldukları hatırlatmasını yapmaktadır. Bu sayede K. Kerim, Ehl-i Kitab’ı İslam’a yönlendirmeyi hedeflemiş, gerek Hz. İbrahim, gerekse Hz. Musa ve Hz. İsa’ya gönderilen dinlerin aynı olduğunu vurgulayarak bütün semavi din mensuplarını aynı yöne sevk etmeyi amaçlamıştır.⁵⁷³

Yüce Allah, Hz. İbrahim’in bağlandığı ilahın tek ilah olduğunu ifade eder. Yine bu tek ilahın bütün peygamberlerin Rabbi olduğu gerçeğini de ısrarla tekrarlar. Dolayısıyla tek Allah fikrinin bütün dinlerde ortak olduğu gerçeğı açığa çıkar. Ancak bu gerçek, diğer peygamberlerden daha ziyade özellikle Hz. İbrahim’in şahsiyetiyle bağlantılı olarak vurgulanmıştır. Bize göre bunun temel nedeni, yüce Allah’ın Hz. İbrahim’in tebliğ ettiği dini, putperestlikten, şirkten, herhangi bir sapma ve yanılığdan uzak, halis tevhit akidesine bir örnek kılmayı dilemiş olmasıdır. Bu yolla Hz. İbrahim’in mücadelesi, diğer tevhit davalarına bir yol gösterici, örnek bir dinden yararlanma noktasında bütün peygamberler için bir hareket noktası teşkil etmiştir.⁵⁷⁴ Hz. İbrahim’in K Kerim’de yer alan kıssaları, İslam’ın ta kendisi olan halis tevhide çağrı eksenini etrafında dönmektedir. Bu yönüyle Hz. İbrahim kıssası, K. Kerim’deki diğer kıssalardan ayrılır. Çünkü diğer kıssalarda korkutma, cezalandırma ve azap haberleri belli bir ağırlığa sahiptir. Hâlbuki Hz. İbrahim’in kıssasının anlatıldığı hiçbir ayette korkutma olgusuna rastlanmaz. Zira İbrahim peygamberin kavmine yaptığı davetteki odak nokta olan saf tevhit ve insanları

⁵⁷³ Reşid Rıza, a.g.e., c. 1, s. 477- 478.

⁵⁷⁴ Azuzi, a.g.m., s. 56.

sadece Allah’a yöneltme fikri üzerine kurulu hakiki İslam dininin ortaya konulması özelliği baki kalmıştır.⁵⁷⁵

“İbrahimi Dinler” kavramı şemsiyesi altında buluşma fikrinin dayandığı en temel ayetlerden biri de Âl-i İmran 64’tür. İlgili ayette yüce Allah, Ehl-i Kitap’a şu çağrıda bulunur: “(Resulüm) De ki: ‘Ey Ehl-i Kitap, sizinle bizim aramızda ortak olan bir söze geliniz! Allah’tan başkasına kulluk etmeyelim, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah’ı bırakıp da birbirimizi tanrılaştırmayalım.’ Eğer yüz çevirirlerse, ‘Şahit olun, biz Müslümanlarız’ deyin!’” Bu ayet, “İbrahimi Dinlerin gölgesi altında buluşma” anlayışına dayanak olarak gösterilmektedir. Hâlbuki bu ayetle K. Kerim, Hz. İbrahim’in mirasını sahipleneni ortak bir kelimeye çağırmaktadır. Bu ortak kelime, Hz. İbrahim’in de kendisine davet ettiği “saf tevhit inancı”dır. K. Kerim açısından bu ayet de dâhil olmak üzere hiçbir ayetin, mevcut Yahudilik ve Hıristiyanlık dinleri ile öteden beri –Hz. İbrahim de dâhil- bütün peygamberlerin tebliği etmiş olduğu İslam dinini, “İbrahimi Dinler” başlığı altında bir araya getirmeyi emretmesi düşünülemez. Zira ortada bütün din mensuplarının bir araya geleceği, üzerinde çoklu veya ikili fikirlerin oluşmayacağı bir tek kelime olması gerekir. Bu ortak kelime, “sadece Allah’a ibadet edip O’na hiçbir şeyi ortak koşmamaktır.” Hâlbuki yine K. Kerim’in haber verdiğine göre, gerek Yahudiler gerekse Hıristiyanlar, Allah’a birtakım ortaklar koşarak Hz. İbrahim’in getirdiği saf tevhit inancını bozmuş (Maide, 72-73; Tevbe, 30-31), ona bağlılıklarını ilan etmiş olsalar da K. Kerim, bu bağlılığa şiddetle karşı çıkmış (Âl-i İmran, 65-67), Hz. İbrahim’in mirasını sahiplenmeye asıl layık olanların, onun gibi saf tevhidi savunan Hz. Muhammet ve ona iman edenler olduğunu ifade etmiştir (Âl-i İmran, 68). Buna göre tevhit inancından uzaklaşmış olan Yahudilik ve Hıristiyanlık ile saf tevhit esasına dayalı İslam dininin, “İbrahimi Dinler” kavramı altında bir araya getirilmesi, K. Kerim açısından imkânsızdır. Üç semavi din arasında birliği sağlamak, ancak halis İbrahimi tevhidin yeniden kurulması ve onun çevresinde toplanılmasıyla mümkün olabilir.⁵⁷⁶

Hemen belirtmek gerekir ki günümüz Yahudiliği ve Hıristiyanlığı açısından da “İbrahimi dinlerde buluşma” anlayışı, gerçekleşmesi imkânsız bir düşünce olarak görülmektedir. İbrahim figürünün dinler arası paylaşımındaki geçerliliği ve Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’ın, “İbrahim kökenli” olarak tanımlanması Yahudilikte pek az yan-

⁵⁷⁵ Azuzi, a.g.m., s. 56.

⁵⁷⁶ Azuzi, a.g.m., s. 63.

sıma bulur.⁵⁷⁷ Her şeyden önce Yahudiliğe göre Hz. İbrahim, Yahudilerin atası olup onun mirasının bir başkasıyla paylaşılması düşünülemez. Diğer dinlerin geçerliliği konusunda Hz. İbrahim'in dinler arası bir figür olarak kullanılması açıkça güçtür. Aynı figürün hem Yahudiliğe kabul hem de Yahudilik dışındaki dinlerin geçerliliğini onaylamak için kullanılması, Yahudilik açısından çelişkili bir durum olarak görülür.⁵⁷⁸ Hristiyanlığa göre ise Hz. İbrahim, manevi öncü konumunda olup ona verilen ilahi söz Hristiyanların şahsında gerçekleşmiştir.⁵⁷⁹ K. Kerim'de Hz. İbrahim'in savunduğu tevhit inancının hiçbir şekilde Hristiyanlıktaki Tanrı inancıyla örtüşmesi mümkün olmadığı gibi Hz. İbrahim'in hayatından bazı sahneler, teslis inancının meşru bir temsili olarak örnek gösterilmiş⁵⁸⁰, onun putperestliği reddetmediği belirtilmiştir.⁵⁸¹ Hz. İbrahim'in mirasını sadece kendilerine has olarak düşünen Yahudi ve Hristiyanlara göre onun ismi altında diğer dinlerle bir araya gelmek düşüncesinin gerçekleşmesi, uzak bir ihtimal olmaktadır.

Hz. İbrahim'in mensubu olduğu İslam dini ve bu dine bağlılık gösterenler, K. Kerim'de şöyle övülür: “ *Bütün benliğini Allah'a teslim eden, daima iyilik yapan ve her türlü batıldan yüz çeviren İbrahim'in inanç sistemine uyan kişinin dininden daha güzel bir din var mıdır?...*” (Nisa, 125). Aynı şekilde K. Kerim'de, Hz. İbrahim'in getirdiği dinden yüz çevirenler “kendini bilmez” olarak nitelendirilirler (Bakara, 130) Yüce Allah, halis tevhit akidesine davet ederken daima Hz. İbrahim'in soyundan gelen peygamberlerin tebliğ ettiği dinlerle bağlantı kurmuş, bütün Ehl-i Kitab'ı bu tek dine iman etmeye şöyle davet etmiştir: “*'Biz, Allah'a inandık. Ayrıca bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve onların torunlarına indirilene; Musa ve İsa'ya verilenlere; Rable-ri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbirisi arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz, sadece Allah'a teslim olduk' deyiniz. Eğer Ehl-i Kitap da sizin inandığınız gibi inanurlarsa doğru yolu bulmuş olurlar. Dönerlerse mutlaka ayrılık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah, sana yeter. O, işiten ve bilendir. Biz, Allah'ın rengiyle boyandık. Kim Allah'tan daha güzel renk verebilir? Biz, sadece O'na kulluk ederiz. De ki: 'Allah hakkında bizimle tartışıyor musunuz? Hâlbuki O, bizim de rabbimiz-*

⁵⁷⁷ Goshen, a.g.m., s. 164.

⁵⁷⁸ Goshen, a.g.e., s. 170.

⁵⁷⁹ Bryant, a.g.m., s. 249.

⁵⁸⁰ Adamakis, Emanuel, “Hz. İbrahim – Kopuş ve Birleşme, *Hz. İbrahim'in İzinde*, s. 87.

⁵⁸¹ Goshen, a.g.m., s. 166.

dir, sizin de Rabbiniz. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size aittir. Biz, O'na gönülden bağlı olanlarız. Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunların Yahudi yahut Hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki. 'Siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı?' Allah katında tanıklığı gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir." (Bakara, 136-140).

Bütün bu anlatılanlardan hareketle, "İbrahimi dinlere davet ve üç semavi dini Hz. İbrahim'in mirası üzere bir araya getirme" iddiası, K. Kerim açısından geçersiz bir söylemden ibarettir. İbrahimi Dinlerde buluşma düşüncesi, yeni bir din yaratma ve modern bir dini davet gerçekleştirme imkânlarının olduğuna inanan bazı şahıslar tarafından İslam dinini, içeriğini ve mühim özelliklerini felsefî bir potada eritip istedikleri şekli vermek amacıyla ortaya atılmış gibi görünmektedir.⁵⁸² Bu yüzdendir ki, bu düşünce ve girişim K. Kerim açısından hiç de istikametli bir çağrı değildir. Bütün dinlerin etrafında toplanacağı tek din, Hz. İbrahim'in dinidir. Çünkü dinin İbrahimsi olmaz ilahisi olur.

"İbrahimi Dinler" kavramı ve bu kavramın etrafını örmek için konu edinilen ayetler, din eğitimi açısından da önemli mesajlar içerir. K. Kerim'in İbrahimi Dinler anlayışına dayanak olarak gösterilen ayetlerde yaptığı temel vurgu, halis tevhit inancıdır. Doğru bir din eğitiminin temel amacı da saf tevhit inancını insanların gönlüne yerleştirmek olduğundan Hz. İbrahim'in K. Kerim'deki mesajı din eğitimi açısından ayrı bir önem arz eder. Son dönemlerde "İbrahimi Dinler" adı altında hatalı bir tarzda Yahudiliği, Hristiyanlığı ve İslam'ı bir araya getirmek amacıyla kullanılan bu ayetler, aslında günümüz din eğitimcilerine şu temel mesajı vermektedir: Tevhit inancı ve onu insanlığa taşıyan ilahi vahyin oluşturduğu İslam dini, bütün peygamberlerin dini olmuştur. Evrensel boyutuyla tevhit inancının özünü oluşturduğu İslam dini, bir süreç niteliği taşımaktadır. K. Kerim, Hz. Muhammet'ten (s.a.v) ısrarla Hz. İbrahim'in yoluna uymasını istemektedir. Hz. Muhammet (s.a.v) sağ olmadığı için bu uyma emri, onun manevi şahsında Müslümanları ve özellikle din eğitimcilerini ilgilendirmektedir. Bütün peygamberler Allah'ın yoluna ilettiğine göre, onların yoluna gelecek nesillerin de uyması gerekir. Önemli olan, din eğitimcilerinin bu yolun ne olduğunu tam anlamıyla muhataplarına öğretebilmeleridir.⁵⁸³

⁵⁸² Azuzi, a.g. m., s. 72.

⁵⁸³ Bayraklı, a.g.e., c. 6, s. 429.

İbrahimi Dinler anlayışının geçersizliğini ortaya koyan ve Hz. İbrahim'in Yahudi, Hristiyan veya müşrik olmayıp hanif ve Müslüman olduğunu ifade eden ayet de (Al-i İmran, 67), din eğitimi açısından önemli bir ilkeyi barındırır. Buna göre, bir kişiyi tanıtırken veya bir konuyu anlatırken ne olmadığını söyleyerek ne olduğunu anlatmak, etkili yollardan biridir. Öncelikli o kişiyi veya konuyu olumsuzluklardan soyutlamak, sonra da olumlu özelliklerini sıralamak gerekir.⁵⁸⁴ Yüce Allah'ın Hz. İbrahim üzerinden bize tanıttığı bu anlatım tarzı, din eğitiminde kullanılabilecek bir metot olarak önümüze konmaktadır.

Hz. İbrahim hakkında Yahudi ve Hristiyanların iddialarını ve tartışmalarını konu edinen ayetlerde yüce Allah, aynı zamanda tartışma adabı eğitimi de vermektedir. Ayette Yahudi ve Hristiyanları tavrı şöyle eleştirilir: *“Ey Ehl-i Kitap! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Hâlbuki Tevrat ve İncil kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç aklınızı kullanmıyor musunuz?”* (Al-i İmran, 65). Yüce Allah, bu ayette tartışma adabı ve eğitimi ile ilgili olarak, doğru tarihi bilgiye dayanmak ve aklın rehberliğinden ayrılmamak olmak üzere iki önemli konuyu vurgulamaktadır. Tartışmada aklı kullanmanın ve doğru düşünmenin yer alması öngörülmekte, tarihi olgulara akılla yaklaşarak tartışmaya son verilmesi gerektiği önemle hatırlatılmaktadır. Tevrat ve İncil'in kendisinden sonra gönderildiği bir peygamberi kendi dinlerinden göstermekle Yahudi ve Hristiyanlar, tarihi gerçeklere ters düşmektedirler. Yüce Allah, tarihi olgulara bu kadar duygusal yaklaşmanın nedeni olarak aklı kullanmamayı göstermektedir. K. Kerim, bu ayetiyle geçmişte olduğu gibi günümüzde ve gelecekte tarihi olguları ters yüz edenlerin olacağına dikkat çekmekte, akılcı olmanın ve meselelere akılla yaklaşmanın önemini ortaya koymaktadır. Ayeti bu şekilde anlamak onun evrenselliğini korumasını da sağlayacaktır. Çünkü bu ayetin sırf Yahudi ve Hristiyanların, Hz. İbrahim'in kendilerinden olduğunu söylediklerini haber vermek için K. Kerim'de yerini aldığını düşünmek, bugün bizim için fazla önem teşkil etmez. Bu ayet, günümüze şöyle hitap eder: Tarihi olgulara akılcı yaklaşmak, tarafsız bir tavır takınmak zorunludur. Aklın girmediği yerde tarafgirlik olur, tarafgirliğin olduğu yerde de objektiflik kurban edilir. Peygamberler

⁵⁸⁴ Bayraklı, a.g.e., c. 4, s. 175.

gibi önemli şahsiyetler, aklın rehberliğinden uzak, yanlış ve küçük tartışmalara konu edilmemelidir.⁵⁸⁵

Tartışma esnasında bilgiye dayanmadan atıp tutmak, bilgisizce mücadeleye devam etmek, yüce Allah'ın Hz. İbrahim hakkında Yahudi ve Hristiyanları eleştirdiği bir diğer nokta olup din eğitimi açısından üzerinde durulması gereken noktalardan biridir. Ayetle verilmek istenen ve din eğitimi açısından önemli bir boşluğu dolduracak olan mesaj şudur: “Doğruluğu bilinen bir konuyu, o konu hakkında yeterince bilgi sahibi olmadan tartışma alanının içine çekmek son derece yanlış bir davranıştır. Bilgi değerini tartışmaya malzeme yaparak ona zarar vermeye kalkmak, hem eğitim ilkelerine hem de adaba aykırıdır. Yüce Allah, bu ayetlerle din eğitimcilerine tartışma eğitimi vermekte, tartışma adabını öğretmekte, aklın ve bilginin tartışmadaki görevini açıklayarak insan ilişkilerinin sağlıklı yürümesine yardım etmektedir.”⁵⁸⁶

Hz. İbrahim'e en yakın ve en layık olanların Yahudi ve Hristiyanlar değil, onun yolunu takip eden Hz. Muhammet (s.a.v) ve beraberindekiler olduğunu ifade eden K. Kerim (Al-i İmran, 68), din eğitimi açısından “en layık olma” kavramını öne çıkarmaktadır. Din eğitimi, vereceği tevhit eğitimiyle Hz. İbrahim'in ve bütün peygamberlerin yoluna en layık bireyleri yetiştirmeyi hedeflemelidir. Bir kaliteyi ve eğitilmişliği ifade eden “en layık olma” kavramına ulaşılabilmesi, kusursuz bir din eğitimiyle mümkün olacaktır. Bu anlatımıyla yüce Allah, insanların birbirine yakınlığının bir iman meselesi olduğunu, hakiki imanın zaman ve mekânı ortadan kaldırarak önceki ve sonraki nesilleri birbirine bağlayan en önemli bağı oluşturduğunu dile getirmiştir.⁵⁸⁷ Sosyal ve kültürel bütünleşmenin özünde bulunan bu iman oluşumunda ilk sırayı, doğru ve sağlam bir tevhit eğitimi almaktadır.

Yahudiler, Hristiyanlar ve Mekke müşriklerinin Hz. İbrahim'e bağlılık hususunda sadece kendilerini hak sahibi olarak görmeleri, “dinde tekелci tutum” kavramını hatırlatmaktadır. Her din mensubunun sadece kendi dinini üstün görmesinden dolayı, belli bir özelliği yalnızca kendi dininin taşıdığı anlayışına dayanan⁵⁸⁸ bu kavram, insanın psikolojik özelliklerinden biri olan “mücadelecilik” vasfının bir sonucudur. Yahudi, Hristiyan ve Müşrikler, doğru bilgidен uzak, taklitçi, mücadelecі ve tekелci tutumlarıyla

⁵⁸⁵ Bayraklı, a.g.e., c. 4, s. 172.

⁵⁸⁶ Bayraklı, a.g.e., c. 4, s. 174.

⁵⁸⁷ Bayraklı, a.g.e., c. 4, s. 177.

⁵⁸⁸ Özcan, Hanifi, *Maturidi'de Dini Çoğulculuk*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul, 1999, s. 93.

kendi dinlerinin, “ya temelde bir akıl ve delil dini olup vahye dayanan bütün dinlerin aslını ve özünü oluşturan “İbrahim’in Dini”nin devamı olduğunu söylemek, ya da Hz. İbrahim’in kendi dinlerinden olduğunu ileri sürmek suretiyle, içinde bulunduğu dini tutumu haklı göstermek”⁵⁸⁹ gibi bir çelişki içerisindedir. Çünkü Hz. İbrahim, taklit ve bilgisizce mücadeleye değil, tam tersine akla ve delile önem vererek insanlara, dinde akıllı kullanma ve bilgisizce mücadeleden uzak durma konularında örnek olmuştur. Bu ayetle yüce Allah, insanın psikolojik yönlerine işaret etmekte ve din eğitimcilerine hayatın her aşamasında bağlı oldukları birtakım değerler uğruna mücadelecilik vasfını inat boyutlarına ulaştırmış insanlarla karşı karşıya gelebilecekleri uyarısını yapmaktadır.

Son dönemlerde, “İbrahimi Dinler” kavramı altında üç dinin bir araya getirilmesi, medeniyetler ve dinlerin tanıştırılması çabalarına vurgu yapılmasının arkasında başka birtakım hedeflerin olduğu hususuna da dikkat çekilmiştir. Bu faaliyetlerin asıl amacının, “dinleri ve medeniyetleri buluşturmaktan ziyade özellikle İslam’ı, aslı bozulmuş diğer dinlerle yan yana gibi gösterip aynı muameleye tabi tutmak”⁵⁹⁰ olduğu belirtilmiştir. Kanaatimizce bu uyarı, din eğitimi açısından göz ardı edilmemeli, “İbrahimi Dinler” kavramına daima ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

⁵⁸⁹ Özcan, a.g.e., s. 101.

⁵⁹⁰ Azuzi, a.g.m., s. 74.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Din eğitimi açısından K. Kerim’de Hz. İbrahim konusunu ele aldığımız bu çalışmamızda Hz. İbrahim’in tarihî bir şahsiyet oluşunu, K. Kerim’de onun kimliği ve insanlığa mesajı hakkında verilen bilgileri ele aldık ve inceledik. Sonuç bölümünde ise bütün bu konular üzerinde genel değerlendirmeler yapmaya ve ulaştığımız sonuçları ortaya koymaya çalışacağız.

İbrahim kelimesinin kökeni ve anlamı hususunda dilciler birçok iddialar ve tezler ortaya koymuşlardır. Çoğu zorlama gibi görünen bu iddialar arasında en makul görüneni, İbrahim kelimesinin İbranice kökenli olmasıdır. Talmut’ta verilen bazı bilgiler, Hz. İbrahim’in konuştuğu dilin İbranice olduğunu göstermekte, ilk eğitimini yine İbranice konuşan dedesi Hz. Nuh’tan aldığını ortaya koymaktadır. “Ağacın çiçeği, taç yaprağı ve tomurcuğunun tamamı, keskin bakışlı, bakışı sürdürme” gibi anlamlara gelen “berheme” kökünden türeyen İbrahim kelimesinin, özellikle “keskin bakışlı” anlamına yakın kullanımı K. Kerim’de geçmektedir (Sad, 45) .

K. Kerim, Hz. İbrahim’in hayatıyla ilgili bilgilere detaylara inmeden eğitim amacıyla yer vermiş, onun tevhide davetini ön plana çıkarmıştır. Kaynaklarda Hz. İbrahim’in hayatıyla ilgili ihtiyatla yaklaşılması gereken birçok bilgi söz konusudur. Din eğitimi açısından önemli olan husus, Hz. İbrahim’in insanlığa olan mesajına vurgu yapmak olup sağlam bilgilerin aslı olmayan bilgilerden ayrılarak muhataplara sunulmasıdır.

Putperest bir toplum içerisinde dünyaya gözlerini açmış olan, onların eğitimiyle yetişmiş olan Hz. İbrahim, yüce Allah’tan aldığı peygamberlik vazifesiyle onlardan ayrılmıştır. K. Kerim’de yüce Allah, Hz. İbrahim’in kavmini şirke götüren birtakım psikolojik, sosyolojik ve ekonomik sebepleri konu edinir. Buna göre, “bozuk, tutarsız, zihniyet yapısı, şuursuz taklit, dengesiz, aşırı sevgi, şeytanın etkisinde kalma” gibi sebepler, Hz. İbrahim’in kavmini şirke götüren psikolojik sebepler olarak sunulur. Din eğitimcileri her dönemde benzer sorunlarla karşı karşıya olan insanlarla karşılaşılabilceğini unutmamalıdır.

K. Kerim’in ayetleri incelendiğinde Hz. İbrahim’in toplumunda hâkim grubun zayıf gruba yaptığı baskıyı fark etmek mümkündür. Yüce Allah’ın bazı ayetlerde çizdiği portrelere ve ele aldığı sahnelerle bakılarak hâkim grubun toplumun alt tabakası üzerinde

yaptığı baskının onları hep beraber şirke saptadığı görülür. Bu durum, Hz. İbrahim'in kavmini şirke götüren sosyolojik sebebi oluşturmaktadır. Ayrıca şirkin, Hz. İbrahim'in toplumu için basit, sıradan bir olgu olmadığı, hâkim sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir düzen olduğu ayetlerden anlaşılmakta, Hz. İbrahim'in kavmini şirke götüren bir diğer sebebin ekonomik sebep olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Bir eğitimci olarak Hz. İbrahim, kavminin içinde bulunduğu durumdan bir an önce kurtulmaları için yüce Allah'tan aldığı emirle hemen tebliğ faaliyetine girişmiştir. Başta babası ve Nemrut olmak üzere hem bireysel hem de toplumsal düzeyde tebliğ faaliyetini sürdüren Hz. İbrahim, kavmine olan tebliğinin etkinliğini engelleyen birçok eğitim engeli ile karşılaşmıştır. Bu engeller bazen bireylerden, bazen de ortamdan kaynaklanmış, onları aşma hususunda Hz. İbrahim'in sonsuz gayretleri ayetlerde ortaya konulmuştur. Bu bilgiler Hz. İbrahim'in tebliğ faaliyetinin aynı zamanda bir dini iletişim faaliyeti olduğunu göstermektedir.

Eğitim ilke ve metotları açısından Hz. İbrahim'in tebliğ süreci önemli uygulamaları örneklendirir mahiyettedir. “Tevhit ilkesi, aklını kullanma ilkesi, sevgi ilkesi, zamanlama ve hazır bulunuşluk ilkesi, yakından uzağa, somuttan soyuta ilkeleri, tedricilik ilkesi, ferdi ve kültürel farklılıklar ilkesi ile eğitimin gücü ilkesine” dair önemli bilgi ve örnek uygulamaları Hz. İbrahim'in kıssasından tespit etmek mümkündür. Yine eğitim metotları açısından “anlatım metodu, tartışma metodu, soru-cevap metodu, deney ve gözlem metodu, karşılaştırma metodu, özendirme-sakındırma metodu, örnek alma-model sunma metodu, problem çözme metodu ve dua metodu” gibi birçok modern eğitimde de kullanılan metotlarla ilgili Hz. İbrahim'in uygulamalarını din eğitimi açısından tespit edip ortaya koymak mümkündür.

Bütün peygamberler gibi Hz. İbrahim de bir eğitim faaliyeti olan tebliğ sürecinde bazı olumlu ve olumsuz tepkilerle karşılaşmıştır. İletişim sürecinde kavminin ona olan geri bildirimini oluşturan tepkileri ağırlıklı olarak olumsuz olmuştur. “Tehdit edilmek, yalanlanmak, kendisiyle tartışmaya girilmesi, babası tarafından kovulması, kendisine tuzak kurulup ateşe atılması” gibi sözlü ve fiili karşı koymalarla yüz yüze gelen Hz. İbrahim, bu haliyle eğitim ve tebliğ sürecinin ne kadar zorlu bir süreç olduğunu, türlü türlü bedeller ödemeyi gerektirdiğini yaşayışıyla önümüze koymuştur.

Eğitim faaliyetini kavmi için konu edinen Hz. İbrahim, bu hususta en yakın aile fertlerini de ihmal etmemiştir. Dünyaya gözlerini açtığı ilk aile ortamında müşrik baba-

sına yönelik yürüttüğü bu faaliyeti daha sonra bir baba olarak önderliğini yaptığı yuvasında da devam ettirmiştir. Onun, “hayırlı bir evlat sahibi olmak için dua etmesi, son ana kadar evlatlarının din eğitimine ilgisi, sonraki nesil kaygısı taşıması, evlatlarına şefkat ve merhametle muamele edip onların fikirlerine değer vermesi ve nihayet evlatlarına sorumluluk vermesi” gibi uygulamaları, ailede evlatlara verilecek din eğitiminin bazı aşamalarını göstermektedir.

Ailesinin önderi ve rehberi olarak Hz. İbrahim, eşlerinin eğitimi konusuna da özenle yaklaşmıştır. Gerek K. Kerim’de gerekse tarihi kaynaklarda verilen bilgilerden Hz. İbrahim’in eşleri ile olan münasebetlerinde fedakârlık, teslimiyet, özveri, evlat sevgisi gibi zirve konuların eğitiminin verildiği görülmektedir. Modern zamanların ailelerine rehberlik yapan davranışlarıyla o, her dönem için eğitimcilerin bu konularda yollarını aydınlatmakta, önlerini açmaktadır.

Ailesinde uyguladığı eğitim faaliyetinde bazı konulara öncelik veren Hz. İbrahim, bu yönüyle de din eğitimcilerine kılavuzluk yapmaktadır. Din eğitiminin verileceği çevrenin özelliklerini, “güvenli olması, mabede yakın olması, sosyal ve iktisadi yönden canlı ve gelişmiş” olması olarak belirleyen Hz. İbrahim, rızık talebinin sadece yüce Allah’a olabileceği gerçeğini gündeme getirmiş, ibadetlerin önemine vurgu yapıp özellikle namazı öncelemiştir. Bu uygulamaları ile o, din eğitiminde öncelik tanınması gereken konulardan bir kısmını eğitimcilere tanıtmakta, bu konularda nasıl hareket edilmesi gerektiğini örnekleri ile göstermektedir.

K. Kerim’in açıklamalarından anlaşıldığı üzere Hz. İbrahim’in ailesinde yürüttüğü eğitim faaliyeti meyvelerini vermiş, bu faaliyetlerin neticesinde İbrahim ailesi bazı bireyleri ile birtakım vasıflara sahip olmuştur. “Fedakâr ve itaatkâr olma, seçkin, müjdenmiş ve bereketli olma, Allah yolunda hicreti göze alan bir aile olma, Kâbe’nin hizmetkârı olma, misafîrperver olma” gibi özellikler, Hz. İbrahim’in ailesinde uyguladığı eğitim sonucu onlara verdiği kazanımlar olarak yüce Allah tarafından tanıtılmaktadır.

Hız. İbrahim, K. Kerim’de kavmine ve aile bireylerine yaptığı tebliğin yanında manevi yönleri ile ele alınan bir şahsiyet olarak bağılı kaldığı değerler ve ahlâki özellikleriyle de tanıtılmıştır. “Akıl, bilgi, iman, selim kalp, takva, doğruluk, sabır, tevekkül, ahde vefa, cesaret, güven, sevgi” gibi değerler, Hız. İbrahim’in şahsında K. Kerim’de eğitimi verilen değerler olup bu değerlerin her birine dair davranış örneklerini yine K. Kerim’de anlatılan İbrahim kıssalarında gözlemlemek mümkündür. Savunduğı bu de-

ğerlere bağılı olarak Hz. İbrahim'in ahlakı şu özelliklerle şekillenmiştir: "Kararlı ve bilinçli olma, Muhsin olma, şükredici olma, yararlı işler yapan biri olma, şefkat ve merhamet sahibi olma, başkaları için özveride bulunma, içli, gamlı olma, Allah'a yönelen bir kul olma, Allah'ın dostu olma". Yüce Allah, bu değerlerin üzerine oturtulmuş ahlakı ile de Hz. İbrahim'i bize tanıtarak onu bütün insanlığa örnek göstermiş, muhataplarını onun yolundan gitmeye, onun ahlakını kazanmaya davet etmiştir.

Son dönemlerde Hz. İbrahim'in birleştirici ve toparlayıcı özelliğı ön plana çıkarak Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ı onun önderliğinde bir araya getirme çabaları hız kazanmıştır. Başlangıçta Hristiyanlık ve İslamiyet'i yakınlaştırmak adına bazı müsteşikler tarafından yürütölen bu faaliyetler, daha sonra Yahudiliğı de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Hâlbuki Yahudilere göre Hz. İbrahim onların atasıdır. Onun mirasını bir başkasıyla paylaşmak düşünölemez. Hristiyanlar da Hz. İbrahim'i iman açısından önder kabul edip yalnızca kendilerini buna layık görmüşlerdir. Böylece Hz. İbrahim'in rehberliğinde başka din mensupları ile bir araya gelmek Yahudi ve Hristiyanlarca mümkün değildir.

K. Kerim, Yahudi ve Hristiyanların Hz. İbrahim'e mensup olma ve onun mirası üzere olma iddialarının geçersizliğini, Hz. İbrahim'i "hanif" ve "müslim" olarak nitelendirerek ortaya koymuştur. Hanif kelimesi ayetlerde Arapça grameri bakımından "hal" olarak kullanıldığı için müstakil bir dinin adını değil, Hz. İbrahim'in tevhide yönelirken şirke karşı almış olduğı tavrı ifade eder. Her türlü yabancı unsurdan arınmış, damıtılmış, saf tevhit inancını ifade eden hanif kelimesi, aynı zamanda şirkin karşıtı olarak da Hz. İbrahim ile ilgili ayetlerde kullanılmıştır.

"Müslim" kelimesi ise, "bütün benliği ile Allah'a teslim olmuş kişi" anlamına gelir. Bu kavramla aynı kökten gelen "İslam" kelimesi de K. Kerim'e göre Allah katında yegâne geçerli olan dini ifade etmekte, Hz. İbrahim ve diğer peygamberlerin hepsinin ortak dini olmaktadır.

Hz. İbrahim'in dininin Yahudi ve Hristiyanların iddialarının aksine İslam olduğunu ortaya koyan K. Kerim, bu dinin bazı esaslarından da bahseder. Hz. İbrahim'in Allah inancının keyfiyeti, kitaplara, meleklerle, peygamberlere, ahiret gününe imanının onun inanç sisteminin esasları arasında da yerini aldığını K. Kerim haber verir. Yine namaz, zekât, kurban, hac gibi ibadetlerin de Hz. İbrahim tarafından yerine getirildiğini,

Hız Muhammet'ten çok önceleri Hz. İbrahim'in dininde de bu ibadetlerin yer aldığını yüce Allah ifade etmiştir.

Hız İbrahim'in inanç sisteminde ayrıca “suçun ferdi oluşu, insan için ancak çalıştığının karşılığının olduğu, çalışmasının karşılığını tam olarak alacağı” gibi hukuk ve ahlakı da ilgilendiren ilkelere de yer verilmiş, yüce Allah'ın insanlarla ve kâinatla olan ilişki sistemi de onun mesajında yerini almıştır. Dönüşün Allah'a olduğu gerçeği hatırlatılmış, Allah'ın, kullarını güldüren, ağlatan, öldürüp diriltten mabut olması gibi konulara vurgu yapılmıştır. Ayrıca Allah'ın, Şi'ra yıldızını ve merayı yarattığı hatırlatılarak Allah-kâinat ilişkisine atıfta bulunulmuş, bu hususların tamamının Hz. İbrahim'e verilen sahifelerde yerini aldığına işaret edilmiştir.

Son dönemlerde Hz. İbrahim'in önderliğinde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ı bir araya getirme çabaları, “İbrahimi Dinler” kavramı altında değerlendirilir. Bu kavram hem içeriği hem de yapısı itibarıyla K. Kerim'e uymamaktadır. Yapısal olarak kavram ele alındığında, “İbrahimi” ifadesiyle dinin bir peygambere nispeti söz konusudur. Hâl-buki din ancak Allah'a nispet edilebilir. “ İbrahimi Dinler” kavramının “dinler” kısmı da K. Kerim'e uymamaktadır. Zira K. Kerim'e göre dinler değil tek bir din vardır ve o da Hz. İbrahim'in de dini olan İslam'dır. Böylece üç din arasında hiç de önemsiz görülemeyecek derecede farklı şekilde anlamlandırılan İbrahim figüründen yola çıktığımızda, “İbrahimî din” adı altında tek bir dinî çatı arayışına girmek, K. Kerim'e göre kesinlikle sınırları aşmak olup kabul edilemez. Din eğitimcileri, İbrahimi” dinler” kavramını özellikle gündeme getirip canlı tutan ve bu yolla İslam'a zarar vermeye çalışanlara karşı uyanık olmalıdır.

Yüce Allah, Yahudi ve Hristiyanları, Hz. İbrahim'e bağlılık iddia ederken tarihi çarpıtmakla ve bilgiye dayanmadan konuşmakla eleştirirken aynı zamanda eğitimde doğru bilginin önemini ortaya koymakta, bizlere tartışma eğitimi vermektedir.

Bu çalışmamızda biz Hz. İbrahim'i konu edinen ayetleri din eğitiminin verileri ışığında incelemeye çalıştık. Bu esnada onun yaşamından din ve ahlak eğitimine ışık tutabilecek önemli bilgiler olduğunu gördük. K. Kerim'de Hz. İbrahim'in insanlığa mesajının, doğru ve sağlam bir din eğitimi vermek isteyen eğitimciler için bir rehber olması gerektiğini sonucuna ulaştık. Neticede Hz. İbrahim'in insanlığı Allah'a teslim olmaya (İslâm'a) daveti K. Kerim'de açıkça bildirilmekte olup insanı, hayatı, kâinatı anlayabilmenin tek anahtarı olan ve bireyleri batılın zincirlerinden kurtararak asıl özgürlüğüne

ulaştıran “tevhit inancı”nı akıl ve vicdanlara sunan Hz. İbrahim’in şahsında yine K. Kerim olmaktadır.

“İbrahimi Dinler” kavramının, K. Kerim açısından geçersiz ve ihtiyatla yaklaşıması gereken bir kavram olduğunu ortaya koyduktan sonra, yüce Allah’ın ayetlerle bize tanıttığı Hz. İbrahim’i daha iyi ve daha doğru tanımanın ve tanıtmanın gerekliliğı ortaya çıkmış olmaktadır. Zira hakkıyla tanıtılıp ortaya konulmadığı zaman Hz. İbrahim, İslam’a karşı olan diğer din mensupları tarafından sahiplenilip yine İslam’a karşı kullanılan bir unsur haline gelebilmektedir. Bu nedenle K. Kerim’deki peygamber kıssalarının gerek örgün gerekse yaygın eğitimde daha etkin bir şekilde kullanılması, K. Kerim’in peygamberlerin kıssalarına yer vermekle hedeflediğı amaca uygundur. Hz. Musa’nın ardından K. Kerim’in kıssalarına en fazla ve detaylı bir şekilde yer verdiğı bir peygamber olarak Hz. İbrahim ve onun kıssaları, zengin birikimiyle önemli bir yerde durmaktadır.

Kıssa, en etkili anlatım biçimlerindendir. Bu teknik sayesinde en zor konular kolayca anlatılır, hatırda kalacak bir etkiye kavuşur. Kutsal metinlerde yer verilmesi, kaynağını ilahi vahiyden alması, kıssaları çok daha yüksek etkiye sahip kılmaktadır. Çünkü kıssalar, insanlara öğüt vermek için peygamberler aracılığı ile yine peygamberlerle ilgili olayları ele alır. Aynı zamanda iyi, doğru, güzel, helal gibi değerlerin ilk insandan beri var olduğunun şahitleri olan kıssalar, bütün zamanları aşarak insanlığın ortak mirası haline gelmiş⁵⁹¹, hangi zamanda olursa olsun onları okuyanlar veya dinleyenler, kıssalarda kendilerinden bir şeyler bulmuşlardır. Bu manada Hz. İbrahim kıssası da dâhil bütün kıssalar, muhataplarda birtakım değerlerin oluşmasında ve davranışların gelişmesinde etkili olacaktır.

Din eğitimi açısından Hz. İbrahim’in hayatının anlatıldığı kıssalar, birçok ibret ve dersi taşıması yanında yaşamın gerçekleri ile örtüşmesi özelliğı ile de önemlidir. K. Kerim’in, Hz. İbrahim’i anlattığı kıssalarda gündeme getirdiğı hadiseler, şahıslar, motifler gerçek hayatla iç içe bir nitelik arz eder. Hz. İbrahim ile ilgili Kur’ânî anlatımların en belirgin özelliğı, olayları eğitsel bir kaygıyla ele alıp insan yaşamında derin etkiler bira-

⁵⁹¹ Bilgin, Beyza, “Ahlâk Terbiyesinde Dini Hikâyeler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1994, say. 1, s. 54; İkbâl, Muhammet, *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (çev. N. Ahmet Asrar), Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 115.

kan temel etmenlere vurgu yapmasıdır. Bu bilgiler din eğitimi ve öğretimi açısından önemli olup yüce Allah tarafından din eğitimcilerinin dikkatine sunulmuştur.

K. Kerim’de sunulan Hz. İbrahim kıssasından gerek örgün gerekse yaygın eğitimde yeterince istifade edildiğini söyleyebilmek güçtür. K.Kerim’in bütün kıssaları için geçerli olduğu gibi Hz. İbrahim kıssasının da, bu kıssada kullanılmış olan yöntemlerden, verilen misallerden, yapılan uyarılardan, ümitlendirme ve korkutmalardan etkilenecek okunması, din eğitimi ve öğretiminde kullanılması, bu yolla davranış geliştirilmesi veya değiştirilmesi henüz uygulanmamıştır.⁵⁹² Hâlbuki Hz. İbrahim kıssasını, örgün eğitimde bir “örnek olay incelemesi” olarak ele alıp çeşitli yönleri ile incelemek mümkün olabilir. Yine yaygın eğitim alanında da Hz. İbrahim’in K. Kerim’de sunulan kıssaları önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Günümüz eğitimcileri ve din eğitimi-öğretiminin plan ve programını hazırlayan kişi ve kurumlar, yüce Allah’ın Hz. İbrahim hakkında sunduğu bilgileri hem örgün hem de yaygın eğitimde en etkin şekilde kullanmalıdırlar.

Hz. İbrahim ile ilgili K. Kerim’de yer alan kıssaları, örgün din eğitiminde “örnek olay incelemesi” tarzında ele alıp sınıf ortamına taşıyarak bu kıssalardan faydalanmak mümkündür. Hz. İbrahim kıssasının K. Kerim’de pek çok konunun işlenmesinde değişik tekniklerle işe koşulması, hem din eğitimi- öğretimine malzeme sağlaması hem de öğretim yöntem ve teknikleriyle ilgili model uygulamalar sunması bakımından bu alan için önemli bir zenginlik oluşturmaktadır. Bu önemine binaen Hz. İbrahim kıssasının inanç, din ve imanla ilgili kavramlarla birlikte ahlak ve değerler eğitimi ile ilgili bazı temel kavramların öğretilmesinde bir yöntem, bir teknik olarak işe koşulmasıyla dersin hedeflerini gerçekleştirmede önemli bir katkı ve zenginlik sağlayacağını söyleyebiliriz.⁵⁹³ Böylece dini bir metin olan ilahi vahyi ve onun ele aldığı İbrahim kıssasını eğitimin genel amaçları doğrultusunda öğretime müsait hale getirme olanağı sağlandığı gibi, öğrencilere doğru bir Hz. İbrahim tanıtımı da yapılmış olacaktır. Hz. İbrahim kıssasının sınıfta aktif bir şekilde işlenmesiyle, öğretmenle öğrenci arasında öğrenen merkezli yaklaşıma imkân veren bir iletişim kurulmasına dolayısıyla öğrencinin öğrenmeye katılmasına olanak verilebilir. Ayrıca bu sayede öğrenciler, K. Kerim’i farklı bir üslupla tanı-

⁵⁹² Bilgin, Beyza, Kur’an’ın Anlatım Teknikleri Üzerine, *I. Kur’an Sempozyumu*, (1-3 Nisan, 1994), Ankara, 1994, Bilgi Vakfı, s. 84.

⁵⁹³ Yemenici, Ahmet, *Kur’an’daki Hz. İbrahim Kıssasının Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri Açısından Çözümlemesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999, s. 12.

ma; bilgilerin, değerlerin ve inançların arkasındaki yaşamsal tecrübeleri fark etme imkânı bulabilirler.⁵⁹⁴

Hız. İbrahim kıssasındaki ana tema inanç, din ve iman kavramları etrafında şekillenmiştir. Bu çerçevede kıssa, mevcut din eğitimi müfredat programıyla örtüşebilir. Bunun için kıssanın sınıf ortamına taşınması ve sınıfta işlenmesiyle güdülen amaçlarla Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersleri'nin ve İmam-Hatip Liseleri'ndeki Meslek Dersleri'nin amaçlarının⁵⁹⁵ örtüşmesi gerekir. Buna göre, “öğrencilere Allah'ı tanıtmak ve sevdirmek, Hız. İbrahim de dâhil bütün peygamberlerin dini olan İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak esaslarını ortaya koymak, öğrencilere kendi iç dünyalarında, içinde yaşadıkları aile ve toplumda inanç ve ibadet yönünden dengeli ve uyumlu bir kişilik kazandırmak, dini inanç ve duyguları şahsi çıkarlar için kullanmamak, inanç alanındaki farklılaşmaların nedenlerini ortaya koymak, K. Kerim'in iman ve bilgi anlayışını ortaya koymak, olaylara ve olgulara K. Kerim çerçevesinden bakma yeteneği kazandırmak, din ve sosyal değişme arasındaki ilişkiyi belirlemek”⁵⁹⁶ gibi amaçları gerçekleştirebilmek adına Hız. İbrahim'in kıssalarından istifade edilebilir.

Hız. İbrahim'in K. Kerim'de anlatılan kıssaları, içerdiği konularla din eğitimi açısından zengin bir malzeme sunar. Bu kıssalarda anlatılan “insan-Allah ilişkisinin varlığı, niteliği ve değeri, insan-Allah ilişkisinin niteliğini belirleyen olumlu-olumsuz yaşantı, tutum, davranış ve zihinsel etmenler, uyanıklık, duyarlılık, içlilik, ilgisizlik, duyarsızlık, ön yargı, dinlememe, anlamama, kıskançlık, taklit, bilinçsizlik, çelişkili tutum, zihni kritik eksikliği, ümir, Allah'a karşı ümitsizlik, güven ve güvensizlik, ailevi ve çevresel sorumluluk, ahlaki yoksunluk, vicdana uymama, heva ve hevesin esiri olma, başkalarının gözünde sevgi, saygı ve ün kazanma, bireysel iradesizlik, sürü mantığı, olayların arka planını görememe, şekilsel tapınma, önceki peygamberlerin tebliğ ortamı”⁵⁹⁷ gibi olumlu-olumsuz birçok konu, din eğitimi ve öğretimi ile doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ilgili olup Hız. İbrahim kıssası bu konuların sınıflarda işlenmesinde önemli bir kaynak niteliğindedir.

⁵⁹⁴ Yemenici, a.g.e., s. 12.

⁵⁹⁵ Bu amaçlar için bkz. Milli Eğitim Bakanlığı 13 Kasım 1992 tarih ve 2356 sayılı Tebliğler Dergisi, s. 220-230; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim-Terbiye Kurulu Başkanlığı 10. 05. 1999 tarih ve 39 sayılı İmam-Hatip Liseleri Meslek Dersleri Öğretim Programları.

⁵⁹⁶ Yemenici, a.g.e., s. 133-135.

⁵⁹⁷ Yemenici, a.g.e., s. 136-137.

Hız. İbrahim'in kıssaları -içerdiği konular da göz önünde bulundurularak- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ve İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri mevcut müfredatında şu ünitelerde işlenebilir:

1- “Allah ve Allah İnancı” ünitesinde: Allah'ın varlığı, birliği, benzeri olmayışı, her şeyi yaratan olması gibi konuların anlatımında Hız. İbrahim'in kıssaları önemli olabilir. Onun Allah'ı bulma arayışı, ateşten yine Allah tarafından kurtarılması, Allah'ın kendisine çocuk vermesi gibi durumlar öne çıkarılabilir. Ayrıca Allah'a inanmanın insana verdiği huzur ve mutluluk ile Allah'a karşı görevlerimizi tanıtmaya hususunda da Hız. İbrahim'in kıssalarından faydalanılabilir.

2- “Peygamber ve Din” ünitesinde: Özellikle peygamberlik konusunun işlenişinde Hız. İbrahim'in kıssalarındaki nübüvvet ile ilgili anlatımlardan istifade edilmelidir.

3- “İbadet” ünitesinde: İbadet kavramının bütün dinlerde ortak oluşu, Hız. İbrahim'in kıssalarındaki ibadet ile ilgili bilgiler örnek gösterilerek ortaya konulabilir. Özellikle Hac ibadetinde Hız. İbrahim'in bulunduğu önemli konuma işaret edilmelidir.

4- “İslam'ın Şartları” ünitesinde: Müslüman kime denir? İslam'ın şartları konusunda özellikle Hız. İbrahim'in teslimiyetini vurgulayan bölümler üzerinde durulabilir.

5- “Meleklerle İman” ünitesinde: Melek kavramı, meleklerin görevleri konularında meleklerin Hız. İbrahim'e misafir olması bölümlerine atıf yapılabilir.

6- “Kitaplara İman” ünitesinde: Konuyla ilgili Hız. İbrahim'e verilen sahifelerden bahseden ayetlerden yararlanılabilir.

7- “Âhirete İman” ünitesinde: Hız. İbrahim'in yüce Allah'tan ölümleri nasıl dirilteceğini kendisine göstermesini istediği kıssa, bu konunun anlaşılmasında ışık tutar nitelikte olabilir.

8- “İslam'da Doğruluk” ünitesinde: Bu üniteye yüce Allah'ın doğruluğuyla övüldüğü Hız. İbrahim'in hayat sahnelerinden doğruluk konusunda güzel örnekler sunulabilir.

9- “İslam'da Mabetler” ünitesinde: Özellikle Kâbe tanıtılırken Hız. İbrahim ve Hız. İsmail'in Kâbe'yi inşa edişlerini anlatan kıssa öne çıkarılabilir.

10- “Din ve Ahlak” ünitesinde: K. Kerim'de birçok ahlaki özelliğiyle tanıtılan Hız. İbrahim'den bu üniteye hiç bahsetmemek doğru bir tavır olmayacaktır.

11- “Örf ve Âdetler” ünitesinde: Özellikle örf ve âdetlere körü körüne bağlılık ve ataları şuursuzca taklit konusunda Hız. İbrahim'in kavminden örnekler verilebilir.

12- “Din ve Vicdan Özgürlüğü” ünitesinde: Putperest kavminin Hz. İbrahim’e reva gördüğü cezalar, din ve vicdan özgürlüğünü engelleme girişimlerine örnek olarak gösterilebilir.

13- “Dua” ünitesinde: Hz. İbrahim’in K. Kerim’in birçok ayetinde zikredilen duaları derslerde işlenebilir, bunlardan bazıları öğrencilere ezberletilebilir.

Hz. İbrahim’in kıssalarını saydığımız bu ünitelerde sınıf ortamında etkin bir şekilde kullanmak mümkündür. Bununla birlikte bu kullanım esnasında din eğitimi-öğretimi açısından şu hususa da dikkat edilmelidir: Öğrenciler kıssanın niçin anlatıldığını, onu dinlerken neleri düşünmeleri gerektiğini bilmelidirler. Kıssa, dersin bütünüdür, doldurmamalı, öğretmen öğrencilerle kıssanın muhtelif bölümleri üzerinde konuşup tartışmaya zaman ayırmalıdır. Öğrenciler, kıssadaki boşlukları doldurmayı çok severler. Kendilerini o kıssadaki kahramanların yerine koyar, kendileri olsaydı ne yaparlardı diye düşünürler ve düşündüklerini seve seve anlatırlar. Öğrencilerin kıssanın bütünlüğünden kopmamaları açısından bu hususlar önemlidir.⁵⁹⁸ Öğrenciler daha önce ailede ve çevrede Hz. İbrahim ile ilgili bazı bilgileri kısmen de olsa öğrenmiş olabilirler. Bu noktada Hz. İbrahim ile ilgili kıssaların doğru şekilleri ile sınıflarda anlatılması önem taşımaktadır. Aksi halde onula ilgili yanlış değer yargıları ve buna bağlı olarak yanlış davranışlar ortaya çıkabilir. Öğretmenler, öğrencilerin Hz. İbrahim hakkındaki mevcut bilgilerini dersi işlemeyen önce kontrol etmeli, gerekli düzeltmeleri yaparak onlarda en doğru Hz. İbrahim algısını meydana getirmelidir.

Hz. İbrahim’in K. Kerim’deki kıssaları yaygın din eğitimi açısından da önem arz eder. Genellikle K. Kerim’i anlamaksızın yüzünden okumak, din eğitimi olarak kabul edildiği için⁵⁹⁹ insanların, K. Kerim’de anlatılmış olan kıssaların orijinal anlatımlarından etkilenerek davranış geliştirmeleri çoğu zaman mümkün olamamıştır. Bu tip insanlar genellikle yaygın din eğitiminin hedef kitlesini oluştururlar. K. Kerim’i sadece yüzünden okumayı öğrenen, onun içeriğine dair bilgisi az olan bu hedef kitle, - K. Kerim’in diğer kıssalarında olduğu gibi- Hz. İbrahim’in kıssaları hakkındaki bilgilerini de çoğunlukla yaygın eğitim yoluyla öğrenmişlerdir ve öğrenmeye devam etmektedirler. Yani bu öğrenim tarzı büyük ölçüde sözlü anlatıma dayanmaktadır. Özellikle camilerdeki vaaz ve hutbeler, halka açık konferanslar, sempozyumlar gibi yaygın din eğitimi faaliyetinin

⁵⁹⁸ Bilgin, a.g.m., s. 53.

⁵⁹⁹ Bilgin, a.g.m., s. 51.

gerçekleştirildiği alanlarda kıssalar çoğu zaman kullanılmaktadır. Ancak kıssalar genellikle sözlü anlatımla, kulaktan kulağa nakledildikleri için bozulmalardan ve hurafelerle karışmaktan uzak kalamamışlardır.⁶⁰⁰ Bu durum bize kıssaların, yaygın eğitimde de planlı bir şekilde ele alınmasının mecburiyetini, kıssaların etkinliğinin bir program ve metot işi olduğunu göstermektedir. Hz. İbrahim'in kıssalarından yaygın din eğitiminde etkin bir tarzda faydalanılması, halkın ilgi alanına giren birçok konunun onun kıssaları vasıtasıyla doğru ve sağlıklı bir şekilde ele alınıp işlenmesi için, bu kıssaların konu edildiği halka yönelik sözlü ve yazılı bilgilendirmelerin her türlü hurafe ve yanlış bilgilerden arındırılması, doğru ve sağlam bilgilerin halka sunulması, yaygın din eğitimi açısından büyük önem arz etmektedir.

⁶⁰⁰ Bilgin, a.g.m., s. 53.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim.

Kitab-ı Mukaddes.

Abbasi, Mahmut el-Akkad, İbrahim Ebu'l Enbiya, Mecelletü's Şark, Jeruselah, 1975.

Adıvar, Adnan, “İbn. Tufeyl” *İ.A.*

Adler, Alfred, *Understanding Human,* New York, Greenberg Publishers, 1972.

Ahmet ibn. Hanbel, *Müsned,* Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı,* Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000.

Altıntaş, Yusuf, “Birleştirici-Toparlayıcı Niteliğiyle Bir Eski Ahit Kişiliği: İlk İbrani Avraham”, *Hiz. İbrahim'in İzinde,* İstanbul, 2001.

Alusi, Şihabüddin es- Seyyid Mahmud, *Ruhul Meani fî Tefsiri'l Kur'ani'l Azim ve Sebi'l Mesani,* Beyrut, ts.

el- Âmidi, Ebu'l Hüseyin Ali ibn. Ebi Ali, *el-İhkâm fî Usuli'l-Ahkâm,* Beyrut, 1996.

Aristo, *İlmü'l-Ahlâk ilâ Nikomahos (Ahlâk veya Nikomahos Ahlâkı),* Fransızcadan Arapçaya çev. A. Lütü es-Seyyid, Kâhire, 1924.

Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş I,* Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1987.

Arpaçukuru, Osman, “Âyet ve Hadisler Işığında Ailenin Yönetimi, Geçimi, Çocuk Bakımı, Ev İşleri”, *Kur'ânî Hayat,* y. 1, say. 6

Asım Efendi, Ebu'l Kemal es-Seyyid, *Kamus Tercemesi*, İstanbul, 1886.

Atay, Hüseyin, *Kur'an'a Göre İman Esasları*, Ankara, ts.

-----, *Kur'an Türkçe Çeviri*, Atay ve Atay, Ankara, 2002.

Ay, Mehmet Emin, *Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza*, Bursa, 1994

Aydemir, Abdullah, *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1992.

Aydın, Mustafa, “İslam Bağlamında Ahlâk”, *Teorik ve Pratik Yönle-riyle Ahlâk* (Editörler: Recep Kaymakcan- Mevlüt Uyanık), DEM Yayınları, İstanbul, 2007.

Aydın, M. Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, TİDEF Yayınları, An-kara, 2005.

Aygün, Fatma, *Kitab-ı Mukaddes ve K. Kerim'de Hz. İbrahim ve İn-sanlığa Mesajı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

-----, “*Ailede Ahlâk Eğitimi*”, CÜİFD, Aralık, 2003.

Ayhan, Halis, *Eğitim Bilimine Giriş*, İstanbul, 1995.

-----, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997.

Aytuna, Hasip, *Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri*, Ankara, 1963.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İs-tanbul, 2011.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *Talim ve Terbiyede İnkılap*, M.E.B Yayınları, İstanbul, 1995.

Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara, 1974.

Başkurt, İrfan, “İslam Eğitime Dair Bazı Temel İlkeler”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2002.

Batuk, Cengiz, “Nemrut”, *DİA*, İstanbul, 2003. **Baymur, Feriha**, *Genel Psikoloji*, İstanbul, 1973.

Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2007.

-----, “Ailenin Eğitim Görevi”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 1995.

Bayraklı, Bayraktar, *İslam’da Eğitim*, İstanbul, 2002.

-----, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2006.

----- *Kadın, Sevgi ve Temel Haklar*, Bayraklı Yayınları İstanbul, 2007.

----- *Kur’an’da Değişim, Gelişim, Kalite Kavramları*, MÜİFAV İstanbul, 1997.

-----, *Kur’an’da Hz. Peygamber*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2008.

----- *Kur’an’da İçsel, Sosyal, Maddi Çevre Kavramları*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2009.

-----, “K. Kerim’e Göre Ailede Çocuk Eğitimi”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.

-----, *Din ve İletişim*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2009.

-----, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, Sidre Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Berger, Peter. L., *Kutsal Şemsiye* (trc. Ali Coşkun), Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000.

Beyzavi, Ebu Said Nasirüddin Abdullah İbn. Ömer İbn. Muhammed, *En-varü't- Tenzil ve Esrarü't- Te'vil*, Kahire, 1847.

Bilal, Gülden, “Demokratik ve Otoriter Olarak Algılanan Anne-Baba Tutumlarının Çocukların Uyum Düzeylerine Etkisi”, Eğitim ve Bilim Dergisi, Ankara, 1986.

Bilgin, Beyza, Kur'an'ın Anlatım Teknikleri Üzerine, *I. Kur'an Sempozyumu*, (1-3 Nisan, 1994), Ankara, 1994, Bilgi Vakfı.

-----, “Ahlâk Terbiyesinde Dini Hikâyeler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1994.

-----, “Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri”, A.Ü.İ.F.D.

-----, *İslam ve Çocuk*, DİB Yayınları, Ankara, 1997.

Bilgiseven, Amiran Kurtkan, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul, 1978.

-----, *Genel Sosyoloji*, İstanbul, 1982.

Birişik Abdülhamit, *Hint Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İstanbul, 2001.

Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara, 1996.

-----, “Akıl” md., *DİA*, İstanbul, 1993.

Bilen, Mürüvvet, *Plandan Uygulamaya Öğretim*, Ankara, 1990.

Bossing, Nelson L., *Orta Dereceli Okullarda Öğretim* (trc. Nemci Sarı), M.E.B. Yayınevi, İstanbul, 1959.

Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005.

Bucaille, Maurice, *Kitab-ı Mukaddes, Kuran ve Bilim* (çev. Suat Yıldırım), İstanbul, 1979.

Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed İbn. İsmail, *el- Camiu's-Sahih*, İstanbul, 1979.

Büyükkaragöz, Savaş-Çivi, Cuma, *Genel Öğretim Metotları*, Konya, 1994.

Canan, İbrahim, *Hiz. İbrahim'den Mesajlar*, Işık Yayınları, İstanbul, 2004.

Cebeci, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

Cerrahoğlu, İsmail, “K Kerim ve Hanifler”, *AÜİFD*, Ankara, 1963.

Cevheri, Ebu Nasr İsmail İbn. Hammad, *es- Sıhah: Tacü'l - Luga ve Sıhahü'l Arabiyye*, Beyrut, 1998.

- Cevheri, Tantavi, el- Cevahir fî Tefsiri 'l Kur'an**, Mısır, 1350 (H.)
- Cüceloğlu, Doğan, İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.
- , *İnsan İnsana*, Remzi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Cürçani, Seyyid Şerif Ali İbn. Muhammed, Kitabü't- Ta'rifat**, Beyrut, 1983.
- Çağlar, Doğan, Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi**, AÜEFY, Ankara, 1974.
- Çağrı, Mustafa, İslam Düşüncesinde Ahlâk**, DEM Yayınları, İstanbul, 2006.
- , "Ahlâk" md, *DİA*, İstanbul, 2000.
- , "Dostluk" md, *DİA*, İstanbul, 2001.
- , "İsar" md. *DİA*, İstanbul, 2003.
- , "Sabır" md., *DİA*, İstanbul, 2010.
- , "Salih" md. *DİA*, İstanbul, 2010.
- Çalışkan, İsmail, Kur'an'da Din Kavramı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- Çamdibi, H. Mahmut, Din Eğitiminde İnsan ve Hayat**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003.
- Çelebi, Ahmet, İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi**, (trc. Ali Yardım), İstanbul, 1976.
- Çelik, M. Mübarek, Hz. İbrahim'in Tevhit Mücadelesindeki Yeri** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999.
- Çığ, Muazzez İlmiye, İbrahim Peygamber, Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.
- Çilenti, Kamuran, Eğitim Teknolojisi ve Öğretim**, Ankara, 1992.
- Çörtü, M. Meral, Arapça Dilbilgisi (Nahiv)**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2008.
- Demirci, Muhsin, Kur'an'ın Ana Konuları**, MÜİFAV, Yayınları, İstanbul, 2000.
- Descartes, Rene, Metot Üzerine Konuşma**, (trc. K. Sahir Sel), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994.
- Dewey, John, Nasıl Düşünürüz** (trc. Baha Arıkan), İstanbul, 1975.
- Dineverî, Ebû Hanîfe, Ahbâru't- Tıvâl**, Kâhire, 1960.
- Dodurgalı, Abdurrahman, Din Eğitim ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler**, İFAV Yayınları, İstanbul, 1999.

-----, *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002.

-----, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1999.

Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, Ankara, 1984.

Duman, M. Zeki, K. *Kerim'de Âdâb-ı Muaşeret*, İpek Yayınları, İstanbul, 2002.

Durant, William, *The Story of Civilization*, (Publisher: Simion and Scuhuster), United States, 1975.

Durkheim, Emile, *Ahlâk Eğitimi*, (çev. Oğuz Adanır), Say Yayınları, İstanbul, 2010.

Ebu Davud, Süleyman İbn. Eş'as es-Sicistani, *Sünen-i Ebi Davud*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Ebu Hayyan, el- Endülüsi, *el- Bahru'l Muhit*, Kahire, ts

Ebussuud Efendi, *İrşadü'l Akli's-Selim ila Mezaye'l Kitabi'l Kerim*, İstanbul, 1979.

Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsenna, *Mecazü'l Kur'an*, Kâhire, ts.

el- Emiri, Ahmet el- Berra, *İbrahim ve Da'vetühü fil Kur'an*, Cidde, 1986.

Elmalılı, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002.

Fahri, Macit, *İslam Ahlâk Teorileri*, (çev. Muammer İskenderoğlu, Atilla Arıkan), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Farabi, Ebu Nasr Muhammet, *es-Siyasetü'l- Medeniyye*, Haydarabat, 1346.

-----, *et-Tenbîh alâ Sebîli's-Saade*, Haydarabat, 1346.

Fazlur Rahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, (çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997.

Fersahoğlu, Yaşar, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, Ma'rifet Yayınları, İstanbul, 1998.

Firuzabadi, Muhammed İbn. Yakup, *el- Kamusu'l Muhit*, Beyrut, 1986.

Freyer, Hans, *Sosyolojiye Giriş*, (trc. Neda Armaner), Ankara, 1957.

Gazali, Ebu Hamid Muhammed İbn. Muhammed, *İhya-ü Ulumi'd-din*, İstanbul, 1974.

-----, *el-Munkız Mine'd-Dalal*, İstanbul, 1970.

Gündüz, Şinasi, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Etüt Yayınları, Samsun, 1998.

- *Sabûiler*, Ankara, 1995.
- Güngör, Erol**, *Değerler Psikolojisi*, Amsterdam, 1993.
- Hâkim, Ebu Abdullah Muhammed ibn. Abdullah en-Nisaburi**, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Beyrut, 1987.
- el-Hamevi, Ebu Abdullah Yakut**, *Mu'cemu'l Büldan*, Dar-ı Beyrut, Beyrut, 1991.
- Harman, Ömer Faruk**, “İbrahim” md. *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2000.
- Hasan, Cafer Hâdî**, “İbrânice” md. *DİA*.
- Hatemi, Hüseyin**, *Basın Ahlâkı*, İstanbul, 1976.
- Hazin, Ali İbn. Muhammed**, *Lübabü't- Te'vil fi Meani't Tenzil (Tefsir-i Hazin)*, Mısır, 1899.
- Hökelekli, Hayati**, *Din Psikolojisi*, Diyanet Yayınları, Ankara, 1993.
- Izutsu. Toshihiko**, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2000.
- , *Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, İstanbul, 2003.
- İbn. Atiyye el-Endelüsi**, *el- Muharrarü'l Veciz fi Tefsiri'l Kitabi'l Aziz*, Beyrut, 1984.
- İbnü'l- Cevzi**, Ebu'l- Ferec Cemalettin Abdurrahman, *Zadü'l- Mesir fi İlmi't- Tefsir*, Beyrut, 1978.
- İbn. Faris, Ebu'l Hüseyin Ahmed**, *Mucem-ü Mekayisi'l- Luga*, Kahire, 1972.
- İbn. Hazm**, *Kitabü'l Fasl fi'l Milel ve'l Ehvâi ve'n- Nihal*, Mektebetü'l Müsenna, Bağdat, 1903.
- İbn. Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik**, *es- Siretü'n- Nebeviyye*, Daru'l Hayr, Beyrut, 1992.
- İbn-i Hişam, Ebu Muhammed Abdullah Cemalüddin**, *Şerh-u Katrü'n Neda ve Bellü's Sada*, Beyrut, 1988.
- İbn. İshak, Muhammed**, *Siret-ü İbn. İshak* (thk. Muhammed Hamidullah), Konya, 1981.
- İbn. Kesir, Ebu'l Fida İsmail İbn. Ömer**, *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, Beyrut, 1969.

----- *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Matbaatü's Saa'de, Mısır, 1932.

İbn. Kuteybe, *Te'vil-ü Müşkili'l-Kur'an*, Beyrut, 1978.

İbn. Manzur, Muhammed İbn. Mükerrerem, *Lisanü'l Arab*, Beyrut, ts.

İbn. Miskeveyh, Ebu Ali Ahmet, *Tezhibü'l- Ahlâk ve Tathîru'l- A'râk*, Beyrut, 1398.

İbn. Sa'd, Muhammed, *et-Tabakatü'l Kübra*, Beyrut, 1968.

İkbal, Muhammet, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (çev. N. Ahmet Asrar), Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 2002.

İsfahani, Ebu'l Kasım Hüseyin İbn. Muhmmmed er- Rağıb, *Müfredat-ü El-fazi'l Kur'an*, Şam, 1992.

-----, *ez-Zeria' ilâ Mekârimi's- Şeria'*, (Nşr. Ebu'l- Yezid el- A'cemî), Kâhire, 1985.

İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an (Gerekçeli Meal-Tefsir)*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Kahire, 1957.

Jersild, Arthur, *Çocuk Psikolojisi*, Ankara, 1979.

Kafkasyalı, Ali, “Çocuk Eğitimi”, EKEV Akademi Dergisi, Kasım, 1997.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, İstanbul, 2006.

Kanad, Halit Fikret, *Pedagoji Tarihi*, İstanbul, 1963.

Kara, Necati, *Kur'an'da Beden Dili*, İstanbul, 2004.

Kasımı, Muhammed Cemaleddin, *Mehasinü't Te'vil*, Daru'd Turasi'l Arabiyye, Mısır, 1987.

Kaya, Mevlüt, “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”, OMÜİFD, Samsun, 2007.

Kınalızâde, Ali Efendi, *Ahlâk-ı Âlayi*, Bulak, 1248 h.

Koçak, Süleyman, “İbrahim Suresi'nde Eğitim ve Davet Motifleri”, DÜİFD, Diyarbakır, 2008.

Kohler, Kaufman, “Abraham”, *JE*, Newyork, 1964.

Koç, Ahmet, “Düşünen İnsan Yetiştirmede Din Eğitiminin Rolü”, Din Eğitimi Araştırmaları, Dergisi, İstanbul, 2002.

- Köse, Ali**, “İman” md., *DİA*, İstanbul, 2000.
- Kur'an Yolu (Türkçe Meal-Tefsir)**, **Komisyon**, DİB Yayınları, Ankara, 2006
- Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed İbn. el- Ensari**, *el- Cami' li Ahkâmi'l Kur'an*, Beyrut, 1952.
- Kutub, Seyyid**, *Fi Zilali'l Kur'an*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Kuzgun, Şaban**, *İslami Kaynaklara Göre Hz. İbrahim ve Hanıflık*.
- Küçükahmet, Leyla**, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Pegema Yayıncılık, Ankara, 2001.
- Küken, Gülnihal**, *İlkçağda Eğitim Felsefesi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003.
- L. Hicks**, “Abraham”, *The Interpreter's Dictionary of The Bible*, Newyork, Abingdon Press, 1962.
- Leif, J, Rustin, G.**, *Genel Pedagoji*, (çev. Nejat Yüzbaşıoğulları), Ankara, 1974.
- Maksudoğlu, Mehmet**, *Arapça Dilbilgisi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2001.
- Maslow, Abraham**, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (trc. Okhan Gündüz), Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Maverdi, Ebu Hasan Ali ibn. Habib**, *en-Nüket ve'l Uyun (Tefsir-i Maverdi)*, Kuveyt, 1976.
- , *Edebü'd- Dünya ve'd- Din*, Beyrut, 1978.
- May, Rollo**, *The Meaning of Anixety*, New York, The Ronald Press, 1950.
- Mehmet Zihni Efendi**, *el-Muktedab fî Kavaidi'n Nahv*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1981.
- Mengüşoğlu, Takiyyüddin**, *Felsefeye Giriş*, İstanbul, 1983
- Mesudi, Ebu'l Hasan Ali ibn. Hüseyin**, *Mürücü'z Zeheb ve Meadinü'l Cevher*, Mısır, 1938.
- , *et-Tenbih ve'l İşraf*, Kahire, 1938.
- Mevdudi, Ebu'l A'la**, *Tefhimü'l Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, ts.
- Mevlana, Celaleddin er-Rumi**, *Mesnevi*, (trc. Veled İzbudak), İstanbul, 1998.
- Meydani, İbrahim Hasan**, *Mecmeu'l Emsâl*, Beyrut, 1972.
- Morgan, Clifford T.**, *Psikolojiye Giriş* (trc. Hüsnü Arıcı ve Arkadaşları), Ankara, 1991.

Muallim Cevdet, “İlmi Ziyaretlerin Milli Terbiyemizdeki Yeri”, Tedrisat Mecmuası, İstanbul, Mayıs, 1919, say. 44.

el-Muhasibi, Haris, *el-Akl ve Fehmü'l Kur'an*, (trc.Veysel Akdoğan), İşaret Yayınları, İstanbul, 2003.

Müftüoğlu, Ömer, “Güven Ortamının Bir Toplum İçin Önemi ve Bunu Engellenen Faktörler”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2005, y. 5, say. 2.

Müslim, Ebu'l Hüseyin İbn. Haccac, *Sahih-u Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Necati, M. Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, Fecr Yayınları, Ankara, 2004.

Nesefi, Ebu'l Berekat Abdullah İbn. Ahmed, *Medarikü't-Tenzil ve Hakiyiku't-Te'vil*, İstanbul, 1979.

Nisaburi, Nizamettin Hasan b. Muhammet, *Ğaraibü'l-Kur'an ve Rağai-bü'l- Furkan*, Mısır, 1968.

Oğuzkan, A. Ferhan, *Orta Dereceli Okullarda Öğretim*, Ankara, 1985.

Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1991.

Önder, N. Kemal, *Öğretimde Program, İlke ve Yöntemler*, İstanbul, 1992.

Özarpınar, Yılmaz, *İnsan İnanan Bir Varlık*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.

Özcan, Hanifi, *Maturidi'de Dini Çoğulculuk*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul, 1999.

Özoğlu, Süleyman Çetin, *Eğitimde Rehberlik*, Ankara, 1973.

Öztürk, Mustafa, *Kur'an Dili ve Retoriği*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2002.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.

Pars, Vedide Baha, Ciritli, H, *Eğitim Psikolojisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1967.

Pazarlı, Osman, *Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metotlar*, İstanbul, 1967

Razi, Muhammed İbn. Ömer İbn. Hüseyin Fahrettin, *Mefatihü'l Ğayb (Tefsir-i Kebir)*, Beyrut, ts.

Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsiru'l Menar*, Daru'l Marife, Beyrut, 1988.

- Russell, Bertrand**, *Terbiyeye Dair*, (trc. Hamit Dereli), Ankara, 1954.
- Saban, Ahmet**, *Öğrenme Öğretme Süreci Yeni Teori ve Yaklaşımlar*, Nobel Yayınları, Ankara, 2000.
- Sabuni, Muhammed Ali**, *Safvetü't-Tefasir (Tefsirlerin Özü)*, (trc. Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz), İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Sabuni, Nureddin**, *Maturidiye Akaidi, DİB*. Yayınları, Ankara, ts.
- Sa'lebi Ebû İshak**, *Arâisü'l- Mecâlîs*, Kâhire, 1980.
- Sarna, Naum**, "Abraham", *EJD*, Jerusalem, ts.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem**, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2008.
- Saters, John Van**, "Abraham", *The Encyclopedia of Religion*, (ed. Mircae Eliade), Salzburg, 1954.
- Savard, C.**, *Çağdaş Pedagojiden Seçmeler*, (trc. Nejat Yüzbaşıoğulları), MEB Yayınları, İstanbul, 1976.
- Savlu, Ahmet Hamdi**, *Çocuk Terbiyesi*, Konya, 1978.
- Sert, Hüseyin Emin**, "K. Kerim Işığında Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslümanlık Bilinci", *FÜİFD*, Elazığ, 2008.
- Sezen, Yümni**, *Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997.
- Selçuk, Ziya**, *Eğitim Psikolojisi*, Atlas Yayınevi, Konya, 1992.
- Sinanoğlu, Mustafa**, "İman" md, *DİA*, İstanbul, 2004.
- Sharon, Moshe Sevilla**, *İsrail Ulusunun Tarihi*, Graph Pres, Jerusalem, 1981.
- Suyuti, Celeleddin Abdurrahman**, *el- İtkân fî Ulûmi'l- Kur'ân*, Mektebetü's Sakafiyye, Beyrut, 1973.
- *el-Müzhir fî Ulumi'l- Luğa*, Dar-u İhyai'l Kü-tübi'l Arabiyye, Mısır, 1983.
- eş-Şafi, Muhammet İbn. İdris**, *er-Risâle*, (nşr. M. Seyyid Kilani), İstanbul, t.y.
- Şehristani, Muhammed ibn. Abdülkerim**, *el-Milel ve'n-Nihal*, Kahire, 1968.
- Şengül, İdris**, *Kuran Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir, 1995.
- Şeriati, Ali**, *Hız. İbrahim ile Buluşmak*, (trc. Mustafa S. Altunkaya), Fecr Yayınları, Ankara, 2005.
- Şeşen, Ramazan**, *Harran Tarihi*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993.

eş-Şevkani, Muhammet ibn. Ali ibn. Muhammet, *İrşadü'l Fuhûl ila Tahkiki İlmi'l Usûl*, Beyrut, 1995.

-----, *Fethü'l- Kadir*, Kahire, 1984.

Şirbini, Hatip, *Tefsirü'l- Kur'an (es-Siracü'l-Münîr)*, Beyrut, 1970

Taberi, Ebu Cafer Muhammed, İbn. Cerir, *Camiu'l Beyan fî Tefsiri'l Kur'an*, Beyrut, 1972.

-----, *Tarihu'l Ümem ve'l Mülük*, Beyrut, 1967.

Tahir ibn. Aşur, *Tefsiru't Tahrir ve't Tenvir*, Dar-ı Sahnun, Tunus, 1997.

Tatar, Burhanettin, “İman-Ahlak İlişkisi”, *İslam'a Giriş, (Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar)*, D.İ.B Yayınları, Ankara, 2006.

Taylan, Necip, “Bilgi” md. *DİA*, İstanbul, 1997.

Tehanevi, Muhammed Ali İbn. Ali, *Keşşaf-ü Istilahati'l Fünun*, Tahran, 1937.

Temel, Ali Rıza, *İslam`de ve Batıda İnsan Hakları ve Hürriyetleri*, Seha Yayınları, İstanbul, 1995.

Topçu, Nurettin, *Felsefe*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001.

Tosun, Cemal, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Tozlu, Necmettin-Topsakal, Cem, “Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Değerler Eğitimi”, *Değerler ve Eğitimi*, (Editörler: Recep Kaymakcan, Seyfi Kenan, Hayati Hökelekli, Z. Şeyma Arslan, Mahmut Zengin), DEM Yayınları, İstanbul, 2007.

Tuğral, Süleyman, *Kur'an'da Değerler Sistemi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2008.

Tümer, Günay, “Azer” md. *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1991.

Usta, Mustafa, *Divan-ı Kebirde Mevlana'nın Eğitim Görüşü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2003.

Ülgen, Fidan, *Çocuk Gelişimi*, İstanbul, 1989.

Ülken, Hilmi Ziya, *Ahlâk*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001.

Watt, Montgomery, *İslam Nedir?*, (çev. Afif Rıza), İstanbul, 1993.

Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Ankara, 1987.

Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, Bursa, 1983.

Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982.

-----, *Çocuk ve Suç*, İstanbul, 1982.

Yemenici, Ahmet, *Kur'an'daki Hz. İbrahim Kıssasının Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri Açısında Çözümlemesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999.

Yıldırım, M Emin, *İnsani İlişkilerde İlahi Ölçü*, Kalem Yayınları, İstanbul, 2004.

Yiğit, İsmail, *Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2004.

Yörükoğlu, Atalay, *Gençlik Çağı*, Ankara, 1986.

Zebidi, Ebu'l Feyz Muhammed Murtaza, *Tacü'l Arus min Cevahiri'l Kamus*, Beyrut, ts.

Zemahşeri, Carullah Mahmud İbn. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l Ekavil fi Vucuhi't-Te'vil*.

-----, *Esasü'l-Belağa*, Daru'l-Fıkr, Beyrut, 1989.

Zevzeni, Ebu Abdullah Hüseyin, *Şerhu'l Muallakati's- Seb'*, Beyrut, ts.

ÇALIŞMAMIZ ESNASINDA FAYDALANILAN HZ. İBRAHİM İLE İLGİLİ MAKALELER

Adamakis, Emanuel, “Hz. İbrahim, Kopuş ve Birleşme.” *Hiz. İbrahim’in İzininde*, (Editör: Cemal Uşşak), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Afif Abdülfettah Tabbara, “*Hiz. İbrahim*” (trc. Mehmet Aydın), I. Hiz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.

Algül, Hüseyin, “*Hiz. İbrahim-Hiz. Muhammet İlişkisi*”, I. Hiz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.

Altındal, Aytunç, “*Doğu-Batı Arasında Hiz. İbrahim*”, I. Hiz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.

Altıntaş, Yusuf, “Birleştirici-Toparlayıcı Niteliği ile Bir Eski Ahit Kişiliği: İlk İbrani Avraham”, *Hiz. İbrahim’in İzininde*, (Editör: Cemal Uşşak) Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Ateş, Abdurrahman, “Hz. İbrahim’e İsnat Edilen Üç Yalan” (K. Kerim ve Kitab-ı Mukaddes Bağlamında Eleştirel Bir Bakış), *EKEV Akademi Dergisi*, İstanbul, 2004.

Ateş, Ali Osman, “*Semavi Din ve Kùltürlerin Ortak Değeri Olarak Hiz. İbrahim*”, I. Hiz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.

Ay, Eyüp, “*Hiz. İbrahim Kıssasına Arkeolojik Bir Projeksiyon*”, IV. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu, Ankara, 1998.

Azuzi, Hasan, “K. Kerim’de İbrahimi Tevhid Çağrısı”, *Hiz. İbrahim’in İzininde*, (Editör: Cemal Uşşak), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Bakkal, Ali, “*Hiz. İbrahim ve Hac*”, I. Hiz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.

Baktır, Mustafa, “*Kur’an’da Tanıtılan Model Şahsiyet Hiz. İbrahim*”, I. Hiz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.

Bryant, M. Darrol, “*İbrahimi İnancılar ve Diyalog İçin Arayışlar*”, (Çev: Kürşat Demirci), *Hiz. İbrahim’in İzininde*, (Editör: Cemal Uşşak), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Canan, İbrahim, *Hiz. İbrahim’de Aile Terbiyesi*, *Hiz. İbrahim’in İzininde*, (Editör: Cemal Uşşak), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Deniz, Gürbüz, “*Gaybı Tecrübe Eden Adam: Hz. İbrahim*”, XI. Kur’an Sempozyumu (Kur’an ve Risalet), Samsun, 2008.

Demircan, Adnan, “*Hz. İbrahim’in Doğum Yeri İle İlgili Farklı Bir Yaklaşım*”, I. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.

Goshen-Gottstein, Alon, “İbrahim Dinler Arası Bir Sembol mü? Musevi Bakış Açısından Bir Sorgulama”, *Hz. İbrahim’in İzinde*, (Editör: Cemal Uşşak), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Gürer, Dilaver, “*Mesnevide Hz. İbrahim İle İlgili Kıssaların Tasavvufi Yorumu*”, Uluslar arası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu, Şanlıurfa, 2007.

Halevi, Yossi Klein, “Yahudilik: Duy, Ey İsrail!” *Başlangıçtan Bugüne Ortadoğu’da Tarih ve İnanç*, Washington, 2003.

Harman, Ö. Faruk, *Hz. İbrahim ve Kurban*, *Hz. İbrahim’in İzinde*, (Editör: Cemal Uşşak), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, İstanbul, 2001.

-----, “*Yahudilik ve Hristiyanlıkta Hz. İbrahim*”, I. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.

Janssens, Jules, “İbrahim’in Rehberliğinde Hoşgörü Sahibi Bir Nesil Yetiştirmek”, *Hz. İbrahim’in İzinde*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, İstanbul, 2001.

Khalil Athamina, “*İslam Bakış Açısında Hz. İbrahim: İslam Öncesi Arabistan’da Monoteizmin Gelişimi Üzerine Düşünceler*, (trc. Ali Osman Kurt), AÜİFD, 2006, say. 1.

Konur, Himmet, “Tasavvuf Literatüründe Hz. İbrahim İmaji”, *Hz. İbrahim’in İzinde*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, İstanbul, 2001.

Kuzgun, Şaban, “*Hz. İbrahim’in Doğum Yeri*”, I. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.

Mirza Yunus, “*Bir İkon Kırıcı Olarak Hz. İbrahim*,” (trc. Mustafa Kurul). SDÜİF, 2006, SY. 17.

Oymak, Mehmet, “*Hz. İbrahim’in Doğum Yeri Olarak Urfa*”, I. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.

-----, “*Halk Kültüründe Hz. İbrahim ve Urfa*”, I. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.

Önkal, Ahmet, “*Hz. İbrahim’in Tebliğ Metodu*”, I. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.

Özbek, Abdullah, “*Hz. İbrahim’in Kıssasında Eğitim Esasları*”, I. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.

Pak, Zekeriya, “Hz. İbrahim yıldız, ay ve güneşi Rab edindi mi?”, EKEV Akademi Dergisi, 2003, y. 7, sy. 14.

Platti, Emilio, “İbrahim’in Tanrısı Kim?”, *Hz. İbrahim’in İzinde*, (Ed: Mehmet S. Aydın), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Polat, Fethi Ahmet, “Seçkin Bir Soy İddiasının Kur’an Açısından Değeri” (*Hz. İbrahim Örneği*), SÜİFD, say. 19.

Şimşek, M. Said, “Hz. İbrahim’in Tevhit Mücadelesi”, I. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.

Thomas, David, “Kur’an’da ve İslam Geleneğinde Hz. İbrahim Tasviri”, *Hz. İbrahim’in İzinde*, (Ed: Mehmet S. Aydın), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Topuz, Mahmut, “İman Hareketinde İki Süreç: Hz. İbrahim’den Günümüze Ortak Bir İman Tarihi”, *Hz. İbrahim’in İzinde*, (Ed: Cemal Uşşak), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Yar, Erkan, “Hz. İbrahim ve Akılcı Metodu”, Kelam Araştırmaları Dergisi, 2006, say. 4.

Yarımbaş, Emine, “The Prophet İbrahim In the Qur’an”, Kelam Araştırmaları Dergisi, 2006, sy. 3/1.

Yitik, Ali İhsan, “Hz. İbrahim’in İnanç Konusundaki Rasyonel Çabaları”, *Hz. İbrahim’in İzinde*, (Ed: Cemal Uşşak), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

